

הגידולים והכלים החקלאיים בפסיפסים
מן התקופות הרומית המאוחרת והביזנטית
מארץ ישראל

נספח הקורפוס

חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

ענת אביטל

המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה על שם מרטין (זוס)

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תמוז תשע"ד

רמת-גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתם של

פרופ' זאב ספראי

ופרופ' בועז זיסו

מן המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה על שם מרטין (זוס)

אוניברסיטת בר-אילן

תוכן העניינים

רשימת האיורים

1	פרק א'- בתי כנסת יהודיים
1	אשתמוע
1	נושאי הפסיפס:
1	גידולים חקלאיים:
1	פעולות חקלאיות:
1	בית אלפא
2	נושאי הפסיפס:
9	גידולים חקלאיים:
10	כלים:
10	מלאכות חקלאיות:
10	הקשר חקלאי:
10	בית אלפא, שבר מרצפה תחתונה וקדומה
11	נושאי הפסיפס:
12	גידולים חקלאיים:
12	בית ירח
12	בית שאן, בית לאונטיס (Kyrios Leontis)
12	נושאי הפסיפס:
13	גידולים חקלאיים:
14	כלים:
14	חמת טבריה
14	נושאי הפסיפס:
18	גידולים חקלאיים:
18	כלים:
18	פעולות חקלאיות:
19	יריחו
19	נושאי הפסיפס:
19	גידולים חקלאיים:
19	מעוז חיים
19	נושאי הפסיפס:
20	גידולים חקלאיים:
20	מעון-נירים
21	נושאי הפסיפס:
22	גידולים חקלאיים:
23	כלים:
23	מרות

תוכן העניינים

23.....	נושאי הפסיפס:
24.....	גידולים חקלאיים:
24.....	נערן
24.....	נושאי הפסיפס:
28.....	גידולים חקלאיים:
28.....	כלים:
28.....	סוסיה
29.....	נושאי הפסיפס:
29.....	גידולים חקלאיים:
29.....	עוספיה
30.....	נושאי הפסיפס:
30.....	עונת הקיץ, שריד מפנל מעגל השנה
31.....	גידולים חקלאיים:
31.....	כלים:
32.....	עזה
32.....	נושאי הפסיפס:
32.....	גידולים חקלאיים:
33.....	עין גדי
33.....	נושאי הפסיפס:
33.....	גידולים חקלאיים:
34.....	ציפורי
34.....	נושאי הפסיפס:
46.....	גידולים חקלאיים:
46.....	כלים:
46.....	מלאכות חקלאיות:
47.....	רחוב
47.....	נושאי הפסיפס:
48.....	גידולים חקלאיים:
49.....	פרק ב' - בתי כנסת שומרוניים
49.....	אל-ח'ירבה
49.....	נושאי הפסיפס:
50.....	גידולים חקלאיים:
50.....	בית שאן, תל איצטבא (טקסטיל)
51.....	נושאי הפסיפס:
53.....	גידולים חקלאיים:
54.....	סמארה
54.....	נושאי הפסיפס:
59.....	גידולים חקלאיים:

59	כלים:
59	פעולות חקלאיות:
60	פרק ג' – מבנים מן המגזר הנוצרי
60	א-דיר, חורבות ממזר, כנסיית מערה
60	נושאי הפסיפס:
60	גידולים חקלאיים:
60	כלים:
61	אבו חוף, הכנסייה העליונה הצפונית
61	נושאי הפסיפס:
62	גידולים חקלאיים:
63	כלים:
63	אום א-ראס
63	נושאי הפסיפס:
63	גידולים חקלאיים:
63	אום-זקום (עוג'א א-תחתא)
64	נושאי הפסיפס:
64	גידולים חקלאיים:
64	אל-ביודאת/ארכילאיס
64	נושאי הפסיפס:
64	גידולים חקלאיים:
65	אל-מכר
65	נושאי הפסיפס:
66	גידולים חקלאיים:
66	כלים:
66	אמאוס
66	נושאי הפסיפס:
66	גידולים חקלאיים:
66	באר שמע, כנסיית סטיפאנוס הקדוש
67	נושאי הפסיפס:
69	גידולים חקלאיים:
69	כלים:
69	בחן, כפר סיב
69	נושאי הפסיפס:
70	גידולים חקלאיים:
70	כלים:
70	בית גוברין, מחת אל-אָרְדִי (מח'טת אל-ערג') Mahatt El Urdi
70	נושאי הפסיפס:
72	גידולים חקלאיים:

תוכן העניינים

72	כלים:
73	בית גוברין, אל-מקרקש, פסיפס הציפורים
73	נושאי הפסיפס:
73	גידולים חקלאיים:
73	בית חני, Bethany, Beit 'Aniya, El-'Eizariya
74	נושאי הפסיפס:
74	גידולים חקלאיים:
74	בית לוויה
75	נושאי הפסיפס:
78	גידולים חקלאיים:
79	כלים:
79	בית לחם, כנסיית המולד
79	נושאי הפסיפס:
85	גידולים חקלאיים:
86	בית לחם הגלילית
86	נושאי הפסיפס:
88	גידולים חקלאיים:
88	כלים:
88	בית מרסים
89	נושאי הפסיפס:
89	גידולים חקלאיים:
89	בית סחור (שדה רועים), כנסיית הגג
89	נושאי הפסיפס:
89	גידולים חקלאיים:
89	בית סילה, כנסיית תיאודורוס הקדוש
90	נושאי הפסיפס:
90	גידולים חקלאיים:
91	בית ענון, הר חברון
91	נושאי הפסיפס:
91	גידולים חקלאיים:
91	בית שאן, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא
92	נושאי הפסיפסים:
100	גידולים חקלאיים:
101	כלים:
102	בית שאן, אל חמאם
102	נושאי הפסיפס:
109	גידולים חקלאיים:
110	פעולות חקלאיות:

110.....	כלים:
111.....	בית שאן, כנסיית המרטיר, תל איצטבא
111.....	נושאי הפסיפס:
114.....	גידולים חקלאיים:
115.....	כלים:
115.....	בסול
115.....	נושאי הפסיפס:
116.....	גידולים חקלאיים:
116.....	הקשר חקלאי:
116.....	ג'בריס
116.....	נושאי הפסיפס:
116.....	גידולים חקלאיים:
117.....	ג'בריס
117.....	נושאי הפסיפס:
117.....	גידולים חקלאיים:
117.....	גן יבנה, ח'ירבת ברקה, כנסיית הבישוף יוחנן
117.....	נושאי הפסיפס:
118.....	גידולים חקלאיים:
118.....	כלים:
118.....	פעולות חקלאיות:
118.....	גררית, חורבה (גרר / אום-ג'ראר, Umm Jarrar)
119.....	נושאי הפסיפס:
119.....	גידולים חקלאיים:
119.....	כלים:
119.....	דיר קלעה
120.....	נושאי הפסיפס:
121.....	גידולים חקלאיים:
121.....	כלים:
122.....	האון, חורבת סמרה
122.....	נושאי הפסיפס:
122.....	גידולים חקלאיים:
122.....	הרודיון תחתית, כנסייה מזרחית (ה"אורווה" בפי אנשי הסקר הבריטי)
123.....	נושאי הפסיפס:
123.....	גידולים חקלאיים:
123.....	ואזיה
123.....	נושאי הפסיפס:
124.....	כלים:
124.....	חדיד (Haditha)

תוכן העניינים

124.....	נושאי הפסיפס:
124.....	גידולים חקלאיים:
125.....	כלים:
125.....	חיספין, כנסייה מזרחית, 'כנסיית תומא'.....
125.....	נושאי הפסיפס:
125.....	גידולים חקלאיים:
125.....	כלים:
125.....	חיספין, כנסייה מערבית, 'כנסיית גאורגיוס'.....
125.....	נושאי הפסיפס:
126.....	גידולים חקלאיים:
126.....	כלים:
126.....	חנות.....
126.....	נושאי הפסיפס:
127.....	גידולים חקלאיים:
127.....	כלים:
127.....	חני, חורבת אל-בורג' אל-חנייה.....
127.....	נושאי הפסיפס:
129.....	גידולים חקלאיים:
129.....	כלים:
133.....	ירושלים, כנסיית הר ציון, 'דורמציון', רכוש האבות אוגוסטין.....
133.....	נושאי הפסיפס:
133.....	גידולים חקלאיים:
133.....	ירושלים, כנסיית העלייה הרוסית, קפלה.....
134.....	נושאי הפסיפס:
134.....	גידולים חקלאיים:
134.....	ירושלים, קפלת קבורה ארמנית, מוסררה, רחוב הנביאים 18.....
136.....	נושאי הפסיפס:
136.....	גידולים חקלאיים:
137.....	כלים:
137.....	ירושלים, אורפאוס, קפלת קבורה משפחתית, מוסררה.....
137.....	נושאי הפסיפס:
138.....	גידולים חקלאיים:
138.....	כלים:
138.....	ירושלים, כתף הינום.....
139.....	נושאי הפסיפס:
139.....	גידולים חקלאיים:
139.....	יריחו, כנסיית אנטימוס.....
139.....	נושאי הפסיפס:

140.....	גידולים חקלאיים:
140.....	הקשר חקלאי.....
140.....	כורסי.....
140.....	נושאי הפסיפס:
146.....	גידולים חקלאיים:
147.....	כלים:
147.....	כיסופים.....
148.....	נושאי הפסיפס:
150.....	גידולים חקלאיים:
151.....	כלים:
151.....	פעולות חקלאיות:
151.....	כנס.....
151.....	נושאי הפסיפס:
151.....	גידולים חקלאיים:
151.....	כפר כמא.....
152.....	נושאי הפסיפס:
152.....	מבוא מודיעים.....
153.....	נושאי הפסיפס:
153.....	גידולים חקלאיים:
153.....	כלים:
153.....	מגן, כנסיית קיריקוס הקדוש, מבנה A, אולם תפילה.....
154.....	נושאי הפסיפס:
155.....	גידולים חקלאיים:
155.....	כלים:
155.....	פעולות חקלאיות:
156.....	מדרס.....
156.....	נושאי הפסיפס:
158.....	גידולים חקלאיים:
159.....	כלים:
159.....	מטע.....
159.....	נושאי הפסיפס:
159.....	גידולים חקלאיים:
159.....	הקשר חקלאי:
159.....	ממשית (כורנוב, ממפסיס), כנסייה מערבית ('כנסיית נילוס').....
160.....	נושאי הפסיפס:
163.....	גידולים חקלאיים:
163.....	כלים:
163.....	מעלה אדומים, מנזר מארטריוס, (חורבת אל-מרסס).....

תוכן העניינים

164.....	נושאי הפסיפס:
164.....	גידולים חקלאיים:
165.....	מצדה
165.....	נושאי הפסיפס:
166.....	גידולים חקלאיים:
167.....	כלים:
167.....	נהריה
167.....	נושאי הפסיפס:
168.....	גידולים חקלאיים:
168.....	כלים:
168.....	סוחמתא (ח' א-דוויר, חוסן)
169.....	נושאי הפסיפס:
169.....	גידולים חקלאיים:
169.....	פעולות חקלאיות:
170.....	ענב אל-כביר
170.....	נושאי הפסיפס:
170.....	גידולים חקלאיים:
170.....	עין חניה
170.....	נושאי הפסיפס:
171.....	גידולים חקלאיים:
171.....	כלים:
171.....	עין פטיר
172.....	נושאי הפסיפס:
172.....	עין שבע (טבחה)
172.....	נושאי הפסיפס:
175.....	גידולים חקלאיים:
175.....	כלים:
175.....	עירא (תל)
176.....	נושאי הפסיפס:
176.....	גידולים חקלאיים:
176.....	עסידה (עצידה)
177.....	נושאי הפסיפס:
177.....	גידולים חקלאיים:
177.....	ציפורי, מערבית למאגר המים (בריכת משהד)
177.....	נושאי הפסיפס:
178.....	גידולים חקלאיים:
178.....	קריות (דרום הר חברון)
178.....	נושאי הפסיפס:

184.....	גידולים חקלאיים:
184.....	כלים:
184.....	קסטרה
185.....	נושאי הפסיפס:
185.....	גידולים חקלאיים:
185.....	רוגלית (חירבת ג'ופרה)
186.....	נושאי הפסיפס:
186.....	גידולים חקלאיים:
186.....	מלאכות חקלאיות:
186.....	רמה
186.....	נושאי הפסיפס:
186.....	גידולים חקלאיים:
186.....	שדה נחום
187.....	נושאי הפסיפס:
188.....	גידולים חקלאיים:
188.....	מלאכות חקלאיות
188.....	שבי ציון
189.....	נושאי הפסיפס:
189.....	גידולים חקלאיים:
189.....	שכה
189.....	נושאי הפסיפס
190.....	גידולים חקלאיים:
190.....	כלים:
190.....	שילה, כנסיית הצליינים
190.....	נושאי הפסיפס:
191.....	גידולים חקלאיים:
191.....	פעולות חקלאיות:
191.....	שלא
192.....	נושאי הפסיפס:
194.....	גידולים חקלאיים:
194.....	כלים:
194.....	שקמונה (שער העלייה), מנזר
194.....	נושאי הפסיפס:
195.....	חדר צפוני במנזר
195.....	גידולים חקלאיים:
195.....	שקמונה (שער העלייה), כנסייה
196.....	נושאי הפסיפס:
197.....	גידולים חקלאיים:

תוכן העניינים

198.....	תנשמת, כנסיית בקכוס הקדוש
198.....	נושאי הפסיפס:
198.....	גידולים חקלאיים:
199	פרק ד' - מבני ציבור, מבנים פרטיים, מבנים שלא הוגדרו בוודאות
199.....	ארז
199.....	נושאי הפסיפס:
199.....	גידולים חקלאיים:
199.....	בית גוברין, אל מקרקש
200.....	נושאי הפסיפס:
201.....	גידולים חקלאיים:
202.....	כלים:
202.....	בית שאן, תל
202.....	נושאי הפסיפס:
202.....	גידולים חקלאיים:
202.....	בית שאן, בית אמידים
203.....	נושאי הפסיפס:
203.....	גידולים חקלאיים:
203.....	בית שאן, אודיאון, רחוב פלדיוס
203.....	נושאי הפסיפס:
205.....	גידולים חקלאיים:
205.....	בית שאן, בית ליאונטיס (Kyrios Leontis)
206.....	נושאי הפסיפס:
207.....	גידולים חקלאיים:
207.....	כלים:
207.....	בית שאן, אתר אכסניית הנוער
207.....	נושאי הפסיפס:
207.....	גידולים חקלאיים:
208.....	חולדה
208.....	נושאי הפסיפס:
208.....	גידולים חקלאיים:
208.....	חמדת
209.....	נושאי הפסיפס:
209.....	גידולים חקלאיים:
209.....	טבריה, בית מרחץ
210.....	נושאי הפסיפס:
210.....	גידולים חקלאיים:
210.....	ירושלים, הר ציון
210.....	נושאי הפסיפס:

210.....	גידולים חקלאיים:
211.....	יבנה ים, מבנה ציבור
211.....	נושאי הפסיפס:
211.....	גידולים חקלאיים:
211.....	יבנה ים, וילה
212.....	נושאי הפסיפס:
212.....	גידולים חקלאיים:
212.....	לוד
213.....	נושאי הפסיפס:
214.....	גידולים חקלאיים:
214.....	כלים:
214.....	מלחתה
215.....	נושאי הפסיפס:
216.....	גידולים חקלאיים:
216.....	כלים:
216.....	נחל שקמה (בית קמה)
217.....	נושאי הפסיפס:
218.....	גידולים חקלאיים:
218.....	ניר עוז
219.....	נושאי הפסיפס:
219.....	גידולים חקלאיים:
219.....	כלים:
220.....	עין יעל (גדה צפונית של נחל רפאים)
220.....	נושאי הפסיפס:
220.....	גידולים חקלאיים:
220.....	עין יעל (מוזיאון)
221.....	נושאי הפסיפס:
221.....	גידולים חקלאיים:
222.....	כלים:
222.....	פרדסיה, צומת (אום אל-פולוס)
222.....	נושאי הפסיפס:
222.....	גידולים חקלאיים:
222.....	ציפורי
223.....	ציפורי, בית דיוניסוס
223.....	נושאי הפסיפס:
228.....	גידולים חקלאיים:
228.....	פעולות חקלאיות:
228.....	כלים:

תוכן העניינים

229	ציפורי, בית חג הנילוס
229	ציפורי, בית חג הנילוס, פסיפס חג הנילוס
229	נושאי הפסיפס:
235	גידולים חקלאיים:
236	ציפורי, בית חג הנילוס, פסיפס האמזונות
236	נושאי הפסיפס:
236	גידולים חקלאיים:
236	פעולות חקלאיות:
237	ציפורי, בית חג הנילוס, פסיפס הציידים העירומים
237	נושאי הפסיפס:
237	גידולים חקלאיים:
237	פעולות חקלאיות:
238	ציפורי, בית מגורים צפונית-מזרחית לתיאטרון
238	נושאי הפסיפס:
238	גידולים חקלאיים:
238	ציפורי, וילה צפונית לדקומנוס (גרזן כפול)
239	נושאי הפסיפס:
240	גידולים חקלאיים:
240	כלים:
241	קיסריה, ארמון פסיפס הציפורים
241	נושאי הפסיפס:
245	גידולים חקלאיים:
245	קיסריה, בית מרחץ
246	נושאי הפסיפס:
246	גידולים חקלאיים:
247	פעולות חקלאיות:
247	קיסריה, מכלול מבנים בשטח CV, מערבית לקמרונות הטיילת
247	נושאי הפסיפס:
248	גידולים חקלאיים:
248	כלים:
248	הקשר חקלאי:
249	קיסריה, פסיפס היעלים, צפונית-מזרחית לקמרונות הטיילת, שטח NN
249	נושאי הפסיפס:
250	גידולים חקלאיים:
250	קיסריה, קלוקריה, בית המרחץ
250	נושאי הפסיפס:
251	גידולים חקלאיים:
251	שייח' זויד, Sheikh Zuweid

252.....	נושאי הפסיפס:
253.....	גידולים חקלאיים:
254.....	כלים:
254.....	פעולות חקלאיות:
254.....	שכם
254.....	נושאי הפסיפס:
256.....	גידולים חקלאיים:
257.....	שלומי- חווה חקלאית
257.....	נושאי הפסיפס:
258.....	גידולים חקלאיים:

רשימת האיורים

1. איור 1: עץ פרי גזום, בית כנסת אשתמוע (רשות העתיקות).....
3. איור 2: קלתוס עם פירות, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
3. איור 3: מעגל המאכלס פירות, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
3. איור 4: עץ רימון, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
3. איור 5: עץ רימון המצמיח חוטרים, אולם היפוליטוס, מידבא (Piccirillo 1993, 54-55).....
3. איור 6: קלתוס עם ענבים, בית כנסת בית-אלפא (צילום 2010).....
4. איור 7: אשכול ענבים, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
4. איור 8: לופה, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
4. איור 9: ארנבת נוגסת באשכול ענבים, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
4. איור 10: עצי תמר, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
4. איור 11: עץ גזום ומורכב (?), סצנת עקדת יצחק, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
- איור 12: פסיפס Villa at Dar Buc Ammera, זליטן, לוב
7..... (19.12.2012, <http://www.fotopedia.com/items/flickr-1270641926>)
7. איור 13: עונת הקיץ, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
7. איור 14: צעיף עם פירות, עונת הקיץ, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
- איור 15: צעיף עם פירות, כנסיית סנט ג'ורג', עבר הירדן המזרחי (Piccirillo 1993, 179, Fig.)
7..... (251)
7. איור 16: עונת החורף, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
8. איור 17: עונת הסתיו, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
8. איור 18: פירות של עונת הסתיו, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
- איור 19: פירות בחזית דמות עונת הסתיו, כנסיית דאר-א-סליב, (Deir-es-Sleib), סוריה
8..... (14.12.2012, <http://www.sothebys.com/en/catalogues.html>)
8. איור 20: עונת האביב, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
- איור 21: מגל בחזית גופה של דמות עונת הקיץ, 'בית גאיה והעונות', אנטיוכיה (Cimok 2000,)
8..... (279)
9. איור 22: פנל ארון-הקודש, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
9. איור 23: עץ אפרסק, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
11. איור 24: מלון עגול, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010).....
- איור 25: עלים מעוגלים ורחבים של מלון cucumis melo
11..... (1.6.2013, <http://www.prota4u.org/plantphotos/Cucumis%20melo%203.jpg>)
11. איור 26: אפרסק, בית כנסת בית ירח (גיא 1951, לוח II, ב').....
13. איור 27: בית כנסת בית ליאונטיס בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010).....
- איור 28: ענבים שחורים בשלב הבשלה, בית כנסת בית, בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום
13..... (2010)
13. איור 29: אתרוג, רימון, סל-נצרים וגביע, בית כנסת בית ליאונטיס, בית-שאן (צילום 2010).....
- איור 30: סל תפוחים (?), בית כנסת בית ליאונטיס, בית שאן (אר"ע בית שאן בית הכנסת, 1973)
13.....
13. איור 31: אפרסק, בית כנסת בית ליאונטיס, בית שאן (אר"ע בית שאן בית הכנסת, 1973).....
14. איור 32: בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....
14. איור 33: ארבעת המינים, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....
16. איור 34: עונת הסתיו, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....
- איור 35: עטרת פרחים ועלים לראשה של דמות האביב, הווילה של קונסטנטינוס, אנטיוכיה
16..... (Cimok 2000, 209)
16. איור 36: ענף שקד, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....
16. איור 37: ענף שקד בתחילת הסתיו, הרי ירושלים (צילום 2012).....
17. איור 38: עונת הקיץ, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....
17. איור 39: עונת האביב, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....
17. איור 40: פרחים בקערית, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010).....

- איור 41 : עונת האביב, קערה עם פרחים, כנסיית פטרה
 18..... (14.12.2012 ,http://www.pbase.com/mansour_mouasher/image/20135872)
 18..... (צילום 2010) בית כנסת יריחו
 20..... (צילום 2010) ריבועים מאוכלסים, בית כנסת מעוז חיים
 20..... (צילום 2010) אשכול ענבים מעוגלים אדומים, בית כנסת מעוז חיים
 20..... (צילום 2010) אשכול ענבים מעוגלים שחורים, בית-כנסת מעוז חיים
 20..... (צילום 2010) אתרוג, בית כנסת מעוז חיים
 22..... (צילום 2010) תפוחים, בית-כנסת מעון-נירים
 22..... (צילום 2010) סל כפול המכיל אשכולות ענבים, בית-כנסת מעון-נירים
 22..... (צילום: 2010) כלי חרס ריק, בית-כנסת מעון-נירים
 22..... (צילום 2010) סל עם רימונים, בית כנסת מעון-נירים
 22..... (צילום 2010) עץ תמר, בית כנסת מעון-נירים
 22..... (צילום 2010) אתרוגים, בית-כנסת מעון-נירים
 24..... (צילום 2010) רימונים, בית כנסת מרות (אילן 1987, מול ע' 160)
 24..... (צילום 2010) איור 54: גפן, כניסה לאולם בית כנסת נערן
 25..... (9.2.2013 ,http://www.antiquities.org.il/mosaics_detail_heb.asp?id=47)
 26..... (מגן 1983, 223) בית כנסת נערן
 26..... (Benoit 1961, Pl. XII b) קלתוס המכיל תאנים, בית-כנסת נערן
 26..... (Ed Duyuk 50 תיק 50) שני פירות לופה, בית כנסת נערן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Ed Duyuk תיק
 26..... (50) אתרוג ושיזפים משני עבריו, בית כנסת נערן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Ed Duyuk תיק
 27..... (צילום 2010) גלגל המזלות, בית כנסת נערן (אילן 1991, 250)
 27..... (צילום 2010) מעגל השנה, בית כנסת נערן (אילן 1973, 222)
 27..... (צילום 2010) איור 61: קרן לשימוש הרועה לאיסוף העדר, הווילה של קונסטנטינוס, אנטיוכיה, פרט ממסגרת
 28..... (Cimok 2000, 215) הרצפה
 28..... (http://www.gonegev.co.il/gp.asp?gp_id=1717) פנל ארון הקודש, בית-כנסת סוסיה
 29..... (21.8.2011)
 29..... (צילום 2010) איור 63: אגסים (?), בית כנסת סוסיה (אילן 1991, 315)
 31..... (Avi-Yonah 1934: Pl. XLII Fig. 1) איור 64: לולב ואתרוג, בית כנסת עוספיה
 31..... (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. LXXXVIII) איור 65: שריגי גפן, בית כנסת עוספיה
 31..... (צילום 2010) איור 66: עונת קיץ, בית כנסת עוספיה
 32..... (צילום 2010) איור 67: שריגי-גפן מאוכלסים, בית כנסת עזה
 33..... (צילום 2010) איור 68: מרכז הרצפה של בית כנסת עין גדי
 33..... (צילום 2010) איור 69: טווסים אוחדים במקוריהם באשכול ענבים, בית כנסת עין גדי
 34..... (Weiss 2005, 57, Fig. 2) איור 70: חלק משרטוט פסיפס האולם, בית כנסת ציפורי
 36..... (צילום 2010) איור 71: המנורה הימנית וארבעת המינים, בית כנסת ציפורי
 36..... (צילום 2010) איור 72: אתרוג, בית כנסת ציפורי
 36..... (צילום 2010) איור 73: שמן זית וסולת, בית כנסת ציפורי
 36..... (צילום 2010) איור 74: נאד ליין, בית דיוניסוס, ציפורי
 36..... (Yacoub 2005, 29) איור 75: נאד ליין, פסיפס אל-אליה (El Alia), מוזיאון בארדו, טוניס
 36..... (צילום 2010) איור 76: שולחן לחם הפנים, בית-כנסת ציפורי
 37..... (צילום 2010) איור 77: כיכר לחם עגולה שרופה, מוזיאון אנטיקוואריום בוסקוריאלה, איטליה
 37..... (צילום 2010) איור 78: כיכרות לחם עגולות, פסיפס המזנון, אנטיוכיה, מוזיאון אנטיקה, טורקיה
 37..... (צילום 2010) איור 79: סל קלתוס לנשיאת פירות ביכורים, בית-כנסת ציפורי
 39..... (צילום 2010) איור 80: קלתוס עם פירות, בית-כנסת ציפורי
 39..... (צילום 2010) איור 81: קרן עם פירות, בית חג הנילוס, ציפורי
 39..... (צילום 2010) איור 82: קלתוס עם פירות, בית חג הנילוס, ציפורי
 40..... (צילום 2010) איור 83: עונת האביב, בית-הכנסת ציפורי
 40..... (צילום 2010) איור 84: שושן צחור, *Lilium Candidum* (צילום 2011)
 42..... (צילום 2010) איור 85: עונת הקיץ, בית-כנסת ציפורי
 42..... (צילום 2010) איור 86: מספרים, מוזיאון בוסקוריאלה (צילום 2011)
 43..... (צילום 2010) איור 87: עונת הסתיו, בית-כנסת ציפורי

- איור 88: שקד, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)..... 43
- איור 89: עונת החורף, בית-הכנסת ציפורי (צילום 2010)..... 44
- איור 90: לופה, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)..... 44
- איור 91: קילוף לופה לאחר ייבושה
(http://olharfeliz.typepad.com/photos/uncategorized/louffa2.jpg, 7.2.12)..... 45
- איור 92: הגרעינים השחורים של הלופה
(http://www.alafarmnews.com/index.php?option=com_content&view=article&id=27)..... 45
- איור 93: עץ גזום, פסיפס האמזונות, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)..... 45
- איור 94: גזע, פסיפס האמזונות, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)..... 45
- איור 95: קרדום, בית-הכנסת ציפורי (צילום 2010)..... 45
- איור 96: עץ פרי גזום, בית כנסת ציפורי (צילום 2010)..... 45
- איור 97: כתובת הלכתית, בית כנסת רחוב (צילום 2010)..... 47
- איור 98: אולם מרכזי, בית הכנסת אל ח'ירבה (מגן 1993, 245, איור 21)..... 50
- איור 99: ענף נושא רימונים, בית-כנסת אל-ח'ירבה (צילום 2012)..... 50
- איור 100: שולחן לחם הפנים, גביעי יין אדום, בית-כנסת אל-ח'ירבה (צילום 2012)..... 50
- איור 101: כיכרות לחם על מגש גדול, פסיפס הרקדנים, קרתגו, מוזיאון בארדו, טוניס
(Blanchard-lemee et al. 1996, 74, Fig. 45)..... 50
- איור 102: תוכנית בית הכנסת השומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)..... 52
- איור 103: שריגי גפן, כניסה לבית הכנסת השומרוני בית שאן (אר"ע, תיק & 11/1962)..... 52
- איור 104: פירות בינות לעיטורים גיאומטריים, בית כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון
הכט חיפה (צילום 2010)..... 52
- איור 105: מדליון מרכזי, בית כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום
2010)..... 52
- איור 106: שריגים נושאי פירות, מרכז המדליון, בית כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון
הכט חיפה (צילום 2010)..... 53
- איור 107: שריגי-גפן, פנל חמישי, בית-כנסת השומרוני בית-שאן (צילום 2010)..... 53
- איור 108: הקריפטה של אליאנוס הקדוש (The Crypt of Saint Elianus), שנת 595/96, מידבא
(Piccirillo 1993, 125, Fig. 136)..... 53
- איור 109: אפסיס, בית-כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן (אר"ע, תיק & 11/1962)..... 53
- איור 110: בית כנסת סמארה (מגן 2002, 420, איור 41)..... 54
- איור 111: ענף שקד פורח עם פירות משנה קודמת, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 55
- איור 112: פריחת השקד בשילוב פירות מהשנה הקודמת, שפלת יהודה (צילום 2009)..... 55
- איור 113: פריחת השקד עם עלי גביע אדמדמים, פריחת השקד בהרי ירושלים (צילום 2012)..... 55
- איור 114: אלומת חיטה, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 56
- איור 115: שריגי-גפן, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 56
- איור 116: פגות שקמה, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 56
- איור 117: פגות שקמה בצבעים שונים על הגזע (צילום 2011)..... 56
- איור 118: שורה אמצעית בין שני חלקי האולם, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 57
- איור 119: מכבד תמרים, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 57
- איור 120: כלוב עופות, מגל יד ועצי תמר, בית-כנסת סמארה (צילום 2012)..... 57
- איור 121: ענף רימונים, בית-כנסת סמארה (צילום 2012)..... 57
- איור 122: כד מתכת מוזג יין לצלוחית, מסביבו ענפים הנושאים ורדים אדומים, בית כנסת סמארה
(צילום 2012)..... 57
- איור 123: מישמש, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 58
- איור 124: אפרסק, בית כנסת סמארה (צילום 2012)..... 58
- איור 125: אורן הצנובר, בית-הכנסת סמארה (צילום 2010)..... 59
- איור 126: קשקש של אורן הצנובר (צילום 2011)..... 59
- איור 127: אולם מרכזי של הכנסייה, א-דיר (Hirschfeld 1993, 248)..... 60
- איור 128: אמפורה, קלתוס עם תפוחים אדומים (?) , חורבת א-דיר (Hirschfeld 1993, Pl.)..... 60
- (XVIIa)..... 60

- איור 129: אבו חוף, כנסייה עליונה (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980) 62
- איור 130: פירות, כנסיית אבו חוף (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980) 62
- איור 131: אתרוג, כנסיית אבו חוף (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980) 62
- איור 132: שיזף ופקוס, כנסיית אבו חוף (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980) 62
- איור 133: שריגי-גפן, כנסיית אום א-ראס (Vincent 1899, 454) 63
- איור 134: מדליונים מאוכלסים, כנסיית אום-זקום (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. CVIII) 64
- איור 135: אל-ביודאת, שריגי-גפן (Hizmi 1993, Pl. VII a) 64
- איור 136: רימון, כנסיית אל-מכר (צפיריס 2001, לוח צבע) 65
- איור 137: רימון, כנסיית אל-מכר (צילום 2007) 65
- איור 138: קלתוס עם תפוחים (?), כנסיית אל-מכר (צפיריס 2001, 13, איור 17) 65
- איור 139: כנסיית באר שמע (גזית ולנדר 1992, כריכה אחורית) 67
- איור 140: קלתוס המכיל ביצי יען, כנסיית באר שמע (רשות העתיקות) 68
- איור 141: סל כפול המכיל ענבים, כנסיית באר שמע (רשות העתיקות) 68
- איור 142: סל כפול עם תכולה מכוסה, כנסיית פטרה (צילום 2013) 68
- איור 143: סל המכיל ביצי יען ומשני עבריו יענים היראלדיים, כנסיית פטרה (צילום 2013) 68
- איור 144: אדם מוליך גמל הנושא סחורה בסל כפול, כנסיית באר שמע (רשות העתיקות) 68
- איור 145: אדם מוליך חמור הנושא סחורה בסל כפול, כנסיית באר שמע (גזית ולנדר 1992, 38) 68
- איור 146: קורביס המכיל ענבים, כנסיית בחן (באדיבות רשות העתיקות והמוזיאון הארכיאולוגי לתולדות כפר-סבא) 70
- איור 147: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית בחן 70
- איור 148: אולם D, כנסיית מחת אל-אורדי, בית-גוברין (אר"ע תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II) 70
- תיק 31, תמונות 26.959; 26.960; 26.961) 71
- איור 149: קערה עם תפוחים, כנסיית מחת אל-אורדי, בית-גוברין (אר"ע תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II) 72
- איור 150: מגל יד עדינה ליד אתרוג, חדר E, מחת אל-אורדי, בית-גוברין (אר"ע, תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II) 72
- איור 151: סכין מעוקל (אולי מגל יד) ליד אתרוג, כנסיית סינט ג'ורג', בוסטרה (Piccirillo 1993, Fig. 603) 72
- איור 152: סכין מטבח שאיננו מגל יד, מהמטבח של ווילה רג'נה, פומפיי (Stefani 2010, 84) 72
- איור 153: שריגי גפן, פסיפס הציפורים, בית גוברין (צילום ניקי דוידוב, <http://www.iaa-> 73
- conservation.org.il/showmap.asp?id=2141, 27.3.2012) 73
- איור 154: רימון, בית חני (Saller 1957: Pl. 31, b) 74
- איור 155: אתרוג, בית חני (Saller 1957: Pl. 31, c) 74
- איור 156: אולם מרכזי, מבט למזרח, כנסיית בית לוויה (צילום 2010) 75
- איור 157: פירות העוזרר (?), כנסיית בית לוויה (צילום 2010) 77
- איור 158: רימונים, דובדבנים, כנסיית בית לוויה (צילום 2010) 77
- איור 159: דובדבנים, הווילה של הבציר (Villa of the Falconer), ארגוס, יוון (צילום 2012) 77
- איור 160: ענבים אדומים, ירוקים, צהבהבים, כנסיית בית-לוויה (צילום 2010) 77
- איור 161: קיליקס המכיל תפוחים (?), כנסיית בית לוויה (צילום 2010) 77
- איור 162: סל קורביס כדורי המכיל פגות שקמה, כנסיית בית-לוויה (צילום 2010) 78
- איור 163: קיליקס המכיל פירות, כנסיית בית-לוויה (צילום 2010) 78
- איור 164: סל כפול המכיל אשכולות ענבים, כנסיית בית-לוויה (צילום 2010) 78
- איור 165: סל קלתוס המכיל תפוחים בהירים, כנסיית בית-לוויה (צילום 2010) 78
- איור 166: אתרוג חצוי, כנסיית בית-לוויה (צילום 2010) 78
- איור 167: רימון, כנסיית בית לוויה (צילום 2010) 78
- איור 168: האולם המרכזי, כנסיית המולד בית לחם (Harvey 1935, Pl. XX) 81
- איור 169: שטיח מערבי של האולם המרכזי, כנסיית המולד בית לחם (Richmond 1936, Pl. XLIV) 82
- איור 170: אגס קורשינסקי, P. Korshinsky, גן בוטני גבעת רם (צילום 2012) 82

- איור 171: אגס קורשינסקי, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 82
- איור 172: אגס קורשינסקי, שטיח מערבי, כנסיית המולד בית לחם
<http://www.fotolibra.com/gallery/215790/mosaic-church-of-the-nativity-in-bethlehem-israel/> (29.9.2011) 82
- איור 173: מלון עגול, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 82
- איור 174: מלון עגול, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 82
- איור 175: מלון עגול, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 82
- איור 176: אצטרובל אורן הצנובר, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 36) 83
- איור 177: אשכול ענבים, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 36) 83
- איור 178: אתרוג, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 36) 83
- איור 179: תאנים, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 83
- איור 180: שיזף תרבותי, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 83
- איור 181: שיזף תרבותי בשל <http://www.mdidea.com/products/new/jujube01.gif> (7.1.2013) 83
- איור 182: אפרסק, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 83
- איור 183: עוזרר (?), כנסיית המולד בית לחם (בית לחם המולד תיקייה מנדטורית אר"ע מס' 35) 83
- איור 184: צד צפוני של היקף האוקטגון, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 84
- איור 185: ענף עץ זית נושא פירות (צילום 2004) 84
- איור 186: זית, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 84
- איור 187: מדליונים של קוציץ, ריבוע במסגרת האוקטגון, כנסיית המולד בית לחם
http://www.flickr.com/photos/ziedu_mate/1569088299/sizes/z/in/photostream/ (9.8.2011) 85
- איור 188: מדליונים מאוכלסים בפירות, הצד הצפוני של היקף האוקטגון, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37) 85
- איור 189: אגס סורי, *P. syriaca*, גן בוטני גבעת רם (צילום 2012) 85
- איור 190: סל עם בסיס שטוח וידית מעוגלת המכיל אשכול ענבים, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011) 87
- איור 191: סל עם בסיס שטוח וידית מעוגלת המכיל אשכול ענבים, כנסיית בית-לחם הגלילית (Ovadiah & Ovadiah 1987: Pl. XIX) 87
- איור 192: עץ אפרסק, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011) 87
- איור 193: עץ תמר, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011) 87
- איור 194: עץ תמר, אזור ים המלח (צילום 2012) 87
- איור 195: עץ רימון, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011) 88
- איור 196: אמפורה ושריגי גפן, כנסיית בית סחור (שדה-רועים) (Tzaferis 1975, Pl. 2, 1) 89
- איור 197: אפסיס, כנסיית בית סילה (צילום 2012) 90
- איור 198: אשכול ענבים, כנסיית בית סילה (צילום 2012) 90
- איור 199: רימון, כנסיית בית סילה (צילום 2012) 90
- איור 200: אבטיח וענפי זית, כנסיית בית ענון (מגן 1992, 42) 91

איור 201: אתרוג, רימון, קפלה (חדר G), מנזר הגבירה מרים, מבט לכיוון מזרח, בית שאן (צילום 2010).....	92
איור 202: חצר מרכזית (A), מבט לכיוון דרום-מזרח, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (צילום 2010).....	92
איור 203: מעגל דמויות חודשי השנה, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (FitzGerald 1939, Vol. IV).....	95
איור 204: פברואר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	95
איור 205: אפריל, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	95
איור 206: מאי, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	95
איור 207: יוני, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	96
איור 208: יולי, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	96
איור 209: ספטמבר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	96
איור 210: אוקטובר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	96
איור 211: נובמבר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	96
איור 212: דצמבר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139).....	96
איור 213: רימון, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 214: אבטיח מפוספס, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 215: תמר, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 216: לופה צעירה, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 217: אתרוג, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 218: שזיף (?), מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 219: אגס, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 220: לופה, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 221: תאנה, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 222: אשכול ענבים, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 223: קלתוס, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	98
איור 224: חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	99
איור 225: אשכול ענבים מגוון http://www.facebook.com/photo.php?fbid=137649202988606&set=a.1376487329 (4.11.2011, 88653.35907.100002305800144&type=3&theater).....	99
איור 226: נער נושא קלתוס המכיל ענבים ומגל יד, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	100
איור 227: נער בוצר ענבים אל קלתוס עם ידית, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	100
איור 228: נער בוצר ענבים, כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (צילום 2013).....	100
איור 229: דריכת ענבים בעריבה של לבנים, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	100
איור 230: מחמר מוביל ענבים על גב חמור, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	100
איור 231: נער בוצר ענבים אל קלתוס, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010).....	100
איור 232: קפלת אל-חמאם, בית שאן (Avi-Yonah 1936, Pl. XIII, 1).....	102

- איור 233: אולם מרכזי, קפלת אל-חמאם, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)..... 105
- איור 234: ארבעה מדליונים בחלק השמאלי של מרכז האולם, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)..... 106
- איור 235: גבר נושא סל ענבים, קפלת אל-חמאם, בית שאן (צילום: דני קרוננברג)..... 106
- איור 236: סל ענבים על שכם הפועל, קיסריה (צילום 2011)..... 106
- איור 237: גבר בתנוחת מנוחה, כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (צילום 2013)..... 106
- איור 238: גבר נושא קלתוס עם ענבים כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (Piccirillo 1993, 157, Fig. 205)..... 106
- איור 239: קלתוס המכיל ענבים, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)..... 107
- איור 240: קלתוס המכיל תאנים, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)..... 107
- איור 241: מדליונים ממרכז האולם, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)..... 107
- איור 242: לופה, קפלת אל-חמאם, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)..... 108
- איור 243: כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (Piccirillo 1993, 153, Fig. 202)..... 108
- איור 244: עונות השנה, נרתקס קפלת אל-חמאם, בית שאן (צילום דני קרוננברג)..... 109
- איור 245: פירות מונחים על עלים דמויי-לב, האנשת גאיה, אנטיוכיה (צילום 2010)..... 109
- איור 246: תוכנית כנסיית המרטיר, תל איצטבא, בית שאן (מזור ובר-נתן 1996, 28, איור 35)..... 111
- איור 247: שזיף (?), כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 248: פירות עוזרר, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 249: עוזרר קוצני, הרי ירושלים (צילום 2012)..... 113
- איור 250: אתרוגים, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 251: רימון, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 252: אשכול ענבים, כנסיית המרטיר, תל אצטבה, בית שאן (בר נתן ומזור 1996, לוח צבע)..... 113
- איור 253: לופה, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 254: פקוס, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 255: מלון עגול מפוספס, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 113
- איור 256: אגס, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 114
- איור 257: אגס, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 114
- איור 258: אפרסק, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 114
- איור 259: תאנה, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 114
- איור 260: שועל נובר בקלתוס עם פירות והופך אותו, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)..... 114
- איור 261: עץ תפוח (?), בסול (אר"ע תל בצול, 1961)..... 115
- איור 262: אתרוג, בסול (אר"ע תל בצול, 1961)..... 115
- איור 263: ארנבת אוכלת ענבים, בסול (אר"ע תל בצול, 1961)..... 115
- איור 264: מלון עגול מפוספס, בסול (אר"ע תל בצול, 1961)..... 116
- איור 265: ספינה עם קנקנים, כנסיית ברקה (שיאון ועמיתיו 2010, תמונה 10)..... 118
- איור 266: גמל עמוס קנקנים, כנסיית ברקה (שיאון ועמיתיו 2010, תמונה 8)..... 118

- איור 267: רימון, שני אבטיחים צהובים וסכין מטבח, כנסיית ברקה (שיאון ועמיתיו 2010, 52), 118.
- איור 268: כנסיית חורבת גררית (Drake 1918, face p. 122), 119.
- איור 269: סל עם ענבים, כנסיית חורבת גררית (אר"ע תיקיה מנדטורית, Umm Jarar, Kh., תיק, 189), 119.
- איור 270: אולם מרכזי, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 120.
- איור 271: עץ רימון, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 121.
- איור 272: עץ אתרוג, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 121.
- איור 273: עץ אתרוג, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 121.
- איור 274: עץ תמר, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 121.
- איור 275: עץ שקד, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 121.
- איור 276: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012), 121.
- איור 277: שריגי גפן, האון, חורבת סמרה (Ovadiah & Ovadiah 1987, Pl. CIII 1), 122.
- איור 278: שריגי גפן מאוכלסים, כנסייה מזרחית, הרודיון תחתית (Netzer 1990, 172, Fig. 10), 122.
- איור 279: ארנבת בסל קלתוס, כנסיית ואזיה (צילום 2012), 123.
- איור 280: סירה מובילה קנקני יין, כנסיית חדיד (אבי-יונה 1976, לוח צבע), 124.
- איור 281: קיליקס המכיל תפוחים מאוכלס במדליונים של שריג גפן, חורבת חנות (צילום 2010), 127.
- איור 282: סל קלתוס המכיל תפוחים, חורבת חנות (צילום 2010), 127.
- איור 283: חדר דרומי-מזרחי, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 128.
- איור 284: שיח רימון, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 285: שיח אפרסק, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 286: שיח אפרסק, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 287: שיח אגס, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 288: שיח אגס, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 289: שיח אתרוג, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 290: סל מעוגל המכיל תפוחים, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 291: גביע המכיל תפוחים, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 292: סל קלתוס המכיל תפוחים, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)), 129.
- איור 293: אורטוריום, דומינוס פלוויט (Bagatti 1955-56, 249 Fig. 5), 132.
- איור 294: תאנים קשורות, אורטוריום דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 295: תאנים, ציור קיר מהסגנון הראשון, הרקולנאום, איטליה (צילום 2011, מוזיאון נאפולי, מס' 9733), 132.
- איור 296: אשכול ענבים, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 297: אפרסק, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 298: תאנה ושיזף, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 299: לופה, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 300: אתרוג, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 301: רימון, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 302: אגס, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 303: פקוס, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 304: אבטיח, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011), 132.
- איור 305: שריגי גפן, חדר מצפון לכנסיית הר ציון (Vincent 1908, Pl. I), 133.
- איור 306: גפן ואתרוג, קפלה בחצר כנסיית העלייה הרוסית, ירושלים (Clermont-Ganneau 1899), 134.
- איור 307: קפלת קבורה, מוסררה, רחוב הנביאים, ירושלים (תמר הירדני), 136.
- איור 308: סל קלתוס המכיל תפוחים, קפלת קבורה, מוסררה, רחוב הנביאים, ירושלים (צילום: תמר הירדני), 136.

- איור 309: סל קלתוס המכיל ענבים, קפלת קבורה, מוסררה, רחוב הנביאים, ירושלים (צילום: תמר הירדני)..... 136
- איור 310: אתרוג, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)..... 138
- איור 311: רימונים, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)..... 138
- איור 312: קלתוס עם ענבים, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)..... 138
- איור 313: אפרסק, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)..... 138
- איור 314: שריגי גפן, כנסיית כתף הינום (אבי-יונה 1992, 708)..... 139
- איור 315: תן נוגס באשכול ענבים, כנסיית אנטימוס, יריחו (Augustinovic 1951, Fig. 19)..... 139
- איור 316: עלה גפן, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 142
- איור 317: תאנה ועלה, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 142
- איור 318: פירות עוזרר, כנסיית כורסי (צילום 2011)..... 142
- איור 319: לופה, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 142
- איור 320: אשכול ענבים, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 142
- איור 321: אתרוג, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 142
- איור 322: קרא (דלעת הבקבוק), כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 142
- איור 323: קרא (דלעת הבקבוק) (צילום 2013)..... 142
- איור 324: מלון עג'ור, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 143
- איור 325: מלון עגול, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 143
- איור 326: תפוח, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 143
- איור 327: רימון, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 143
- איור 328: דובדבנים (?) על עלה דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 145
- איור 329: פירות השיזף (?) על עלה דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 145
- איור 330: תאנים על עלה דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 145
- איור 331: גרעיני דלועיים (?) על עלה דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 145
- איור 332: אפרסקים על עלה דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 145
- איור 333: דובדבנים (?) על עלים דמוי-לב, האנשת גאיה, אנטיוכיה, מוזיאון אנטיקה, מס' 870 (צילום 2010)..... 145
- איור 334: קולקס הקדמונים
http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5:Colocasia_esculenta_CBM.png (27.6.2012)..... 145
- איור 335: פירות מונחים על עלים דמוי-לב, האנשת גאיה, אנטיוכיה (צילום 2010)..... 145
- איור 336: עלה דמוי לב, כנסיית השליחים, מידבא (Piccirillo 1993, 80)..... 145
- איור 337: סל עם בסיס שטוח המכיל תאנים, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 146
- איור 338: סל עם בסיס שטוח וידית המכיל פירות, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 146
- איור 339: סל נצרים עם בסיס מעוגל וידית, כנסיית כורסי (צילום 2010)..... 146
- איור 340: אדם מוליך גמל עמוס אמפורות ואשכול ענבים מוארכים בידו, כנסיית כיסופים (צילום 2010)..... 149
- איור 341: אשכול ענבים ירוקים ומוארכים, כנסיית כיסופים (צילום 2010)..... 149
- איור 342: אמפורות נישאות על גב גמל, כנסיית כיסופים (צילום 2010)..... 150
- איור 343: עץ פרי מורכב (?) בין שני כבשים, כנסיית כיסופים (צילום 2010)..... 150
- איור 344: עצי אגס ותפוח מורכבים משני עברי הלוחם בדוב, כנסיית כיסופים (צילום 2010)..... 150
- איור 345: רקמת הגלדה של ענף גדום על עץ תפוח מורכב, קיבוץ פלמ"ח-צובה (צילום 2011)..... 150
- איור 346: עץ רימונים מורכב ברקע פרש הלוחם בנמר, כנסיית כיסופים (צילום 2010)..... 150
- איור 347: שריגי גפן, כנסיית כנס (אביעם 1995, 53)..... 151
- איור 348: כפר כמא, דגמים נילוטניים (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. CI, 1)..... 152
- איור 349: שריגי גפן מאוכלסים, קפלה מבוא מודיעים (אר"ע מבוא מודיעים, 1976)..... 153
- איור 350: כנסיית מגן, מבנה A (אר"ע מגן, 1980)..... 155
- איור 351: שטיח מרכזי, כנסיית מגן (אר"ע מגן, 1980)..... 155

- איור 352: קורביס כדורי המכיל תפוחים/ביצי יען (?), כנסיית מגן (אר"ע מגן, 1980) 155.....
- איור 353: אריה על רקע עץ פרי רחב עלים שעבר גזום, כנסיית מגן (אר"ע מגן, 1980) 155.....
- איור 354: דוב על רקע עץ פרי גזום, כנסיית קאסר אל ליביה, קירינאיקה
155..... (30.7.2012, http://www.temehu.com/Cities_sites/museum-of-qasr-libya.htm)
- איור 355: שריגי גפן, כנסיית מדרס (צילום 2011) 158.....
- איור 356: קלתוס עם ידית המכיל פירות, כנסיית מדרס (צילום 2011) 158.....
- איור 357: אשכול ענבים, תאנים, פגת השקמה(?), כנסיית מדרס (צילום 2011) 158.....
- איור 358: קלתוס המכיל פירות, ירקות ופרחים, כנסיית מדרס (צילום 2011) 158.....
- איור 359: אולם מרכזי, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 161.....
- איור 360: אפרסק, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 161.....
- איור 361: אפרסק, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 362: שזיף סגול, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 363: אבטיח, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 364: פקוס, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 365: שני חצאים של אבטיח, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 366: תאנה, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 367: אתרוג, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 368: רימון, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 369: סל קורביס המכיל פירות לא מזוהים ופרחים, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 162.....
- איור 370: שריגי גפן, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013) 163.....
- איור 371: מדליונים של שריגי גפן, נרטקס הכנסייה המזרחית, מנזר מארטיריוס, מעלה אדומים
(מגן 1993, ד' 25) 164.....
- איור 372: שריגי גפן, מטבח, מנזר מארטיריוס, מעלה אדומים (מגן 1993, ד' 43) 164.....
- איור 373: קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 374: אתרוגים, קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 375: רימונים, קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 376: קלתוס עם ביצי יען, קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 377: אשכול ענבים, קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 378: אבטיחים, קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 379: תאנים, קפלת מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 380: תאנים, קפלה מצדה (צילום 2012) 166.....
- איור 381: ענף שקד, קפלה, מצדה, (צילום 2012) 166.....
- איור 382: רימון, כנסיית נהריה (צילום: דוד מוסרי, קרדיטים לתערוכה ופרויקט 'אוצר חבוי
בנהריה', התערוכה נפתחה במרכז 'הקצה' 16.4.2011, אוצרת: לי רמון, הפקה: מרכז 'הקצה'
נהריה, עיבוד תמונה: אלעד הרשקוביץ - פוטו לזר, נהריה) 168.....
- איור 383: אבטיח (מלון עגול?) וסכין מטבח, כנסיית נהריה צילום: דוד מוסרי, קרדיטים לתערוכה
ופרויקט 'אוצר חבוי בנהריה', התערוכה נפתחה במרכז 'הקצה' 16.4.2011, אוצרת: לי רמון,
הפקה: מרכז 'הקצה' נהריה, עיבוד תמונה: אלעד הרשקוביץ - פוטו לזר, נהריה) 168.....
- איור 384 : רימון, עיטור בין העמודים, כנסיית סוחמתא
<http://www.photographersdirect.com/buyers/stockphoto.asp?imageid=627707>
169..... (27.1.2013)
- איור 385: שריגי גפן, כנסיית סוחמתא
<http://www.photographersdirect.com/buyers/stockphoto.asp?imageid=627707>
169..... (27.1.2013)
- איור 386: שריגי גפן, כנסיית ענב אל-כביר (מגן ועמיתיו 2003, 51) 170.....
- איור 387: שריגי גפן, כנסיית עין חניה (Baramki 1934, Pl. XXXVI) 171.....
- איור 388: שריגי גפן, עין פטיר (שמבון וסטרוס 1993, לוח צבע) 171.....
- איור 389: קלתוס המכיל לחם ושני הדגים, עין שבע (טבחה) (צילום 2010) 173.....
- איור 390: קלתוס המכיל לחם ושני הדגים, עין שבע (טבחה), לפני תיקון הפסיפס (Schneider
1934: Taf. 1) 173.....
- איור 391: מאפיית לחם, פומפיי (Sampaolo 1996, p. 949, Fig. 11) 173.....

- איור 392: אנטיוכיה, פסיפס המזנון, The Buffet Mosaic (צילום במוזיאון אנטקיה 2010).... 173
- איור 393: נילומטר, כנסיית עין שבע (טבחה) (צילום 2010)..... 175
- איור 394: חלקו הפנימי של מגדל המים מזרחית לכנסיית עין שבע (טבחה) (צילום 2010)..... 175
- איור 395: מגדל מים, מזרחית לכנסיית עין שבע (טבחה) (Lofferda 1970, Fig. 45)..... 175
- איור 396: שיח ורדים, כנסיית עין שבע (צילום 2010)..... 175
- איור 397: מחרוזת פרחים תפוחים, כנסיית עין שבע (צילום 2010)..... 175
- איור 398: עצי תמר, מנזר תל עירא (Ovadia 2002, Pl. 6)..... 176
- איור 399: שריגי גפן מאוכלסים, כנסיית עסידה (Baramki & Avi-Yonah 1934, Pl. X)..... 176
- איור 400: מדליונים משריגי גפן, בריכת משהד, ציפורי (אר"ע ציפורי, 1990)..... 178
- איור 401: אולם מרכזי, כנסיית קריות (Derfler & Govrin 1993, 265, Fig. 2)..... 180
- איור 402: למעלה-אמפורה ושריגי גפן ממרכז האולם, למטה-מדליוני קוציץ ממסגרת האולם
מאוכלסים בפירות, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, 57, תמונה 43)..... 181
- איור 403: מדליוני קוציץ ממסגרת האולם מאוכלסים בפירות וכלים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו,
תמונה 103)..... 181
- איור 404: אתרוגים ומגל יד, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 47)..... 181
- איור 405: פירות לופה, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 55)..... 181
- איור 406: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 48)..... 182
- איור 407: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 49)..... 182
- איור 408: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 50)..... 182
- איור 409: תאנים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 44)..... 182
- איור 410: קנרס, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 52)..... 182
- איור 411: אגודת אספרג, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 53)..... 182
- איור 412: גביע המכיל תפוחים, אגסים בצדדים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 45)..... 183
- איור 413: פקוסים מוכנים להחמצה בצינצנת, Casa Sannitica, הרקולנאום, מוזיאון נאפולי
(צילום 2011)..... 183
- איור 414: אגודת אספרגוס, במסגרת של מדליוני קוציץ מ"הווילה של הבז'ר" (Villa of the
Falconer) (צילום 2012)..... 183
- איור 415: אמפורה ושריגי גפן, כנסיית קסטרה (יבין ופינקשטיין 1999)..... 185
- איור 416: עץ רימונים, כנסיית רוגלית (רשות העתיקות)..... 185
- איור 417: שריגי גפן, כנסיית רמה (צפיריס 1976, 25)..... 186
- איור 418: נער בוצר ענבים, כנסיית שדה נחום (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. CXXXIX)..... 187
- איור 419: מדליונים מאוכלסים ביונקים ועופות, כנסיית שדה נחום (רשות העתיקות)..... 187
- איור 420: מדליונים מאוכלסים, כנסיית שדה נחום (צילום 2014)..... 188
- איור 421: זר צמחי במרכז חדר, שדה נחום (צילום 2014)..... 188
- איור 422: רימונים, כנסיית שבי ציון (Prausnitz et al. 1967, Pl. XL, b)..... 189
- איור 423: שריגי גפן, מנזר שכה (גודוביץ 1996, איור 1)..... 189
- איור 424: שריגי גפן, כנסיית הצליינים, שילה (Kjaer 1931: Pl. I, Fig. 9)..... 191
- איור 425: עץ תפוח שענפי הגזע עברו גיזום, כנסיית הצליינים, שילה (אר"ע תיקייה מנדטורית,
Seilun, תיק 117)..... 191
- איור 426: אולם מרכזי, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)..... 193
- איור 427: ענבים מעוגלים ומוארכים, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)..... 193
- איור 428: סל כפול מכיל ענבים, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)..... 193
- איור 429: קורביס המכיל תפוחים, כנסיית שלאל (<http://www.awm.gov.au/blog/wp-content/uploads/2008/01/shellal-detail-1.jpg>, 18.4.2012)..... 193
- איור 430: קלתוס, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)..... 193
- איור 431: קנרס, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)..... 193
- איור 432: תאנים, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)..... 193
- איור 433: חדר דרומי, מנזר שקמונה (Dothan 1955, Fig. 2)..... 195
- איור 434: רימונים, חדר דרומי, מנזר שקמונה (צילום: סטודיו ורהפטיג ונציאן בע"מ, באדיבות
המוזיאון הימי הלאומי)..... 195
- איור 435: אשכול ענבים, חדר דרומי, מנזר שקמונה (צילום: סטודיו ורהפטיג ונציאן בע"מ,
באדיבות המוזיאון הימי הלאומי)..... 195

- 195..... 436: אויר 436: חדר צפוני, מנזר שקמונה (Dothan 1955, Pl. 20, A)
- 197..... 437: אויר 437: חדר 2, כנסיית שקמונה (Biran 1964, Photos)
- 197..... 438: אויר 438: חדר 2, כנסיית שקמונה (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. CLX (2))
- 197..... 439: אויר 439: ענבים, חדר 2 כנסיית שקמונה (צילום: סטודיו ורהפטיג ונציאן בע"מ, באדיבות המוזיאון הימי הלאומי)
- 197..... 440: אויר 440: אתרוגים, חדר 2 כנסיית שקמונה (צילום: סטודיו ורהפטיג ונציאן בע"מ, באדיבות המוזיאון הימי הלאומי)
- 197..... 441: אויר 441: גביע עם רימונים, חדר 3, כנסיית שקמונה (צילום: סטודיו ורהפטיג ונציאן בע"מ, באדיבות המוזיאון הימי הלאומי)
- 197..... 442: אויר 442: אולם התווך, חורבת תנשמת (דהרי 1996, 103, אויר 128)
- 198..... 443: אויר 443: אמפורה ושריגי גפן, חורבת תנשמת (דהרי 1996, אויר צבע ii ד')
- 198..... 444: אויר 444: עץ פרי, ארז (רשות העתיקות)
- 199..... 445: אויר 445: עונת האביב, אל-מקרקש, בית-גוברין (אר"ע, תיק 31, Beit Gibrin, תמונה 30.472)
- 201..... 446: אויר 446: קטיפ פרחים ואיסופם והגשתם בסל נצרים, פסיפס הקבורה של C. Iulius Serenus (Blanchard-lemee, Henchir-Thyna, Sfax Museum, and Numitoria Saturnina et al. 1995, 81-82, Fig. 50)
- 201..... 447: אויר 447: גאיה, אל-מקרקש, בית-גוברין (אר"ע, תיק 30, Beit Gibrin)
- 201..... 448: אויר 448: דמות הקיץ, אל מקרקש (בצר 2007, תמונה 14 ב')
- 201..... 449: אויר 449: חדר בבית אמידים, שכון א', בית שאן (אר"ע, צורי נחמיה, 5, 8/1958 - &, תמונה 3106)
- 203..... 450: אויר 450: טיכה, בית שאן (צילום 2011)
- 205..... 451: אויר 451: קרן שפע עם פירות, טיכה מקוס (Brouscari 1997: Pl. III.2)
- 205..... 452: אויר 452: האלה גאיה (Ge), בית אאופרטס, זאוגמה, טורקיה (Oenal 2003, 45)
- 205..... 453: אויר 453: קרן שפע של טיכה מ-Prusias Ad Hypium, מוזיאון לארכיאולוגיה איסטנבול (צילום 2010)
- 205..... 454: אויר 454: נילומטר, שיח ורדים, בית ליאונטיס, בית שאן (צילום 2011)
- 206..... 455: אויר 455: סירה מובילה קנקני יין, בית ליאונטיס, בית שאן (צילום 2010)
- 207..... 456: אויר 456: סירה מובילה אמפורות יין, בית ליאונטיס, בית שאן (צילום 2010)
- 207..... 457: אויר 457: עץ תמר, מבנה לא מוגדר, בית שאן (רשות העתיקות)
- 208..... 458: אויר 458: אתרוג ולולב, גת, חולדה (שפירא ואבי-יונה 1960, Pl. XXVIII)
- 208..... 459: אויר 459: שריד מדליון קוציץ המאכלס רימון, חמדת (פלג 2009, אויר 3)
- 209..... 460: אויר 460: רימון ואתרוג, בית מרחץ טבריה (אר"ע טבריה וחמת, 1956-1952)
- 210..... 461: אויר 461: רימונים, דובדבנים (?), בית מרחץ טבריה (אר"ע, טבריה וחמת בית מרחץ, 1955)
- 210..... 462: אויר 462: רימון וורדים, מבנה ציבור, יבנה ים (באדיבות "בית מרים" מוזיאון פלמחים)
- 211..... 463: אויר 463: שריגי גפן, וילה ביבנה ים (Merrony 2007, 4)
- 212..... 464: אויר 464: ארנבת אוכלת ענבים אדומים, לוד (צילום באדיבות: ניקי דוידוב, <http://www.clarita-efraim.com>, 14.12.2011)
- 213..... 465: אויר 465: הפס החוצץ בין השטיחים, לוד (צילום באדיבות: ניקי דוידוב, <http://www.clarita-efraim.com>, 14.12.2011)
- 213..... 466: אויר 466: סל עם פירות ומגל יד, לוד (אבישר 1996, 159, אויר 5)
- 214..... 467: אויר 467: סל עם פירות, לוד (אבישר 1996, 159, אויר 5)
- 214..... 468: אויר 468: סלסלה שטוחה עם פרחים, מלחתה (צילום 2011)
- 215..... 469: אויר 469: סלסלה שטוחה עם פרחים, מלחתה (צילום 2011)
- 215..... 470: אויר 470: עונת האביב, קערה עם פרחים, כנסיית פטרה (http://www.pbaser.com/mansour_mouasher/image/20135872, 14.12.2012)
- 216..... 471: אויר 471: פסיפס אתר נחל שקמה (בית קמה), מבט לצפון-מזרח (צילום 2013)
- 218..... 472: אויר 472: אמפורה ושריגי גפן, אתר נחל שקמה (בית קמה) (צילום 2013)
- 218..... 473: אויר 473: אמפורה ועליה מאוירים רימון, אתרוג ופרח, אתר נחל שקמה (בית קמה) (צילום 2013)
- 218..... 474: אויר 474: תפוחים בתוך קיליקס, ניר עוז (צילום: נגב שרגא, 2011)
- 219..... 475: אויר 475: סל כדורי עם בסיס טבעתי, ניר עוז (צילום: נגב שרגא, 2011)

- איור 476: אצטרובלים של אורן הצנובר, בית אמידים, עין יעל (וקסלר-בדולח 2007, איור 1) 220...
 איור 477: זר פירות על ראש דמות האביב, עין-יעל (צילום: באדיבות מוזיאון פעיל עין יעל) 221.....
 איור 478: סאטיר שוזר גירלנדות מולו תלוי סל עם פרחים, עין-יעל (אר"ע ירושלים, עין יעל, 1982, 1986-01) 221.....
 איור 479: שריגי גפן, כנסיית צומת פרדסיה 221.....
 222..... (25.1.12, http://www.antiquities.org.il/mosaics_detail_heb.asp?id=8)
 איור 480: סל קלתוס, חתונת דיוניסוס ואריאדנה, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 224.....
 איור 481: שלושה סאטירים דורכים ענבים בגת, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 224.....
 איור 482: חליבת עז, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 224.....
 איור 483: תהלוכת נושאי המתנות, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 224.....
 איור 484: עופות וביניהם פרי קטן, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 226.....
 איור 485: הארמון הגדול, איסטנבול (צילום 2010) 226.....
 איור 486: תהלוכת דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 227.....
 איור 487: עץ תמר ונערה אוחזת מחרוזת של פרחים תפורים, עץ גזום, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 227.....
 איור 488: נער נושא סלים, תהלוכת דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 227.....
 איור 489: גבר שופך תכולה של קלתוס פירות, תהלוכת דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 227.....
 איור 490: הצד הדרומי של תהלוכת דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 227.....
 איור 491: בחור נושא סל פירות על כתפו, תהלוכת דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010) 227.....
 איור 492: עופות ופירות בפינות מדליוני קוציץ (צילום 2010) 228.....
 איור 493: עוזררים במסגרת עלי קוציץ, הארמון הגדול של קונסטנטינוס, איסטנבול (צילום 2010) 228.....
 איור 494: דובדבנים במסגרת עלי קוציץ, הארמון הגדול של קונסטנטינוס, איסטנבול (צילום 2010) 228.....
 איור 495: נפח הזרימה העונתית לפי חודשים של הנילוס 228.....
 230..... (15.12.2012, <http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/geography/nile.htm>)
 איור 496: קרן שפע המכילה פירות, בית חג-הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 231.....
 איור 497: פגות השקמה, צולם בשרון (צילום 2011) 231.....
 איור 498: הסל שמתחת לזרוע דמות מצרים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 231.....
 איור 499: נילומטר, בית חג-הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 233.....
 איור 500: עטרה וענפים לראש דמות מצרים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 234.....
 איור 501: גירלנדה מפרחים תפורים, כנסיית טבחה (צילום 2010) 234.....
 איור 502: *Ceratophyllum muricatum* (25.2.2013, <http://especies.ac.cn/pages/3547>) 234.....
 איור 503: קופידונים נושאי עטרות, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 234.....
 איור 504: שיח ורדים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 235.....
 איור 505: זר ורדים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 235.....
 איור 506: זר פרחי שושן צחור, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010) 235.....
 איור 507: רימונים, בית האמזונות, ציפורי (צילום 2010) 236.....
 איור 508: עץ גזום, בית האמזונות, ציפורי (צילום 2010) 236.....
 איור 509: עץ תפוח גזום, פסיפס האמזונות ציפורי (צילום 2010) 236.....
 איור 510: עץ פרי גזום ומורכב, פסיפס הציידים העירומים, ציפורי (צילום 2010) 237.....
 איור 511: הרכבה (?) בעץ פרי, פסיפס הציידים העירומים, ציפורי (צילום 2010) 237.....
 איור 512: דגם מעוינים מאוכלסים ברימונים, עופות ופרחים, בית מגורים, ציפורי (וייס ונצר 1996, i, לוח צבע ג) 238.....
 איור 513: מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010) 240.....
 איור 514: סליסילת קניסטרום עם תאנים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010) 240.....
 איור 515: ענף נושא רימונים ועלים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010) 240.....
 איור 516: ענף נושא משמשים ועלים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010) 240.....

- איור 517: ענבים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס ציפורי (צילום 2010)..... 240
- איור 518: שזיף, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 243
- איור 519: אפרסק, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 243
- איור 520: משמש, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 243
- איור 521: רימון, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 243
- איור 522: אפרסק, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 244
- איור 523: אתרוג, ארמון פסיפס הציפורים (צילום 2010)..... 244
- איור 524: תאנה, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 244
- איור 525: אגס, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 244
- איור 526: תפוח, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 245
- איור 527: אגס, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)..... 245
- איור 528: אגסים על גירלנדה, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מס' 114281 (צילום 2011)..... 245
- איור 529: שריגי-גפן מאוכלסים, בית-המרחץ קיסריה (צילום 2011)..... 246
- איור 530: עץ גזום, בית-המרחץ, קיסריה (צילום 2011)..... 246
- איור 531: רצפה ממכלול מבנים מערבית לקמרונו, קיסריה (צילום 2011)..... 248
- איור 532: סל נצרים המכיל ענבים משני צבעים, מכלול מבנים מערבית לקמרונו, קיסריה (צילום 2011)..... 248
- איור 533: קלתוס עם ענבים אדומים ושחורים, מכלול מבנים מערבית לקמרונו, קיסריה (צילום 2011)..... 248
- איור 534: קלתוס עם ידית המכיל ענבים מעוגלים אדומים ושחורים, כנסיית פטרה (צילום 2013)..... 248
- איור 535: ארנבת נוגסת באשכול ענבים, מכלול מבנים מערבית לקמרונו, קיסריה (צילום 2011)..... 248
- איור 536: גפן, פסיפס היעלים, קיסריה (Patrich 1999: Fig. 33)..... 250
- איור 537: פסיפס היעלים, קיסריה (צילום 2011)..... 250
- איור 538: 'קלוקריה', בית מרחץ קיסריה (צילום 2011)..... 251
- איור 539: אגס, 'קלוקריה', בית מרחץ קיסריה (צילום 2011)..... 251
- איור 540: תמר, 'קלוקריה', בית מרחץ קיסריה (צילום 2011)..... 251
- איור 541: גיזום והרכבה, שייח' זויד..... 251
- איור 542: גיזום והרכבה, שייח' זויד (Cledat 1915, Pl. III) (http://www.somalipress.com/guides/culture/ismailia-museum.html, 25.3.2012)..... 253
- איור 543: שריג גפן, שייח' זויד (Cledat 1915, Pl. IV)..... 253
- איור 544: מחרוזת של פרחים תפוחים, שייח' זויד (Cledat 1915, Pl. V)..... 253
- איור 545: סל כדורי עם בסיס טבעתי ואשכול ענבים נשפך ממנו, רימון, ספין הכתובת, שייח' זויד (Cledat 1915, Pl. V)..... 253
- איור 546: הלקטי פרג האופיום, פסיפס שכם (צילום 2010)..... 255
- איור 547: הלקט פרג האופיום,..... 255
- איור 548: עלי פרג האופיום (http://www.makradaplants.newmail.ru/PapaverPhoto9.htm, 5.9.2011)..... 256
- איור 549: גירלנדה של עלים, פרחים ופירות: הלקט הפרג, רימון, אצטרובל, Casa del Fauno,..... 256
- איור 550: דובדבנים, פסיפס שכם (צילום 2010)..... 256
- איור 551: דובדבנים בוקעים מקרן-שפע, פסיפס הארמון הגדול, איסטנבול (צילום 2010)..... 256
- איור 552: שלושה פירות מעוגלים על גירלנדה, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מס' 114281, (צילום 2011)..... 256
- איור 553: אצטרובלי האורן, פסיפס שכם (צילום 2010)..... 256
- איור 554: אצטרובלים על גירלנדה, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מס' 114281 (צילום 2011)..... 256
- איור 555: אולם, חווה חקלאית, שלומי (Dauphin 1993, 45)..... 258
- איור 556: שריגי גפן, חווה בשלומי, מוזיאון ישראל (צילום 2010)..... 258

פרק א'- בתי כנסת יהודיים

אשתמוע

תיארוך: מאה רביעית
 מיקום האתר: 6 ק"מ דרומית ליאטה, אזור חברון, נ.צ. 156.089
 אזור: הר חברון
 תולדות המחקר: הרצפה התגלתה בשנת 1934 על ידי מאיר ל'-א'
 ורייפנברג א'. חפירה נערכה בשנים 1935-1936. חידוש חפירות על
 ידי ייבין ז' בשנת 1969-1970
 גודל הפסיפס: נמצאו חלקי פסיפס מאולם- 10 X 20 מ' (200 מ"ר)
 צבעים: חמישה צבעים
 צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

איור 1: עץ פרי גזום, בית כנסת
 אשתמוע (רשות העתיקות)

חלק קטן מהפסיפס שרד, בשולי האולם מעוטר עץ שעל גזעו שני
 ענפים גזומים, נוף העץ נושא פירות מוארכים בקצה, אפרסק או שזיף. במרכז האולם היו מדליונים
 שנותרו מהם רק קצותיהם של שריגי גפן וקנוקנת (איור 1).

גידולים חקלאיים:

- גפן, בהקשר עיטורי
- אפרסק או שזיף, בהקשר ראווה

פעולות חקלאיות:

- גיזום לעיצוב הנוף והגבהתו, בהקשר חקלאי
- (ייבין 1972, 43-45; ח"א 1970, ל"ג, 7-8; ח"א 1970, ל"ו, 16; Ovadiah & Ovadiah 1987, 120; RB 1970, 401-402; 58-59; Mayer & Reifenberg 1939-1940, 314; Yeivin 1981).

בית אלפא

תיארוך: הנחת הרצפה בשנים 518-527 (זמנו של יוסטינוס הראשון)
 מיקום האתר: קיבוץ חפציבה, נ.צ. 190.213
 אזור: עמקים צפוניים, בקעת חרוד (עמק יזרעאל)
 מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר
 תולדות המחקר: חפירה של סוקניק א', ל' בשנים 1928-1929
 גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 10.35 X 5.50 מ' (57 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כתום, חום, צהוב, זכוכית- סגול (Amethyst, שהיא צורה של קוורץ) וירוק (ברקת, אֶזמרגד, Emerald, שהיא צורה של המינרל בריל, Beryl) (סוקניק 1932, 20)

צפיפות אבני הפסיפס: 110-150 אבנים בדצמ"ר, אבני זכוכית 160 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מסגרת הרצפה

מצד מזרח מעוצב סרט העשוי משני שריגי גפן מתפתלים היוצרים מדליונים אליפטיים מאוכלסים. מדרום וממערב מתוארים מעוינים ומעגלים המאוכלסים באלמנטים שונים. התיאורים סכמתיים, חסרי דיוק, חסרי עומק ופרספקטיבה. ייתכן שהתיאורים המרמזים על העתקות של מוטיבים ממנהג ה'קסניה' (xenia):¹

א. קלתוס מכיל פירות המעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים כהות וחלקם הפנימי בצבע אחיד בהיר יותר (איור 2): פרי מעוגל שתוכו בצבע כתום, כנראה, תפוח. פרי בצורת טיפה שתוכו ורוד, כנראה, תאנה. אשכול ענבים מעוגלים עם מסגרת אבנים אדומות וחלקו הפנימי ורוד עם נקודה שחורה במרכז, ואשכול של שלושה ענבים מעוגלים עם מסגרת אבנים שחורות ותוך ורוד עם נקודה שחורה תלוי על צד הסל.

ב. מעגל מאכלס פירות מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים כהות וחלקם הפנימי בצבע בהיר ואחיד (איור 3): אתרוג שמותניו צרים וחלקו הפנימי מעוצב בצבע כתום בהיר. תאנה בצורת טיפה, מסגרת הפרי מאבנים אדומות והפנים ורוד. פרי בצורת טיפה הפוכה, ניתן לזיהוי עם אפרסק, תוכו צהוב ומנוקד באבנים שחורות בודדות, הניקוד מדמה את מקום המציצה של כנימות המגן והוא מתואר גם בפסיפסים של בית חג הנילוס (ראו שם בהרחבה) ובית הכנסת מציפורי. אשכול עם שלושה ענבים מעוגלים שחורים ורימון עם כתר ברור.

ג. עץ רימונים בתיאור סכמתי (איור 4). מבסיס הגזע בוקעים שני חוטרים נושאי עלים וללא פירות. ענפי העץ בוקעים מנקודה משותפת בחלקו העליון של הגזע הנראה גדוע ישר. בקצה כל ענף רימון גדול המוקף באבנים שחורות, תוכו מנוקד באבנים כתומות בודדות ולראשו כתר. על הענפים ועל החוטרים נישאים עלים דקים המעוצבים באמצעות שורת אבנים בודדות. אמנם התיאור כאן מאוד סכמתי, אך הוא מזכיר את תיאורי העצים מכנסיות עבר הירדן המזרחי, המתוארכות לאמצע המאה השישית או לסופה. בתיאור עצי הפרי בפסיפסי עבר הירדן ניכר שהעצים לרוב גם עברו הרכבה, ופעמים שמבסיס הגזע מתוארת צמיחה של חוטרים. למשל, באולם היפוליטוס ממידבא המתוארך לאמצע המאה השישית (איור 5), בכנסיית בישוף סרגיוס מאום א-רסאס, קסטרון מפאה (Kastron Mefaa), משנת 562, ובקפלת הטבילה ממידבא מאמצע המאה השישית וכנסיית השליחים ממידבא משנת 578 (Piccirillo 1993, 54-55, 66, 205-206, 116, 80).

¹ ראו הערה מס' 3.

- ד. קלתוס מכיל אשכול המונח במאוזן, הענבים מעוגלים ומעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות, תוכם ורוד בהיר ונקודה אדומה במרכזם, מבנה האשכול איננו ניכר (איור 6).
- ה. אשכול ענבים משולש סימטרי וסכמתי נישא על שלושה עוקצים, הענבים מעוגלים, מסגרתם שחורה תוכם ורוד עם נקודה שחורה במרכז. שני עלים נישאים על השריג (איור 7).
- ו. שלושה פירות לופה לאחר חיתוך חלקו העליון של הפרי וריקון תכולתו (איור 8). עצמים אלו היו חידה גדולה ומקור להשערות והתחבטות החוקרים, ולכן הם הוגדרו על ידי סוקניק ואחריו גם על ידי אבי-יונה כ'גביעים' (goblets) (Avi-Yonah 1936, 16). אולם לאחר עיון והשוואות של פסיפסים רבים ניתן להניח את הדעת בהשערה שהתיאור הסכמתי ודל הביטוי מבית אלפא, מחקה את התיאורים העשירים יותר של הלופה מפסיפסי הסביבה, למשל ממזר הגבירה מרים, מכנסיית כורסי, מבית הכנסת נערן ומבית הכנסת ציפורי.²
- ז. ארנבת בעלת אוזניים ארוכות עומדת מול אשכול ענבים ופוערת פה גדול לנגוס בענבים (איור 9). תיאור זה אמנם סכמתי ועשוי בעיצוב ירוד, אך אי אפשר להתעלם מכוונתו הברורה של יוצר הפסיפס אשר שילב כאן את המוטיב הנפוץ באומנות, והמרמז על שכחותן של הארנבות בכרמים ואת הנזקים שהן הסבו ליבולים.

איור 4: עץ רימון, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 3: מעגל המאכלס פירות, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 2: קלתוס עם פירות, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

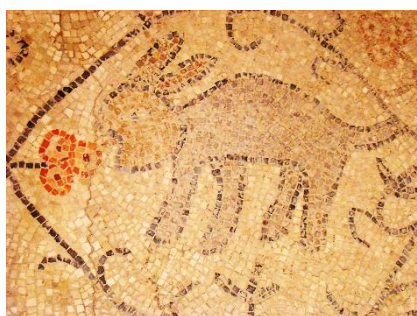

איור 6: קלתוס עם ענבים, בית כנסת בית-אלפא (צילום 2010)

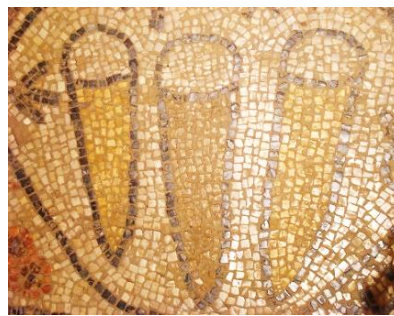

איור 5: עץ רימון המצמיח חוטרם, אולם היפוליטוס, מידבא (Piccirillo 1993, 54-55)

² ראו שם בהרחבה.

איור 9: ארנבת נוגסת באשכול ענבים, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 8: לופה, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

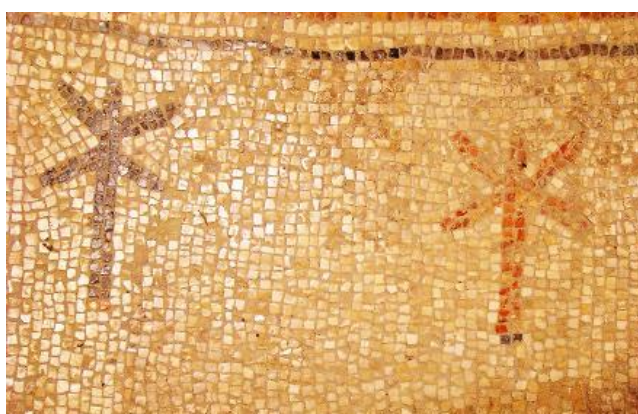
איור 7: אשכול ענבים, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

פנל עקדת יצחק

מעל פנל עקדת יצחק מעוטרים עצי תמר סכמתיים המעוצבים באמצעות שתי שורות של אבנים, העצים אדומים ושחורים לסירוגין (איור 10). האייל קשור לעץ שגזעו עבר גיזום ונראים עליו שני גדמים עם גימור מעוגל המתחדד בקצה (איור 11). מטרת הגיזום היא הגבהת העץ ועיצוב הנוף. בנוסף ניכר שזהו עץ פרי רחב עלים, כנראה ממשפחת הוורדיים, העלים מתוארים בצבעים מגוונים של צהוב וכתום. שני הענפים נושאי העלים צומחים מחלקו העליון של הגזע הנראה קטום, ייתכן שצמיחה זו היא תוצאה של הגיזום המעודד צמיחת ענפים חדשים, ואולי זהו תיאור של הרכבה. תיאור העקדה כאן מזכיר את התיאור מבית הכנסת של ציפורי, המתוארך לכמאה שנים קודם. בשני התיאורים העץ רחב עלים ושני ענפים על הגזע גדומים. עלי העץ כאן מזכירים את העיצוב והצבעים של העלים של העץ מפסיפס האמזונות בבית חג הנילוס מציפורי, ואפשר לשער שהאומן שאב השראה מפסיפס ציפורי, גם בנושאים אחרים בפסיפס זה.

איור 11: עץ גזום ומורכב (?), סצנת עקדת יצחק, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 10: עצי תמר, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

פנל גלגל המזלות

בארבע הפינות של גלגל השנה מתוארות ארבע דמויות נשיות מכונפות, המאנישות את עונות השנה. הדמויות מוצבות ללא התאמה של העונה אל חודשי השנה המקבילים שבמעגל הפנימי. כנפי הדמויות מזכירים את הכנפיים של דמויות האנשת עונות השנה מפסיפס התקופה, למשל מרצפת Villa at

Dar Buc Ammera, זליטן, לוב, המתוארכת למאות הראשונה עד השלישית (איור 12). בפסיפס זה גם מתוארים מוטיבים ממנהגי ה'קסניה' כמנחות להכנסת אורחים (Kondoleon 1995, 103, Fig. 61).³

עונת הקיץ (איור 13)

לראש הדמות עטרה מפירות שאינם ניתנים להגדרה. משני צדדי ראשה אשכולות קטנים של ענבים מעוגלים אדומים ושחורים. בחלק המרוחק מהדמות בצד שמאל מעוטרים שלושה פירות מוארכים, הניתנים לזיהוי כפירות הלופה. גם ימינה מהם מעוצבים שלושה פירות מוארכים הנישאים על עוקץ משותף, הניתנים לזיהוי עם הלופה הצעירה, המוריקה בצעירותה ונעשית חומה בעת ההבשלה. הפרי המעוגל והמפוספס הקרוב לדמות ניתן לזיהוי עם מלון עגול ומפוספס, שבחלקו התחתון ניכרת בלטה שחורה המסמלת את שריד הצלקת, כפי שמקובל לתארה באומנות התקופה (פריס 2012). בחזית הדמות צעיף ובו מעוטרים פירות, מימין לשמאל: אשכול קטן של ענבים מעוגלים ואדומים, ועוד שלושה פירות מעוגלים חסרי סממנים מאפיינים, אולי היה בכוונת האומן לעצב תפוחים, מסגרת הפירות מעוצבת באמצעות שורה של אבנים שחורות ומרכז הפרי באבנים צהובות, כתומות ואדומות. תיאורים דומים של דמויות האוחזות צעיף ובו פירות נראים בכל רחבי האימפריה, למשל, בארץ ישראל דמות אישה, 'קלוקריה', האוחזת צעיף עם פירות מעוצבת בית המרחץ מקיסריה המתוארך לתקופה הביזנטית, ועל גבי הרצפה של כנסיית סנט ג'ורג' שבהר נבו בעבר הירדן המזרחי, המתוארכת לשנים 535/536 (איור 15).

עונת החורף (איור 16)

מימין לדמות מעוטר דלי המיטיב לסמל את המים של חודשי החורף גם בפסיפסים אחרים.⁴ מקלטר דו-שני נסמך על כתפה הימנית של הדמות, ותפקידו לתאר את מלאכת קלטור השדות בעונת החורף. המקלטר דומה לאטריבוט של עונת החורף בפסיפסים נוספים מהסביבה, למשל, קפלת אל חמאם ומנזר הגבירה מרים מתל איצטבא, בית שאן. משום ששני פסיפסים אלו מאוחרים לפסיפס בית אלפא, אפשר להניח שהאומן שאב השראה מפסיפסים מרוחקים מישראל, למשל, פסיפס העונות מהפריג'ידריום של מרחץ טריאנוס, אקולה (Acholla) ראס-בוטריה, טוניס, מאמצע המאה השנייה (Parrish 1984, Pl. 3, a), ופסיפס ארבע העונות מעין-באבוס (Ain-Babouch), אלג'יר, מהתקופה הסוורית (Parrish 1984, 99-101, Pl. 7, a; White 1967, 50).

עונת הסתיו (איור 17)

מימין לדמות מעוצב עץ תמר נושא אשכולות עם שלושה תמרים, ומטרתו לסמל את גדיד התמרים הנערך בעונת הסתיו. קרוב יותר לדמות מעוטרת שתי אמפורות מפוספסות בעלות שתי ידיות, שהן כנראה, אמפורות לאחסון יין המרמזות על תהליך ייצור היין החל בעונת הסתיו. בדומה לתיאור

³ תיאורים אלו יכולים גם להאיר על המקור לתיאורי הפירות ובעלי-החיים שבמסגרת השריגים שסביב לפסיפס בית-אלפא שתוארו למעלה, שמטרתם תצוגת ראויה של תוצרת חקלאית והגשה בסלים ובקערות.

⁴ סוקניק התלבט וזיהה רק עיגול כזה מעל לכנף השמאלית (סוקניק 1932, 36).

מפסיפס ארגוס, יוון, בו נראית דמות הנער של חודש אוקטובר מניף בקבוק בידו האחת ובידו השנייה אווז גביע עם יין (Akerstroem-Hougen 1974, 21-26). ייתכן אמנם שיוצר הפסיפס כאן עיטר אמפורה ליין אך ההשראה לעיצובו הגיעה מתיאורי עונת החורף, בהם מעוצבים כדים⁵ המגירים מים, כסמל למים הרבים בחורף, למשל מבית כנסת חמת טבריה. בחזית הדמות רצועה, כמקובל בפסיפסים מהתקופה, ובה פירות בעיצוב סכמתי עם מסגרת אבנים כהות, אדומות או שחורות (איור 18:). מימין מעוצב רימון עם מסגרת אבנים אדומות וחלקו המרכזי ורוד. שמאלה ממנו מעוצבת תאנה כעין טיפה, מסגרתה מאבנים שחורות ותוכה ורוד. פרי מעוגל חסר סימני זיהוי, אולי תפוח, עם מסגרת אבנים אדומות ומרכז ורוד. אשכול של שלושה ענבים מעוגלים עם מסגרת אדומה תוך ורוד ונקודה שחורה במרכז. חלק מן הפירות יכולים להיות מיוחסים לעונת הסתיו. אולם חלקם האחר אסופים בצעיף באופן אקלקטי, כנראה כתוצאה מהעתקה של דגמים ללא הבחנה מיוחדת, משום שפירות כרוכים בצעיף נראים גם בעונת הקיץ בפסיפס זה, וגם בפסיפסים נוספים, למשל בקבר חירם מצור (Hanfmann 1951, Pl. 119). בפואמה "מפת עולם של יוחנן מעזה" (John of Gaza's Tabula Mundi) עונת הסתיו אוזת פירות בצעיף (Hanfmann 1939, 111-117). דוגמא מעניינת לסידור דומה של הפירות נראית ב'וילה של קונסטנטינוס' (Constantinian Villa) מדפני, אנטיוכיה, המתוארכת למחצית הראשונה של המאה הרביעית, שם דמות הסתיו אוזת צעיף ובו מלון עגול, רימון ואשכול ענבים (Cimok 2000, 202-205). בפסיפס אל-מקרקש דמות גאיה אוזת צעיף ובו שלל פירות מעוגלים ואשכול ענבים. סידור דומה של פירות נראה בחזית דמות עונת הסתיו מפסיפס כנסיית דאר-א-סליב, סוריה, המתוארך למאות חמישית-שישית (Hachlili 2009, 188-189, Fig. VIIIb).

עונת האביב (איור 20)

מעל הכתף השמאלית של הדמות מעוצב מגל יד בעל ידית עץ המעוצב באמצעות אבנים כתומות ולהב ברזל באמצעות אבנים שחורות.⁶ מגל היד בתיאורי האביב מסמל את קציר העשב ואת קטיפת הפרחים. בחלק התחתון של התיאור מאוירים שלושה פרחים, המתייחסים אל פרחים אדומים וגדולים שנהגו לקטוף באביב לסמל את התחדשות הטבע, בדרך כלל ורדים, כמו אלו המתוארים בפסיפסים מאנטיוכיה או צפון אפריקה. תיאורים אלו מזכירים את האטריבוטים של עונת האביב מפסיפס בית הכנסת מציפורי. מגל היד מזכיר מאוד את תיאור מגל הקציר הנתון לצד דמות עונת הקיץ מפסיפס 'בית גאיה והעונות' (House of Ge and the Seasons) מאנטיוכיה, המתוארך לסוף המאה החמישית (איור 21) (Cimok 2000, 276-279). מכיוון שמגל היד ומגל הקציר בעלי צורה דומה מאוד ותפקוד דומה, לעיתים חל ביניהם מיזוג באומנות הפסיפסים, וייתכן שהיוצרים המקומיים שיבצו

⁵ איינוכוי (יוונית ἰωνοῦς) או פרוכוס (יוונית προχους).

⁶ סוקניק, פרסטר וחכלילי כתבו שזהו מקל הרועים, סוקניק השווה למקל רועים מפסיפס מזליטן (סוקניק 1932, 35; פרסטר 1985, 384; Hachlili 2009, 45), אולם מקל רועים נעשה מענף חזק, והוא תואר בפסיפסים כיחידה אחת המדמה עץ מגולף, באמצעות אבנים בצבעים חומים התואמים תיאור של חומר עצי, למשל מ'בית דיוניסוס השתוי' (House of the Drunken Dionysus) מאנטיוכיה, המתוארך למאות השלישית והרביעית (Cimok 2000, 50-51; 56-57), ומהטריקליניום שב'בית הסירה של הפסיכוס' (House of the Boat of Psyche) מאנטיוכיה, המתוארך למאה השלישית (Cimok 2000, 151-156).

אותו ככלי לקציר הירק באביב משום שעונת הקיץ לא סומלה כאן, כנהוג, באמצעות דגנים וקצירים. כידוע, העתקות של הדגמים ורעיונות עברו מאתר לאתר, והביצוע המקומי עבר שינויים והתאמות מקוריות, על מנת להתאים את הדגם והרעיון לרצפה הנדונה.

איור 13: עונת הקיץ, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

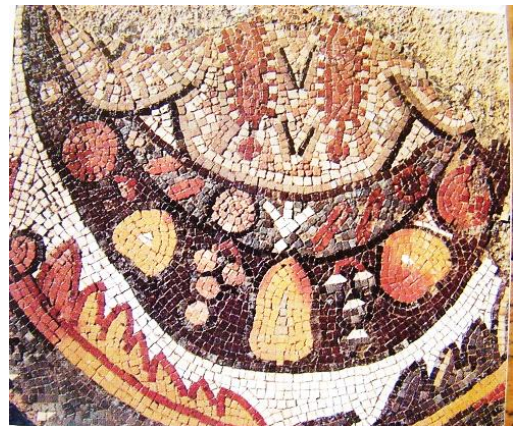
איור 12: פסיפס Villa at Dar Buc Ammera, זליטון, לוב
<http://www.fotopedia.com/items/flickr-1270641926>
 (19.12.2012, 1270641926)

איור 14: צעיף עם פירות, עונת הקיץ, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 16: עונת החורף, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

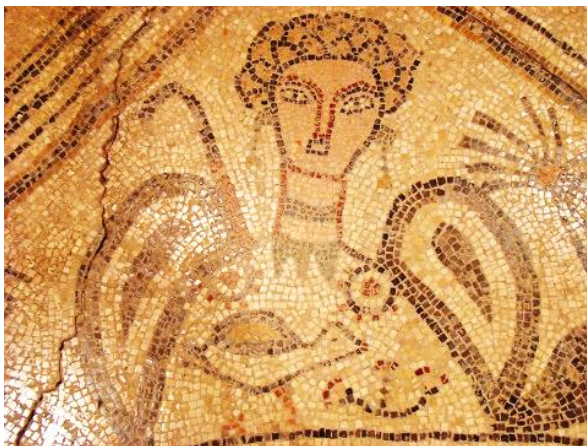
איור 15: צעיף עם פירות, כנסיית סנט ג'ורג', עבר הירדן המזרחי (Piccirillo 1993, 179, Fig. 251)

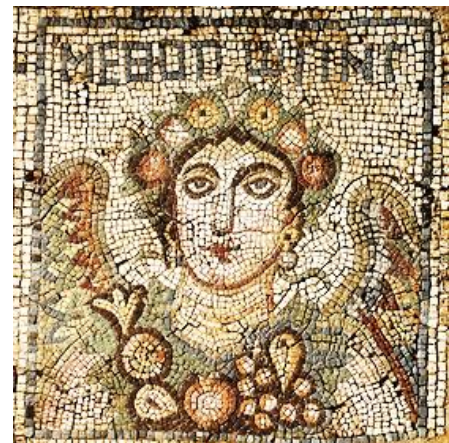
איור 18: פירות של עונת הסתיו, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 17: עונת הסתיו, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 20: עונת האביב, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 19: פירות בחזית דמות עונת הסתיו, כנסיית דאר-א-סליב, (Deir-es-Sleib), סוריה
<http://www.sothebys.com/en/catalogues.ht>
 (14.12.2012, ml)

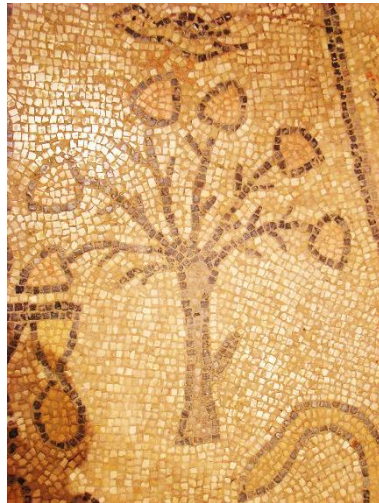

איור 21: מגל בחזית גופה של דמות עונת הקיץ, 'בית גאיה והעונות', אנטיוכיה (Cimok) (2000, 279)

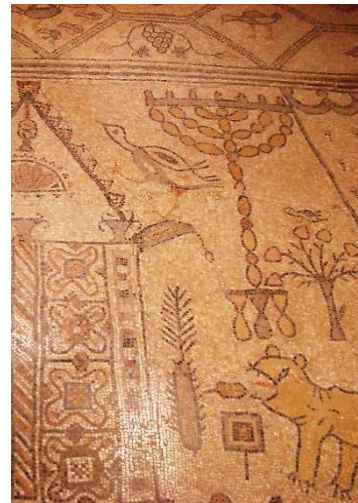
פנל ארון הקודש (איור 22)

משני הצדדים של ארון הקודש מעוצבים לולב ואתרוג אגודים. מימין למנורה הימנית מעוטר עץ בתיאור סכמתי, הגזע עבה ועליו ענף שעבר גיזום לעיצוב והגבהת נוף העץ, כל ענפי הנוף יוצאים מנקודה אחת, והעלים עשויים שורה אחת של אבנים שחורות, כמו גם הענפים. הפירות מעוצבים באמצעות אבנים כתומות וצורתם כעין טיפה רחבה, והם אפרסקים כנראה (איור 23). תיאור הפירות

כאן מזכיר את התיאור הפשוט יותר מבית כנסת מבית ירח ומבית כנסת בית ליאונטיס מבית שאן ומכנסיית בית לחם הגלילית.

איור 23: עץ אפרסק, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

איור 22: פנל ארון-הקודש, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בסל, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בקלתוס, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים שחורים, בהקשר ראווה
- תפוח, בקלתוס, בהקשר ראווה
- תאנה בקלתוס, בהקשר ראווה
- אתרוג בקערה, בהקשר ראווה
- תאנה בקערה, בהקשר ראווה
- אפרסק בקערה, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים שחורים בקערה, בהקשר ראווה
- רימון, עץ מורכב (?) ומצמיח חוטרם, בהקשר לטיפוח חקלאי
- לופה, בוגרת לספוג, בהקשר ראווה
- תמר, בהקשר עיטורי
- עץ פרי ממשפחת הוורדיים, בהקשר לתיאור נוף חקלאי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ
- גפן, ענבים מעוגלים שחורים, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ
- לופה, צעירה למאכל, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ
- מלון עגול, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ
- תמר, עץ עמוס פירות, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, סתיו
- גפן ליין, בהקשר לתיאור מלאכות עונות השנה, סתיו
- רימון, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, סתיו

- תאנה, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, תוצאה של העתקה כנראה, סתיו
- תפוח, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, תוצאה של העתקה כנראה, סתיו
- אפרסק, בהקשר עיטורי, בצד ארון הקודש
- תמר, בהקשר פולחני וארבעת המינים, בצד ארון הקודש
- אתרוג, בהקשר פולחני וארבעת המינים, בצד ארון הקודש

כלים:

- קלתוס, להצגת פירות
- מקלטר דו-שני, בהקשר למלאכות עונות השנה, החורף
- אמפורה ליין / כד מים, בהקשר לתיאור מלאכות עונות השנה, סתיו
- מגל יד, לקציר העשב והפרחים, בהקשר לתיאור מלאכות עונות השנה, אביב

מלאכות חקלאיות:

- גיזום בעץ אפרסק לעיצוב הנוף, בהקשר עיטורי
- גיזום של עץ ממשפחת הוורדיים לעיצוב הנוף, בהקשר לתיאור נוף חקלאי
- הכנת יין (?), בהקשר למלאכות עונות השנה, סתיו
- הרכבה (?) בעץ רימון, בהקשר לטיפול חקלאי
- הרכבה (?) בעץ ממשפחת הוורדיים, בהקשר לתיאור נוף חקלאי
- צימוח חוטרם בעץ רימון, בהקשר לטיפול חקלאי

הקשר חקלאי:

- ארנבת נוגסת באשכול ענבים, בהקשר לנזק לכרמים
(אר"ע, פ/בית אלפא/ביה"כ; אבי-יונה 1962, 63-70; סוקניק 1929, 111-117; סוקניק 1932, 20-39, לוחות ח' כ"ז; פרסטר 1985, 383-385; Barrois; Avi-Yonah 1933, 144-145, No. 22; 1930, 265-272).

בית אלפא, שבר מרצפה תחתונה וקדומה

תיארוך: שבר הרצפה הקדומה התגלה 12.5-15 מ' מתחת לרצפה שזמנה תחילת המאה השישית (זמנו של יוסטינוס הראשון 517-528), מכיוון שאין לשבר תיארוך במחקר, מוצע כאן באופן נסיבתי לתארוך לפרק זמן לא ידוע במהלך המאה החמישית. וסוקניק כבר התייחס לגילה המאוחר של רצפת גלגל המזלות ביחס לגילו הקדום יותר של בית הכנסת עצמו, המתוארך למאה החמישית (Suknik 1951, 26).

מיקום האתר: קיבוץ חפציבה, נ.צ. 190.213

אזור: עמקים צפוניים, בקעת חרוד (עמק יזרעאל)

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוצג סמוך לפסיפס גלגל המזלות באתר בית הכנסת בית אלפא

תולדות המחקר: דיווח של צורי נ' בשנת 1954

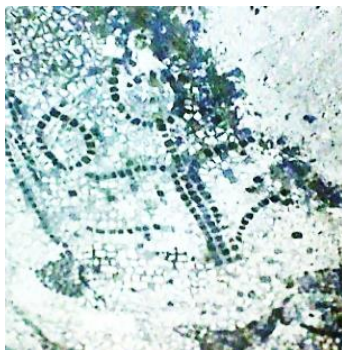
גודל הפסיפס: חלק קטן שרד בגודל 0.60×0.55 מ (0.33 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, כתום, צהוב-חרדל

צפיפות אבני הפסיפס: כ-100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

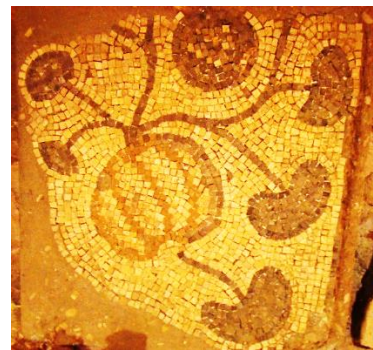
בחלק קטן ששרד מרצפה של בית הכנסת מהשלב הקודם לרצפת גלגל המזלות, שרד קטע מעוטר ובו מעוצבים שני מלונים עגולים וענפים נושאי עלים (איור 24),⁷ ובקטעים נוספים מפסיפס זה שרד גם עיטור של שופר (אשר נשדד בשנת 1965). בחלקו התחתון של השבר מוצג מלון גדול ועגול, פניו בהירות והן מכוסות בפסי אורך רדיאליים העשויים מאבנים המשובצות במתכוון כשחודן פונה למעלה ולמטה, כך ששורת האבנים יוצרת תחושה של קמט רדיאלי עמוק מעט. בחלקו התחתון של המלון טבעת המבליטה את הצלקת הגדולה שהיא אחד מסימני ההיכר הבולטים של המלון. בחלק העליון של השבר מלון עגול קטן יותר שפניו כהים ואף הן מכוסות בקמטי אורך רדיאליים, העשויים מאבנים בהירות (פריס 2013). העלים הנישאים על עוקצים ארוכים מעוצבים כעין כליה, טרף העלה רחב ואיננו מפורץ, ומדמה בקירוב טוב את עלי המלון הכמעט מעוגלים (איור 25). איור זה הוא יחידאי ומלמד על התבוננות קרובה ובלתי אמצעית בנושאי הגידול החקלאי, העלים האינדיקטיביים של המלון עוזרים בזיהוי מוחלט. בהקשר זה - השילוב של הצלקת עם קמטי אורך רדיאליים - מוכיח את היות כל הדגמים הכוללים נתונים אלו כמלונים. חביבותו של המלון, חשיבותו ונוכחותו בשדות הישובים מוכחים באמצעות עיטורים מקוריים ומרשימים של מלונים. הפולימורפיות של המלונים מבלבלת מאוד את העין בת זמננו, אולם גם בימינו מלונים מתמיינים לזנים ולצורות מאוד מגוונים, לצבעים שונים, חלקם מפוספסים או ללא פסים, אחרים חרוצים וחלקים במידות משתנות, מעוגלים או מוארכים, שלא כולם נמכרים בשווקים בישראל.

איור 26: אפרסק, בית כנסת בית ירח (גיא 1951, לוח II, ב')

איור 25: עלים מעוגלים ורחבים של מלון cucumis melo
http://www.prota4u.org/plantphotos/Cucumis_melo%20melo%203.jpg
(1.6.2013)

איור 24: מלון עגול, בית כנסת בית אלפא (צילום 2010)

⁷ צורי שיער שהתיאור הוא של צמח מים (אר"ע, פ/בית אלפא, ביה"כ/א).

גידולים חקלאיים:

- מלון עגול, בהקשר ראווה (אר"ע, פ/בית אלפא/ביה"כ/X).

בית ירח

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: בית ירח, נ.צ. 203-4.235-6

אזור: בקעת כינרות, גליל תחתון מזרחי

תולדות המחקר: חפירה של גיא פ' לנגסטאף א' ובר-אדון פ' בשנת 1950

גודל הפסיפס: 22X37 מ'

נושאי הפסיפס:

בעיטור סכמתי ופשוט מאוד מתואר עץ הנושא אפרסקים, רק שני פירות שרדו (איור 26). הפירות מזכירים עיטורים דומים מבית כנסת בית אלפא ובית כנסת בית ליאונטיס מבית שאן.⁸

גידולים חקלאיים:

- אפרסק, בהקשר לא ידוע

(גיא 1951, 33-32; Ovadia & Ovadia; 235; Saller 1954, 250; Reifenberg 1950-51, 250; Isserlin 1952-1953, 47; 1987, 42).

בית שאן, בית לאונטיס (Kyrios Leontis)

תיארוך: מחצית שניה של מאה שישית

מיקום האתר: בית שאן, נ.צ. 1969.1210

אזור: עמקים צפוניים, עמק בית שאן

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה

תולדות המחקר: חפירה של בהט ד' בשנים 1970-1972

גודל הפסיפס: 7 X 7 מ'

צבעים: לבן, שחור, אפור, כתום, אדום, ירוק (זכוכית)

נושאי הפסיפס:

מאמפורה שבמרכז המדליון האמצעי מהשורה הראשונה בוקעים שריגי גפן היוצרים תשעה מדליונים מאוכלסים ביונקים ובעופות (איור 27). השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נישאים על עוקץ יחיד או על שני עוקצים. הענבים מעוגלים ומסגרתם מתוארת באמצעות אבנים

⁸ גיא סבר שאלו אתרוגים (גיא 1951, 33-32) אולם לרוב האתרוג מתואר באומנות התקופה עם מותניים צרים ולא כעין טיפה, והם אינם מתוארים כדרך גדילתם על עצים אלא כבודדים וצפים בחלל בו הם מעוטרים; סאלר לא הגדיר הפירות ותיאר עץ עם שני פירות (Saller 1954, 235).

אדומות או שחורות, כנראה הכוונה לתיאור ענבים שחורים בשלבי הבשלתם מאדום לשחור, בדומה לתיאור ממנזר הגבירה מרים. במדליון המרכזי מתוארת מנורת שבעת קנים, לצד המנורה אתרוג הניכר באמצעות מותניו הצרים.

במסגרת השטיח מפוזרים פרחים, עופות, פירות, עצים קטנים, סלי קלתוס ללא תכולה (איור 29) וגביעים. הפירות המתוארים: רימון סכמתי מאבנים בגוונים ורודים אדומים, אתרוג הניכר באמצעות מותניו הצרים ואשכול משולש סכמתי של ענבים מעוגלים. קלתוס נוסף מכיל פירות מעוגלים, ומתוך השוואה לסלים נוספים המכילים פירות מעוגלים וגדולים, ועקב מחסור בתמונות צבע, אפשר רק לשער שצבע הפירות אדום ולהציע שהפירות מתארים תפוחים (איור 30). במסגרת השטיח מעוצב עץ קטן וסכמתי בעל שני ענפים הנושאים עלים דקים ושני פירות גדולים בצורת טיפה עבה, ופס לאורכם, כנראה אפרסקים (איור 31). תיאורים סכמתיים דומים נראים בבית כנסת בית אלפא ובית כנסת בית ירח. מותר להניח שהדגם הועתק בין בתי הכנסת בשינויים קלים.

איור 28: ענבים שחורים בשלב הבשלה, בית כנסת בית, בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)

איור 27: בית כנסת בית ליאונטיס בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)

איור 31: אפרסק, בית כנסת בית ליאונטיס, בית שאן (אר"ע בית שאן בית הכנסת, 1973)

איור 30: סל תפוחים (?), בית כנסת בית ליאונטיס, בית שאן (אר"ע בית שאן בית הכנסת, 1973)

איור 29: אתרוג, רימון, סל-נצרים וגביע, בית כנסת בית ליאונטיס, בית-שאן (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- ענבים מעוגלים שחורים, בהקשר עיטורי ומילוי חלל
- אתרוג, בהקשר פולחני, בצד המנורה
- אתרוג, בהקשר עיטורי ומילוי חלל
- רימון, בהקשר עיטורי ומילוי חלל
- גפן, אשכול ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי ומילוי חלל

- אפרסק, בהקשר עיטורי ומילוי חלל
- תפוח (?), בהקשר עיטורי, ובהקשר ראוה

כלים:

- קלתוס, המכיל תפוחים (?), בהקשר עיטורי
- (אר"ע בית שאן בית הכנסת, 1973; ח"א 1970, ל"ו, 7; בהט 1972, 55-58; Ovadiah & 36-37, 1987, Ovadiah).

חמת טבריה

תיארוך: הפסיפס משלב א', הנידון כאן, מיוחס למאה הרביעית
מיקום האתר: סמוך לחמי טבריה, בכניסה הדרומית לטבריה, נ.צ. 201.241
אזור: בקעת כינרות, גליל תחתון מזרחי
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו
תולדות המחקר: חפירה של דותן מ' בשנים 1961-1963
גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 9 X 4.50 מ' (40 מ"ר) (איור 32)
צבעים: שחור, לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כתום, חום, ירוק (זכוכית), תכלת, כחול, צהוב
צפיפות אבני הפסיפס: 121 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

פנל ארון הקודש

בחלקו הדרומי של הפסיפס (איור 32) מעוצב פנל ובו ארון הקודש, מנורה, מחתה, שופר וארבעת המינים. הלולב אגוד בסרט בצבעים שחור ואפור. האתרוג מעוצב באמצעות אבנים בצבע חום-צהבהב (איור 33).

איור 33:
ארבעת המינים,
בית כנסת חמת
טבריה
(צילום
2010)

איור 32: בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010)

פנל גלגל המזלות

בספין המרכזי מעוצב גלגל המזלות ובארבע פינותיו מופיעות פרטומות של דמויות נשיות, המסמלות את עונות השנה ומצדדי ראשן כתובת בעברית המציינת את שם התקופה (איור 32).⁹

עונת הסתיו (איור 34)

על ראש הדמות עטרה צמחית עם שני רימונים משני הצדדים המסמלים את עונת הבשלתם בסתיו. הדמות והכתר שלראשה ניכרים כהעתקה חלקית ושדרוג של האנשת האביב מה'ווילה של קונסטנטינוס' מאנטיוכיה, המתוארכת למחצית ראשונה של המאה הרביעית (איור 35). כנהוג באומנות התקופה, היוצרים השתמשו ברעיונות מפסיפסים אחרים, אך יצרו שינויים מקומיים והתאמות. הנתונים הניתנים לזיהוי כהעתקה משוכללת המוטמעת מפסיפס אנטיוכיה אל פסיפס חמת טבריה: תנוחת הראש, הזווית של הצוואר והכתפיים השמוטות, מיקום העטרה על הראש, פסוקת השיער במרכז המצח, העגילים לאוזניה של הדמות. על העטרה שלראש הדמות שזורים גם שני פרחי שושן לבנים,¹⁰ המזכירים מאוד את הפרחים השזורים בעטרה של דמות האביב מאנטיוכיה. שני פירות קטנים ומעוגלים נראים במרכז העטרה,¹¹ שהם, כנראה, פירות השיזף המצויים מאוד וגדלים בבר בסביבות הכינרת, והידועים בשמם העממי: 'דומים'. במרכז העטרה מעוטרת תאנה בצורת טיפה. בנוסף מעוצבים עלים לאורך כל העטרה.

בידה השמאלית הדמות אוחזת שריג גפן הנושא עלה ואשכול הנישא על שלושה עוקצים, הענבים מעוגלים מסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים שחורות ותוכם ירקרק. ייתכן והכוונה לתאר ענבים ירוקים בשלים. מן הצד השני של כף היד מעוטר ענף נושא עלים מסורגים הניתן לזיהוי, ככל הנראה, עם ענף שקד (איור 36). ההשערה שאלו דווקא עלים ולא פירות מתחזקת מהעובדה שהאומן הקפיד להקיף את הפירות שבפסיפס זה בפס אבנים שחורות, אך לא את העלים. גם בבית הכנסת של ציפורי מתואר פרי השקד בעונת הסתיו.¹² בסוף הקיץ ובתחילת הסתיו ענפי עץ השקד נושאים עלים גדולים, מסורגים, ועלה יחיד מצוי בחלק הקיצוני של הענף, בדיוק כמו בתיאור מפסיפס זה. גם התנועה הגלית מעט של העלים על הענף נראית בפסיפס הנוכחי (איור 37).

⁹ לדברי פרסטר, פסיפס חמת-טבריה הינו המייצג הקדום ביותר של גלגל המזלות ומהווה יצירה חדשה ומקורית (פרסטר 1985, 380).

¹⁰ דותן כתב שאלו פרחים של הרימון (Dothan 1983, 43), אולם פרחים אלו לבנים, ומותר להניח שאם האומן התכוון לעטר בפרחי הרימון, הוא היה משתמש באבנים אדומות שעמדו לרשותו.

¹¹ שנקס ודוּתן הגדירו אותם כשתי תאנים (Dothan 1983, 43; Shanks 1984, 43).

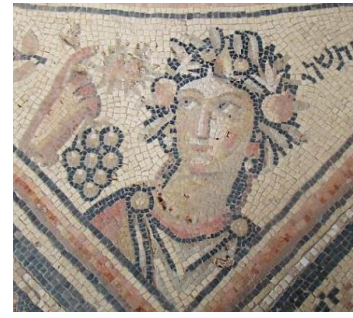
¹² דותן הגדיר את התיאור כענף עם עלים של זית (Dothan 1983, 44), ולדברי שנקס זהו ענף נושא זיתים (Shanks 1984, 43). אולם פרי הזית איננו מחודד בקצהו, ובדרך כלל הזיתים מופיעים על ענפיהם עם עלים ביניהם. כמו כן, ניתן להניח שאם היו אלו פירות, האומן היה מעטר אותם בדרך דומה כפי שאייר את שאר הפירות- עם מסגרת כהה. גם עלי עץ זית יוצאים מכלל אפשרות, משום שהם מעוטרים באומנות (אביטל 2005, 41) כדקים ומוארכים, ניכר בהם העורק הראשי לאורך העלה והם גדלים נגדיים על הענפים- ולא כפי שהם מופיעים מסורגים בעיטור הנוכחי.

איור 36: ענף שקד, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010)

איור 35: עטרת פרחים ועלים לראשה של דמות האביב, הוויליה של קונסטנטינוס, אנטיוכיה (Cimok 2000, 209)

איור 34: עונת הסתיו, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010)

איור 37: ענף שקד בתחילת הסתיו, הרי ירושלים (צילום 2012)

עונת הקיץ (איור 38)

לראש הדמות עטרת עלים מוארכים בצבע כחול-ירקרק, חכלילי כתבה שאלו ענפי הזית (Hachlili 2009, 46). האבנים מחלק זה של הפסיפס חסרות כיום, אולם בתמונות מספרו של דותן ניתן לראות בבירור את העיטור המקורי. דותן כתב שבנוסף לעלים היו גם פירות קטנים, הנראים בתמונות כאבנים בודדות ובהירות יותר מן העלים הכהים (Dothan 1983, Pl. 30, 2). מההתרשמות שלי לא מדובר בפירות אלא במילוי אבנים של תיקון מאוחר או בתיאור אחר שאיננו פירות. בידה השמאלית הדמות אוחזת מגל קטן, המאזיר באופן דומה לתיאורי המזמרות בפסיפסי ארץ ישראל, למשל ממנזר הגבירה מרים מבית שאן. המגל בעל להב חלק מעוקל וידית ארוכה מעץ, המעוצבת באמצעות אבנים בגווני חומים ואפורים, טבעת מהדקת את הלהב אל הקת. המגל מסמל את עונת הקציר והוא מיוחס לקציר של אגודת התבואה שמימין לדמות. אגודת השיבולים מעוצבת באמצעות אבנים צהבהבות, חלק מהאגודה נהרס ושוחזר, וקשה לדעת כמה שיבולים תוארו במקור, שתיים או שלוש.

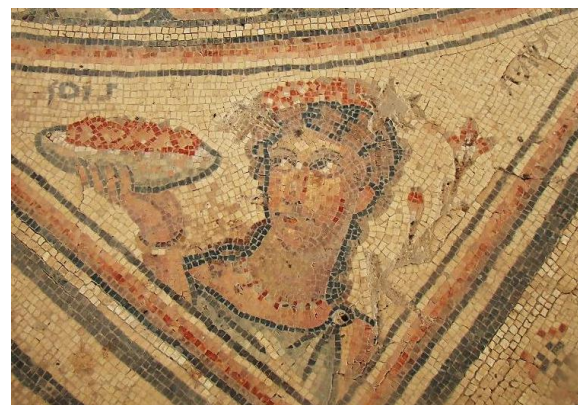
איור 38: עונת הקיץ, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010)

עונת האביב (איור 39)

משני צדדי הכתר שלראש הדמות היו אבנים בדגם צמחי כלשהו, כנראה עלים, ונותרה רק תבנית מקומם. במרכז הכתר עוצבה עטרה של פרחים תפורים שצבעם כתום בתוספת שיבוץ של אבנים בהירות. מימין לדמות ענף של שיח ורדים, הנושא ניצן בחלקו התחתון, וורד פתוח בחלקו העליון, הוורד מסמל את הפריחה האביבית (Hachlili 2009, 45). הדמות מניפה בידה השמאלית צלחת או קערית המכילה את פרחי הוורדים האדומים שנקטפו (איור 40) (Weiss 2005, 124), נראה שהם אותם הפרחים מהשיח שמימין ואותם הפרחים האדומים למחרוזת לראש הדמות.¹³ תיאור זה מזכיר תיאורים נוספים של פרחים שנקטפו אל הסלים, למשל מבית הכנסת של ציפורי. תיאור דומה של דמות האביב המניפה קערית נראה גם בוילה מבית גוברין, אל מקרקש. גם שם תכולת הקערית מתוארת באמצעות משולשים בגוונים כתומים, כנראה גם פרחים, אולם בהיעדר תמונות צבע של הפסיפס המקורי של אל מקרקש בשלמותו, והנותר בימינו מפסיפס זה נהרס ברובו, קשה להכריע מה היה בכוונת האומן לתאר שם. תיאור דומה נראה בכנסיית פטרה, המתוארכת למאות חמישית-שישית, לראש הדמות עטרה של פרחי העונה בצבעים אדום ולבן, בידה השמאלית ורד אדום, ובחזית גופה מעוצבת קערה עם פרחים אדומים, כנראה כאותו הוורד האדום שבידה השמאלית (איור 41).

איור 40: פרחים בקערית, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010)

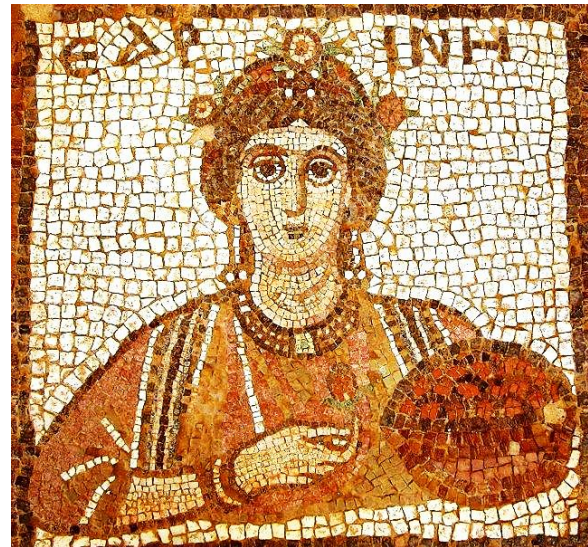

איור 39: עונת האביב, בית כנסת חמת טבריה (צילום 2010)

¹³ דותן כתב שזאת קערת זכוכית כחולה המכילה אובייקטים משולשים, וחשב שאולי אלו פירות (Dothan 1983, 43); פרסטר הציע שאולי זו קערת גבינה (פרסטר 1985, 384); חכלילי כתבה שהקערה מכילה פירות (Hachlili 2009, 45).

איור 42: לולב, בית כנסת יריחו (צילום 2010)

איור 41: עונת האביב, קערה עם פרחים, כנסיית פטרה
http://www.pbase.com/mansour_mouasher/image/20135
 (14.12.2012, 872)

גידולים חקלאיים:

- תמר (לולב), בהקשר פולחני וארבעת המינים
- אתרוג, בהקשר פולחני וארבעת המינים
- רימון, בהקשר עיטורי ותיאור עונות השנה, סתיו
- תאנה, בהקשר עיטורי ותיאור עונות השנה, סתיו
- גפן, ענבים מעוגלים ירוקים, בהקשר לתיאור עונות השנה, סתיו
- שקד, בהקשר לתיאור עונות השנה, סתיו
- דגן, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ, קציר
- ורדים במחרוזת של פרחים תפורים, יצירת עטרה, תיאור עונות השנה, אביב
- ורדים, ליקוט לקערה, תיאור עונות השנה, אביב
- שושן צחור, במחרוזת של פרחים תפורים, יצירת עטרה, תיאור עונות השנה, סתיו
- שיזף, במחרוזת של פרחים תפורים, יצירת עטרה, תיאור עונות השנה, סתיו

כלים:

- מגל עם להב חלק וטבעת לאחיזת הלהב, בהקשר לקציר בעונת הקיץ

פעולות חקלאיות:

- קציר, באמצעות מגל, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ
 (דותן 1968, 116-122; ח"א 1962, ב', 1-4; ח"א 1963, ה', 11-12; ח"א 1963, ו', 9; אילן 1991, 141-143; Dothan 1981, 63-69).

יריחו

תיארוך: סוף המאה השישית, תחילת המאה השביעית
 מיקום האתר: יריחו, ליד תל סולטאן, נ.צ. 193.142
 אזור: בקעת יריחו, בקעת הירדן
 מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר
 תולדות המחקר: חפירה של ברמקי ד"ס בשנת 1936
 גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 10.50 X 3.35 מ' (35 מ"ר)
 צבעים: לבן, שחור, אדום, חום, כחול, תכלת
 צפיפות אבני הפסיפס: 77 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז הרצפה מעגל ובו כתובת הקדשה, מנורה, כף תמר עם עלים פסוקים המסמלת את הלולב (איור 42).

גידולים חקלאיים:

- תמר (לולב), בהקשר פולחני וארבעת המינים
 Baramki 1938, 73-75; Goodenough 1953 260-262; Ovadiah & Ovadiah 1987, 75-)
 (Saller 1954, 230-231 ;76).

מעוז חיים

תיארוך: בית הכנסת משלב ב' (רצפה תחתונה) מאמצע המאה הרביעית
 מיקום האתר: ממערב לקיבוץ מעוז חיים שבצפון הירדן, 4 ק"מ מזרחית לבית שאן, נ"צ 202.211
 אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן
 מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר
 תולדות המחקר: חפירה של צפיריס ו' בשנים 1974-1977
 גודל הפסיפס: 12.50X18 מ' (225 מ"ר)
 צבעים: לבן, שחור, אפור, כתום, אדום, ארגמן, צהוב, תכלת
 צפיפות אבני הפסיפס: 70 אבנים לדצמ"ר בממוצע, בגדלים משתנים

נושאי הפסיפס:

סמוך לאפסיס באולם התווך שרד חלק מרצפת הפסיפס ובו מעוטרים ריבועים המאכלסים עופות ופירות (איור 43):

א. שני אשכולות ענבים נישאים על שלושה עוקצים וקנוקנת מעוטרת בראש השריג. האשכול האחד נושא ענבים מעוגלים אדמדמים, מסגרתם מודגשת בצבע ארגמן, תוך הענב מגוון באבנים אדומות וורודות (איור 44). האשכול השני נושא ענבים כהים מעוגלים שמסגרתם מודגשת בשחור-כחלחל, והתוך מגוון בצבעים תכלת ואפור (איור 45). מהענף המרכזי יוצאת קנוקנת

לצד האחד ומהצד השני מעוצב עלה גפן, המתואר באופן ייחודי ממבט צד, בדומה לתיאור מקפלת הקבורה הארמנית מירושלים.

ב. אתרוג מעוצב בצורת לב עם מותניים צרים הפרי. מסגרת הפרי מודגשת בצבע כתום-צהבהב ופנים הפרי מגוון בצבעים כתום, צהוב ולבן. פטוטרת הפרי ניכרת ועליה קוצים ועלה (איור 46).

איור 44: אשכול ענבים מעוגלים אדומים, בית כנסת מעוז חיים (צילום 2010)

איור 43: ריבועים מאוכלסים, בית כנסת מעוז חיים (צילום 2010)

איור 46: אתרוג, בית כנסת מעוז חיים (צילום 2010)

איור 45: אשכול ענבים מעוגלים שחורים, בית-כנסת מעוז חיים (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים שחורים, בהקשר עיטורי
- אתרוג, בהקשר עיטורי

(ח"א 1974, נ', 3-4; צפיריס 1974, 111-113; ח"א 1975, נ"ג, 9; צפיריס 1992, 966-967; Tzaferis 1981, 88; Tzaferis 1976, 88; Tzaferis 1982, 215, 223, 227; Tzaferis 1974, 143-144; Ovadiah & Ovadiah 1987, 107-108).

מעון-נירים

תיארוך: לא יאוחר משנת 538

מיקום האתר: ח'רבת מעין, חבל הבשור, 20 ק"מ מדרום-מזרח לעזה, כחצי ק"מ מדרום-מערב לקיבוץ נירים, נ.צ. 093.082

אזור: נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: חפירה של לוי ש' בשנים 1957-1958

גודל הפסיפס: 8.90 X 4.95 מ' (44 מ"ר). גודל מקורי- 5.40 X 10.20 מ' (55 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, גווני אפור, ארגמן, אדום, ורוד, ירוק, חום, כתום, צהוב, תכלת

צפיפות אבני הפסיפס: 150 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

האולם המרכזי מעוטר בשטיח פסיפס שבחלקו הדרומי אמפורה אשר ממנה בוקעים שריגי גפן, היוצרים 50 מדליונים המאכלסים בעלי חיים וכלים. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, הענבים נושאים על שני עוקצים. שני זנים של ענבים מתוארים על שריגי המדליונים:

א. ענבים מעוגלים אדומים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים ארגמניות ותוך מגוון בצבעים משתנים.

ב. ענבים מעוגלים שחורים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון באדום, כתום ולבן.

בטור המרכזי של המדליונים מעוצבים כלים שונים המכילים תנובה מן הצומח, להגשה כמנחה ולראווה, כמקובל בפסיפסי התקופה:

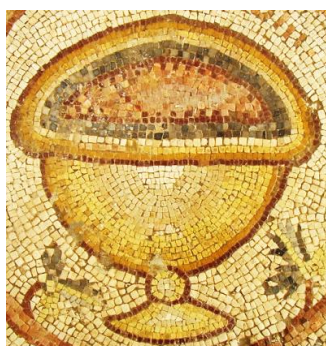
א. כלי מתכת או חרס מעוגל המכיל תפוחים מעוגלים (איור 47), מסגרת הפירות מעוצבת באמצעות אבנים בצבע ארגמן, תוך הפירות מתואר בגוונים של כתום ואדמדם, מרכז הפרי מנוקד באבן לבנה, אשר תפקידה להאיר את מרכז הפרי בבוהק. ברקע ערימת הפירות מעוצבים עלים ירוקים מוארכים ותמימים צבועים בגוונים של ירוק בהיר וירוק כהה.

ב. סל כפול המיועד לנשיאה על גב בהמה מכיל אשכולות ענבים (איור 48), סלים כפולים דומים מעוטרים בכנסיית בית לוויה, כנסיית שלא, כנסיית באר שמע ובקפלת הקבורה מאל חמאם (Avi-Yonah 1960, 28; אבי-יונה 1960, 88). בסלים מעוצבים חמישה אשכולות ענבים משני זנים שונים התלויים על שני עוקצים. הזן האחד הוא של ענבים מעוגלים ושחורים המתוארים עם מסגרת אפורה כהה, ופנים הענב מגוון בשלוש שורות צבעים מבהיר אל כהה, בכתום ולבן. הזן השני הוא של אשכולות ענבים אדומים ומוארכים, מסגרת הענבים מעוצבת באמצעות אבנים ארגמניות ופנים הענב מגוון מבהיר אל כהה באבנים כתומות ולבנות.

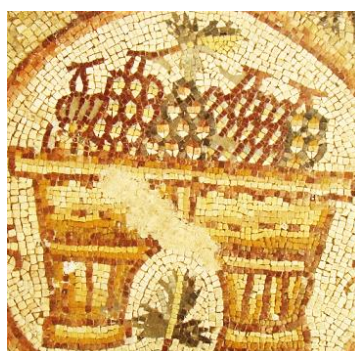
ג. גביע חרס ללא תכולה,¹⁴ חלקו הפנימי של הכלי מעוצב באמצעות אבנים בגוונים אדומים, וכנראה, מדמה את צבע הקרמיקה (איור 49).

¹⁴ אבי-יונה סבר שהתכולה היא נזל או יין (אבי-יונה 1960, 88).

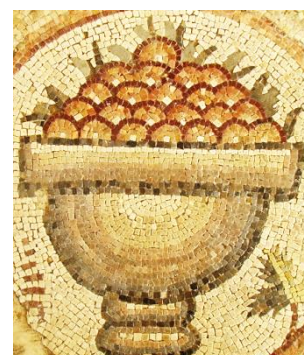
- ד. סל קלתוס ששוליו מופשלים, לסל ידית והוא מכיל שני רימונים שבמסגרתם מעוטרת פס אבנים כתום או צהבהב (איור 50). פנים הרימון מגוון בפסים מעוגלים בצבעים מתחלפים מכהה בחוץ אל התוך הבהיר. כתר הרימון מתואר במסגרת בצבע ארגמן ותוך כתום. סביב שולי הסל מונחים עלים ירוקים שחלק מאבניהם חסר, כנראה היו אבני זכוכית.
- ה. שני עצי תמר נטולי פירות מעוצבים על פני שני מדליונים (איור 51) מעוטרים, כנראה, בהקשר ללולב וארבעת המינים. הגזע המחולק לחוליות מזכיר תיאור של גזע התמר מעבר הירדן מכנסיית סנט ג'ורג', המתוארכת לשנים 536/535 (Piccirillo 1993, 178-179, Fig. 250).
- ו. משני הצדדים של רגל המנורה מעוצבים שני אתרוגים, מותני האתרוגים צרים והם נישאים על עוקץ, שולי האתרוג בגוונים של אפור ומרכזו כתום וצהוב, תפקידם כאן כנראה להזכיר את ארבעת המינים (איור 52).

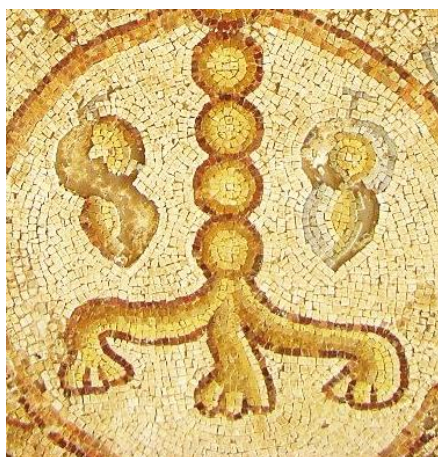
איור 49: כלי חרס ריק, בית-כנסת מעון-נירים (צילום: 2010)

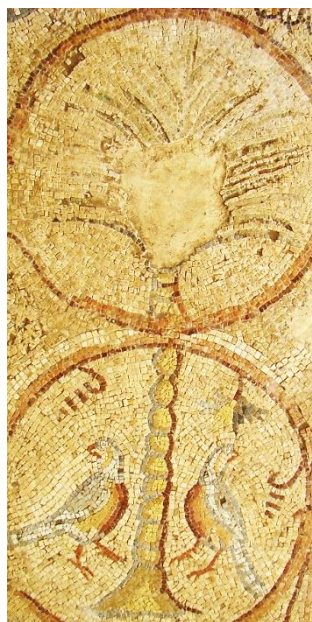
איור 48: סל כפול המכיל אשכולות ענבים, בית-כנסת מעון-נירים (צילום: 2010)

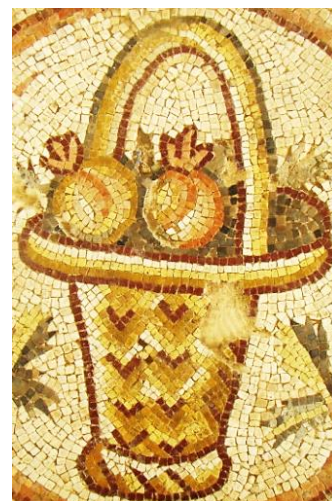
איור 47: תפוחים, בית-כנסת מעון-נירים (צילום: 2010)

איור 52: אתרוגים, בית-כנסת מעון-נירים (צילום: 2010)

איור 51: עץ תמר, בית כנסת מעון-נירים (צילום: 2010)

איור 50: סל עם רימונים, בית-כנסת מעון-נירים (צילום: 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי

- גפן, ענבים מעוגלים שחורים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מוארכים אדומים, בהקשר ראוה ועיטור
- תפוח, בהקשר ראוה ועיטור
- רימון, בהקשר ראוה ועיטור
- תמר, בהקשר לארבעת המינים
- אתרוג, בהקשר פולחני

כלים:

- סל כפול המיועד לנשיאה על גב בהמה, מכיל ענבים, בהקשר להובלה
 - קלתוס עם ידית לנשיאה, מכיל רימונים, בהקשר ראוה ועיטור
- (אבי-יונה 1960, 89-88, 93-91; בר"ג 1992, 969-968, 421-; RB 1958, 265; IEJ 1957, 265; Yeivin 1960, 45; Avi-Yonah 1960, 25-35; Ovadiah & Ovadiah 1987, 106).

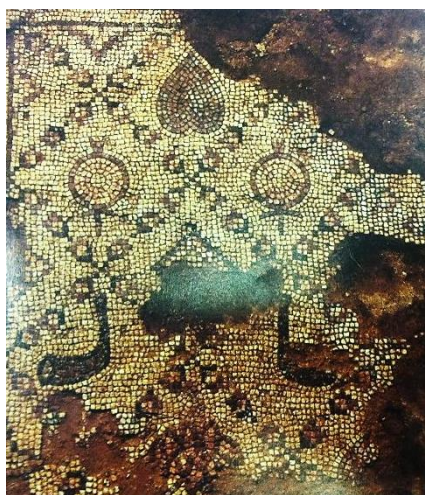
מרות

תיארוך: שלב ב'- תחילת המאה השביעית
 מיקום האתר: נ.צ. 199.270
 אזור: צפון-מזרח הגליל העליון
 תולדות המחקר: חפירה של אילן צ' ודמתי ע' בשנים 1981-1983, 1986
 תפקיד המבנה: בית מדרש שהתקיים לצד בית הכנסת
 גודל הפסיפס: בית המדרש הדרומי משלב ב'- 7.35 X 6.45 מ' (47 מ"ר)
 צבעים: לבן, שחור, אדום, צהוב, ורוד
 צפיפות אבני הפסיפס: 64 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

בחלק הדרומי של הרצפה נותר רבוע שטיח ובו מעוטרים מעוינים הנוצרים משורות צולבות של פרחים, פסיפס זה קרוי בשם 'פסיפס השופרות'. המעוינים מאכלסים דגמים שונים, וביניהם: שני רימונים סכמתיים.¹⁵

¹⁵ אילן הגדיר גם אשכול תמרים (אילן 1987, 81), אולם מחמת היעדר תמונות איכות אין באפשרותי להגדיר הדגם.

איור 53: רימונים, בית כנסת מרות (אילן)
(1987, מול ע' 160)

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי

(אילן ודמתי 1985, 49-44; אילן 1987, 25-24, 58-53; אילן ודמתי 1987, 17-14; אילן 1992, 1009-1010).

נערן

תיארוך: מחצית שנייה של המאה שישית

מיקום האתר: עין דויק, כ-2 ק"מ צפונית ליריחו, נ.צ. 190.144

אזור: בקעת הירדן

מיקום נוכחי של הפסיפס: חלקו באתרו, חלקו במנזר הדומיניקני בירושלים, חלקו במוזיאון ה"שומרוני

הטוב", חלקו בבית המשפט בבאר שבע

תולדות המחקר: האתר התגלה במקרה במלחמת העולם הראשונה בשנת 1918 ובבדק על ידי

אנגלבר ר' ומקיי א"ג. בשנים 1919-1921 נסקר האתר על ידי ונסן ל"ה ולגרנז' מ"ג. האתר נסקר על

ידי בר-אדון פ' וייבין ז' בשנת 1983.

גודל הפסיפס: מה שהשתמר באולם התווך- 15 X 19 מ' (285 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, כתום, אדום, טורקיז

נושאי הפסיפס:

אולם מרכזי

השטיח המרכזי מחולק לשלושה ספינים בעלי נושאים שונים: פנל של מדליונים גיאומטריים

מאוכלסים ביונקים, עופות, צמחים וכלים, פנל מעגל השנה ופנל המקדש. החלק שבכניסה מעוטר

באמצעות סרטי תשליב היוצרים 15 מדליונים משושים ושימונה מעגלים המאוכלסים ביונקים, עופות,

צמחים וכלים (איור 55). בכניסה לאולם המרכזי מעוטר שיח גפן הנושא שני אשכולות ענבים מעוגלים

(איור 54), מסגרת הענבים מעוצבת באמצעות אבנים אפורות בהירות, חלקם הפנימי של הענבים משני האשכולות מעוצב בצבעים שונים, האחד באבנים כתומות והשני באבנים חומות כהות.

פנל מדליונים גיאומטריים

בכמה מן המדליונים שעיטוריהם שרדו מעוטרים כלים ופירות:

- א. קלתוס עם ידית לנשיאה המכיל פירות בצורת טיפות, כנראה תאנים (איור 56).
- ב. אתרוג ומשני עבריו מתוארים פירות מעוגלים שלראשם עוקץ, כנראה פירות השיזף המצוי, בדומה לתיאור מבית כנסת חמת טבריה. בשורה התחתונה עלים דמויי לב (איור 58). ייתכן ובתוך האתרוג נעוץ סכין שתפקידו לתאר את התקנת הפרי לשימוש ולאכילה, ואולי מתואר גם חריץ לאורכו של הפרי. אתרוג חצוי מעוטר בכנסיית חורבת בית לווה וסכיני מטבח בצמידות למלונים עגולים נראים בכנסיית ברקה מיבנה ובכנסיית נהריה.
- ג. שני פירות של לופה החתוכים בראשם והגרעינים ניכרים בהם¹⁶ וביניהם עלה דמוי לב (איור 57). תיאורים נוספים של פירות הלופה המעוטרים כשראש הפרי חתוך נראים בפסיפסים נוספים מהגליל התחתון ומהעמקים הצפוניים, למשל, בבתי הכנסת של ציפורי, ובית אלפא.

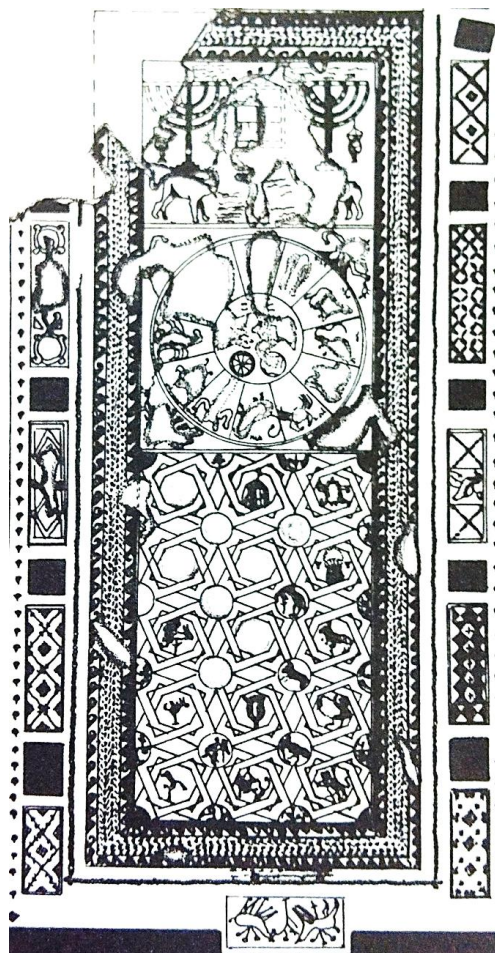

איור 54: גפן, כניסה לאולם בית כנסת נערן
http://www.antiquities.org.il/mosaics_detail_heb.asp?id=47
 (9.2.2013)

¹⁶ יש להניח שעובדיה התייחס לדגמים אלו בהגדרתו 'חרובים' (עובדיה 1993, 45).

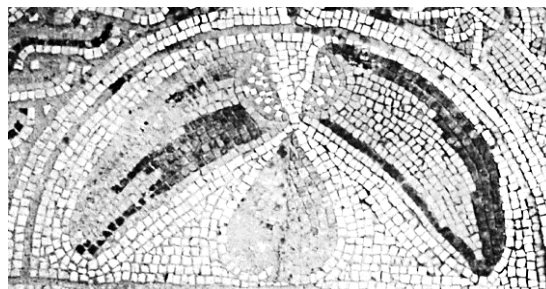
איור 56: קלתוס המכיל תאנים, בית-כנסת נערן (Benoit)
(1961, Pl. XII b)

איור 55: בית כנסת נערן (מגן 1983, 223)

איור 58: אתרוג ושיזפים משני עבריו, בית כנסת נערן
(אר"ע תיקיה מנדטורית, Ed Duyuk, תיק 50)

איור 57: שני פירות לופה, בית כנסת נערן (אר"ע
(תיקיה מנדטורית, Ed Duyuk, תיק 50)

פנל מעגל השנה

פסיפס פנל מעגל השנה נהרס ברובו והוא מונח באתרו, תמונות ממנו כמעט ואין מעניקות מידע ומעט תמונות קדומות מצויות בארכיון רשות העתיקות או בספרות (איור 59), בנוסף קיים שרטוט חסר דיוק, העובר מדור לדור, ואשר קשה לקבוע ממנו בוודאות מה בפועל תואר בעבר באמצעות אבני הפסיפס (איור 60). בהיעדר נתונים איכותיים, הדיון לגבי מעגל השנה מפסיפס נערן הוא חלקי מאוד ומשוער ברובו. למרבה המזל חלק משמות העונות לא נהרס וניתן לעקוב אחר מאפייניהם באופן חלקי, וניתן לקבוע שרצף החודשים נע בכיוון השעון, בעוד שרצף העונות נע בניגוד לכיוון

השעון, כך שהחורף והקיץ מול החודשים התואמים, בעוד שהסתיו והאביב החליפו מקומות. בנוסף ניתן לקבוע שכמה מן המאפיינים של עונות השנה, כנראה, דומים בכל העונות: מטה ביד שמאל של הדמות, ברווז הפוך על ראשו בצד ימין של הדמות, ידי הדמות פרושות כלפי מעלה, לבוש הדמות כעין שמלה ארוכה. מעט אלמנטים ייחודיים לעונות השנה ניתנים לבחינה:

- א. צמוד לדמות עונת האביב מאויר צמח כלשהו, אולי אלומת דגן.
- ב. לצידה של עונת הקיץ מעוטר אשכול ענבים מעוגלים, מסגרת הענבים שחורה ותוכם מגוון באדום ובלבן.
- ג. בידה השמאלית של עונת הסתיו מטה וקרן. הקרן כנראה שימשה את הרועים, כמו שמתואר בפסיפס מהווילה של קונסטנטינוס מאנטיוכיה, המתוארכת למחצית הראשונה של המאה הרביעית (איור 61). קשה לקבל את הדעה שהתיאור מכון לשופר המשמש לתקיעות ראש השנה בהקשר יהודי פולחני, כפי שסברו חלק מן החוקרים (עובדיה 1993, 44; Hachlili 2009, 47), משום שבאיורי חודשי השנה השתמשו רק בסממנים חקלאיים המתארים היטב את מלאכות עונות השנה, ולא נהגו לסמל העונות החקלאיות באמצעות אלמנטים פולחניים.
- ד. מן האטריבוטים של עונת החורף לא נותר שריד להתייחסות.¹⁷

איור 60: מעגל השנה, בית כנסת נערן (אילן 1973, 222)

איור 59: גלגל המזלות, בית כנסת נערן (אילן 1991, 250)

¹⁷ לדברי וייס הדמות של תקופת טבת אוחזת מכוש (Weiss 2005, 135, note. 408).

איור 61: קרן לשימוש הרועה לאיסוף העדר, הווילה של קונסטנטינוס, אנטיוכיה, פרט ממסגרת הרצפה (Cimok 2000, 215)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים בהירים, בהקשר עיטורי
- תאנה בקלתוס, בהקשר ראווה
- אתרוג חתוך, בהקשר ראווה
- שיזף מצוי, בהקשר ראווה ומילוי חלל
- לופה חתוכה, בהקשר ראווה
- דגן, בהקשר לתיאור עונות השנה, אביב

כלים:

- קלתוס עם ידית המכיל תאנים בהקשר ראווה
- סכין (?) נעוץ באתרוג, בהקשר להכנת הפרי לאכילה
- קרן, לניהול עדרי הצאן, בהקשר לתיאור עונת הסתיו

(ח"א 1983, 8; סוקניק 1938, 178; אילן 1973, 219-229; מגן 1983, 222-224; עובדיה

1993, 44-48; ברלינר (לנדוי) 1994, 213-216; אבי-יונה 1992, 1079; Vincent 1919, 532-

537; Sukenik 1949; Saller 1954, 221; Benoit 1961, 174-177, Pls. III-XXIII).

סוסייה

תיארוך: מאות חמישית עד תשיעית

מיקום האתר: נ.צ. 159.090

אזור: הר חברון

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: סקר של קונדר ק"ר וקיצ'נר ה"ה בשנת 1873. כוכבי מ' בשנת 1969. חפירה של

גוטמן ש' וייבין ז' בשנים 1971-1972

גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 16 X 9 מ' (144 מ"ר)

צבעים: אדום, כתום, ירוק, חום, שחור, לבן

נושאי הפסיפס:

רצפת האולם מחולקת לשלושה פנלים. הפנל המזרחי מעוטר באמצעות צורות גיאומטריות, הפנל המרכזי ובו מעגל עם גלגל המזלות, פנל מערבי עם סצנת ציד. כל השטיח מעוטר במסגרת רבועה אשר בה מאוכלסים אשכולות משולשים וסכמתיים של ענבים מעוגלים, מסגרת הענבים מאבנים שחורות ופנים הענב בהיר. לפני הבמה המשנית מעוצב פנל ובו מעוטרים ארון הקודש, שתי מנורות, עלי הדס אגודים ושופר (איור 62).¹⁸ מסביב למעגל השנה מסגרת גיאומטרית המאכלסת בפרחים ובפירות. שני אגסים, כנראה, נישאים על שיח קטן, וביניהם פרח אדמדם (איור 63).

איור 63: אגסים (?), בית כנסת סוסיה (אילן 1991, 315)

איור 62: פנל ארון הקודש, בית-כנסת סוסיה
http://www.gonegev.co.il/gp.asp?gp_id=1717
 , 21.8.2011

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים כהים, בהקשר עיטורי
 - אגס (?), בהקשר עיטורי
- (גוטמן, יבין ונצר 1972, 47-50; ח"א 1970, ל"ו, 17; ח"א 1971, ל"ח, 21-22; ח"א 1971, ל"ט, 23-24; Ovadiah & Ovadiah 1987, 100-102; Gutman 1972, 421).

עוספיה

תיארוך: אמצע מאה חמישית

מיקום האתר: הכפר עוספיה, כרמל, נ.צ. 156.236

אזור: כרמל

מיקום נוכחי של הפסיפס: חלקו במוזיאון רוקפלר, חלקו במכון הארכיאולוגי של האוניברסיטה העברית בהר הצופים

תולדות המחקר: חפירה של מח'ולי נ' ואבי-יונה מ' בשנת 1933

גודל הפסיפס: 10.60 X 10.10 מ' (108 מ"ר)

צבעים: אדום, ורוד, צהוב, לבן, חום, כתום, כחול, ירוק (זכוכית)

¹⁸ עובדיה ועובדיה תיארו רימונים במסגרת השטיח ולולב סמוך למנורה (Ovadiah & Ovadiah 1987, 103).

צפיפות אבני הפסיפס: 65 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מן הפסיפס נותרו רק כמה חלקים, האחד ובו מסגרת גיאומטרית מלבנית ובה מעוטרים מנורה, לולב, אתרוג, שופר ומחתה (איור 64). חלקו התחתון של הלולב נהרס ונותר רק חודו העליון, האתרוג גדול והוא מעוצב כפרי גדול בצורת לב. השטיח המרכזי נפגע מאוד, ובו מעוטרים שריגי גפן, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על עוקץ יחיד, הענבים מתוארים באמצעות מסגרת מאבנים שחורות ותוך בצהוב ולבן ובינות לשריגים נראים עופות (איור 65).

עונת הקיץ, שריד מפנל מעגל השנה

בחלק המזרחי של הפסיפס נותר שריד גלגל המזלות, ובו נשתמרה דמות של עונה אחת בלבד (איור 66). בצד ימין של הדמות מעוצבים שני רימונים סכמתיים שמסגרתם מתוארת באמצעות אבנים אדומות ופנים הפרי בגוון ורוד ולבן במרכז, הרימונים מחוברים לענף מפותל מאבני זכוכית ירוקות. בין הרימונים מעוצב עצם מוארך שקשה להגדירו מחמת ההרס של חלקו הימני.¹⁹ יש מקום לסבור שזהו תיאור של כלי עבודה, אולי סכין גדול אשר ייתכן ושימש לקטיף הרימונים, משום שנראה שהאמן רצה ליצור סימטריה של שני מיני צמחים וביניהם כלי עבודה חקלאי השייך אליהם, משני צדי הדמות. בצד שמאל של הדמות מעוטר מגל בעל ידית מעץ המעוצבת באמצעות אבנים צהובות, הידית מתרחבת בבסיסה, למגל להב מאבנים שחורות עם שיניים מחודדות העשויות מאבנים בצבע אפור. משני עברי המגל מעוטרת שתי שיבולים המעוצבות באמצעות אבנים צהובות ולהן עלים נגדיים, כנראה שניתן להסיק שהחיטים והמגל מלמדות על תיאור של קציר החיטים בעונת הקיץ.²⁰ אבי-יונה סבר שהעונה שבעוספיה מייצגת את הסתיו, בגלל הופעת הרימון, והעצם המוארך שהוא ענף הלולב לפי השערותיו, ושלטענתו מתואר בעונת הסתיו גם בבית אלפא. ולכן לדעתו בעוספיה נעו העונות ברבע אחד לאחור (Avi-Yonah 1934, 124-127).

כידוע, לא תמיד תאמו העונות שבפינות גלגל השנה את מיקומן מול החודשים התואמים, כמו חוסר ההתאמה בבתי הכנסת של בית אלפא ונערן. רצף החודשים ועונות השנה בבית הכנסת בית אלפא נע בניגוד לכיוון השעון, אולם העונות מפגרות בהצגתן אחרי החודשים ברבע אחד. בבית הכנסת בנערן רצף החודשים נע בכיוון השעון, בעוד שרצף העונות נע בניגוד לכיוון השעון - כך שהחורף והקיץ מול החודשים התואמים, בעוד שהסתיו והאביב החליפו מקומות. עקב חוסר העקביות של מיקום גלגל השנה ביחס לעונות שבארבע הפינות החיצוניות שלו, מותר לשער שבבית כנסת עוספיה החלק שנותר מן הפסיפס מתאר את עונת הקיץ, משום שהופעת המגל ושיבולי החיטה מסמלים את עונת הקיץ באופן המובהק ביותר.

¹⁹ וייס הציע שזהו להב מחרשה ממתכת (Weiss 2005, 136-137).

²⁰ אבי-יונה סבר שמימין לדמות מתואר צילה של הדמות או כנפיה, בדומה לתיאורים בפסיפס בית-כנסת בית-אלפא, ובצידה השמאלי הוא תיאר שיבולים (Avi-Yonah 1934, 126).

איור 65: שריגי גפן, בית כנסת עוספיה (Ovadiah & Ovadiah)
(1987, Pl. LXXXVIII)

איור 64: לולב ואתרוג, בית כנסת עוספיה
(Avi-Yonah 1934: Pl. XLII Fig. 1)

איור 66: עונת קיץ, בית כנסת עוספיה (צילום)
(2011)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים ירוקים, בהקשר עיטורי
- אתרוג, בהקשר פולחני, ארבעת המינים
- דגן, בהקשר לתיאור עונות השנה, קציר, בעונת הקיץ

כלים:

- סכין גדולה, בהקשר לקטיפת רימונים בתיאור עונות השנה, קיץ
 - מגל משונן עם ידית המתרחבת בבסיסה, בהקשר לקציר בתיאור עונות השנה, קיץ
- (Avi-Yonah 1934b, 52, No. 345; Avi-Yonah 1934a, 118-130; Ovadiah & Ovadiah)
(1987, 72; Goodenough 1953, 257-258; Saller 1954, 229).

עזה

תיארוך: שנים 508/9

מיקום האתר: עזה, 300 מ' מדרום לנמל של היום, נ.צ. 096.104

אזור: מישור החוף הדרומי, נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: חלקו במוזיאון ישראל בירושלים וחלקו במוזיאון "השומרוני הטוב" תולדות המחקר: בשנת 1965 התגלתה הרצפה על ידי מחלקת העתיקות המצרית. בשנת 1967 התבצעה חפירה בידי עובדיה א'. הפסיפס נפגע במהלך הקרבות במבצע "עופרת יצוקה" בשנים 2008-2009 והועבר למוזיאון.

גודל הפסיפס: גודל המבנה המקורי 26 X 30 מ' בקירוב (780 מ"ר). בסטרה הדרומית החיצונית נותרו מדליונים מאוכלסים בבעלי חיים, שטח קטע זה הוא 5.6 מ"ר צבעים: שחור, אפור, לבן, 2 גוני ירוק, שלושה גוני אדום, צהוב

נושאי הפסיפס:

שריגי גפן יוצרים מדליונים אשר מהם שרדו תשע שורות של שלושה מדליונים המאוכלסים ביונקים, עופות וכלים. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על עוקץ יחיד או שניים או שלושה עוקצים. שלושה צבעים של ענבים מעוגלים מעוצבים בפסיפס זה: ענבים שמסגרתם משורטטת באמצעות שורת אבנים שחורות ותוך הענב מגוון בוורוד, בתכלת, כתום או חרדל. ענבים שמסגרתם משורטטת באמצעות שורת אבנים ארגמניות ותוך הענב מגוון באדום, כתום, או שני הגוונים יחד על אותו בנוסף נראים אשכולות שענביהם בתהליך הבשלה הדרגתי, וצבעי הענבים שונים על אותו האשכול.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים משלושה צבעים: תכלת, אדום וכתום בהיר, בהקשר עיטורי

איור 67: שריגי-גפן מאוכלסים, בית כנסת עזה (צילום 2010)

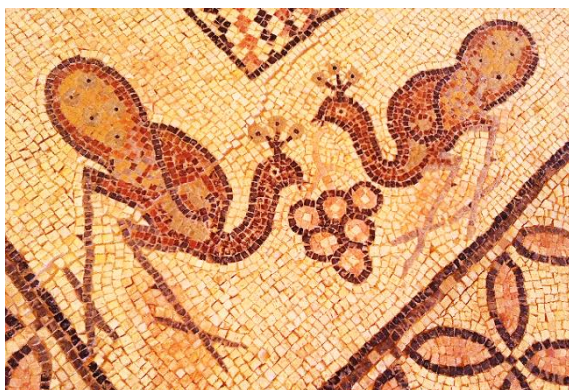
(ח"א 1966, כ', 26; ח"א 1967, כ"ד, 9-12; עובדיה 1968, 124-127; עובדיה 1992, 1163-1162; עובדיה 1968, 124-126; Ovadiah 1969, 193-192; Ovadiah & Ovadiah 1987, 60-62; 198).

עין גדי

תיארוך: בית הכנסת של שכבה II מאמצע המאה החמישית
מיקום האתר: 300 מ' מצפון מזרח לשיאו של תל גורן, נ.צ. 187.096
אזור: מדבר יהודה
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר
תולדות המחקר: חפירה של בר"ג ד', פורת י' ונצר א' בשנים 1970-1972
גודל הפסיפס: המבנה- 12 X 15 מ', האולם- 6 X 9.50 מ' (57 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, ורוד-אדמדם, אדום, חום, צהוב, אפור-כחלחל
צפיפות אבני הפסיפס: 40-50 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז שטיח האולם מעוטר מעוין מעל ריבוע (איור 68). במרכז מעוצב מעגל ובו שני עגורי הכתר ועוד שני עופות קטנים יותר. בארבע פינות הריבוע מעוטרים ארבעה זוגות של טווסים האוחזים בחינניות רבה במקוריהם באשכולות ענבים הנישאים על שלושה עוקצים. הענבים מעוגלים עם מסגרת אבנים ארגמניות, תוך הענב שחור ומרכזו לבן. המעגל שבמרכז השטיח המעוין מעוטר במסגרת של שריגי גפן עם אשכולות הנושאים שלושה ענבים גדולים, מסגרת הענבים שחורה והתוך מנוקד באבנים לבנות וורודות, המעניק לענבים גוון אדמדם.

איור 69: טווסים אוחזים במקוריהם באשכול ענבים, בית כנסת עין גדי (צילום 2012)

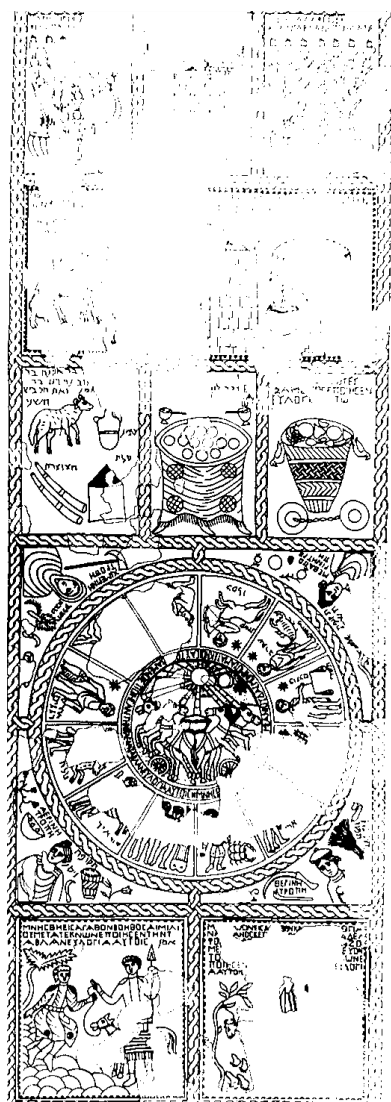

איור 68: מרכז הרצפה של בית כנסת עין גדי (צילום 2012)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי
(ח"א 1970, ל"ד-ל"ה, 20-21; בר"ג ופורת 1970, 1; בר"ג ופורת 1972, 52-54; בר"ג 1992, 1197-1199; Ovadiah & Ovadiah 1987, 54-56).

ציפורי

איור 70: חלק משרטוט פסיפס האולם,
בית כנסת ציפורי (Weiss 2005, 57, Fig. 2)

תיארוך: ראשית המאה החמישית

מיקום האתר: למרגלות הגבעה בצפון העיר ציפורי, ממערב לרחוב העמודים הראשי של העיר, נ.צ. 176.239

אזור: גליל תחתון מרכזי

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: בשנים 1993-1994 חפירה של וייס ז' ונצר

א'. בשנים 1996-1998 חפירה של וייס ז'

גודל הפסיפס: 13.5 X 4.5 מ' (61 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, אדום, כתום, צהוב, חרדל

צפיפות אבני הפסיפס: 130-140 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

שטיח הפסיפס של אולם התווך מורכב משבע רצועות אופקיות

5 שאינן זהות ברוחבן, אחדות מחולקות לשניים-שלושה ספינים

המופרדים בדגם תשליב-סרט (איור 70).

רצועה מספר 2

פנל המנורות (איור 71)

6 בספין המרכזי מעוטרת חזית אדריכלית ומשני צדדיה בשני

ספינים נפרדים מתוארים שתי מנורות וסמלים יהודיים נוספים.

לצד המנורות נראים שופר, כלי ממוזלג וארבעת המינים. הלולב

אגוד עם ענפי ההדס והערבה ומונח באמפורה, שכנראה הכילה

מים למניעת ייבוש הענפים. האתרוג מעוצב בכל ספין בצורה שונה, בספין הימני האתרוג מאוגד בגבעולו אל שאר המינים ועיצובו סכמתי בצבע כתום עם מסגרת של שורת אבנים אדמדמות, אל הפטוטרת צמודים עלים דקיקים. ייתכן שהכלי הממוזלג ייעודי לקטיף זהיר של האתרוגים, בדומה לכלי הממוזלג המעוצב בספין עונת הקיץ בהקשר לקטיף זהיר של פקוסים (איור 85). בספין השמאלי האתרוג נפרד משאר המינים ומתואר באמצעות אבנים בגוון כתום, ללא מסגרת חיצונית, אל הפטוטרת צמודים עלים מלאים, תמימים ומוארכים, והתיאור ריאליסטי יותר (איור 72).

רצועה מספר 4, פנל המקדש

נאד שמן ושק סולת (איור 73)

הספין השמאלי הוא המשכו של התיאור מרצועה מספר 3.²¹ בחלקו העליון של הספין כלי קיבול ולצדו הכיתוב: "שמן", שק ומעליו הכיתוב: "סלת". השמן נתון בנאד שחור. וייס וחכלילי כתבו שזהו כד (Weiss 2005, 81; Hachlili 2009, 83), אולם צורת הכלי המעוגלת והרכה, הידיות הצרות והצוואר הארוך והצבע השחור של האבנים מרמזים על היות הכלי כנראה מעור כהה, ומיועד לתלייה ולא להנחה. הכלי שונה מהאמפורות הגליליות העשויות חרס, המחודדות בבסיסן ואשר גם ידיותיהן מעוצבות באופן שונה. השמן שבנאד הוא, כנראה, שמן זית ששימש בבית המקדש לקרבן מנחה בבלילה עם הסולת (Weiss 2005, 81; Hachlili 2009, 83-86).²² על כתפי הנאד רצועות היוצרות ידיות, טבעת בהירה באמצע גובהו, צוואר הפיה מוארך ובסיס הנאד מעוגל, ונראה שהנאד מיועד לתלייה בלבד. נאד דומה במראהו וצבעיו מתואר בפסיפס בית דיוניסוס מציפורי (איור 74), ובפסיפס אל-אליה (El Alia),²³ טוניסיה, המתוארך למאה השנייה (איור 75). מתחת לנאד השמן נתונה הסולת בשק מלבני בגווני החום והכתום, עם מסגרת עשויה משורה אחת של אבנים שחורות. הסולת גודשת את השק, ומתוארת כערימה גבוהה, משולשת ומחודדת, באמצעות תשבץ של אבנים שחורות וצהובות לסירוגין.

שולחן לחם הפנים (איור 76)

בפנל המרכזי מעוצב שולחן עגול בן שלוש רגליים המכוסה בבד מעוטר שבקצותיו גדילים, ומוסכם בין החוקרים שעל השולחן מונחות 12 כיכרות לחם הפנים. עיגולים מעטרים את ארבע פינות הבד, וכנראה שהם מתארים את לחם הפנים עצמו. בתיאורים של שולחן לחם הפנים על גבי מטבעות מתתיה אנטיגונוס מהשנים 37-40 לפסה"נ, הלחם מעוצב קעור (משורר 1997, 193, לוח 43 מס' 42), כנראה בצורת ספינה כדברי התוספתא,²⁴ והכיכרות היו מונחות זו על גבי זו בערימה. לדעת בר"ג צורת לחם הפנים הייתה קעורה (בר"ג 1994, 44) כפי שמופיעה על המטבעות, ומשום שבתקופתם בית המקדש היה קיים, קרוב לוודאי שהתיאור על המטבע היה נאמן למציאות. ייתכן שתיאור כיכרות הלחם בפסיפס ציפורי תואם אף הוא לתיאור הכיכרות הקעורות, אלא שכאן הן מתוארות במבט-על, ואילו על גבי מטבעות מתתיה אנטיגונוס הן תוארו במבט צד, ואין סתירה כלל בין שני התיאורים. בניגוד לתיאור הכיכרות בצורת בתוספתא כצורת ספינה, 12 כיכרות שולחן לחם הפנים מתוארות במשנה כמלבניות, לפי הכתוב במשנה.²⁵ מכל מקום, אפשר לקבוע שעיצובם של הכיכרות מפסיפס זה תואם את אופנת האפייה והכיכרות העגולות הנשקפות מאומנות התקופה (Weiss 2005, 95-110). כיכרות לחם שנשרפו שלמות תחת האפר של הוויזוב בשנת 79 בפומפיי

²¹ שאיננה מתוארת כאן בשל היעדר אלמנטים רלוונטיים.

²² "ועשירית האיפה סלת, למנחה, בלולה בשמן קתית, רביעת ההין" (במדבר כ"ח, ה').

²³ כ-60 ק"מ צפונית לקרתגו, מחוז ביזרט (Bizerte).

²⁴ "ארבע סניפין של זהב דומה לדקרנין היו שם שבהן היו סומכין את החלה מפני שדומה לספינה כדי שלא תהא רוקדת" (תוספתא מנחות, י"א, ג').

²⁵ "לחם הפנים אורכו עשרה, ורוחבו חמישה" (משנה מנחות, י"א, ד').

היו מעוגלות, ומחורצות לפרוסות סימטריות מן המרכז והחוצה (איור 77). ב'פסיפס המזנון' מדפני, מאנטיוכיה, המתוארך למאה השלישית, מעוצבות כיכרות לחם עגולות, על שתי כיכרות חריצים המחלקים את הכיכרות לפרוסות משולשות מן המרכז והחוצה, כמו כיכר הלחם מפומפיי. הכיכר המרכזית נראית כגלגל עם כפתור במרכזו, כיכר זו מזכירה את הכיכרות המתוארות בפסיפס ציפורי (איור 78).

איור 73: שמן זית וסולת, בית כנסת ציפורי (צילום 2010)

איור 72: אתרוג, בית כנסת ציפורי (צילום 2010)

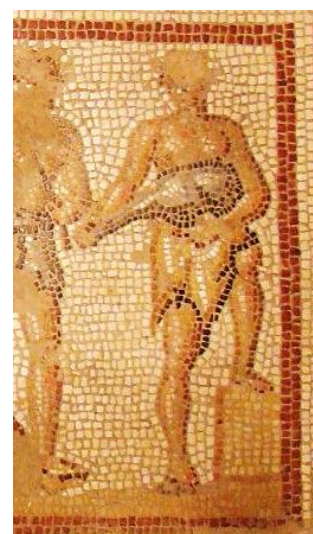
איור 71: המנורה הימנית וארבעת המינים, בית כנסת ציפורי (צילום 2010)

איור 76: שולחן לחם הפנים, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

איור 75: נאד ליין, פסיפס אל-אליה (El Alia), מוזיאון בארדו, טוניס (Yacoub 2005, 29)

איור 74: נאד ליין, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 78: כיכרות לחם עגולות, פסיפס המזנון, אנטיוכיה, מוזיאון אנטקווריום, טורקיה (צילום 2010)

איור 77: כיכר לחם עגולה שרופה, מוזיאון אנטקווריום בוסקוריאלה, איטליה (צילום 2011)

סל ביכורים (איור 79)

איור 79: סל קלתוס לנשיאת פירות ביכורים, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

סל קלתוס עמוס פירות שונים מעוצב בספין הימני, והחוקרים מניחים שמדובר בטנא ביכורים לבית המקדש, משני צדדי הסל תלויים שני עופות כפי שהיה נהוג לעטר בהבאת ביכורים.²⁶ התיאור תואם את הכתוב במשנה על מנהג העניים להביא הביכורים בסלי נצרים: "העשירים מביאין את ביכוריהם בקלתות של כסף ושל זהב, והעניים מביאין אותן בסלי נצרים של ערבה קלופה" (ביכורים, פ"ג, ח') (Weiss 2005, 101-). ביכורים מובאים מפירות שבעת המינים שבהם נשתבחה הארץ, כמו שכתוב במשנה: "אין מביאים ביכורים חוץ משבעת המינים" (ביכורים פ"א, מ"ג),²⁷ ומתבקש לשער שהסל מכיל רק ביכורים משבעת המינים, ובפרט שהסל הנוכחי מתייחד בתיאור סל הביכורים בתוך הקונטקסט המתאים בניגוד לסלים רבים אחרים המתוארים על גבי פסיפסים, אך ללא הקשר הברור כל כך אל פעילות בית המקדש כמו כאן (Weiss 2005, 103). לאחר עיון מעמיק והשוואות בין פסיפסים שונים, נראה שהסל מכיל גם פירות שאינם משבעת המינים, וגם עובדה זו תואמת את דברי המחלוקת במשנה על עיטור סלי הביכורים בפירות שאינם משבעת המינים: "רבי שמעון בן ננס אומר, מעטרין את הביכורים חוץ משבעת המינים; רבי עקיבה אומר, אין מעטרין את הביכורים אלא משבעת המינים. רבי שמעון אומר, שלוש מידות בביכורים - הביכורים, ותוספת הביכורים, ועיטור הביכורים. תוספת הביכורים, מין במינו; ועיטור הביכורים, מין בשאינו מינו" (ביכורים, פ"ג, ט"ו), כלומר שנהגו לעטר את הביכורים במינים שאינם משבעת המינים.

²⁶ כמו שמוזכר במשנה תורה לרמב"ם, ספר זרעים, הלכות ביכורים ושאר מתנות כהונה שבגבולין: "היו תולין מצדי הסלים תורין ובני יונה, כדי לעטר את הביכורים" (הלכות ביכורים, פ"ג, ט').

²⁷ ועוד מוזכר במשנה תורה לרמב"ם, ספר זרעים, הלכות ביכורים ושאר מתנות כהונה שבגבולין: "אין מביאין ביכורים אלא משבעת המינים האמורים בשבח הארץ, והם החיטים והשעורים והענבים והתאנים והרימונים והזיתים והתמרים" (פ"ג, ב'); "ואם הביא בכלי אחד, יצא: ולא יביאם בערבוב-אלא שעורים מלמטה, וחיטים על גביהן, וזיתים על גביהן, ותמרים על גביהן, ורימונים על גביהן, ותאנים למעלה מן הכול" (פ"ז).

וייס הראה בהרחבה שפסיפס בית חג הנילוס, הקדום לפסיפס בית הכנסת, שימש כמקור השראה ומקור להעתקה של דגמים עבור האומנים שיצרו את פסיפס בית הכנסת והן את פסיפס בית דיניסוס מציפורי. קביעה זו עלתה מתוך מחקר משווה של מוטיבים אינדיבידואליים ועקב הימצאותם של קווי דמיון סגנוניים ואיקונוגרפיים. ההשוואה מעלה גם את התובנה שיוצרי פסיפס בית הכנסת היו אמנים בעלי יכולות ביצוע נמוכות יותר משל יוצרי פסיפס בית חג הנילוס. מוטיבים שונים כגון דמויות אדם וחיה, צמחים ופריטי עיטור נעשו בבית הכנסת בעיצוב בעל רושם שטוח וסכמתי, ללא עומק וללא תחושת תלת-מימד, בשונה מתיאורי המקור בפסיפס בית חג הנילוס המצטיינים בתיאור ריאליסטי, נפחיות ותנועה (Weiss 2005, 166-173; וייס 2009, 97-88).²⁸ גם הסידור הפנימי של הפירות בתוך הסל שבבית הכנסת מזכיר מאוד את סידורם בקרן השפעה שבידה הימנית של דמות מצרים. גם הסל בו נתונים הפירות שבבית הכנסת מעוצב באופן כמעט זהה לסל עליו נשענת זרועה השמאלית של דמות מצרים, אלא שהוא נופל ממנו ביופיו ובדיוק בפרטים והשראת עומק, כמו גם תיאורי הפירות. משום כך, לשם הגדרת הפירות מבית הכנסת, יש צורך להישען על הזיהויים שנערכו לגבי תכולת קרן השפעה מפסיפס חג הנילוס (איור 81) ותכולת הסל שתחת זרועה השמאלית של דמות מצרים (איור 82). עשרה פירות מתוארים בתוך הסל, לכולם מסגרת המעוצבת באמצעות שורה בודדת של אבנים שחורות (איור 80):

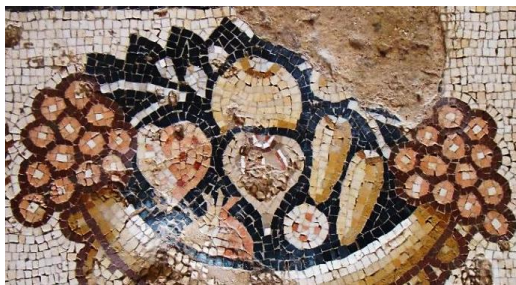
1. פרי אפור, חסר זיהוי, בצורת טיפה. היוצר כנראה העתיק דגם של תאנה מפסיפס חג הנילוס המעוצב בגוונים אפורים, ונוצר דגם סתמי חסר זיהוי ודאי.²⁹
2. שני פירות מוארכים. האחד בחלק התחתון של הסל בגוון אפור בהיר, והשני בגוון כתום-חום בחלק העליון והמרכזי של הסל. נראה שנעשה כאן ניסיון מרושל להעתיק את דגם הלופה הצעירה מפסיפס חג הנילוס.³⁰
3. מלון עגול וגדול מעוצב באמצעות מעגלים קונצנטריים של אבנים היוצרות מעבר גוונים מכתום-חרדל בחלק החיצוני אל צבע בהיר, כמעט לבן בחלק הפנימי. במרכז הפרי נקודה מודגשת באבנים אפורות המדמה את אזור הצלקת.³¹ שני מלונים עגולים מתוארים בפסיפס חג הנילוס, ולשניהם אזור מודגש באמצעות אבנים אפורות או לבנות בחלק העליון של הפרי. המלון העגול שבסל הנוכחי דומה מאוד גם למלון העגול הנראה מימין לדמות עונת הסתיו שבפסיפס זה (איור 87).

²⁸ בנוסף וייס ציין שממצאי ציפורי מלמדים אולי על קיומו של בית-מלאכה מקומי, אשר בו עבדו גם אמנים בעלי יכולות ביצוע וגיוון גבוהים, וגם אמנים נוספים אחרים בעלי יכולות ביצוע נמוכות יותר (Weiss 2005, 166-173; וייס 2009, 97-88). קשה לקבל את ההצעה האחרונה של וייס, משום שדווקא בגלל השינויים הסגנוניים והאיכותיים הכל-כך בולטים, ניתן לשער שלפחות שני בתי-מלאכה מתחרים עבדו על הפסיפסים בציפורי, האחד בעל יכולות ביצוע גבוהות, שיצר את פסיפס בית-הנילוס, והשני, בית-מלאכה שעסק בחיקויים זולים ופשוטים, שיצר את פסיפס בית-הכנסת. וייס הגדיר תאנה (Weiss 2005, 102).

²⁹ וייס וחלילי, כנראה, סברו שזהו תיאור של תמר (Weiss 2005, 102; Hachlili 2009, 87).

³⁰ וייס וחלילי ציינו שתיאור זה, עם מרכז נקודתי כהה, תואם לעיצוב כיכרות לחם באומנות התקופה, והביא חיזוק מתיאור כיכר לחם מבית-הכנסת השומרוני באל-ח'ירבה (Weiss 2005, 102; Hachlili 2009, 87). אמנם לעיתים כיכרות באומנות התקופה מעוטרת כשבמרכז עיגול ככפתור, אך בפסיפס זה קשה לקבל זיהוי הפרי ככיכר לחם, משום שכאן בספין סמוך משמאל, מתואר שולחן עם כיכרות לחם הפנים, וכמעט שאין מקום לסברה אחרת לזיהוי העצמים ככיכרות לחם, והן מעוצבות ללא המרכז המודגש והכהה. בנוסף, לא סביר שכיכרות הובאו בתוך סלי הביכורים ביחד עם הפירות, ולמיטב ידיעתי אין דוגמא לשילוב של פירות עם כיכרות לחם באותו הסל בכל אומנות התקופה.

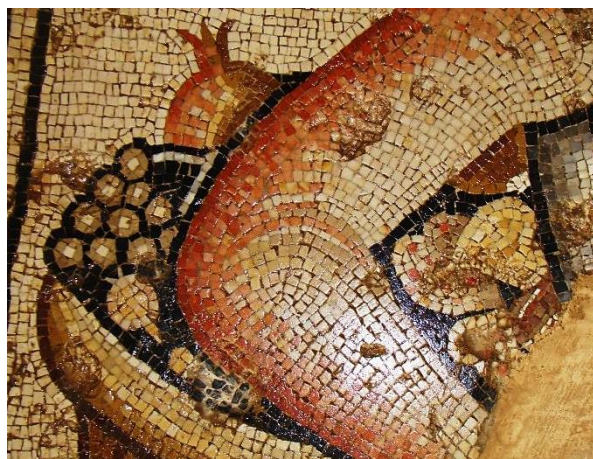
4. שני עלים לבנבנים בחלק התחתון של הסל מתוארים כשני עצמים בצורת טיפה. עלים אלו מעוצבים באופן הנראה לעיני המתבונן כפירות קטנים, אך בהשוואה לפסיפס המקור, ולתיאור מקרן השפע של דמות מצרים, אפשר להבין שהתיאור מדמה עלים ולא פירות. ניתן להסיק שהאומן העתיק עלים לבנים, בצורת טיפות, הנראים בחלק השמאלי העליון שבקרן השפע.³² באומנות התקופה קיימים תיאורים דומים בגודלם ובצורתם והם תמיד מיוחסים לעלים.³³
5. אפרסק וורדרד-לבנבן מעוצב בצורת לב ועליו שלוש נקודות שחורות, המדמות, כנראה את כנימות המגן המותירות סימני מציצה על הפרי. עיצוב זה מזכיר מאוד האפרסק דמוי הלב, הוורדרד בהיר ועליו נקודות אדמדמות, המצוי בקרן השפע שבידי דמות מצרים.³⁴
6. פרי בצורת טיפה גדולה בגוון כתום-חרדל. נדמה שהכוונה לתיאור של תאנה, בעיקר בגלל החלק התחתון של הפרי המתאר את האוסטיאול, וגם בגלל הדמיון לתאנה שבסל של דמות מצרים.³⁵
7. רימון בגוונים של כתום וורוד עם כתר בולט. הפרי, מעוצב באמצעות טבעות קונצנטריות של אבנים היוצרות מעבר מגוונים כהים במסגרת אל בהירים במרכז.
8. אשכול ענבים משולש תלוי על שלושה עוקצים. הענבים מעוגלים ומוקפים באבנים אדומות ותוכנם ורוד בהיר.

איור 81: קרן עם פירות, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 80: קלתוס עם פירות, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

איור 82: קלתוס עם פירות, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

³² וייס הגדיר חלק מהעלים זיתים וחלקם פירות בצורת שקד (Weiss 2005, 102).

³³ כמו גם הענף שבעונת הסתיו מבית-כנסת חמת-טבריה.

³⁴ וייס לא זיהה את מין הפרי (Weiss 2005, 101-102).

³⁵ וייס כתב שזהו אגס (Weiss 2005, 101-102).

רצועה מספר 5, פנל גלגל המזלות וארבע עונות השנה

בפנל המרכזי של רצפת בית הכנסת מתואר גלגל המזלות בתוך רבוע הממוסגר בסרט תשליב, בארבע פינות מעגל המזלות מתוארות ארבע עונות השנה, כמקובל בגלגלי המזלות בבתי הכנסת מהתקופה.

עונת האביב (איור 83)

הדמות טובלת משני עבריה בשיחים של פרחים גדולים וסלים העמוסים בהם, כסממני האביב, התחדשות הטבע והשגשוג. מימין לדמות שני פרחי שושן לבנים פתוחים וניצן צעיר הבוקעים מענף משותף, הפרחים ניתנים לזיהוי באמצעות הגביע הנושא שלושה עלי כותרת המופשלים לצדדים, צבע עלי הכותרת הלבן ועורק בולט המסומן באמצעות שורת אבנים אדומות המעוצב במרכז העלה. פרחי השושן הצחור (*Lilium Candidum*)³⁶ פורחים בעונת האביב, ולפי כמות העיטורים שלהם באומנות התקופות הרומית והביזנטית ניתן להסיק שבעבר הם היו נפוצים ומצויים מאוד בנוף הארץ ובגינות הנוי.

בפינה השמאלית מעוצב שיח בעל שלושה ענפים הנושאים פרחים שחלקם התחתון ורוד וחלקם העליון אדמדם. הצמח ניתן לזיהוי עם שיח ורדים, המזכיר את השיח המעוצב בבית הכנסת חמת טבריה בעונת האביב (Hachlili 2009, 45), ואת השיחים המעוצבים בפסיפס בית חג הנילוס הסמוך. הורדים האדמדם נקצרו באמצעות מגל יד ונלקטו אל הקלתוס שמימין לדמות ואל הקניסטרום שמשמאלה, והם משולבים גם בעטרה שלראש הדמות. מימין לדמות מגל יד עם ידית מעץ המעוגלת בבסיסה, מגל היד עוצב באמצעות אבנים בצבע חרדל ומסגרת של שורת אבנים בצבע חום. להב המגל חלק, מעוקל ומחודד בקצהו, ומעוצב בצבעי לבן ואפור, עם מסגרת של שורת אבנים שחורות. מגל זה שימשה לקטיף הפרחים האביביים אשר שנדרשו לצורכי נוי ולשזירה למחרוזות ולעטרות.

איור 84: שושן צחור, *Lilium Candidum* (צילום 2011)

איור 83: עונת האביב, בית-הכנסת ציפורי (צילום 2010)

³⁶ דיון על זיהויי השושן הצחור והעיטור באמצעות דגמים שלו באומנות היהודית של תקופת הבית השני (אביטל 2005, 21-39).

עונת הקיץ (איור 85)

הצד הימני של גוף הדמות הרוס ברובו, ונדמה שהיא הייתה לבושה בבגד קל שכיסה רק את חלקו הימני של החזה, לראשה כיפה גדולה בצבע צהבהב, להגנה מהשמש, כנהוג בתיאורי עונת הקיץ. מימין לדמות אגודה של חמש שיבולים. מימין לשיבולים שני פירות פקוס, בקצה הכד של הפירות צורת V מאבנים צהובות המרמזות על תיאור שאריות הפריחה בקצה הפרי.³⁷ בצד שמאל של הדמות התיאור הרוס ברובו, אך ייתכן והוא חלק מקנוקנת שהייתה מחוברת לתיאור של פרי נוסף ממשפחת הדלועיים. משמאל לדמות חרמש משונן ומעוקל בעל ידית עץ, בידית נעוצים שני מסמרים שנועדו לאחוז הלהב את הידית. הלהב מתואר בצבעים אפורים ובלבן, והמסגרת מעוצבת באמצעות שורה אחת של אבנים שחורות. הידית מעוצבת בצבעים חום, כתום, צהוב ולבן.

כלי עבודה נוסף נמצא משמאל לחרמש, והוא עשוי מתכת ומעוצב באמצעות אבנים בגווני אפורים עם מסגרת אבנים שחורות, הכלי ממוזלג בקצהו. כלי זה מעוצב באופן דומה מאוד למלקחיים המתוארים בסמוך למנורה בפנל מספר 2.³⁸ בפסיפס זה קיים סדר הגיוני ושיטתי של האטריבוטים הסמוכים לדמויות העונות, בארגון שיטתי זה כלי עבודה ופעולתו מתייחסים אל צמח סמוך באותו הפנל. ולכן ניתן להניח שהכלי הממוזלג הוא תיאור, אולי ברמת ביצוע נמוכה, של מספרים או כלי מיוחד לחיתוך, אשר שימש לקטיף הפקוסים, אולי לשם זהירות שהפירות לא יישברו בעת הקטיף (פריס 2012), או שהוא שימש לקטיף זהיר של הפקוסים על מנת שלא יטמאו, כמו שנכתב בתוספתא: "א"ר יוסי בראשונה היו הככרות של קשואין ושל דלועין שבצפרי טמאות מפני שמקנחין אותן בספוג בשעה שעוקרין אותן קבלו עליהן אנשי צפרי שלא יהו עושין כן" (מכשירין ג', ג'). אולי היה זה כלי ממוזלג העשוי ממתכת, שאיננו מוכר לנו כיום, אשר שימש באופן כלשהו לטיפול בדלועיים. להבי הכלי הממוזלג מזכירים את הלהבים של המספריים מברזל (איור 86) נמצאו בחפירות מהתקופה הרומית, למשל בפומפיי (Stefani 2010, 46).

³⁷ וייס התלבט בין דלעת לבין חציל והביא את דברי המשנה בהקשר לשאריות הפריחה שבקצה הפרי: "כשות של קשות, והנץ שלה" (עוקצים, ב', א') (Weiss 2005, 130-131). אולם הדלעת והחציל של ימנו לא היו קיימים בזמנם בארץ ישראל, ודווקא כאן במשנה מוזכר הקישוא (קשות), שהוא הפקוס של ימנו.

³⁸ וייס הציע שזהו קלשון שתי שיניים, המיועד להנפת הקציר על הגורן. הוא כתב שכשרונו המוגבל של יוצר הפסיפס גרם לכלי להיראות לא מוגדר וחסר עומק. וייס ערך השוואה עם פסיפס החודשים Villa of the Falconer מארגוס, יוון, שם דמות חודש יולי אוחז ביד שמאל כלי עבודה, שוייס הגדיר כקלשון (Weiss 2005, 130). אולם הכלי הנראה בידו של דמות חודש יולי בפסיפס החודשים מארגוס איננו ממוזלג, אלא כף רחבה ושטוחה, ולכן אפשר להציע שזו את המיועדת לחפירה או העמסה. לכלי זה ידית מוט ארוכה וידית עזר קטנה באמצעה, והוא עשוי מעץ ולא ממתכת. מכל הסיבות שנימנו, הכלי מפסיפס החודשים מארגוס אינו דומה לכלי מבית הכנסת של ציפורי, ולא ניתן ללמוד ממנו לגבי הכלי בציפורי. בנוסף לכך, בעת העתיקה נהגו להתקין את הקלשון או המזרה מעץ ולא ממתכת (אביצור 1976, 33).

איור 86: מספרים, מוזיאון בוסקוראלה (צילום 2011)

איור 85: עונת הקיץ, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

עונת הסתיו (איור 87)

הדמות לבושה בבגד חסר שרוולים, לימינה ארבעה פירות:

א. שני רימונים עם כתר, אחד גדול והשני קטן יותר (שגודלו הותאם לחלל שנותר לעיטור בזווית), הרימונים מעוצבים בגווניו של כתום וורוד, ונישאים על ענפים עם עלים דקים העשויים משורת אבנים בודדת, תיאור הרימונים מסמל את הבשלתם בעונת הסתיו.

ב. בין שני הרימונים מתואר מלון עגול שמסגרתו מעוצבת באמצעות שורת אבנים בצבע חרדל כהה, ותוכו בצבע בהיר יותר. בחלקו התחתון של הפרי מעגל מודגש באמצעות אבנים בצבע חרדל כהה ומרכז שחור, המתאר את מקום הצלקת.

ג. בין הרימון הגדול לבין המלון העגול מתואר פרי קטן באמצעות אבנים שחורות, ייתכן שהאמן ביקש לתאר את השקד בעונת ההבשלה (איור 88),³⁹ למרות שזמן הבשלת השקד מתוארך לעיצומו או לסיומו של הקיץ, יש להניח שכאן מתואר שקד, כפי שהוא מתואר על גבי רצפת בית הכנסת של חמת טבריה משמאל לדמות תקופת תשרי, באמצעות ענף של שקד. משמאל לדמות מעוטר שריג גפן, שנהרס בחלקו, על השריג ניכרת קנוקנת וקצה של עלה הגפן. זני הגפנים לייצור היין הינם אפילים, ונבצרים בין החודשים אוגוסט לאוקטובר (ספרן והוכברג 1976, 182), ולכן ייתכן וכאן מתואר רמז לבציר של ענבי יין, בדומה לתפקיד של עיטור האמפורות בעונת הסתיו בבית כנסת בית אלפא.

³⁹ וייס הגדיר פרי זה כתאנה (Weiss 2005, 131).

איור 88: שקד, בית-כנסת
ציפורי (צילום 2010)

איור 87: עונת הסתיו, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

עונת החורף (איור 89)

הדמות עוטה גלימה כבדה המכסה את ראשה וכל גופה, מצדדי הדמות אטריבוטים המסמלים את החורף:

א. לופה מעוצבת כגוף גלילי באמצעות אבנים צהבהבות, חלקה השמאלי רחב וקטום, ומפוזרות בו נקודות באמצעות אבנים שחורות (איור 90), פס לבן מתאר חריץ הנמשך מהחלק הקטום אל מרכז הגוף, החלק הימני דק יותר וסגור. הצבע הצהבהב של האבנים מלמד על היות הגוף צמחי, כנראה הלופה עם סיום הבשלתה בעונת החורף.⁴⁰ עם הבשלת הלופה בעונת החורף קליפתה מתייבשת והופכת לחומה, לאחר חיתוך הקליפה נראים גרעיני הלופה השחורים (פריס 2012) (איור 91, איור 92).

ב. מגל יד בעל ידית עץ מתואר משמאל ללופה, המגל זהה כמעט לחלוטין למגל המתואר בעונת האביב, הלהב שלו חלק ומתואר באמצעות מסגרת חיצונית של שורת אבנים שחורות, וגוונים כהים ובהירים של אפור לחילופין במרכז הלהב. ידית העץ מתוארת בצבעים חומים וכתומים, והיא מתרחבת בבסיסה ומתעקלת בכיוון הפוך מכיוון הקימור של הלהב. גם כאן נשמר הצימוד ההגיוני של כלי עבודה אל המלאכה אותו הוא מבצע, וכנראה המגל שימש לקטיף וחיתוך הלופה וקילופה.

ג. עץ עשיר בענפים ועלווה שאחד מענפיו כרות ונוטה לארץ. העץ מתואר באופן סכמתי וללא סימנים מזהים, אולם אפשר לשער שהכוונה לתיאור של עץ פרי נשיר ממשפחת הוורדיים, לפי

⁴⁰ וייס הציע שזהו חלק המתכת של מחרשה המלמדת על פעולות החריש של עונת החורף, והביא דוגמא מפסיפס העונות של ארגוס, שם העלם של דמות חודש אוקטובר, אווז עצם גלילי המחובר אל שתי זרועות, שהוגדרו על-ידי וייס כמחרשה (Weiss 2005, 133-138). קשה לקבל את דעתו מכמה סיבות: א. לא ברור שהכלי המתואר בארגוס הוא מחרשה משום שגודלו ומבנהו לא תואם מחרשות; נראה שלהב הכלי חצוי מתכתי וחציו מעץ, אולי פטיש (?), אולי מעדר (?); לכלי מארגוס שתי זרועות עץ ארוכות; ב. התיאור בארגוס מתייחס לחודש נובמבר, שהוא סופו של הסתיו ולא נמנה עם חודשי החורף; ג. חריש לא נערך בחורף, וגם בעת העתיקה הקפידו לחרוש בסוף הקיץ או בתחילת הסתיו (Varro, De Re Rustica, I, 27, p. 249; I, 29-36, p. 253-261; פליקס 1990, 29); ד. הגוף מבית-הכנסת של ציפורי מתואר באמצעות אבנים צהובות ולא אפורות, דבר המלמד על היות הגוף מעץ או חומר צמחי אחר ולא עשוי מחומר מתכתי, ובאופן עקיב- יוצרי הפסיפס של ציפורי הקפידו על הבחנה בין עץ למתכת באמצעות צבעים מתאימים בכל התיאורים; ה. לא סביר שהאמן מציפורי יתאר רק את להב המחרשה ללא הזרועות הארוכות ששימשו להגאים, כפי שלא תוארו רק להבי המזמרות, המגלים והקרדום.

תיאור העלים הרחבים והתמימים. העץ הגזום נראה העתק, ברמה ירודה, של העץ המתואר בפסיפס האמזונות שבבית חג הנילוס הסמוך (איור 93). העץ מפסיפס האמזונות הרוס בחלקו התחתון, אך בעץ נוסף המתואר בפסיפס האמזונות נראה חלקו התחתון של הגזע, המתואר עם בסיס שטוח וללא אחיזה בקרקע, ואף על גזעו ענף כרות מצד שמאל (איור 94). תיאורי העצים שבבית הכנסת ובפסיפס האמזונות מגלים דמיון:⁴¹ בשניהם עלי העץ רחבים ותמימים, העץ חסר סימני זיהוי וחסר פירות, הענף הכרות מצוי בחלקו השמאלי של הגזע, בסיס הגזע מתואר עם סיום ישר ושטוח.

ד. משמאל לדמות נראה קרדום בעל ידית עץ ארוכה המעוצבת באמצעות שתי שורות של אבנים כתומות-חומות (איור 95), הלהב מתכתי ומעוצב באמצעות אבנים בגוונים של אפור עם מסגרת משורה בודדת של אבנים שחורות. הקרדום, (hatchet), שימש לצורכי יערנות וכריתת עצים, או ביקוע ענפים. לקרדומים היו צורות להבים שונות וגדלים שונים בהתאם לשימושים שלהם. היו גם קרדומים ששימשו את הקצב או הנגר. קרדומים ארוכי ידית, כמו הנראה בבית הכנסת של ציפורי שימשו לכריתת עצים, גיזום ענפים, ביקוע גזרי עץ, יצירת מוטות עץ, עקירת שורשים, תיחוח הקרקע (White 1967, 60-66). בנוגע לטיפוח גפנים, קולומלה תיאר את השימוש בקרדום לכריתת ענפים הגדולים מדי לגיזום באמצעות סכין הגיזום (=מגל יד) (Columella X, 2). נראה שהקרדום בסצנה זו קשור לגיזום עצים בעונת החורף. לענף הכרות של העץ שמימין לדמות, בהתאם, כאמור, להיגיון והשיטתיות שנשמרו בפסיפס זה, בו כלי העבודה מתואר בצמוד למלאכה שהוא מבצע בעונתו. חלק מהאטריבוטים הנראים בפסיפס זה מהווים כאן יצירה מקורית (Weiss 2005, 127, 135).

איור 90: לופה, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

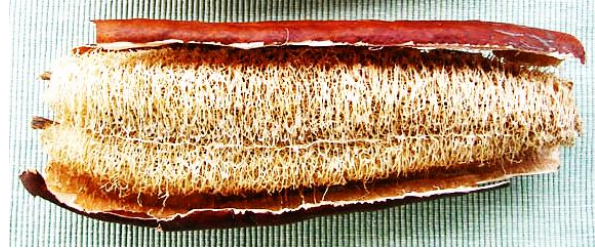

איור 89: עונת החורף, בית-כנסת ציפורי (צילום 2010)

⁴¹ כפי שנכתב כבר למעלה (הערה 28), יוצרי פסיפס בית-הכנסת שאבו השראה והעתיקו דגמים מבית חג הנילוס.

איור 92: הגרעינים השחורים של הלופה
http://www.alafarmnews.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2736:harvesting-gourds-and-squash&catid=16:the-herb-farm
 (20.2.2012)

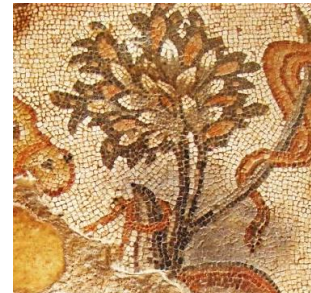
איור 91: קילוף לופה לאחר ייבושה
<http://olharfeliz.typepad.com/photos/uncategorized/louffa2.jpg>
 (7.2.12)

איור 95: קרדום, בית-הכנסת ציפורי (צילום 2010)

איור 94: גזע, פסיפס
 האמזונות, בית חג
 הנילוס, ציפורי (צילום
 2010)

איור 93: עץ גזום, פסיפס
 האמזונות, בית חג
 הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

רצועה מספר 6, פנל עקדת יצחק

בספין הימני מתואר ראש האיל קשור אל עץ (איור 96), שלושה ענפים על גזע העץ נגזמו, אחד משמאל ושניים מימין. בחלקו העליון של העץ מתואר ענף יחיד עם עלים ירקרקים ורחבים, התחומים בשורת אבנים שחורות. מין העץ לא ניתן לזיהוי, אולם על פי עליו הרחבים ניתן להניח שזהו עץ פרי נשיר ממשפחת הוורדיים. גם כאן ניכר שהאמן שאב השראה ליצירת הדגמים מבית חג הנילוס הסמוך (Weiss 2005, 166-169), והעתיק את העץ אליו קשור הסוס מפסיפס האמזונות (איור 93). נדמה שגיוזם זה נועד לעיצוב נוף העץ והגבהתו.

איור 96: עץ פרי גזום, בית
 כנסת ציפורי (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- אתרוג, בצדדי המנורה בהקשר פולחני יהודי, ארבעת המינים
- תמר, בצדדי המנורה בהקשר פולחני יהודי, ארבעת המינים
- זית לשמן, בהקשר פולחני יהודי, לעבודת בית המקדש
- דגן, סולת, בהקשר פולחני יהודי, לעבודת בית המקדש
- דגן, לחם הפנים, בהקשר פולחני יהודי, לעבודת בית המקדש
- לופה, בהקשר פולחני יהודי, בקלתוס הביכורים, לעבודת בית המקדש
- מלון עגול, בהקשר פולחני יהודי, בקלתוס הביכורים, לעבודת בית המקדש
- אפרסק, בהקשר פולחני יהודי, בקלתוס הביכורים, לעבודת בית המקדש
- תאנה, בהקשר פולחני יהודי, בקלתוס הביכורים, לעבודת בית המקדש
- רימון, בהקשר פולחני יהודי, בקלתוס הביכורים, לעבודת בית המקדש
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר פולחני יהודי, בקלתוס הביכורים, לעבודת בית המקדש
- דגן, אלומת שיבולים, בהקשר לקציר בתיאורי עונות השנה, קיץ
- פקוס, בהקשר להבשלתו בתיאורי עונות השנה, קיץ
- רימון, בהקשר לקטיף בתיאורי עונות השנה, סתיו
- שקד, בהקשר לקטיף בתיאורי עונות השנה, סתיו
- גפן, בהקשר לבציר ענבים ליין בתיאורי עונות השנה, סתיו
- לופה בוגרת לרחצה, בהקשר לתיאורי עונות השנה, חורף
- עץ פרי ממשפחת הוורדיים, בהקשר לגיזום בתיאורי עונות השנה, חורף

כלים:

- כלי ממוזלג, בהקשר לקטיף זהיר של אתרוגים, בהקשר פולחני יהודי, ארבעת המינים
- נאד שמן, בהקשר פולחני יהודי, לעבודת בית המקדש
- שק סולת, בהקשר פולחני יהודי, לעבודת בית המקדש
- קלתוס, בהקשר פולחני יהודי, לביכורים, לעבודת בית המקדש
- קלתוס, בהקשר לקטיף פרחים, בתיאורי עונות השנה, אביב
- קניסטרומ, בהקשר לקטיף פרחים, בתיאורי עונות השנה, אביב
- חרמש עם ידית עץ ולהב משונן, בהקשר לקציר בתיאורי עונות השנה, קיץ
- כלי ממוזלג, בהקשר לקטיף זהיר של פקוסים, בהקשר למלאכות בתיאורי עונות השנה, קיץ
- מגל יד עם ידית עץ ולהב מתכתי חלק, לטיפול בלופה היבשה, בהקשר למלאכות בתיאורי עונות השנה, חורף
- קרדום עם ידית עץ ולהב מתכתי, לגיזום עצי פרי, בהקשר לתיאורי עונות השנה, חורף

מלאכות חקלאיות:

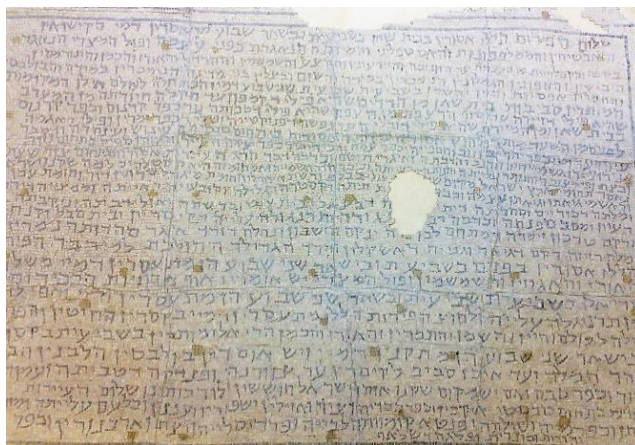
- קטיף אתרוגים לרבעת המינים

- קטיפי זהיר של פקוסים, בהקשר למלאכות בתיאורי עונות השנה, קיץ
 - קטיפי של לופה, בהקשר למלאכות בתיאורי עונות השנה, חורף
 - קציר פרחים, בהקשר למלאכות בתיאורי עונות השנה, אביב
 - קציר דגנים, בהקשר למלאכות בתיאורי עונות השנה, קיץ
 - גיזום עצים נשירים לעיצוב נוף העץ, בהקשר לתיאורי עונות השנה, חורף
 - גיזום עצים לעיצוב נוף העץ, בהקשר לתיאור נוף חקלאי
- (וייס ונצר 1994, 40; וייס ונצר 1998, 7-14; Weiss 2005, 55-169).

רחוב

תיאור: בית הכנסת מהשלב השלישי מתוארך למאה החמישית לכל המוקדם מיקום האתר: חורבת פרנה, אדמות קיבוץ עין הנצי"ב, כ-7 ק"מ דרומית לבית שאן, נ"צ 196.207 אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ישראל תולדות המחקר: בשנת 1968 חפירה מטעם אגף העתיקות והמוזיאונים, ובין השנים 1974-1980 חפירה בראשותה של ויטו פ' גודל הפסיפס: אולם- 18.50 X 17.50 מ' (324 מ"ר), סטרה- כתובת הנרתקס- 2.70 X 4.30 מ' (12 מ"ר) צבעים: לבן, שחור ציפיות אבני הפסיפס: 40 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

איור 97: כתובת הלכתית, בית כנסת רחוב (צילום 2010)

כתובת הנרתקס מכילה טקסט הלכתי העוסק במצוות מעשרות ושביעית. בטקסט מוזכרים פירות וירקות הנידונים בעבודה זו וגם נראים בתיאורים פלסטיים על גבי פסיפס התקופה: קישוא, אבטיח, מלפפון, תמר, יין (גפן), שמן (זית) (איור 97).⁴² הקישוא התלמודי מזהה כיום עם הפקוס (פריס 2012), והמלפפון התלמודי (*melopepones*) מזהה כיום עם המלון העגול (פריס 2012).

⁴² מוזכרים בכתובת, כידוע, גם מינים נוספים, שאינם נידונים בעבודה זו, כגון: גזר, בצל, דגנים שונים, ירקות עליים, קטניות ותבלינים.

גידולים חקלאיים:

- פקוס, אבטיח, מלון עגול, תמר, גפן ליין, זית לשמן, כולם בהקשר הלכתי יהודי (וגידולים נוספים שאינם מתוארים על גבי הפסיפסים)
(ח"א 1974, נ', 6-4; ויטו 1975, 122-119; ח"א 1976, נ"ז-נ"ח, 17-16; ח"א 1976, נ"ט-ס',
19-18; ח"א 1980, ע"ד-ע"ה, 8-7; ויטו 1992, 1459-1457; Ovadiah & Ovadiah 1987, 120-
124).

פרק ב' - בתי כנסת שומרוניים

אל-ח'ירבה

תיארוך: מאה רביעית

מיקום האתר: בשומרון, 2.5 ק"מ דרומית-מערבית לסבסטיה על הדרך שכם-טול כרם, ליד דיר שרף, נ.צ. 1671.1846

אזור: שומרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון השומרוני הטוב

תולדות המחקר: חפירה של מגן י' בשנת 1990

גודל הפסיפס: 9 X 5.3 מ' (47.7)

צבעים: לבן, שחור, אדום, כתום, ורוד

צפיפות אבני הפסיפס: 156-100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

האולם המרכזי מחולק לשלושה שטיחים ומוקף במסגרת מדליונים מעלי קוציץ מאוכלסים (איור 98). מן המדליונים שבמסגרת שרד רק חלקו של מדליון אחד, ובו תיקון מאוחר המתאר ענף נושא רימונים, זמנו של התיקון מהשלב השני של בית הכנסת, והוא איננו שייך לפסיפס המקורי (איור 99).⁴³ הענף והפירות מעוצבים באופן סכמתי, חסר דיוק ודל פרטים, הרימונים מעוצבים באמצעות אבנים במגוון צבעים של כתום כהה במעגלים החיצוניים, וכתום בהיר עד צהוב בחלק הפנימי. הכתרים מתוארים באמצעות שתי שורות קצרות של אבנים. הענף מתואר באמצעות שורה בודדת של אבנים חומות, וכן העלים.

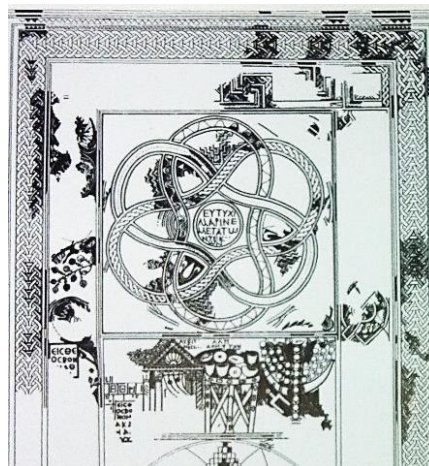
בחלק המרכזי של השטיח פנל ובו סמלים מבית המקדש, חזית המקדש, מנורה, שופר, מחתה⁴⁴ ושולחן לחם הפנים.⁴⁵ על השולחן מעוצבים גביעים עם יין אדום וארבע כיכרות לחם מעוגלות, המתוארות מזוויות שונות, אשר יכולות ללמד על צורתן המרחבית של הכיכרות (איור 100). הכיכרות מעוגלות, ובדומה ל'פיתה' המודרנית, הן מנופחות ועשויות משתי שכבות שחלל ביניהן. בחלקן העליון במרכז מעגל ככפתור. כיכרות לחם עגולות על שולחן לחם הפנים מתוארות גם בבית הכנסת ציפורי. כיכרות דומות המתוארות במבט-צד ומונחות על מגש גדול, נראות ב'פסיפס השחקנים' מקרתגו, המתוארך למאה השלישית (איור 101). כיכרות אחרות נראות כאן ממבט-על ומזכירים מאוד כיכרות נוספות מאומנות התקופה, למשל מפסיפס המזנון מאנטיוכיה.

⁴³ בית הכנסת חרב בסוף המאה החמישית או השישית, ולכן זמן התיקון נכלל בתקופת המחקר (מגן 1993, 251).
⁴⁴ עיטורים של מנורת שבעה קנים ומחתה מצויים בבתי כנסת שומרוניים נוספים, והם דומים לאלו שבבתי הכנסת היהודיים (ספראי 1977, 105).

⁴⁵ לדברי וייס עיטור של שולחן לחם הפנים עגול ותלת-רגל זוהי היא מסורת איקונוגרפית משותפת לשומרונים וליהודים, ושולחן זה ידוע מהאומנות הרומית וקרוי *mensa delphica* (Weiss 2005, 98).

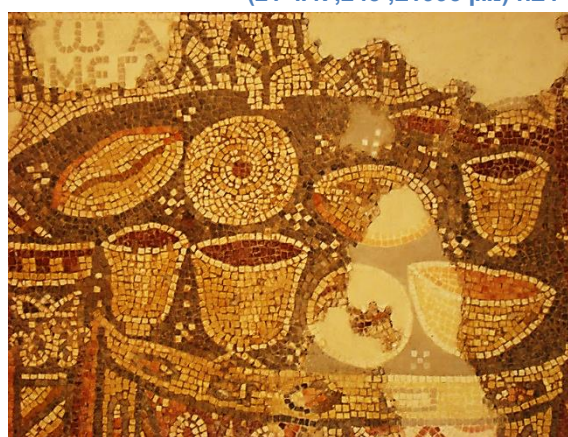
איור 99: ענף נושא רימונים, בית-כנסת אל-ח'ירבה (צילום 2012)

איור 98: אולם מרכזי, בית הכנסת אל-ח'ירבה (מגן 1993, 245, איור 21)

איור 101: כיכרות לחם על מגש גדול, פסיפס הרקדנים, קרתגו, מוזיאון בארדו, טוניס (Blanchard-lemee et al. 1996, 74, Fig. 45)

איור 100: שולחן לחם הפנים, גביעי יין אדום, בית-כנסת אל-ח'ירבה (צילום 2012)

גידולים חקלאיים:

- דגן, כיכרות לחם מעוגלות, בהקשר פולחני, לחם הפנים
 - רימון, בהקשר עיטורי
 - גפן, יין אדום, בהקשר פולחני ובית המקדש
- (מגן 1991, 13-14, לוח צבע צד א'; מגן 1992, 67-72; מגן 1993, 241-251; מגן 2002, 399-413; Magen 1993, 193-200; Magen 2008, 133-137).

בית שאן, תל איצטבא (טקסטיל)

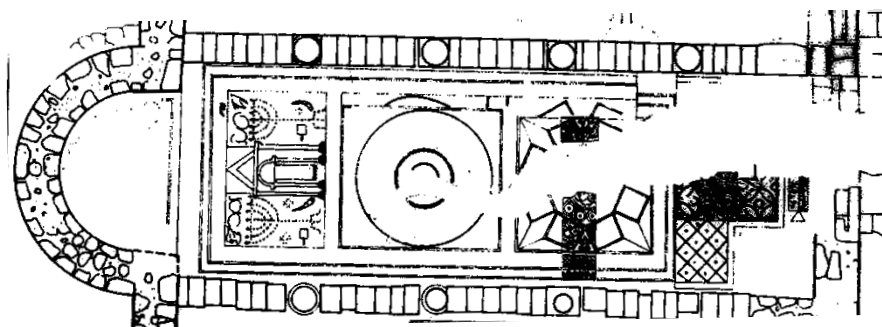
תיארוך: סוף המאה החמישית או תחילת המאה שישית
מיקום האתר: בית שאן, 280 מ' מצפון לחומת העיר סקיתופוליס הביזנטית, בשלוחה הצפונית של תל איצטבא, נ.צ. 1975.2131
אזור: בקעת בית שאן, עמקים צפוניים
מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ישראל, מוזיאון הכט חיפה
תולדות המחקר: הפסיפס התגלה בשנת 1961 ונחפר בשנת 1962 על ידי צורי נ'

גודל הפסיפס: 13.30 X 9.50 מ' (126 מ"ר) (איור 102). גודל האולם המרכזי- 5 X 3.40 מ' (17 מ"ר) צבעים: לבן, שחור, אדום, ורוד, כתום, צהוב, חום, ירוק-אפרפר, ירוק בהיר ציפיות אבני הפסיפס: 120 אבנים בדצמ"ר

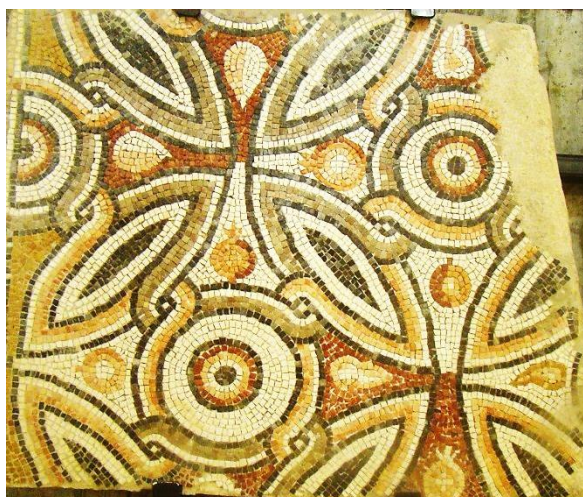
נושאי הפסיפס:

- א. בפנל ראשון הסמוך לפתח המזרחי המרכזי, מתחת לטבלת הכתובת מעוטרים שריגי גפן מפותלים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים ובהירים, האשכולות נישאים על שלושה עוקצים. מצד ימין של הכתובת מעוטרת כף תמר סכמתית, שתפקידה סימבולי-עיטורי, כסממן להצלחה וניצחון, כמו על מטבעות⁴⁶ ופסיפסים אחרים⁴⁷ (איור 103).
- ב. סמוך לטבלת הכתובת מעוצב שטיח רבוע המעוטר באמצעות מוטיבים גיאומטריים ופירות המשולבים בזוויות שביניהם, כשעוקציהם מכוונים אל המעגלים אותם הם מקיפים (איור 104). בין הפירות ניתן לזהות: רימון המעוצב באמצעות אבנים כתומות וחומות, מרכז הפרי בהיר להדגשת הבהוק. פרי מעוגל המעוצב באמצעות אבנים כתומות וחומות, מרכז הפרי בהיר, כנראה תפוח. אתרוג בעל מותניים צרות המעוצב באמצעות אבנים כתומות. פרי דמוי טיפה, המחולק לשני צבעים, לבן וכתום, צורת הפרי מזכירה אפרסק.
- ג. במרכז אולם התווך מעוצב מעגל במרכזו מעוטרים שריגים הנושאים פירות (איור 105): אשכול של ענבים מעוגלים שמסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים חומות והתוך מגוון באבנים לבנות וכתומות. אתרוגים בעלי מותניים צרות מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים כתומות ותוך הפרי באבנים בצבע חרדל. ואפרסקים, כנראה, מעוצבות באמצעות אבנים כתומות ומנוקדות באבנים אדומות (איור 106). מעגל דומה של שריגים שעליהם תלויים פירות ממינים שונים מעוצב בפסיפס הקריפטה של אליאנוס הקדוש (The Crypt of Saint Elianus), המתוארך לשנת 595/96, מידבא (איור 108) (Piccirillo 1993, 125, Fig. 136).
- ד. בפנל החמישי נראה תיאורו של ההיכל ומצדדיו שתי מנורות, שופר ומחתה. מעל שתי המנורות מעוטרים שריגי גפן היוצרים מדליונים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, רק חלקו של אשכול ענבים מעוגלים ואפורים שרד (איור 107).
- ה. רצפת האפסיס מעוטרת במדליונים גיאומטריים המאכלסים פירות: אתרוג שמותניו צרות. רימון עם כתר ברור. מלון עג'ור ופרי מעוגל, כנראה תפוח (איור 109).

⁴⁶ על מטבעות הורדוס אנטיפס, כסמל להצלחת יסודה וביסוסה של העיר טבריה (משורר 1997, 76).
⁴⁷ כפות תמרים כסממן לניצחון מעוצבות משני עברי כירכרה בפסיפס מאמרידה (Merida) בלוסיטניה (Lusitania), במערב ספרד (Dunbabin 1999, 320, Fig. 316) וגם בפסיפס המתאר ניצחונות בתחרויות ספורט ואתלטיקה מטוניס, ממוזיאון גפסה (Gafsa), המתוארך למאות שנייה-שלישית (Blanchard-Lemee et al. 1995, 193, Fig. 139).

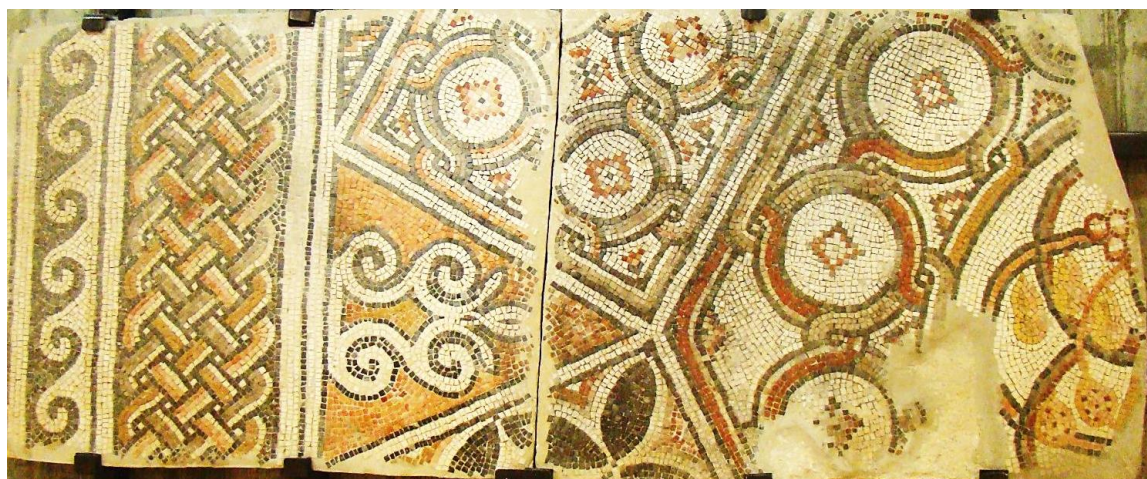
איור 102: תוכנית בית הכנסת השומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)

איור 104: פירות בינות לעיטורים גיאומטריים, בית כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)

איור 103: שריגי גפן, כניסה לבית הכנסת השומרוני בית שאן (אר"ע, תיק & 11/1962)

איור 105: מדליון מרכזי, בית כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)

איור 107: שריגי-גפן, פנל חמישי, בית-כנסת השומרוני בית-שאן (צילום 2010)

איור 106: שריגים נושאי פירות, מרכז המדליון, בית כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן, מוזיאון הכט חיפה (צילום 2010)

איור 109: אפסיס, בית-כנסת שומרוני, תל איצטבא בית שאן (אר"ע, תיק & 11/1962)

איור 108: הקריפטה של אליאנוס הקדוש (The Crypt of Saint Elianus), Piccirillo 1993, מידבא, 595/96, שנת (125, Fig. 136)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים בהירים, בהקשר עיטורי
- תמר, בהקשר סימבולי-עיטורי
- רימון, בהקשר עיטורי
- אתרוג, בהקשר עיטורי
- תפוח, בהקשר עיטורי
- אפרסק (?), בהקשר עיטורי
- מלון עג'ור, בהקשר עיטורי

(צורי 1967, 149-156, לוחות כ"ז-ל"א; מגן 1993, 229; צורי 1962, אר"ע; Ovadiah &

(Ovadiah 1987, 33-34; Tzori 1964, 410-411).

סמארה

תיארוך: מאה הרביעית

מיקום האתר: 9 ק"מ מזרחית לטייבה, סמוך לשוב עינב, נ.צ. 1609.1872

אזור: שומרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון השומרוני הטוב
תולדות המחקר: חפירה של מגן י' בשנים 1992-1991⁴⁸

גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 15 X 8.4 מ' (126 מ"ר)

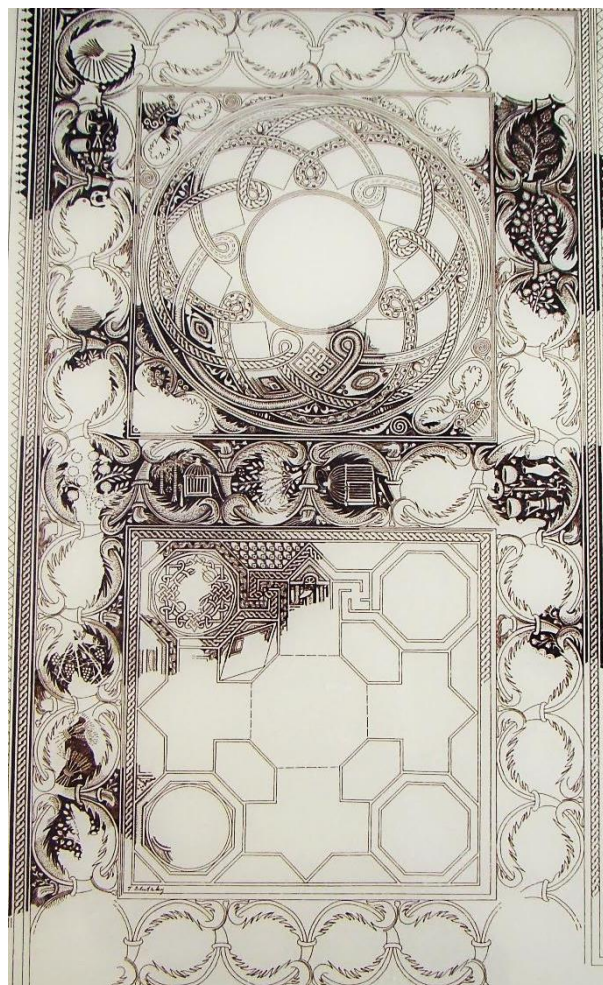
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ארגמן, ורוד, חום, כתום, חרדל, צהוב, תכלת, טורקיז (זכוכית?), אפור-ירקרק, בז'
צפיפות אבני הפסיפס: 400 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

הפסיפס מכיל מוטיבים צמחיים שצורת הצגתם מקורית, ייחודית, מעניינת ומרשימה במיוחד ורמת הביצוע גבוהה מאוד. במסגרת השטיח מעוטרים מדליונים מעלי קוציץ⁴⁹ המאוכלסים בחפצים ועיטורי צמחים (איור 110). עלי הקוציץ מסתיימים עם תפרחת מעניינת⁵⁰ וענף עם פרחים בצידה.

מדליונים בשורה הצפונית

א. ענף של שקד מעוצב באמצעות אבנים תכללות בהירות, הענף נושא עלים שהעורק שלהם מעוצב באותן אבנים תכללות בהירות ושאר העלה היה עשוי מאבנים בצבע טורקיז שרובן נהרסו (זכוכית?). על הענף פירות דו-גוניים מאבנים חומות-אדמדמות וכתומות המייצגים את פירות השנה הקודמת. על קצות הענפים נראים פרחים זעירים, גביע הפרח מעוצב באמצעות אבנים אדמדמות והפרחים בצבע לבן (איור 111). זהו תיאור ריאליסטי, עדין ונדיר, מיוחד במינו, יפהפה, מדויק ומקורי של ענף השקד, הנושא פרחים לבנים בחורף ופירות מהשנה הקודמת. לפרחי השקד עלי גביע אדמדמים (איור 113) ופירות חומים מהשנה הקודמת נותרים על העץ לעיתים מזומנות (איור 112).

איור 110: בית כנסת סמארה (מגן 2002, 420, איור 41)

⁴⁸ בסוף המאה ה-19 זוהה המבנה ככנסייה במסגרת הסקר של הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל (Conder 1882, 180).
⁴⁹ לדעת מגן אלו כפות תמרים (מגן 1992, 78; מגן 2002, 421).

⁵⁰ לדעת מגן זו אבוקת אש (מגן 1992, 78).

ב. שתי אלומות חיטה אגודות בסרט מפוספס או בגבעולים, בכל אלומה אגודות חמש שיבולים (איור 114). השיבולת מורכבת משתי שורות של גרגרים גדולים ובקצה כל גרגיר מתואר מלען. אפשר להניח שמפאת חשיבותה המרובה של החיטה למאכל אדם, האמן התכוון לתאר חיטה ולא לשעורה, כמו שמובא במשנה תורה לרמב"ם: "כל שהוא מיוחד למאכל אדם, כגון חיטים..." (ספר זרעים, הלכות שמיטה ויובל, פ"ט, י"א), ובתלמוד: "של שעורין מאכל בהמה..." (ירושלמי פסחים, דף י"ב, ב' פ"ב הלכה ה'). רושם זה מתחזק מהתיאור של הגרגרים הגדולים, בעוד שגרגרי השעורה דקים יותר. בנוסף לכך, לאחר ההבשלה ראשי החיטה נותרים זקופים ביחס לשיבולי השעורה הנוטים ראשם מטה, והגבעול שמוט ויוצר צורת U הפוך. תיאורי חיטה דומים נראים בפסיפסי עבר הירדן המזרחי בכנסיית Virgin Mary, מידבא, מהמאה השישית (Piccirillo 1993, 60, Fig. 13).

ג. שריגי גפן מעוצבים באמצעות אבנים אדמדמות מתפתלים על גבי שלושה ענפים מאבנים צהבהבות (איור 115). הענפים שעליהם משתרגים ענפי הגפן מתארים כלונסאות המשולבים לצורת חצובה, אשר שימשו להדליית הגפן. השריגים נושאים קנוקנות המשתרגות אף הן על הכלונסאות, ואשכולות ענבים אדומים מעוגלים, מסגרת הענבים מעוצבת באמצעות אבנים ארגמניות והתוך מגוון בחום-אדום-ורוד. האשכולות נושאים על גבי שניים או שלושה עוקצים. עלי הגפן נעדרים.

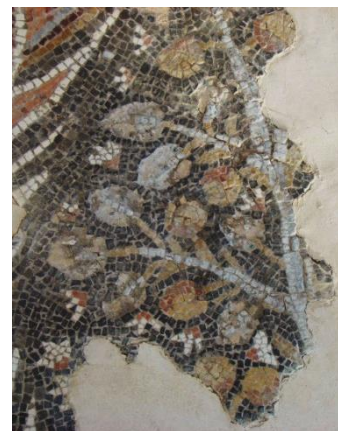
ד. חלק קטן שרד מתיאור של מדליון המאכלס ענף תכלת-לבנבן הנושא פגות שקמה משני צבעים-אדמדמים וצהובים (איור 116). הפגות האדמדמות מגוונות בצבעים כתומים וורודים והן גדולות ביחס לפגות הצהבהבות הקטנות יותר. צורת הפרי המעוגלת, צפיפות הפירות, צמידותם לענף ומגוון הגדלים והצבעים יכולים ללמד על כוונת האומן לתאר ענף של שקמה נושא פגות מגילים שונים, הצהובות צעירות, והבוגרות אדמדמות (איור 117). גם מיקומה של חורבת סמארה בגובה 370 מ' מעל פני הים מתאים לגידול השקמים התרמופיליות, ותיאור זה יכול להאיר על מגוון הגידולים החקלאיים שרווחו באזור.

איור 113: פריחת השקד עם עלי גביע אדמדמים, פריחת השקד בהרי ירושלים (צילום 2012)

איור 112: פריחת השקד בשילוב פירות מהשנה הקודמת, שפלת יהודה (צילום 2009)

איור 111: ענף שקד פורח עם פירות משנה קודמת, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 115: שריגי-גפן, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 114: אלומת חיטה, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 117: פגות שקמה בצבעים שונים על הגזע (צילום 2011)

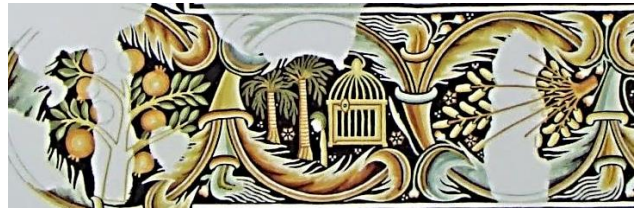

איור 116: פגות שקמה, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

שורה אמצעית בין שני חלקי האולם

- א. במדליון הימני מתואר מכבד תמרים (איור 119). סנסני המכבד מעוצבים באמצעות אבנים אדמדמות, התמרים מגוונים בצבעים חומים וירקרקים.
- ב. במדליון המרכזי מתואר כלוב לעופות ומשמאלו מגל יד ושני עצי תמר שגיאיים (איור 120). למגל יד ידית מעץ, ולהב מתכתי חלק ומעוקל לעצי התמר גזע מפוספס באבנים מגוונים חומים, וכפותיהם באבנים בגוונים אפורים וטורקיז שרובן נהרסו (זכוכית?). הצמידות של מגל היד אל עצי התמר מרמזת על שימושה בגדיד התמרים.
- ג. במדליון השמאלי מתואר ענף נושא רימונים אדמדמים עם כתר בולט, שמרכזם בהיר להדגשת בוהק הפרי (איור 99, איור 121).

ד. במדליון שלפני האחרון בצלע הצפונית מתוארים כדים⁵¹ המוזג יין אדום אל צלוחית ולידו ספל גדול (איור 122). סביב הכד מתפתלים ענפים הנושאים ורדים אדומים.

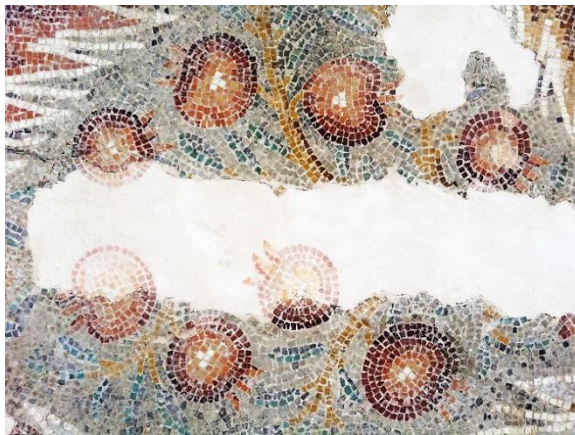
איור 118: שורה אמצעית בין שני חלקי האולם, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 119: מכבד תמרים, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 120: כלוב עופות, מגל יד ועצי תמר, בית-כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 121: ענף רימונים, בית-כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 122: כד מתכת מוזג יין לצלוחית, מסביבו ענפים הנושאים ורדים אדומים, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

⁵¹ 'איינוכוי', כד ייעודי ליין.

שורת המדליונים הדרומית בצד המזרחי

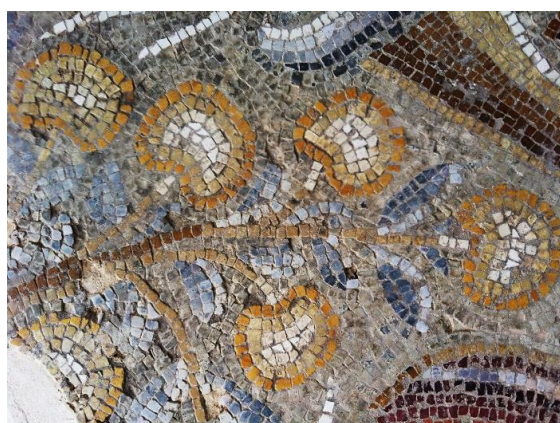
א. ענף של עץ משמש מעוצב באמצעות אבנים כתומות וחומות נושא עלים תמימים קטנים מאבנים תכללות בהירות (איור 123). על הענפים נישאים משמשים בצורת כליה, קו המתאר מעוצב באמצעות אבנים כתומות והצבעים מתבהרים לכיוון מרכז הפרי הלבן. צורת הפרי וצבעיו הכתומים מלמדים שהפרי הוא משמש.⁵² תיאור של מישמש דומה מאוד נראה במבנה ציבור מציפורי ('גרזן כפול') המתוארך לחלקה הקדום או האמצעי של התקופה הרומית, כך שמבחינת התיאור, על אף המרחק, ייתכן שיוצרי פסיפס סמארה שאבו השראה ממנו. בין שני הפסיפסים ניכר הבדל קל בתיאור, בבית הכנסת של סמארה הפירות מתוארים עם גריעה מכיוון החיבור אל הענף בעוד שבציפורי הגריעה בחלק החיצוני שמול הענף.

ב. ענף הנושא אפרסקים המעוצבים בצורת טיפה גדולה באמצעות גיוון של אבנים אדומות, חומות ולבנות- היוצרות צל ומעניקות נפחיות לפרי. הענף עבה בבסיסו מתפצל לענפי משנה ההולכים ונעשים דקים בקצותיהם (איור 124). על הענפים מעוצבים עלים המוגבלים באמצעות קו של אבנים לבנות ושאר העלה עשוי מאבני זכוכית ירוקות, שרובן נשחקו.⁵³

ג. ענף עבה של אורן הצנובר מעוצב באמצעות אבנים ארגמניות וממנו מתפצלים ענפים דקים מאבנים בהירות, על הענפים הדקים נישאים עלים מחטניים ודקים העשויים משורה בודדת של אבני זכוכית ירוקות, שרובן נשחקו. על הענפים נישאים גם אצטרובלים גדולים ובשלים (איור 125). קשקשי האצטרובלים מתוארים באופן מדויק ומרשים במיוחד, באמצעות מסגרת של אבנים חומות וחלקו של הפנימי של הקשקש ורוד, הנקודה שבמרכז כל קשקש וקשקש מתוארת באבן חומה בודדת, ותפקידה לתאר את הבליטה שעל הקשקשים (איור 126). כנראה שהיה בכוונת האומן לתאר את אורן הצנובר (*pinus pinea*), לפי מבנה האצטרובל המאסיבי שנקודה בולטת במרכזו והמחטים המסודרות ב'מברשות' על גבי הענף, להבדיל מאורן ירושלים (*Pinus halepensis*) שמחטיו אינן סדורות בצפיפות ובצורה מאורגנת כ'מברשת'.

איור 124: אפרסק, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

איור 123: מישמש, בית כנסת סמארה (צילום 2012)

⁵² מגן שיער שזהו תיאור של עץ תפוח (מגן 2002, 423).

⁵³ מגן סבר שזהו תיאור של עץ אתרוגים, משום כך ומשום הגדרותיו הנוספות הוא הסיק שעיקר העצים המתוארים בפסיפס משתייכים לצמחים העיקריים של ארץ ישראל משבעת המינים וארבעת המינים (מגן 1992, 79-80; מגן 2002, 423).

איור 126: קשקש של אורן הצנובר (צילום 2011)

איור 125: אורן הצנובר, בית-הכנסת סמארה (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- שקד, בהקשר ראווה
- דגן, חיטה, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר ראווה
- גפן, מזיגת יין, בהקשר ראווה
- שקמה, בהקשר ראווה
- תמר, בהקשר ראווה
- רימון, בהקשר ראווה
- ורד, אדום, בהקשר עטורי
- מישמש, בהקשר ראווה
- אפרסק, בהקשר ראווה
- אורן הצנובר, בהקשר ראווה

כלים:

- מגל יד עם ידית עץ ולהב מתכתי חלק, בהקשר לגדיד תמרים

פעולות חקלאיות:

- הדליית הגפן בחצובה על גבי כלונסאות
- גדיד תמרים במגל יד

(מגן 1992, 75-83; מגן 1993 ב, 229-241, איורים 1-14; מגן 1993 ג, 31-33; מגן 2002, 428-

413; Magen 1993, 59-64; Magen 2008, 142-167).

פרק ג' – מבנים מן המגזר הנוצרי

א-דיר, חורבות מנזר, כנסיית מערה

תיארוך: סוף המאה החמישית או תחילת המאה השישית

מיקום האתר: מערה במצוקי נחל ערוגות, בין תקוע לעין גדי, נ.צ. 1739.1038

אזור: מדבר יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: האתר התגלה בסקר של ה-PEF במחצית השנייה של המאה ה-19, והוגדר על

ידי מרקוף וצ'יטי (Marcoff & Chitty) בשנת 1922. בשנים 1982-1983 נערכו סקר שיטתי וחפירה

על ידי הירשפלד ו'ובירגר ר'

תפקיד המבנה: כנסיית-מערה (חלק ממנזר)

גודל הפסיפס: שטח הכנסייה- 26 מ' X 13-3 מ', אולם מרכזי- 11 X 9 מ' (99 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ירוק, כחול, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 64 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

ממערב לאולם (איור 127) מעוטרת אמפורה ומשני צדדיה שני סלי קלתוס עם פירות אדמדמים (איור

128). הפירות שבסל עגולים וחסרי ייחוד, וניתן לשער בהשוואה לפירות דומים שעוצבו ברמה גבוהה

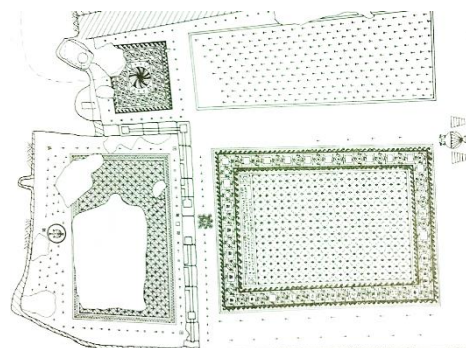
יותר של דיוק (בבית כנסת מעון-נירים, למשל) שבכוונת היוצר היה לתאר תפוחים אדומים וגדולים.

מעל לפירות פרח קטן שתפקידו, כנראה לעיטור ומילוי החלל ואינו מהווה אינדיקציה למין הפרי

שבסל. הירשפלד ציין עיטור של מגל, אולם אין תמונה זמינה.

איור 128: אמפורה, קלתוס עם תפוחים אדומים (?), חורבת א-דיר (Hirschfeld 1993, Pl. XVIIa)

איור 127: אולם מרכזי של הכנסייה, א-דיר (Hirschfeld 1993, 248)

גידולים חקלאיים:

- תפוח אדום (?), בתוך קלתוס, בהקשר ראווה ועיטור

כלים:

- קלתוס, מכיל תפוחים אדומים (?), בהקשר ראווה ועיטור
- מגל (?), בהקשר לא ידוע

(הירשפלד 1982, 85-84; Pl. XVIIa, 244-252; Hirschfeld 1993, 244-252)

אבו חוף, הכנסייה העליונה הצפונית

תיאור: מאה שישית עד שביעית

מיקום האתר: כשלושה ק"מ מערבית לקיבוץ להב, נ.צ. 1345.0876

אזור: נגב צפוני

תולדות המחקר: חפירה של אלון ד' בשנת 1980

תפקיד המבנה: כנסייה

צבעים: לבן, שחור, אדום, כתום, חום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 35 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

אולם התווך עוטר בפסיפס עם דגם רשת אלכסוני היוצר מדליונים מעוינים (איור 130), הקומפוזיציה מזכירה את הסידור של המעוינים ותוכנם שבחדר הסמוך לכנסיית חצור-אשדוד ואת הרצפה בכנסיית השליחים במידבא, המתוארכת לשנת 578, בה המעוינים מאכלסים מבחר פירות ועץ הנושא פירות (Piccirillo 1993, 106, fig. 90). המעוינים שבפסיפס הנוכחי מאוכלסים בפירות, עלים דגמים גיאומטריים וסל:

א. אשכולות משולשים של ענבים מעוגלים מעוטרים בודדים בתוך המדליונים, מסגרת הענבים מעוצבת באמצעות אבנים שחורות והתוך מגוון בצבעים שונים, חום ולבן, אדמדם ולבן (איור 130).

ב. זוגות של רימונים נישאים על ענף משותף, הרימונים מעוצבים באמצעות אבנים אדומות ורדרדות (איור 130).

ג. אתרוגים גדולים שמותניהם צרות, ממלאים את כל שטח המדליון (איור 131). תיאורים דומים של אתרוגים נראים בבית כנסת מעון-נירים, ובכנסיית חצור-אשדוד.

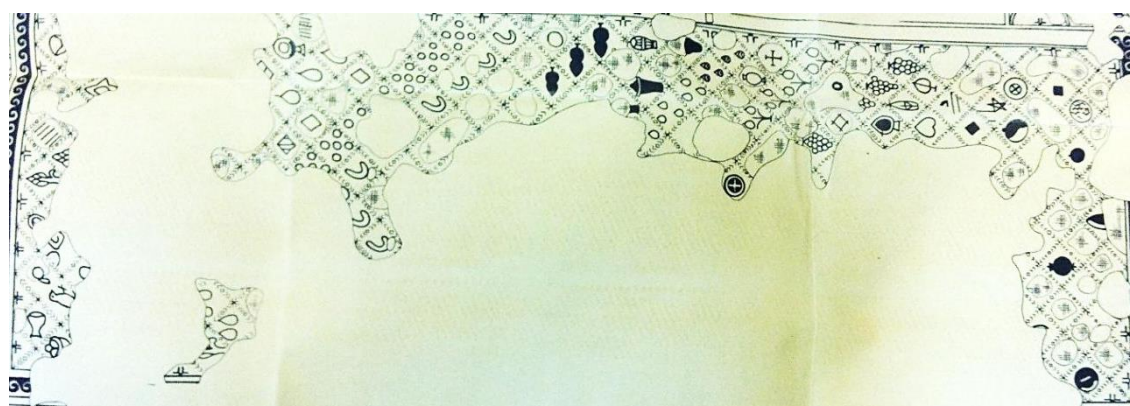
ד. פירות של שיזף, כנראה, מעוגלים וקטנים מעוצבים באמצעות אבנים שחורות-אפורות (איור 132). תיאורים של פירות מעוגלים קטנים משולבים לעיתים בתוך המדליונים, ולא תמיד ניתן להגדיר בבטחה את מין הפרי, מחמת הרזולוציה הנמוכה של התיאור באבני הפסיפס. במקרה הנוכחי יחסי הגודל הקטנים של הפירות מרמזים על היותם שיזפים, העיצוב המקורי של חלק מהדגמים הסמוכים (הפקוס למשל) יכולים ללמד על רצונו של האומן לתאר פירות איכותיים של חקלאות מקומית, ושעליהם גאות בני המקום. זיהויים כדובדבנים איננו אופציה מתאימה, משום שבעת ההיא עצי דובדבן כנראה עדיין לא גדלו בארץ ישראל. הפירות מעוגלים ולכן אפשר להניח שהתיאור הוא של פירות שיזף מצוי או שיזף השיח, שלשניהם אזור דרום הר חברון מהווה בית גידול מתאים.

ה. פירות פקוס מעוצבים באמצעות אבנים חומות ושחורות, הפרי מוארך ומכופף בקצהו (איור 132). זהו תיאור ייחודי ומקורי של הפרי, ויש בכוחו להעיד על הגידול החקלאי המקומי, ועל כך שיוצרי

הפסיפס התבוננו בפירות מקומיים כמודלים. בנוסף לכך, פרי הפקוס מתקיים לאחר הקטיפה זמן קצר, ואין אפשרות להניח שהאומנים סחבו אותו ממקום מרוחק כדי לתארו כאן. גם אין סביר להניח שהיוצרים תכננו הדגם במקום מרוחק, ולא השתמשו בו שם לעיטור פסיפסים, ודווקא כן טבעו אותו באבו חוף.⁵⁴

1. קלתוס עם ידית ללא תכולה (איור 130).

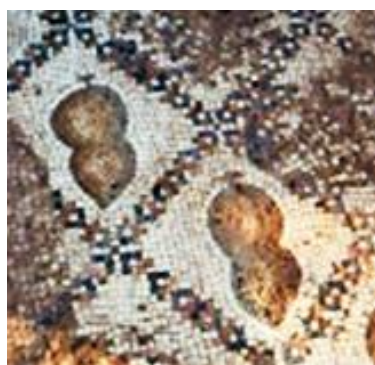
בורות מים ובארות אשר שימשו את תושבי האתר התגלו בחפירות מן התקופה הכלכליתית, ובארות שימשו את תושבי האתר עד לאחר קום המדינה, בנוסף לכך התגלו עדויות להתיישבות גם בתקופות מאוחרות יותר עד לתקופה הביזנטית, ומשום כך אלון וכהן התרשמו שהצמחים המעוטרים על רצפת הכנסייה תואמים את טיב הגידולים של האזור⁵⁵ (אר"ע 1980, 19). ממצאים אלו של מים עליונים תומכים גם את היתכנותם של גידולי דלועיים והשקיייתם באמצעות מים מהבורות והבארות.

איור 129: אבו חוף, כנסייה עליונה (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980)

איור 132: שיזף ופקוס, כנסיית אבו חוף (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980)

איור 131: אתרוג, כנסיית אבו חוף (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980)

איור 130: פירות, כנסיית אבו חוף (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

⁵⁴ אלון וכהן זיהו בטעות את הפקוסים כחרובים (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980, 19).

⁵⁵ אלון וכהן זיהו גם גביעי יין, כדי שמן, סלים עם ענבים, תאנים וזיתים (אר"ע באיכת אבו חדבה, 1980, 19), אולם עקב מחסור בתמונות זמינות אין לי אפשרות להתייחס אל זיהויים אלו.

- רימון, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אתרוג, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- שיזף, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- פקוס, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס עם ידית, ללא תכולה, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי (אר"ע באיכת אבו חדבה 1980; ישראלי, פביאן ובאומגרטן 2002).

אום א-ראס

תיארוך: מאה שישית

מיקום האתר: 1.5 ק"מ מזרחית לבית נטיף

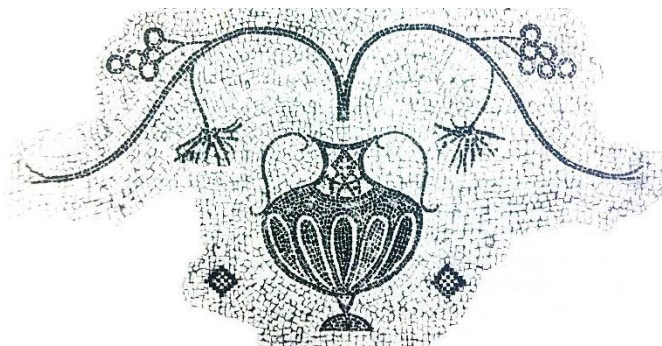
אזור: שפלת יהודה

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אולם- 11.60 X 8.40 מ'

(97.44 מ"ר)

צבעים: כחול כהה, לבן, אדום בהיר

נושאי הפסיפס:

שריגי גפן בוקעים מאמפורה. השריגים

נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים

מעוגלים, האשכולות נישאים על שני עוקצים (איור 133).

איור 133: שריגי-גפן, כנסיית אום א-ראס (Vincent 1899, 454)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי

(Macalister 1899, 200-201; Vincent 1898, 611-612; Vincent 1899, 454-455; Avi-

Yonah 1933, 45-46).

אום-זקום (עוג'א-תחתא)

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: נ.צ. 194.149

אזור: בקעת הירדן

תולדות המחקר: חפירה של שאנטור ב', מפקחת אזור רמאללה בשנת 1972

תפקיד המבנה: קפלה

גודל הפסיפס: גודל המתחם- 51 X 35 מ'

צפיפות אבני הפסיפס: 45 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

איור 134: מדליונים מאוכלסים, כנסיית אום-זקום (Ovadiah & Ovadia 1987, Pl. CVIII)

החדר הדרומי הסמוך לאולם המרכזי מעוטר במרכזו ב-12 מדליונים של שריגי גפן מאוכלסים (4X3), השריגים היוצרים את המדליונים בוקעים מתוך אמפורה והינם חסרי ייחוד צמחי. בתחתית האמפורה מעוטרים שני רימונים. המדליונים בשתי השורות הקיצוניות מאכלסים פרחים, ובשורה המרכזית מאוכלסים באשכול משולש של ענבים מעוגלים, עוף ועלה בצורת לב (איור 134).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי
- רימון, בהקשר עיטורי

(ח"א 1971, ל"ט, 23; כוכבי 1972, 110; 102; Ovadia & Ovadia 1987)

אל-ביודאת/ארכילאס

תיארוך: שנת 570

מיקום האתר: 12 ק"מ מצפון ליריחו (נ.צ. 1945/1525), במניפת סחף של ואדי עוג'א

אזור: בקעת הירדן

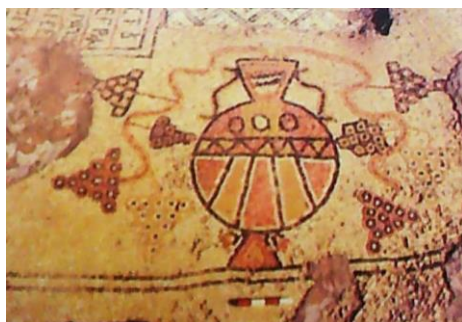
תולדות המחקר: חפירה של יהודה לוי בשנת 1986

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 23.6 X 15.5 מ' (365.8 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כתום, חום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: יותר מ-100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

איור 135: אל-ביודאת, שריגי-גפן (Hizmi 1993, Pl. VII a)

רובו של עיטור הרצפה גיאומטרי, להוציא החלק שסמוך למזבח הכנסייה, שבחלקו העליון שתי אמפורות ומדליון. מהאמפורה הדרומית בוקעים שריגי גפן לשני הצדדים. השריג סכמתי ומעוצב באמצעות אבנים כתומות. האשכולות משולשים, חסרי חיות, והענבים המעוגלים מעוצבים באמצעות שילובים שונים של אבנים חומות, כתומות ולבנות.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים אדומים מעוגלים, בהקשר עיטורי

(היזמי 1987, 35-36; היזמי 1992, 31-27; 245-264; Hizmi 1990, 160; Hizmi 1993)

אל-מכר

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: הכפר אל-מכר, נ.צ. 163.260

אזור: גליל מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: חלקו בבית המשפט העליון, ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של צפיריס ו' בשנת 1977

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אולם- 7.0 X 6.5 מ' (45.5 מ"ר)

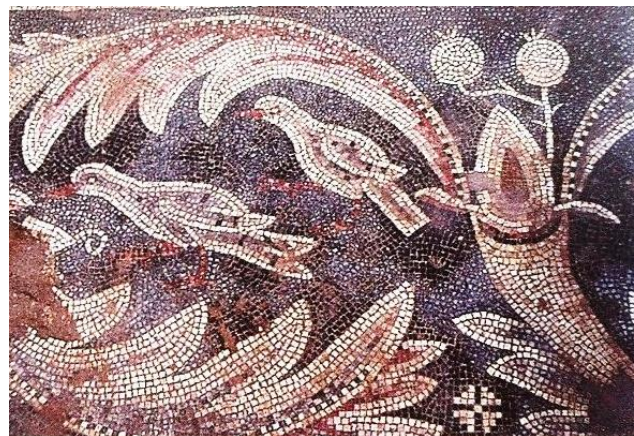
צבעים: לבן, שחור, אפור, ארגמן, כתום, חום, בז', ורוד

נושאי הפסיפס:

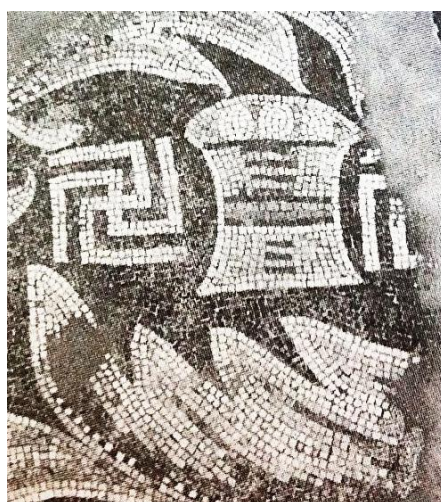
מסגרת השטיח המלבני מעוטרת בדגם עלי קוציץ היוצרים מדליונים המאוכלסים ביונקים, עופות וסל (איור 137, איור 136, איור 138). באזורים שבין עלי הקוציץ משולבים עלים בצורות שונות, ניצני פרחים, וזוגות של רימונים המעוצבים באמצעות אבנים לבנות. בתוך אחד המדליונים מעוצב קלתוס מכיל פירות מעוגלים חסרי ייחוד וללא אפשרות להגדרה (תפוח?).

איור 137: רימון, כנסיית אל-מכר (צילום 2007)

איור 136: רימון, כנסיית אל-מכר (צפיריס 2001, לוח צבע)

איור 138: קלתוס עם תפוחים (?), כנסיית אל-מכר (צפיריס 2001, 13, איור 17)

גידולים חקלאיים:

- תפוח (?) , בתוך סל, בהקשר עיטורי
- רימון, בין המדליונים, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס, מכיל תפוחים (?), בהקשר עיטורי
(צפיריס 2001, 12-13, לוח צבע).

אמאוס

תיארוך: מאות חמישית-שישית
מיקום האתר: לטרון, נ.צ. 149.138
אזור: שפלת יהודה, עמק איילון
תולדות המחקר: חפירה של בית הספר הצרפתי לארכיאולוגיה (Ecole Francaise Archeologique) בשנת 1924
תפקיד המבנה: כנסייה
גודל הפסיפס: 17.40 X 10.40 מ' (181 מ"ר)

נושאי הפסיפס:

הפסיפס ברובו נהרס, ונותר חלק קטן בבפטיסטריום, הנראה בשרטוטים של ונסן ובו מעוטר שריג של גפן הנושא עלים וקנוקנות.

גידולים חקלאיים:

- גפן, בהקשר לא ידוע
(Avi-Yonah 1934, 53, No. 346; Vincent 1932, 237-245, Pls. XVI, XVIII; Vincent 1936a).

באר שמע, כנסיית סטיפאנוס הקדוש

תיארוך: שליש אחרון של המאה השישית
מיקום האתר: ח'ירבת אל-פאר, מרכז מישור הבשור, 4 ק"מ מזרחית לנחל הבשור, 25 ק"מ מערבית לבאר שבע, נ.צ. 1070.7037
אזור: נגב מערבי
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו, מכוסה
תולדות המחקר: חפירה של גזית ד' לנדר י' בשנים 1989-1990
תפקיד המבנה: כנסייה
גודל הפסיפס: גודל הכנסייה- 12.5X21 מ' (262.5 מ"ר), גודל השטיח של האולם המרכזי- 9X5 מ' (45 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, אדום, כתום, תכלת, ירקרק, בז', בשילוב אבני זכוכית

צפיפות אבני הפסיפס: 80 אבנים בדצמ"ר, והקטנות ביותר בצפיפות של כ- 1000 בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

באולם התווך מעוטרים 55 מדליונים בחמישה טורים בני 11 מדליונים. שריגי גפן היוצרים את המדליונים בוקעים מאמפורה גדולה שבכניסה לאולם (איור 139). השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. הענבים מעוצבים במגוון של צבעים, חלקם עם מסגרת מאבנים שחורות ותוך מגוון בלבן ואפור, חלקם עם מסגרת מאבנים חומות והתוך מגוון בכתום ולבן. האשכולות נושאים על שני עוקצים או שלושה. המדליונים מאכלסים יונקים, עופות, בני אדם וחפצים, ואופן עיצובם מזכיר מאוד את התיאורים מכנסיית פטרה הקדומה לה בכמאה שנה:

איור 139: כנסיית באר שמע (גזית ולנדר 1992, כריכה אחורית)

א. בשורה השלישית במדליון המרכזי מעוטר

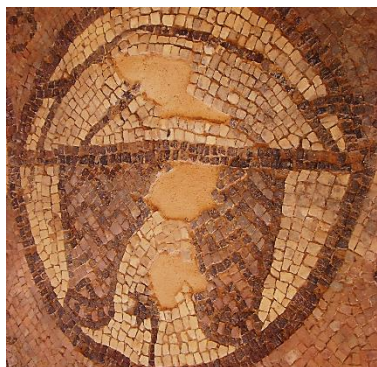
סל קלתוס המכיל ביצי פניייה גדולות ובהירות, מסגרת הביצים מעוצבת באמצעות אבנים שחורות, ותוכן באבנים בצבע תכלכל-בהיר (איור 140) מעברי המדליון המרכזי המכיל את סל הביצים שני מדליונים בהם מעוטרת שתי פנייות. ותיאור זה דומה מאוד להצגת סל הביצים עם שני יענים ההיראלדיים מכנסיית פטרה (איור 143). גם בקפלת מצדה מעוטר סל קלתוס המכיל ביצים גדולות, וכנראה ששם הייתה הכוונה לתאר ביצי יען בין שני יענים.

ב. בשורה השישית במרכז סל כפול המיועד לנשיאה על גב בעלי חיים, המכיל אשכולות ענבים (איור 141). סלים דומים המכילים ענבים מעוצבים על גבי פסיפסים נוספים מאזור הדרום, בבית כנסת מעון-נירים, כנסיית שלאל וכנסיית בית לויה.

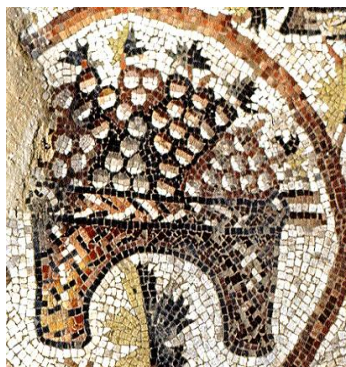
ג. בשורה השישית משמאל מתואר אדם מוביל גמל, על גב הגמל סל כפול המכיל סחורה העטויה בבד צבעוני ואיננה גלויה (איור 144), אופן הסתרת התכולה של הסל מזכירה מאוד את התיאור של הסל הכפול מכנסיית פטרה המתוארכת לסוף המאה החמישית (איור 142).

ד. בשורה השישית מימין בשני מדליונים סמוכים מאוכלסים גבר לבוש טוניקה קצרה המוליך חמור האחוז ברצועה (איור 145). על גב החמור מונח אוקף חום או בד רקום, חבילת משא נישאת על מרכז גב החמור, ועטופה בבד אפור וקשורה בשני חבלים צולבים ועל צד גופו נישא סל נצרים קלוע שתוכנו איננו גלוי. ייתכן שהיו סלים משני סוגים שיועדו לנשיאה על הבהמות, האחד עשוי מסל יחיד מכל צד, דוגמת הסל שעל גב החמור, והשני עשוי משני סלים מכל צד, דוגמת הסל שעל גב הגמל.

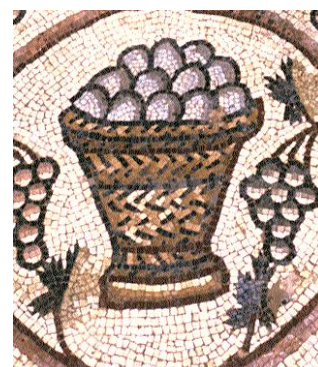
ה. בשורה האחת עשרה באמצע מעוצבת קערה המכילה פירות עגולים ואדומים, כנראה תפוחים.

איור 142: סל כפול עם תכולה מכוסה, כנסיית פטרה (צילום 2013)

איור 141: סל כפול המכיל ענבים, כנסיית באר שמע (רשות העתיקות)

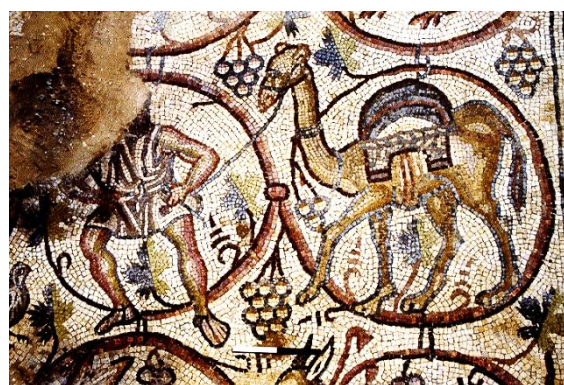
איור 140: קלתוס המכיל ביצי יען, כנסיית באר שמע (רשות העתיקות)

איור 143: סל המכיל ביצי יען ומשני עבריו יענים היראלדיים, כנסיית פטרה (צילום 2013)

איור 145: אדם מוליך חמור הנושא סחורה בסל כפול, כנסיית באר שמע (גזית ולנדר 1992, 38)

איור 144: אדם מוליך גמל הנושא סחורה בסל כפול, כנסיית באר שמע (רשות העתיקות)

ניכר שבכנסייה זו הועסקו אומנים בעלי רמות אומנותיות וטכניות גבוהות, הדמויות מתוארות בצורה ריאליסטית, תיאור הביגוד מפורט, ומוענקת תנועה לדמויות והאבנים המשובצות קטנות למדי. החבילות הנישאות על גב החמור וגמל מעידות על חשיבותה ועושרה של הכנסייה בשל מיקומה לאורך נתיבי שיירות הסחר המדברי אל נמל עזה, בדומה לתיאורים מכנסיית כיסופים הסמוכה.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים ושחורים, בהקשר עיטורי ותיאור הבציר וחיי הכרם

כלים:

- קלתוס המכיל ביצי יען, בהקשר ראוה
 - סל כפול עם מוטות לאחיזה המיועד להובלה על גב בהמה, המכיל ענבים, בהקשר לבציר והובלה מהכרם.
 - סל כפול, עם תכולה לא ידועה, בהקשר להובלת סחורות
 - סל קלתוס המכיל תפוחים, בהקשר ראוה ועיטור
- (גזית ולנדר 1991, 36-37, לוח צבע צד ב'; גזית ולנדר 1992, 33-39; Gazit and Lander 1993, 273-275; Gazit and Lander 1991, 43-45).

בחן, כפר סיב

תיארוך: מאה שישית

מיקום האתר: ליד בחן, בשכנות למבצר קקון, נ.צ. 151.195

אזור: שרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: המוזיאון הארכיאולוגי לתולדות כפר סבא

תולדות המחקר: חפירה של חפירה של אורי י' בשנת 1955

תפקיד המבנה: קפלה

גודל הפסיפס: גודל האולם - 6.80 X 10 מ' (68 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, אדמדם, כתום, ורוד, ירוק כהה

נושאי הפסיפס:

במרכז האולם שריגי גפן היוצרים מדליונים מאוכלסים בדגמים שרובם לא שרד, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים המעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים שחורות והתוך מגוון באבנים ורודות ולבנות. האשכולות נישאים על עוקץ יחיד או על שניים. שני תיאורים של סלים שרדו באופן חלקי:

- א. קורביס המכיל ענבים אדומים ועגולים (איור 146).
- ב. קלתוס המכיל ענבים אדומים מעוגלים (איור 147).

איור 147: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית בחן
http://www.antiquities.org.il/mosaics_detail_heb.asp?i=20.12.2011,d=312

איור 146: קורביס המכיל ענבים, כנסיית בחן (באדיבות רשות העתיקות והמוזיאון הארכיאולוגי לתולדות כפר-סבא)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים אדומים מעוגלים, בתוך סל בהקשר עיטורי וראווה

כלים:

- קורביס, מכיל ענבים בהקשר עיטורי וראווה
 - קלתוס, מכיל ענבים בהקשר עיטורי וראווה
- (RB 1955, LXII, 83; Ovadiah & Ovadiah 1987, 14-15).

בית גוברין, מחת אל-אֶרְדִּי (מח'טת אל-ערג') Mahatt El Urdi

תיארוך: מאה חמישית

מיקום האתר: צפונית לבית גוברין, נ.צ. 140.112

אזור: שפלת יהודה

תולדות המחקר: חפירה של ברמקי ד"ק בשנים 1941-1942

תפקיד המבנה: כנסייה

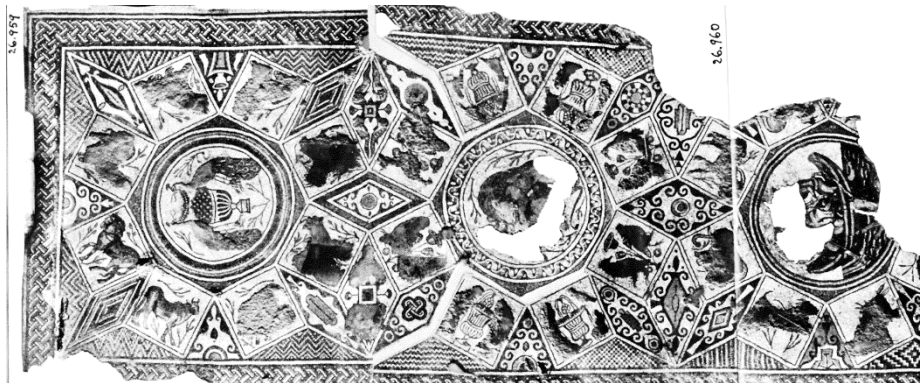
גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 5.50 X 10.50 (57.75 מ"ר), סטרה צפונית- 4 X 14 (56 מ"ר), סטרה

הדרומית- 5 X 14 מ' (70 מ"ר)

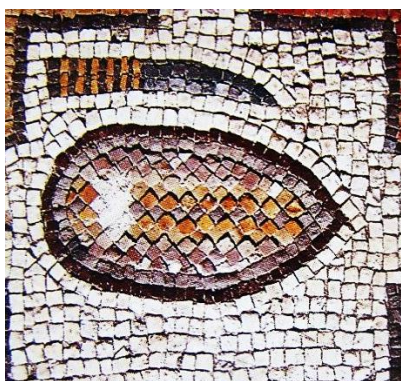
נושאי הפסיפס:

באולם המרכזי מהצד הצפוני של הקומפלקס הבנוי (Hall D) רצפת פסיפס שבה מעוטרים שלושה מדליונים עגולים גדולים המאוכלסים בשלוש סצנות: סירה ואנשים, אריה טורף, שני טווסים היראלדיים האוחזים במקוריהם מחרוזת של פרחים תפורים או קלועים, וביניהם קיליקס המכיל פירות (איור 148). מסביב למדליונים העגולים מעוצבים מצולעים המאוכלסים ביונקים, בצמחים ובכלים. הקיליקס שבין שני הטווסים מכיל פירות מעוגלים גדולים, כנראה תפוחים (איור 149), בהיעדר תמונות בצבע, ניתן להשוות את סידור הפירות בערימה סימטרית על מצע עלים בתוך קיליקס,

והנקודה הבהירה במרכזו של כל פרי עם תיאורי תפוחים אדומים בסלים ובקליקס מבית-כנסת מעון-נירים, מכנסיית שלא אל ומהפסיפס של ניר עוז. מסביב לסצנת האריה הטורף מעוצבים ארבעה כדים ומהן בוקעים אצטרובלים המלווים במחטים ארוכות המכופפות לצדדים. עצי אורן הצנובר, ענפיו ואצטרובליו מעוטרים לעיתים על גבי פסיפסי התקופה, וניתן לשער שתפקידם בפסיפס הנוכחי הוא תיאור השימוש בהם לצורכי אכילה ולצורכי קישוט. בחדר E בתוך מדליון עגול מעוצב אתרוג המחובר לעוקץ, מותני הפרי מוצרים כנהוג בתיאור אתרוגים באומנות התקופה (איור 150). ליד האתרוג מעוצב מגל יד עדין שהלהב שלו מעוקל ומישור החיתוך שלו המחודד היטב, מודגש באמצעות אבנים בהירות. הלהב החלק מחובר אל הידית באמצעות טבעת עבה. סכין מעוקל מעט מעוטר ליד אתרוג בפסיפס מכנסיית סיינט ג'ורג' (Saint George) בוסטרה, ח'ירבת אל-סאמרה, סוריה של ימינו, המתוארכת לשנת 637 לסה"נ (איור 151) (Piccirillo 1993, 304-307). להב מעוקל המחודד היטב בקצהו כנראה שימש לפעולת זמירה ולא לפעולת חיתוך שנערכת באמצעות סכין. סכיני המטבח שנמצאו בחפירות הארכיאולוגיות היו בעלי להב ישר ולא מעוקל, למשל ממתבח בפומפיי (איור 152). ניתן אם כן להניח לפי גודלו של הכלי וצורתו ולפי מיקומו ליד הפרי, שהשימוש בו היה לצורך קטיף האתרוגים שהצריך מיומנות וזהירות מיוחדות, כנהוג כיום, וכנראה שניתן לזהותו עם מגל יד לקטיף.

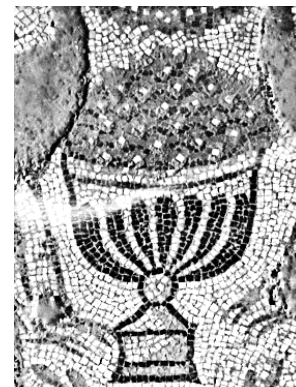
איור 148: אולם D, כנסיית מחת אל-אורדי, בית-גוברין (אר"ע תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II תיק 31, תמונות 26.959; 26.960; 26.961)

איור 151: סכין מעוקל (אולי מגל יד) ליד אתרוג, כנסיית סינט ג'ורג', בוסטרה (Piccirillo 1993, Fig. 603)

איור 150: מגל יד עדינה ליד אתרוג, חדר E, מחת אל-אורדי, בית-גוברין (אר"ע, תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II תיק 31, תמונה 26.913)

איור 149: קערה עם תפוחים, כנסיית מחת אל-אורדי, בית-גוברין (אר"ע תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II תיק 31, תמונה 26.792)

איור 152: סכין מטבח שאיננו מגל יד, מהמטבח של ווילה רג'נה, פומפיי (Stefani 2010, 84)

גידולים חקלאיים:

- תפוח, בתוך קערה, בהקשר ראוה
- אורן, בתוך קערה, בהקשר עיטורי וראוה
- אתרוג, במדליון, ליד מגל יד, בהקשר חקלאי וראוה
- פרחים, אריגה או תפירה למחרוזת, בהקשר עיטורי

כלים:

- מגל יד עם להב חלק וקצה מחודד, בצמוד לאתרוג, בהקשר חקלאי וראוה (אר"ע תיקייה מנדטורית, Beit Gibrin II, תיק 30-31; ברמקי 1941; קלונר 1992; Kirk 1946, 130-139; Baramki 1972, 97-98).

בית גוברין, אל-מקרקש, פסיפס הציפורים

תיארוך: תחילת מאה שישית

מיקום האתר: בית גוברין, נ.צ. 140.113

אזור: שפלת יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ארץ ישראל
תולדות המחקר: חפירה של ונסן ל"ה בשנת
1921, הרחבת החפירה על ידי אבל פ"מ בשנת
1927

תפקיד המבנה: קפלה

גודל הפסיפס: 3 X 2.25 מ' (6.75 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, אדום, צהוב,
חרדל, ורוד, תכלת

איור 153: שריגי גפן, פסיפס הציפורים, בית גוברין
(צילום ניקי דוידוב, [http://www.iaa-](http://www.iaa-conservation.org.il/showmap.asp?id=2141)
[conservation.org.il/showmap.asp?id=2141](http://www.iaa-conservation.org.il/showmap.asp?id=2141)
(27.3.2012)

נושאי הפסיפס:

על הרצפה מעוטרים שריגי גפן הבוקעים
מאמפורה שבמרכז השורה הראשונה, המדליונים מאכלסים עופות ויונקים. שריגי הגפן נושאים עלים,
קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות והתוך מגוון
בשלוש ווריאציות: כתום, ורוד ולבן. חרדל, אדום ולבן. אפור, תכלת ולבן. הגיוון של צבעי הענבים
מלמד על היכרות של האומן עם זני ענבים שונים. בפנל נוסף מעוטרים שני טווסים היראלדיים
המחזיקים במקורם מחרוזת של פרחים תפורים המעטרת את כתובת הנחת הפסיפס.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים ובהירים היוצרים מדליונים, בהקשר עיטורי
 - פרחים, תפירה למחרוזת, בהקשר עיטורי
- (Abel 1924, 592-596; Avi Yonah 1975, 379, Pl. CLXXX, 3).

בית חני, Bethany, Beit 'Aniya, El-'Eizariya

תיארוך: מאה חמישית

מיקום האתר: נ.צ. 174-130

אזור: ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של סאלר ס' ג' בשנים 1949-1953

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 22.30 X 7.50 מ' (167.25 מ"ר)

צבעים: אדום, שחור, לבן

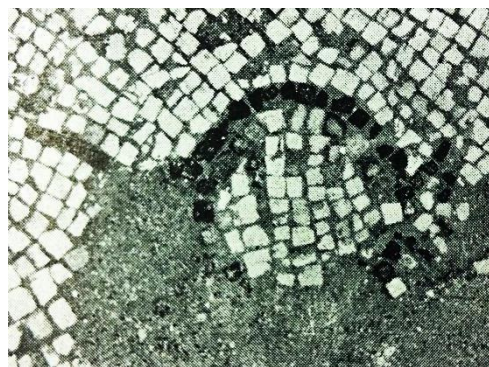
צפיפות אבני הפסיפס: 40 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

על גבי השכבה השנייה של הרצפה עוטרו מוטיבים צמחיים של פירות ופרחים הנתונים בתוך מדליונים מצולעים בעיצוב סכמתי ופשוט מאוד. באחד מהמקטעים ששרדו מעוצב רימון באמצעות קו חיצוני של שורת אבנים בודדת (איור 154). במקטע נוסף מתואר אתרוג שבחלקו העליון השמאלי כנראה ניתן לעקוב אחר ניסיון לייצר צל באמצעות שלוש שורות של אבנים (איור 155).

איור 155: אתרוג, בית חני (Saller 1957: Pl. 31, c)

איור 154: רימון, בית חני (Saller 1957: Pl. 31, b)

גידולים חקלאיים:

- רימון, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
 - אתרוג, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- (Ovadia & Ovadia 1987, 17-18; Saller 1957, 42-43, Pl. 31, b-c)

בית לוי

תיארוך: סמוך לשנת 500

מיקום האתר: ח'רבת בית לאי (Lehi) בערבית, ממוקמת בדרום שפלת יהודה, בגובה 400 מ' מעל פני הים, כ-5.5 ק"מ מדרום לבית גוברין, כ-8 ק"מ מזרחית לתל לכיש, נ.צ. 14333.1080

אזור: שפלת יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תפקיד המבנה: כנסייה

תולדות המחקר: חפירה של פטריך י' וצפריר י' בשנים 1983, 1986

גודל המבנה: 13.9 X 20.4 מ', שהכיל אולם מרכזי וסיטראות, נרתקס וחדרים סמוכים אליו, קפלה, בפטיסטריום. מידות פנימיות- 12.1 X 18.6 מ' (225 מ"ר). רוחב האולם המרכזי- 5.7 מ', רוחב הסיטראות- 2.5 מ' כל אחת

צבעים: לבן, אפור, שחור, אדום, ארגמן, אוכרה, חרדל, צהוב-בז', ורדרד, ירוק, כחול, כתום

צפיפות אבני הפסיפס: 90-130 אבנים בדצמ"ר, ויותר

נושאי הפסיפס:

אולם מרכזי

מסגרת השטיח המרכזי

השטיח המרכזי מוקף במסגרת של מדליונים של עלי קוציץ המאכלסים עופות ויונקים שעברו איקונוקלזם (איור 156). בזוויות שבין המדליונים מעוצבים פירות קטנים מכמה מינים: פירות קטנים שלא ניתן להגדירם בוודאות, אולי פירות עוזרר, המעוצבים באמצעות מסגרת אבנים כחולות, תוך הפרי לבן, משולש המדמה את הכתר הקטן מעוצב באמצעות אבנים אדומות ולבנות (או בשילוב צבעים שונה) (איור 157). רימונים מעוצבים באמצעות אבנים אדומות, וורודות וצהבהבות. קבוצות של שלושה דובדבנים מעוגלים מעוצבים באמצעות אבנים צהבהבות, כתומות ולבנות (איור 158). קבוצות דומות של דובדבנים נראות בפסיפסים מארץ ישראל בזוויות שבין מדליוני הקוציץ, למשל בוילה משכם, והם העתק של דובדבנים הנראים באומנות חוץ, למשל דובדבנים המעוצבים בזוויות שבין מדליוני קוציץ במסגרת שטיח הציידים מ"הווילה של הבזיר" (Villa of the Falconer), ארגוס, יוון, מהמחצית ראשונה של המאה השישית (איור 159).

איור 156: אולם מרכזי, מבט למזרח, כנסיית בית לוי (צילום 2010)

מרכז האולם

בכניסה לאולם בטור המדליונים המרכזי מעוצבת אמפורה גדולה אשר ממנה בוקעים שריגי גפן היוצרים מדליונים (5X12), המאכלסים יונקים ועופות. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. אשכולות הענבים נושאים על שניים או שלושה עוקצים. הענבים מגוונים בכמה ווריאציות בצבעים שונים (איור 160): מסגרת ארגמנית ותוך מגוון בכחול, אפור ולבן. מסגרת כחולה ותוך מגוון בכתום ולבן. מסגרת כחולה ותוך מגוון באדום, כתום ולבן. מסגרת כתומה ותוך מגוון

בצהוב ולבן. שילובים אלו של מגוון הצבעים מלמדים על חשיפתו של יוצר הפסיפס לזני ענבים השונים, השחורים, האדומים, הצהבהבים-בהירים, והיכרותו עם שלבי ההבשלה השונים של הענבים.

הטור המרכזי באולם

שורת המדליונים המרכזית מאכלסת כלים המכילים פירות ונוזלים:

א. חלקו הימני של המדליון שרד ובו מעוצב קיליקס המכיל פירות גדולים ומעוגלים שמסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים ארגמניות, תוך הפרי מגוון באבנים הנעשות בהירות בהדרגה: כתום, צהוב ומרכז לבן. מתוך השוואה לתיאורים דומים של פירות גדולים ומעוגלים הסדורים בפירמידה בקיליקס, מפסיפסי דרום הארץ, כנראה שבכוונת האומן היה לתאר תפוחים, למשל מבית כנסת מעון-נירים וכנסיית שלא.

ב. סל קורביס כדורי המכיל, כנראה, פגות שקמה (איור 162). הסל מעוגל ולו רגל ייחודית בצורת חצוצרה, ומונחים בו פירות קטנים ומעוגלים המעוצבים בגוונים: ירוק-בז', צהוב, לבן, ארגמן ואדום. הנקודה המעוצבת בארגמן ובאדום כפי הנראה מדמה את מקום האוסטיאול. ניתן לשער שמדובר על פגות שקמה בשל צבעם, גודלם הקטן של הפירות, צורתם נעגלגלה ותיאור האוסטיאול בראש כל פרי.

ג. קיליקס עם שתי ידיות המכיל פירות שונים (איור 163), מימין לשמאל: שבע תאנים מגוונות בכתום, אדום ולבן. במרכז מלון עגול המעוצב בגוונים לבן, צהוב וירוק-בז', המשווים לפרי גוון כללי צהוב-ירקרק, שרידי צלקת מעוצבת באמצעות מסגרת מאבנים לבנות ומרכזו בצבע ארגמן. משמאל מעוטר אשכול ענבים מעוגלים המגוונים בשלושה צבעים, לבן, ורוד בהיר וצהוב עם רקע בצבע ארגמן המשווה לפירות גוון כללי של ענבים אדומים בתהליך הבשלה.

ד. סל נצרים כפול המיועד להולכה על גב בהמה מכיל אשכולות ענבים משלושה גוונים: אדומים, צהבהבים וירוקים (איור 164). הענבים האדומים מעוצבים עם מסגרת בצבע ארגמן ופנים כתום ולבן, הענבים הירוקים מעוצבים עם מסגרת כחולה ופנים לבן וירוק-בז', הענבים הצהבהבים בעלי מסגרת בכתום כהה ותוך כתום בהיר ולבן. אשכולות הענבים מונחים על מצע עלים כחולים מעוצבים עם שני גוונים כחול.

ה. סל קלתוס המכיל, כנראה, תפוחים בהירים (איור 165), הפירות מעוגלים, חסרי ייחוד ומעוצבים בגוונים של כתום וצהוב וחלקם העליון לבן להדגשת בוהק הפרי. הפירות מונחים על ריפוד עלים מאבנים כחולות משני גוונים.⁵⁶ סלים או קערות המכילים תפוחים אדמדמים המרופדים בעלווה מעוטרים בפסיפסי הדרום, למשל בבית כנסת מעון-נירים ובכנסיית שלא.

ו. אתרוג חצוי לאורכו שממדיו גדולים מאוד, מאכלס את כל מרכז המדליון (איור 166).⁵⁷ מסגרת האתרוג מעוצבת באמצעות אבנים בגוונים של ירוק כהה בחוץ המתחלפים בהדרגה לירוק בהיר יותר בפנים, החלק הפנימי של האתרוג מעוצב עם רקע של אבנים כחולות ומשובצים בו תיאורי

⁵⁶ האבנים הכחולות מכוסות בפטינה ולכלוך שדבק בהן ברבות השנים, ולכן הן נראות בגוון אפרפר.
⁵⁷ פטריק צפריר סברו שזהו עלה רחב ועליו ערוכים שקדים ותמרים (ח"א 1987, צ': 50).

הגרעינים המוטים בכיוונים שונים, וזהו המצג טבעי שלהם בתוך הפרי, הגרעינים צבועים בגוונים של אדום וכתום עם נקודה לבנה בראשם בקצה הכד. חציית פירות הפקוס והאבטיח לשם הצגת הזרעים לראווה נראות, כנראה, בכנסיות קריות וממשית, וייתכן שזהו תיאור שתפקידו לרמז על גידול זן מקומי איכותי אשר ממנו ניתן היה להרבות גידולי המשך משובחים באמצעות זרעים, או שימוש בפלחים לשימור והחמצה. מכל מקום, זהו תיאור יחידאי ומעניין במיוחד של האתרוג, שבכוחו לשפוך אור על מקרים אחרים בהם התלבטו החוקרים אם צורת הפרי הנוכחית (המותניים הצרות, צורת ה'גרטל') מייצגת את האתרוג.

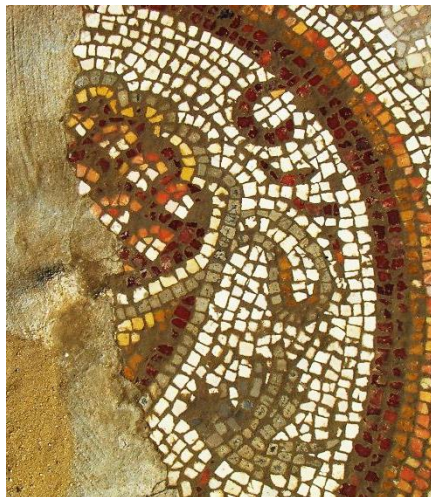
איור 159:
דובדבנים, הווילה של
הבזיר (Villa of the
Falconer), ארגוס, יוון
(צילום 2012)

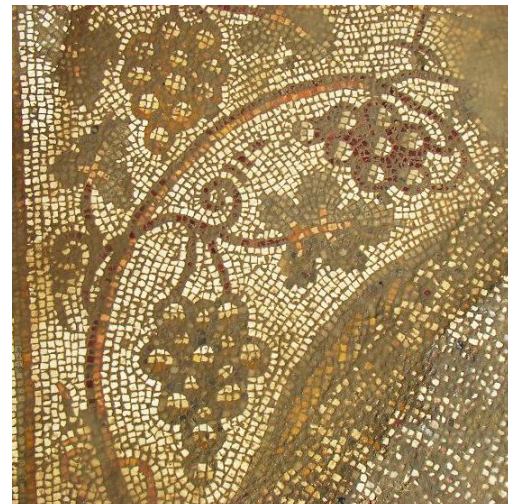
איור 158: רימונים, דובדבנים, כנסיית
בית לוייה (צילום 2010)

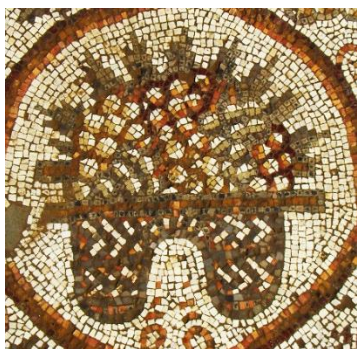
איור 157: פירות העוזרר (?), כנסיית
בית לוייה (צילום 2010)

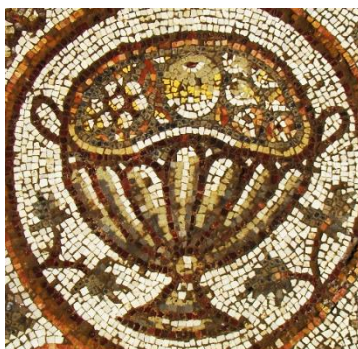
איור 161: קיליקס המכיל תפוחים (?),
כנסיית בית לוייה (צילום 2010)

איור 160: ענבים אדומים, ירוקים, צהבהבים,
כנסיית בית-לוייה (צילום 2010)

איור 164: סל כפול המכיל
אשכולות ענבים, כנסיית בית-לויה
(צילום 2010)

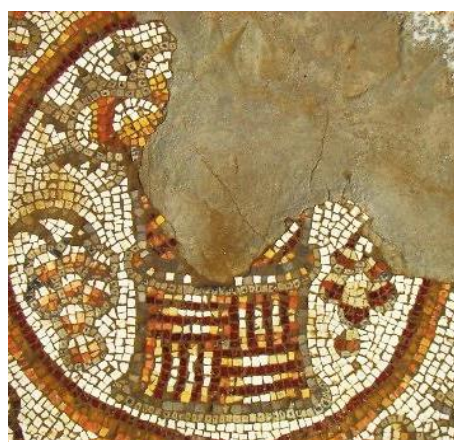
איור 163: קיליקס המכיל פירות,
כנסיית בית-לויה (צילום 2010)

איור 162: סל קורביס כדורי
המכיל פגות שקמה, כנסיית בית-
לויה (צילום 2010)

איור 166: אתרוג חצוי, כנסיית בית-לויה (צילום 2010)

איור 165: סל קלתוס המכיל תפוחים
בהירים, כנסיית בית-לויה (צילום 2010)

איור 167: רימון, כנסיית בית לויה
(צילום 2010)

סטרה דרומית

הסטרה הדרומית מעוטרת במדליונים גיאומטריים רבועים או מעוגלים המאוכלסים בעופות, יונקים, פרחים ורימונים (איור 167). הרימונים סכמתיים, גוף הפרי מעוצב באמצעות אבנים אדמדמות ולראשו כתר אופייני, העוקץ והעלים באבנים אפורות, העלים תמימים ומוארכים.

גידולים חקלאיים:

- עוזרר (?), בזוויות בין מדליוני הקוציץ, בהקשר עיטורי
- רימון, בזוויות בין מדליוני הקוציץ, בהקשר עיטורי

- רימון, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- דובדבן, בזוויות בין מדליוני הקוציץ, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, שחורים וירוקים, בהקשר עיטורי וראווה
- שקמה (?), בתוך סל קורביס כדורי, בהקשר ראוה
- תאנה, בתוך קיליקס, בהקשר ראוה
- מלון עגול, בתוך קיליקס, בהקשר ראוה
- גפן, ענבים מעוגלים, אדומים, ירוקים וצהובים, בתוך סל כפול, בהקשר ראוה
- תפוח, בתוך קלתוס, בהקשר ראוה
- אתרוג, חצוי, בהקשר ראוה

כלים:

- קורביס כדורי עם בסיס חצוצרה, מכיל שקמים (?), בהקשר ראוה
 - סל כפול המיועד לנשיאה על גב בהמה, מכיל ענבים משלושה גוונים, בהקשר ראוה
 - קלתוס, מכיל תפוחים, בהקשר ראוה
- (ח"א 1985, פו, 26; ח"א 1987, צ, 48-50; פטריך וצפריר 1985, 106; Patrich & Tsafir 1993, 265-271).

בית לחם, כנסיית המולד

תיארוך: יסודות המבנה מימי קונסטנטינוס ברבע השני של המאה הרביעית, הפסיפסים מהמאה החמישית

מיקום האתר: בית לחם, נ.צ. 169.123

אזור: הר חברון

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: חפירה של הארווי ו' בשנים 1933, 1935

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: האולם כולל האפסיס- 37.85 X 17.25 מ' (653 מ"ר), שטיח מערבי- 6.50 X 6.80 מ'

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כתום, חום, ורוד, סגול, ירוק, כחול, צהוב
צפיפות אבני הפסיפס: באולם המרכזי- 200 אבנים בדצמ"ר, בהיקף האוקטגון- 450-500 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מרבית חלקי רצפת הפסיפס מכוסים כיום ברצפת דק (Deck) עץ, ורק חלק קטן מהם ניתן לצילום מבעד לזכוכיות הרצפה בת ימינו. בית לחם מצויה כיום בתחום הרשות הפלשתינאית והיא כלולה באזור האסור בכניסה לישראלים, ומשום כך תמונות הצבע המעטות הזמינות ניתנות לצפייה רק

באתרי אינטרנט. רוב התמונות שנבחנו בעבודה זו הן ב'שחור-לבן', ונלקטו מתוך תיק החפירה שבארכיון המנדטורי של רשות העתיקות או מספרות התקופה המנדטורית.

חלק מערבי של אולם מרכזי

בחלק זה שרדה רק מסגרת של מדליונים מעלי קוציץ, המאוכלסים בפירות ופרחים (איור 168, איור 169):

א. זוגות של אגסי קורשינסקי (*P. korshinskyi*), כנראה, מתוארים פעמים אחדות בתוך המדליונים (איור 171, איור 172),⁵⁸ חלקו המוצל של הפרי מעוצב באמצעות אבנים אדומות, וחלקו המואר באבנים כתומות, בקצה הפרי כתר קטן הנותר משאריות הפריחה וצורתו סגורה ואופיינית למין, ולחלק מהפירות שנץ אורכי. אגס קורשינסקי (איור 170) נצבע בגוון חום-אדמדם לאחר הבשלתו בעונת הסתיו (<http://www.arkive.org/pyrus/pyrus-korshinskyi/image-G111867.html>, 7.1.2013), והוא אחד ממיני הבר של האגס הנפוץ במרכז אסיה, ונחשב כמקור להעשרת השונות הגנטית של האגס התרבותי. אם הזיהוי נכון, ניתן להסיק על גידולו ועל ניסיונות שנעשו בעת העתיקה להכנסתו לתרבות באזור הרי ירושלים.

ב. שלוש פעמים במסגרת מעוטרת זו מתוארים מלונים עגולים, בגדלים ובצורות שונות (פריס 2012) ולהם קמטי עומק לאורכו של הפרי ואזור הצלקת ושאריות הפריחה בולטים במיוחד.⁵⁹ האחד הוא מלון עגול שצורתו פחוטה, הפרי גדול ובהיר, פני הפרי חלקים באופן יחסי לשני המלונים האחרים המתוארים בפסיפס זה, הצלקת ושאריות הפריחה מעוטרים באופן רדוד בחלקו התחתון של הפרי (איור 173).⁶⁰ שני מלונים שפניהם מקומטים, הצלקת ושאריות הפריחה ניכרים בטבור בולט בחלקו התחתון של הפרי (איור 174, איור 175).⁶¹ בתיאורים אלו של לפחות שני זנים של מלונים עגולים, ניתן להתרשם מאיכות הגידול וממגוון הגידולים שעמדו לרשות החקלאים שבאזור.

ג. אצטרובל גדול של אורן הצנובר מעוצב במרכז המדליון, נקודה בולטת במרכז כל קשקש מודגשת באבן כהה (איור 176) בדומה לתיאורים נוספים של אצטרובלי אורן הצנובר, למשל, מווילה רומית מעין יעל (צפון) הסמוכה לבית לחם ומבית הכנסת השומרוני בסמארה.

ד. אשכול ענבים מעוגלים שנפחיותם בולטת במיוחד, נישא על שלושה עוקצים ובקצה העוקץ קנוקנת (איור 177).

ה. אתרוג גדול שפניו מגובששות תופס את מרבית שטח המדליון (איור 178).

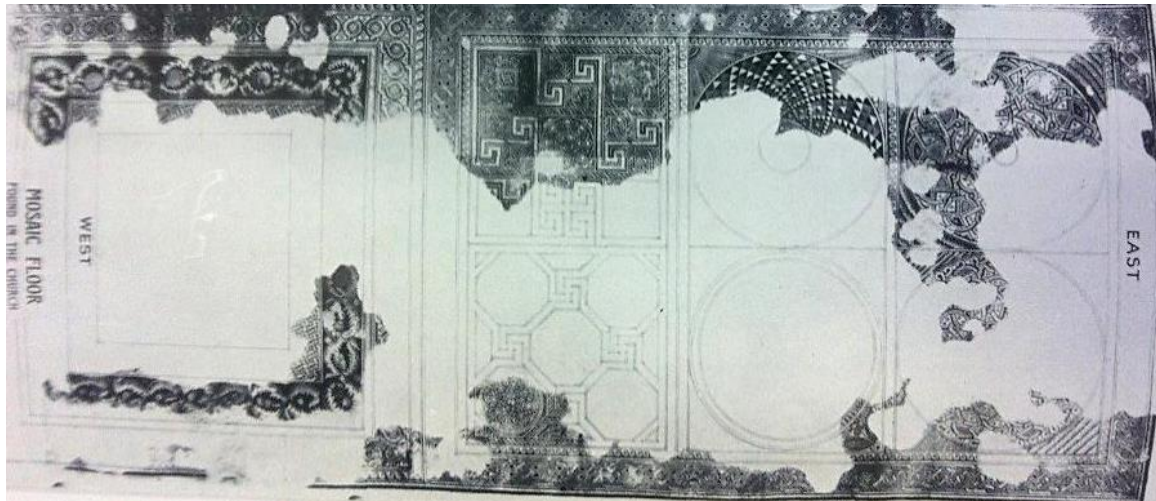
⁵⁸ עובדיה סברו שאלו רימונים, כנראה בגלל הכתר (Ovadiah & Ovadiah 1987, 21), אולם בפסיפס זה נראים גם רימונים, הגדולים יותר והמוצגים בודדים בכל מדליון ונטולי שנץ לאורך הפרי.

⁵⁹ עובדיה סברו שזוהי דלעת (Ovadiah & Ovadiah 1987, 21), אולם מיני הדלעת הגדולים הללו המוכרים כיום בשם 'דלעת' (*Cucurbita*) מוצגים מיבשות אמריקה (נרסון ופריס 1989, 337; ארנון 1990, 71).

⁶⁰ עובדיה סברו שזה תפוח (Ovadiah & Ovadiah 1987, 21), אולם הגודל היחסי של הפרי הממלא את כל חלל המדליון, מראה פניו והעוקץ תואמים לתיאור של מלון עגול.

⁶¹ עובדיה לא הצליחו לזהות הפרי (Ovadiah & Ovadiah 1987, 21).

- ו. שתי תאנים בצורת טיפה גדולה מעוצבות במרכז המדליון, בחלק התחתון של כל פרי ניכר פתח האוסטיאול (איור 179).
- ז. שלושה פירות מוארכים הניתנים לזיהוי עם השיזף התרבותי (*Z. jujube*) גודל הפירות בינוני והם ממלאים את חלל המדליון,⁶² בראש כל פרי עוקץ קצר המצוי בגומה כהה (איור 180).
- ח. אפרסק גדול נישא על עוקץ קצר המחובר אל גומה בראש הפרי, לאורכו של הפרי שנך (איור 182). הפרי מנוקד באבנים כהות, שתפקידן, כנראה, לדמות את הנזק הנגרם על ידי כנימות מגן. תיאורים דומים של אפרסקים נגועים נראים בפסיפסים נוספים, למשל, פסיפס בית החג הנילוס ובית הכנסת מציפורי, ובכנסיית כורסי.
- ט. פרי קטן של עוזרר, כנראה, ממוקם בזווית שבין שני מדליונים, הפרי מעוגל ובראשו כתר קטן המדמה את שאריות הפריחה (איור 183), מסורת זו של שלוב פירות עוזרר קטנים בעלי כתר קטן, בזוויות החיצוניות של מדליוני קוציץ נראית גם בפסיפס אולם היפוליטוס, המתוארך למאה השישית, ממידבא שבעבר הירדן (Piccirillo 1993, 51).

איור 168: האולם המרכזי, כנסיית המולד בית לחם (Harvey 1935, Pl. XX)

⁶² עובדיה התלבטו האם אלו תמרים (Ovadiiah & Ovadiiah 1987, 21).

איור 171: אגס קורשינסקי,
כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה
Mndsturiy, Bethlehem Church of
the Nativity, תיק 37)

איור 170: אגס קורשינסקי, P.
Korshinsky, גן בוטני גבעת רם (צילום
2012)

מערב

מזרח

איור 169: שטיח מערבי של האולם המרכזי, כנסיית המולד בית לחם
(Richmond 1936, Pl. XLIV)

איור 175: מלון
עגול, כנסיית המולד
בית לחם (אר"ע
תיקייה מנדטורית,
Bethlehem
Church of the
Nativity, תיק 37)

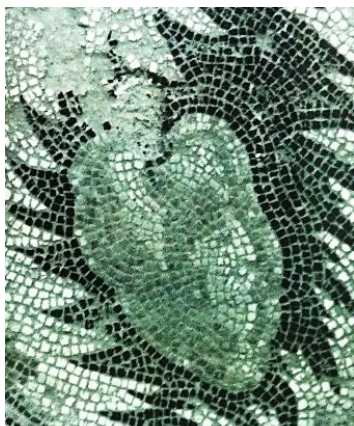
איור 174: מלון
עגול, כנסיית המולד
בית לחם (אר"ע תיקייה
מנדטורית,
Bethlehem Church
of the Nativity
תיק 37)

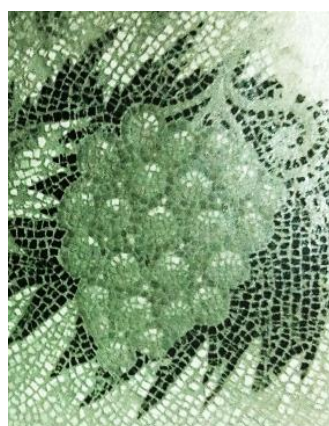
איור 173: מלון עגול,
כנסיית המולד בית לחם
(אר"ע תיקייה מנדטורית,
Bethlehem Church of
the Nativity, תיק 37)

איור 172: אגס קורשינסקי,
שטיח מערבי, כנסיית המולד בית
לחם
<http://www.fotolibra.com/gallery/215790/mosaic-church-of-the-nativity-in-bethlehem-israel/>
(29.9.2011)

איור 178: אתרוג, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 36)

איור 177: אשכול ענבים, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 36)

איור 176: אצטרובל אורן הצנובר, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 36)

איור 181: שיזף תרבותי בשל
<http://www.mdidea.com/products/new/jujube01.gif> (7.1.2013)

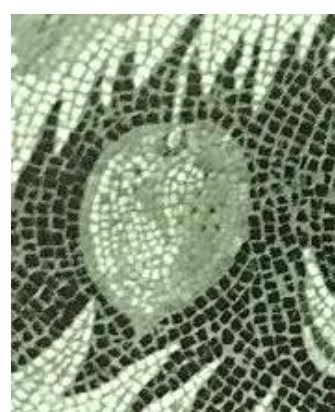
איור 180: שיזף תרבותי, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37)

איור 179: תאנים, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37)

איור 183: עוזרר (?), כנסיית המולד בית לחם (בית לחם המולד תיקייה מנדטורית אר"ע מס' 35)

איור 182: אפרסק, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37)

שריד פסיפס בצד הצפוני של היקף האוקטגון (איור 184)

א. בחלק הימני מעוטר שטיח רבוע ובו מדליונים עגולים ומצולעים המאכלסים בעיטורים גיאומטריים, צמחיים ועופות. באחד מן המדליונים המתומנים מעוצבים ענפי זית הנושאים עלים

מוארכים ודקים שבחיקם עוקץ הנושא פירות מעוגלים וקטנים (איור 186), התיאור מושלם, מדויק, נאמן למציאות וניתן לזיהוי וודאי עם הזית (איור 185), חשיבותו של תיאור זה בייחודיותו שלו, משום שזהו העיטור היחיד והנדיר, למיטב ידיעתי, של ענף הזית נושא פירות בפסיפס התקופה מארץ ישראל. ענף זית ללא פירות נראה בכנסיית בית ענון שאף היא ממוקמת בהר חברון.

ב. בין שני השטיחים הרבועים מעוצב שטיח משולש המעוטר במילוי שריגי גפן היוצרים מדליונים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים על עוקץ יחיד, מסגרת הענבים שחורה והתוך בהיר.

ג. השטיח הרבוע השמאלי מעוטר במסגרת מדליונים של עלי קוציץ מאוכלסים בפירות, עוף ופרחים (איור 187, איור 188):

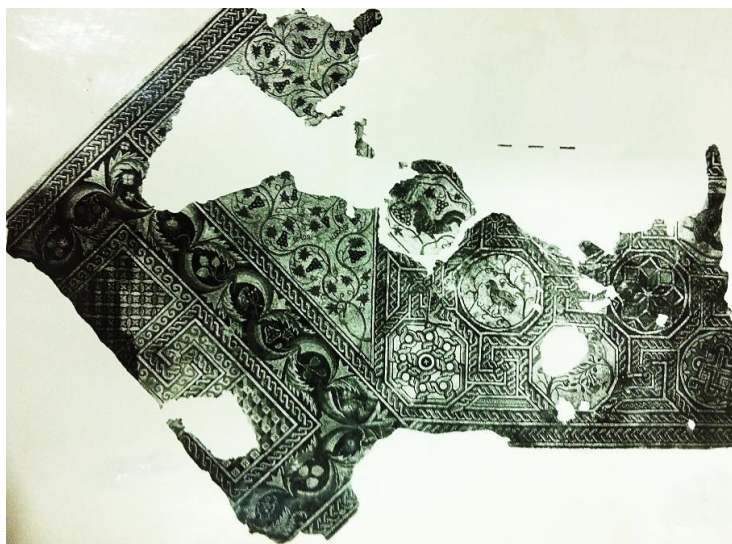
1. בשני מדליונים מעוטר רימון גדול ואדמדם, יחיד במדליון.
2. קבוצה של ארבעה אפרסקים במדליון, ועוד קבוצה של שלושה אפרסקים מנוקדים, בעיצוב דומה לאפרסק מהשטיח המערבי.
3. שלושה אגסים הנישאים כל אחד על עוקץ קצר ומחוברים לענף, מאכלסים מדליון, בחלק התחתון של הפרי כעין גומה קטנה המדמה את שאריות הפריחה. האגסים הללו מזכירים מאוד בצורתם את האגס הסורי (איור 189), הגדל בר בישראל באזור הרי יהודה ובאזורים ים תיכוניים שמעל 600 מ', האגס הסורי הבשל הינו רך וראוי לאכילה, העץ שימש להכנת כנות להרכבה והוא אחד ממיני הבר שתרם להעשרה גנטית של האגס התרבותי (זהרי 1993, 134-135).
4. אשכול משולש קטן של ענבים מעוגלים.

איור 186: זית, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע) תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37

איור 185: ענף עץ זית נושא פירות (צילום 2004)

איור 184: צד צפוני של היקף האוקטגון, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע) תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37

איור 187: מדליונים של קוציץ, ריבוע במסגרת האוקטגון, כנסיית המולד בית לחם
(http://www.flickr.com/photos/ziedu_mate/1569088299/sizes/z/in/photostream/, 9.8.2011)

איור 189: אגס סורי, *P. syriaca*, גן בוטני גבעת רם
(צילום 2012)

איור 188: מדליונים מאוכלסים בפירות, הצד הצפוני של היקף האוקטגון, כנסיית המולד בית לחם (אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 37)

גידולים חקלאיים:

- עוזרר, בזוויות מדליוני קוציץ, בהקשר ראווה
- מלון עגול, שני זנים, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- אורן הצנובר, אצטרובל, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- גפן, אשכול ענבים מעוגלים, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- אתרוג, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- תאנה, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- שיזף תרבותי, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- אפרסק, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- זית, במדליון גיאומטרי, בהקשר ראווה
- גפן, יצירת מדליונים לא מאוכלסים, בהקשר עיטורי
- רימון, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- אגס קורשינסקי, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה
- אגס סורי, במדליון קוציץ, בהקשר ראווה

איכותו של פסיפס זה הגבוהה מכל פסיפס ארץ ישראל וגם שטח הרצפה גדול במיוחד. כנסיית המולד, מן החשובות שבכנסיות ארץ ישראל, יוסדה במאה הרביעית במימונו ובהמרצתו של הקיסר קונסטנטינוס במסגרת הקמת ארבע הכנסיות הראשונות. חשיבותה של הכנסייה והמימון הקיסרי תרמו לעיצובה הייחודי והמקורי של הרצפה. חלק מן הגידולים עוצבו כאן בדגם **יחידאי**, ענף הזית על פירותיו, שלושה מיני אגסים ושני זנים של מלון עגול. תרומתה של רצפה זו למחקר חשובה ביותר עקב התייעוד של המינים והזנים המקוריים, היכולים לשפוך אור על עושרה של חקלאות האזור, ולחזק את התובנה בדבר היצמדותם של העיטורים לתיאור חקלאות מקומית בת הזמן.

(אר"ע תיקייה מנדטורית, Bethlehem Church of the Nativity, תיק 35-37; Vincent & Abel 1914, 29, Fig. 4; Vincent 1936b, 561-574, Pls. I-III, VIII-XI; Richmond 1936, 75-81, Pls. XXXVII-XXXVIII, XLIV; Harvey 1935; Harvey 1936, 28-33).

בית לחם הגלילית

תיארוך: מאה שישית

מיקום האתר: נ.צ. 1678.2378

אזור: גליל תחתון מרכזי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מסדרון נוסעים נכנסים בנתב"ג

תולדות המחקר: בשנת 1965 התגלה חלק מהסטרה הדרומית על ידי עובדיה א'. הסטרה הצפונית נחשפה בחפירות של אושרי א' בשנים 1992-1993

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: חלק ששרד מהסטרה דרומית- 7X1.85 מ' (רוחב מקורי- 2.5 מ') (13 מ"ר), חלק ששרד מהסטרה הצפונית- 1.5 X 13.5 מ' (20.25 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדמדם, כתום, צהוב, חרדל

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

השטיח המרכזי מעוטרים בשריגי-גפן היוצרים מדליונים מאוכלסים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על שני עוקצים, הענבים מעוגלים ומעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אפורות ותוך הענב מגוון באדום ולבן במרכז. ענבים נוספים מתוארים עם מסגרת כתומה ותוך הפרי מגוון בצבע אפור ומרכז לבן. המדליונים מאוכלסים בתיאורים של יונקים, עופות, עצי פרי וסלים. בשורת המדליונים מהסטרה הצפונית מתוארים ארבעה בעלי חיים ולאחריהם עץ פרי לסירוגין:

א. במדליון שנותר מהסטרה הדרומית ובמדליון מהחלק המזרחי של הסטרה הצפונית מעוצבים סלי קלתוס בעלי ידית מעוגלת, הסל מכיל אשכול ענבים הצף בשכיבה מעל לסל (איור 190), איור 191). העיצוב פשוט וסכמתי, מסגרת הענבים אדמדמה, תוך הענב מעוצב באמצעות אבנים אפורות ונקודה לבנה במרכז הענב מייצגת את בוהק הפרי.

ב. במדליון החמישי ממזרח בסטרה הצפונית, מתואר עץ אפרסק (איור 192). התיאור סכמתי למדי, עלי העץ מעוצבים באמצעות שורת אבנים שחורות והם חסרי ייחוד, הפירות כתומים-צהבהבים

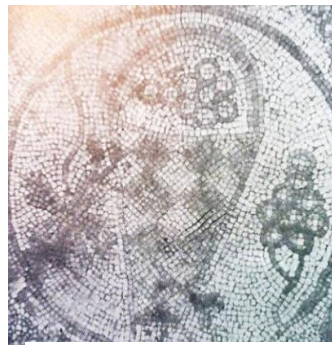
ומסגרתם אדמדמה. צורת הפירות כאן מזכירה את התיאור הפשוט יותר מבתי הכנסת בית ירח, בית ליאונטיס בית שאן ובית אלפא.

ג. במדליון העשירי ממזרח בסטרה הצפונית מעוצב עץ תמר בצורה מוקפדת באמצעות אבנים בצבעים מגוונים: כתום, לבן, אפור וצהבהב (איור 193). בחלקו העליון של העץ לולב סגור, ומשני צדדיו אשכולות תמרים אדמדמים עם מסגרת אבנים צהבהבות. האיור הזה מעט שונה מהתיאור הרגיל של עצי תמר בהם אשכולות התמרים מעוצבים בתחתית הכפות, אולם אין להתפלא על תיאור זה משום שהוא ריאליסטי לחלוטין, ובעצי תמר בוגרים, שלא עברו גיזום של הכפות, האשכולות מופיעים בינות לכפות העליונות הזקורות כלפי מעלה (איור 194).

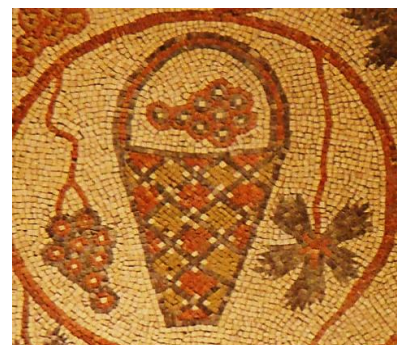
ד. המדליון ה-15 מאוכלס בעץ רימון סכמתי הנושא ארבעה רימונים גדולים, מסגרת של אבנים צהובות מסמנת את קו המתאר של הפרי ותוכו אדמדם, כתר ברור ניכר בראש כל פרי (איור 195).

איור 192: עץ אפרסק, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011)

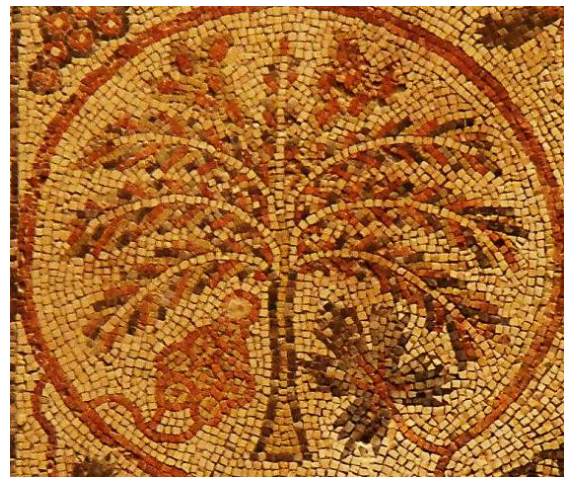
איור 191: סל עם בסיס שטוח וידיית מעוגלת המכיל אשכול ענבים, כנסיית בית-לחם הגלילית (Ovadiah & Ovadiah 1987: Pl. XIX)

איור 190: סל עם בסיס שטוח וידיית מעוגלת המכיל אשכול ענבים, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011)

איור 194: עץ תמר, אזור ים המלח (צילום 2012)

איור 193: עץ תמר, כנסיית בית-לחם הגלילית (צילום 2011)

איור 195: עץ רימון, כנסיית בית-לחם הגלילית
(צילום 2011)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, שחורים ובהירים, במדליונים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בתוך קלתוס, בהקשר ראווה
- אפרסק, פירות על עץ, בהקשר ראווה
- תמר, עץ נושא פירות, בהקשר ראווה
- רימון, עץ נושא פירות בהקשר ראווה

כלים:

- קלתוס בעל ידית, מכיל ענבים, בהקשר ראווה

Ovadia & Ovadia 1987, ;43, 1996 אושרי ;8-7, י"ד, 1965 ח"א ;10, י"א, 1964 ח"א
(23-24, Pl. XIX).

בית מרסים

תיארוך: מחצית שנייה של המאה השישית

מיקום האתר: שטח C על שוליו הדרומיים של תל בית מרסים, בין שקף לשומריה, בתחום האתרים ח' אל נצראני, גבעת מרשם (צפון), ח' בניה, תל בית מרשם, ח' אבו מלסם, נ.צ. צפון מזרח 143190 – 1097300, דרום מערב 141420 – 1095000

אזור: גבול השפלה והר חברון

תולדות המחקר: חפירה של עין גדי מ' בשנת 2004

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: נותרו שני קטעים לא שלמים במצב השתמרות ירוד (אין מידות)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, ורוד, תכלת

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז הפסיפס שעיטר את אולם התווך של הכנסייה מעוצבים מדליונים משריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים, האשכולות נישאים על עוקץ יחיד או שניים. הענבים מוקפים באמצעות אבנים שחורות ומרכזם מגוון באדום, ורוד ולבן. המדליונים מאכלסים יונקים, עופות ואמפורה.⁶³

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, במדליונים, בהקשר עיטורי (אר"ע גבעת מרשם, 2004; עין גדי וגולן 2007).

בית סחור (שדה רועים), כנסיית הגג

תיארוך: מאה חמישית

מיקום האתר: בכפר הערבי בית סחור, כ- 1 ק"מ מזרחית לבית לחם, נ.צ. 171.123

אזור: הר חברון

תולדות המחקר: חפירה של קורבו ו' בשנים 1953-

1952, חפירה של צפיריס ו' בשנת 1972

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 4.5 X 4 מ' (18 מ"ר)

צבעים: מגוון צבעים

איור 196: אמפורה ושריגי גפן, כנסיית בית סחור (שדה-רועים) (Tzaferis 1975, Pl. 2, 1)

נושאי הפסיפס:

בתוך מסגרת היוצרת צורת פעמון מעוטרת אמפורה אשר ממנה משתרגים שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים, האשכולות נישאים על עוקץ יחיד (איור 196). התיאור סכמתי וחסר דיוק, האשכולות מתוארים כמשולשים קפואים והעלים פזורים ביניהם.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, שריגי גפן בוקעים מאמפורה, בהקשר עיטורי (ח"א 1972, מ"ד, 24-25; צפיריס 1973, 120-121; Tzaferis 1973a, 204; Tzaferis 1993, 204; Tzaferis 1973b, 118-119; Tzaferis 1975, 12-421-422; Ovadiah & Ovadiah 1987, 25; Tzaferis 1973b, 118-119; Tzaferis 1975, 12-13).

בית סילה, כנסיית תיאודורוס הקדוש

תיארוך: שלב א' מתוארך למאה השישית

⁶³ תיאור הפסיפס נעשה על-פי התבוננות בדיסק תמונות מתיקית: אר"ע, נצראני, ח' אל; גבעת מרשם, 2004 - שאיננה מותרת עדיין לפרסום.

מיקום האתר: שלושה ק"מ מדרום-מערב לרמאללה, כשני ק"מ מצפון-מערב לשכונת גבעת זאב, ירושלים, נ.צ. 164.142

אזור: ארץ בנימין

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון השומרוני הטוב

תולדות המחקר: חפירה של בץ ש' בשנת 1997

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: המבנה- 11.5X19.8 מ' (228 מ"ר), קוטר האפסיס- 5 מ'

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כתום, חום, חרדל, תכלת

צפיפות אבני הפסיפס: 120 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

רצפת האפסיס מעוטרת באמצעות מדליונים עגולים העשויים מסרטים משולבים (איור 197),

המדליונים מאכלסים אמפורה, עופות, ראש דג, פרחים, ופירות:

א. אשכול ענבים מעוגלים נישא על שלושה עוקצים, והענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים בצבע תכלת ותוך מגוון, כנראה שכוונת האמן הייתה לתאר ענבים ירוקים בהירים (איור 198).

ב. רימון, הניכר באמצעות כתר הברור, מגוון בגוונים של אדום, חום וכתום, מרכזו של הפרי בהיר להדגשת הבהוק (איור 199).

איור 199: רימון, כנסיית בית סילה (צילום 2012)

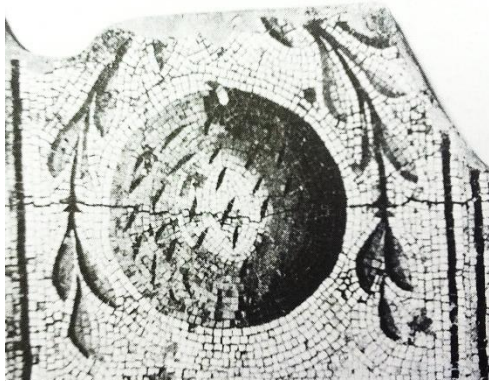
איור 198: אשכול ענבים, כנסיית בית סילה (צילום 2012)

איור 197: אפסיס, כנסיית בית סילה (צילום 2012)

גידולים חקלאיים:

- גפן ענבים ירוקים מעוגלים, אשכול בודד בתוך מדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
 - רימון, בתוך מדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- (בץ 2004, 113-119).

בית ענון, הר חברון

איור 200: אבטיח וענפי זית, כנסיית בית ענון (מגן 1992, 42)

תיארוך: שלהי מאה שישית או ראשית מאה שביעית
מיקום האתר: על גבעה גבוהה בכרם שמדרום לבית ענון,

נ.צ. 162.107

אזור: הר חברון

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אורך 22.5 מ', רוחב 12.6 מ' (283.5 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אפור-ירוק, ורוד, אדום כהה, כתום, כתום בהיר, צהבהב, ירקרק

צפיפות אבני הפסיפס: הקטנות ביותר – 156 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

הפסיפסים שנותרו שייכים לסטרה הדרומית, מהחלק שבין עמודי הסטראות. על אחד השטיחים מעוטר פרי גדול ועגול באמצעות אבנים באדום כהה, כתום, כתום בהיר, צהבהב וירקרק, על פני הפרי פסים קצרים וכהים, בחלק והעליון של הפרי נראה עוקץ המתואר בתוך גומה בפרי (איור 200).⁶⁴ העיצוב מתפרש כאבטיח בגלל הברק הנראה בחלקו המרכזי של הפרי, ובגלל צבעיו הכהים יחסית. משני צדדי הפרי ענפים של זית הנושאים עלים דקים ומוארכים, רוב העלים נגדיים. ענף זית יחידאי בפסיפסי התקופה מארץ ישראל, הנושא פירות, מתואר בכנסיית המולד בבית לחם.

גידולים חקלאיים:

- אבטיח, יחיד בתוך ריבוע, בהקשר ראווה
 - זית, ענפי זית בהיקף המלון, בהקשר עיטורי
- (מגן 1992, 40-43; 275-286; Magen 1990).

בית שאן, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא

תיארוך: שנים 568-569

מיקום האתר: תל איצטבא, מצפון לנחל חרוד, מול תל בית שאן, נ.צ. 197.212

אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: חפירה של רו (Rowe) א' בשנים 1925-1928, ופיצ'רלד ג', מ' בשנת 1930

תפקיד המבנה: מנזר

⁶⁴ לצערי, לא קיבלתי אישור גישה אל הפסיפס ולתמונות צבע.

גודל הפסיפס: קפלה בחלק המזרחי של המתחם (חדר G) - 9.50×6 מ' (57 מ"ר), חצר מרכזית- 9.5×16 מ' (152 מ"ר), חדר L צפוני- 3.5×5 מ' (17.5 מ"ר), 22.5 מ"ר בסך הכל (ללא שטחים עם דגמים גיאומטריים בלבד)

צבעים: לבן, שחור, אפור, כחול, כתום, צהוב, חרדל, ורוד, חום, חום-אדמדם, ירוק (זכוכית) ציפיות אבני הפסיפס: 56 אבנים בדצמ"ר בשטחי רקע ופירות סכמתיים, וכ- 200 אבנים בדצמ"ר בעיצובים פיגורטיביים ובסצנות.

נושאי הפסיפסים:

קפלה (חדר G) (איור 201)

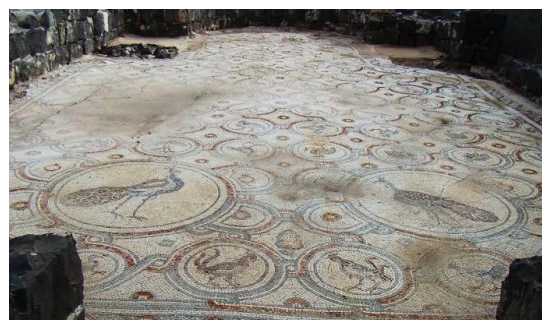
בכניסה לחדר בחלל שבין ארבעה מדליונים מעוצב במרכז אתרוג גדול, מותני צרות, האתרוג נישא על עוקץ הנושא עלה תמים ורחב. בצד המזרחי של המדליונים המאכלסים את הטווסים מעוצבים רימונים בתיאור סכמתי.

חצר מרכזית (A) (איור 202)

במרכז הרצפה מעוצב מעגל ובו 12 דמויות המתארות את חודשי השנה. מסביבן מתוארים מצולעים המאכלסים יונקים, עופות, דגים, עלים, פרחים, פירות וכלים.

איור 202: חצר מרכזית (A), מבט לכיוון דרום-מזרח, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (צילום 2010)

איור 201: אתרוג, רימון, קפלה (חדר G), מנזר הגבירה מרים, מבט לכיוון מזרח, בית שאן (צילום 2010)

מעגל השנה (איור 203)

במרכז החצר (A) מעגל ובו תיאורים של 12 עלמים לבושי טוניקה קצרה ובידיהם אטריבוטים שונים המסמלים את המלאכות החקלאיות האופייניות לכל חודש בחודשו. כיום חלק מן התיאורים הרוסים לבלי הכר כמעט, רק באמצעות תמונות ישנות מארכיון רשות העתיקות והציור שבספרו של פיצ'רלד ניתן לנסות להגדיר חלק מהמוטיבים:⁶⁵

⁶⁵ החלק האחר של חודשים, שאינם ניתנים לזיהוי והגדרה, לא יוזכר כאן.

פברואר (איור 204)

העלם נושא על כתפו מקלטר דו-שני (בלטינית - *bidens*),⁶⁶ פעולה זו תואמת את עידור אדמות לגידול דגנים וקטניות בחודש פברואר המוזכר אצל קולומלה (Columella XI, ii, 33-101). בידו השנייה הוא אחז גבעול ארוך הנושא שני עלים סרגליים כפופים מטה, עלים אלו אופייניים למשפחת הדגניים. ייתכן ובכוונת היוצרים היה לתאר דגן כגון החיטה שגידולה תלוי בגשמי החורף, אולם מפאת גודלו של הענף, סביר יותר שזהו תיאור של הקנה המצוי (*Phragmites australis*) האופייני לנופי מים מתוקים, בהתאמה לתיאורי ציד העופות במקווי מים מתוקים מ-לוח 354, או כרמז לשתילת צמחי קנה להדליית הגפנים בכרמים, כמוזכר אצל פליניוס (Plinius XVI, 67).⁶⁷ ענף של קנה מעוטר פעמים תכופות כאטריבוט של דמות החורף בפסיפסי התקופה, למשל, פסיפס לה-כבה, ופסיפס עונות השנה מזליטן, לוב, מהמאה השנייה (Parrish 1984, 21-34).

אפריל (איור 205)

העלם נושא גדי⁶⁸ וסל קלתוס עם ידית.⁶⁹ ייתכן שהסל מעוצב בהקשר הנפוץ של קטיף פרחים המסמלים את בוא האביב (Parrish 1984, 34-37) כפי שמוזכר ב-לוח 345 וכפי שמאירת פריחה בעונת האביב בפסיפסים נוספים, למשל בבית כנסת חמת טבריה ובבית כנסת ציפורי.

מאי (איור 206)

העלם נושא צעיף בד מוארך ובו מונחים פירות, במרכז הצעיף אבטיח גדול ומפוספס. בצד שמאל נותר תיאור של פרי מעוגל, כנראה תפוח. שאר תיאורי הפירות הרוסים.⁷⁰

יוני (איור 207)

העלם אחז ביד שמאל מגל יד קצר בצורת S, וביד ימין אחז, כנראה, סל קטן, אולי סל ששימש לקטיף פירות כלשהם, ומגל היד שימש לקטיף שלהם.⁷¹

יולי (איור 208)

ביד ימין העלם אחז מגל וביד שמאל הוא אחז אלומת שיבולים, המסמלים את עונת הקציר, כנהוג בתיאורי עונת הקיץ של פסיפסי התקופה, למשל בבתי הכנסת של חמת טבריה וציפורי.

⁶⁶ פיצ'רלד כינה את הכלי קלשון או מגרפה (FitzGerald 1939, 7).

⁶⁷ קויתי כינתה את הכלי מכוש, וסברה שהצמח הוא 'קנה סוף', משום שלא קיים צמח בשם 'קנה-סוף', ניתן להניח שמן הסתם היא התכוונה ל'קנה', וכתבה שהוא מאפיין ביצות, וכנראה שהיא התכוונה למקווי מים מתוקים (קויתי 2007, 76).

⁶⁸ בדומה לתיאור מפסיפס ארגוס, יוון (Akerstroem-Hougen 1974, 21-26).

⁶⁹ קויתי כתבה שזהו רועה צאן האוחז דלי חלב ועז בידיו (קויתי 2007, 80-79).

⁷⁰ פיצ'רלד סבר שאלו פרחים המונחים בשובל הגלימה (FitzGerald 1939, Vol. II, 7).

⁷¹ פיצ'רלד סבר שזהו אשכול ענבים (FitzGerald 1939, Vol. II, 7). אולם בגלל שתיאור הקשור לבציר מתואר בחודש המתאים, דהיינו בחודש ספטמבר, קשה להניח שבשני החודשים התיאור דומה.

ספטמבר (איור 209)

ביד שמאל העלם אוחז אשכול ענבים המתואר בצורה סכמתית, כל אבן בודדת מייצגת ענב שלם (בדומה לעיצוב הענבים בכנסיית פטרה ובפסיפס מקיסריה ממכלול מבנים בשטח CV, מערבית לקמרון הטיילת). וביד ימין הוא אוחז סל קלתוס עם ידית וייתכן שאף מגל יד לבציר.

אוקטובר (איור 210)

ביד ימין העלם אוחז מטה ארוך. על כתפו הימנית נישאות רצועות בד רחבות האוחזות כנראה בסל עמוס בפירות מעוגלים, כנראה ענבים, וייתכן שיש בכך רמז לסיום הבציר. תיאור דומה של נשיאת ענבים על הגב נראה בפסיפס הסמוך של קפלת אל-חמאם מתל איצטבא ובפסיפס מקיסריה ממכלול מבנים בשטח CV, מערבית לקמרון הטיילת.⁷²

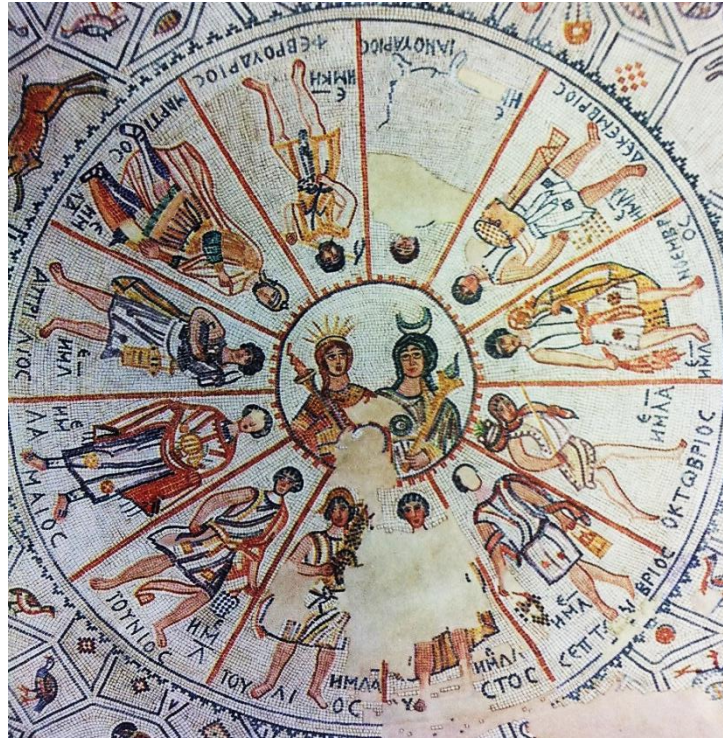
נובמבר (איור 211)

ביד שמאל העלם אוחז אגודת תמרים, המסמלים את עת הגדיד, וביד ימין הוא תומך על כתפו תיאור מעוגל שאינו ניתן לזיהוי.⁷³

דצמבר (איור 212)

ביד ימין העלם אוחז שק עם זרעים וביד שמאל הוא מפזרם. תיאור זה תואם את המוזכר ב- לוח 354 (Stern 1953), והמתואר בפסיפס Saint-Romain-en-Gal (<http://jfbradu.free.fr/celtes/mosaïque-st-rom-gal/st-rom-gal.php3>, 17.10.2013) וכן תואם את הוראותיו של קולומלה (Columella XI, ii, 33-101).

⁷² קייתי ריכזה את שלל הפירושים שנתנו חוקרים שונים לתיאור זה בהקשר לציד עופות וציד ארנבות (קייתי 2007, 87-86).
⁷³ זורע או חורש לדברי פי'רלד (7, Vol. II, 1939, FitzGerald), קייתי העלתה את שלל ההשערות וההשוואות (קייתי 2007, 88-87).

איור 203: מעגל דמויות חודשי השנה, מנזר הגבירה מרים, בית שאן
(FitzGerald 1939, Vol. IV)

איור 206: מאי, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקיה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 205: אפריל, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקיה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 204: פברואר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקיה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 209: ספטמבר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 208: יולי, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 207: יוני, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 212: דצמבר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 211: נובמבר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

איור 210: אוקטובר, מנזר הגבירה מרים, תל איצטבא, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

שטח החצר מסביב למעגל השנה

במדליונים המצולעים שמסביב למעגל השנה מאוכלסים אובייקטים בעיצוב סכמתי וחסר דיוק, הם מתוארים בקו מתאר חיצוני בלבד, ורק לעיתים גם בעזרת כמה קווים פנימיים. חלק מהמוטיבים מזכירים את התיאורים מכנסיית כורסי:

- א. רימון מאבנים כתומות הנישא על עוקץ עם שני עלים נלווים (איור 213).
- ב. אבטיח מפוספס, מעוצב באמצעות אבנים כתומות ונישא על עוקץ (איור 214).
- ג. אגודה של שלושה תמרים בעיצוב ייחודי ומקורי (איור 215), העיטור המקורי בתמרים בבית שאן דווקא, יכול ללמד על הצורך של יוצרי הפסיפס ומזמיני העבודה לתאר את הגידולים המקומיים דווקא, משום שכידוע, בבקעת בית שאן שוררים התנאים המועדפים לגידול התמר הכוללים אקלים חם ומי תהום גבוהים.
- ד. לופה צעירה מתוארת באמצעות אבנים כתומות וצל מאבנים תכולות, שארית הפריחה ניכרת בקצה הפרי באמצעות אבנים משולשות תכולות (פריס 2012) (איור 216).
- ה. אתרוג שמותניו צרות מעוצב באמצעות אבנים כתומות (איור 217).
- ו. שזיף מוארך הנישא על עוקץ מעוצב באמצעות אבנים תכולות (איור 218).
- ז. אגס מעוצב באמצעות מסגרת של אבנים אפורות ולבנות, בחלקו התחתון של הפרי ניכרות שאריות הפריחה האופייניות לאגס (איור 219).
- ח. לופה מתוארת באמצעות אבנים כתומות ומסגרת חלקית מאבנים אפורות (איור 220), ראש הלופה חתוך והגרעינים ניכרים בה לאחר החיתוך, כמקובל בתיאורי הלופה בפסיפסי האזור, והצגתה לראווה לשם הפקת ספוג הקרצוף הנוצר מהסיבים הפנימיים של הפרי לאחר התייבשותו, למשל בתיאורים מכנסיית כורסי ובית כנסת ציפורי.
- ט. תאנה המעוצבת באמצעות אבנים כתומות נישאת על עוקץ עם שני עלים דקים, שבחלקה הקיצוני ניכרת גומה המייצגת את האוסטיאול (איור 221).
- י. אשכול ענבים קטן ומשולש מעוצב באמצעות אבנים כתומות, לבנות ואפורות, כל אבן מייצגת ענב (איור 222), בדומה לתיאור שבידיו של עלם חודש ספטמבר ממעגל השנה שבמרכז החצר.
- יא. סל קלתוס ללא תכולה מעוצב באמצעות אבנים אפורות וקישוט ארוג באלכסון באבנים כתומות (איור 223).

איור 216:
לופה צעירה,
מנזר הגבירה
מרים, בית שאן
(צילום 2010)

איור 215: תמר, מנזר
הגבירה מרים, בית שאן
(צילום 2010)

איור 214: אבטיח
מפוספס, מנזר
הגבירה מרים, בית
שאן (צילום 2010)

איור 213: רימון, מנזר
הגבירה מרים, בית שאן
(צילום 2010)

איור 220: לופה, מנזר
הגבירה מרים, בית שאן (צילום
2010)

איור 219: אגס, מנזר
הגבירה מרים, בית שאן (צילום
2010)

איור 218: שזיף (?)
מנזר הגבירה מרים, בית
שאן (צילום 2010)

איור 217: אתרוג,
מנזר הגבירה מרים, בית
שאן (צילום 2010)

איור 223: קלתוס, מנזר
הגבירה מרים, בית שאן (צילום
2010)

איור 222: אשכול ענבים,
מנזר הגבירה מרים, בית שאן
(צילום 2010)

איור 221: תאנה, מנזר
הגבירה מרים, בית שאן
(צילום 2010)

חדר צפוני (L) (איור 224)

בכניסה לחדר מעוצבת אמפורה שממנה בוקעים שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על גבי עוקץ יחיד או שניים.⁷⁴ אשכולות הענבים מעוצבים באמצעות מסגרות של אבנים באפור ובכתום, ובשלוש ווריאציות: אשכולות של ענבים אפורים, ענבים כתומים, או אשכולות של ענבים כתומים ואפורים יחדיו. שילוב של שני הצבעים באשכול אחד מלמדים על תיאור של אשכולות שחלקם בשל וחלקם האחר טרם בשל כל צרכו (איור 225). השריגים יוצרים 12 מדליונים מאוכלסים בתיאורים חקלאיים ובסצנות מחיי הכרם, רק חמישה ששרדו רלוונטים לעבודה זו:

א. נער יחף ולבוש טוניקה קצרה נושא על כתפו סל קלתוס עמוס בענבים מעוגלים ואפורים (איור 226), בידו הימנית הנער אוחז מגל יד שהלהב שלו חלק ועשוי מברזל ומתואר בצבע אפור, ידית העץ של מגל היד מתוארת בצבע חום בהיר.

ב. נער לבוש טוניקה קצרה ויחף, מניף ביד שמאל מגל יד עם להב חלק מברזל וידית עץ (איור 227), ביד ימין הוא אוחז אשכול ענבים משולש עם ענבים אדומים, גדולים ובשלים, שזה עתה נבצר. בסמוך לנער מעוטר סל עם בסיס שטוח המכיל ענבים, לסל ידית שבאמצעותה הוא נתלה באופן אילוזיוניסטי על קנוקנת.

ג. אדם יחף הלבוש רצועת בד צבעונית סביב למותניו דורך ענבים בתוך ערבה הבנויה, כנראה, מלבנים אדומות, במרכז הערבה פתח לניקוז התירוש, ידי הדורך מונפות כלפי מעלה לאחוז בשריגי הגפן לשם תמיכתו (איור 229).

ד. מחמר הלבוש טוניקה קצרה ורגליו יחפות מוליך חמור עמוס סלים מלאים ענבים מהכרם בדרכם אל הגת, כנראה (איור 230).

ה. נוסף נער לבוש טוניקה קצרה בוצר ענבים התלויים על המדליון עצמו. הבציר נעשה באמצעות מגל יד המצוי ביד ימין, מגל היד בעל להב ברזל מעוגל וחלק, וידית עץ בצבע חום בהיר. למרגלות הנער קלתוס הקולט את הענבים הבצורים (איור 231).

איור 225: אשכול ענבים מגוון

<http://www.facebook.com/photo.php?fbid=137649202988606&set=a.137648732988653.35907.100002305800144&type=3&theater> (4.11.2011)

איור 224: חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010)

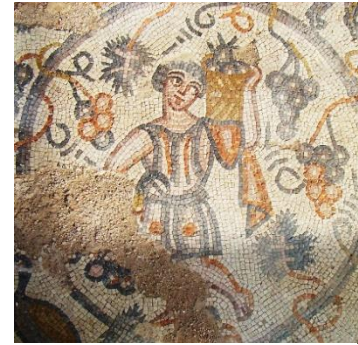
⁷⁴ כבר בשנת 1939 הבחין פיצ'רלד שמוטיב חיי הכרם הוא תיאור מועדף בארץ-ישראל (FitzGerald. 1939: 9-10).

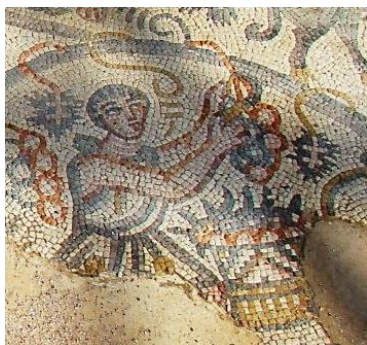
איור 228: נער בוצר ענבים, כנסיית המרסירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (צילום 2013)

איור 227: נער בוצר ענבים אל קלתוס עם ידית, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010)

איור 226: נער נושא קלתוס המכיל ענבים ומגל יד, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010)

איור 231: נער בוצר ענבים אל קלתוס, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010)

איור 230: מחמר מוביל ענבים על גב חמור, חדר L, מנזר הגבירה מרים, בית שאן (צילום 2010)

איור 229: דריכת ענבים בעריבה של לבנים, חדר L, מנזר הגברת מרים, בית שאן (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

תיאורים מהקפלה

- אתרוג, בין המדליונים הגיאומטריים, בהקשר עיטורי
- רימון, בתוך מדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

תיאורים ממעגל השנה

- דגן, בידו של דמות פברואר, בהקשר לעיבוד השדות בחורף
- אבטיח, בתוך צעיף, בהקשר לתיאורי בוא הקיץ, חודש מאי
- תפוח (?), בתוך צעיף, בהקשר לתיאורי בוא הקיץ, חודש מאי
- דגן, בהקשר לקציר שיבולים, חודש יולי
- גפן, אשכול ענבים, בהקשר לבציר בחודש ספטמבר
- גפן, ענבים מעוגלים בתוך קלתוס לנשיאה על הכתף באמצעות סרט רחב, בהקשר לסיום הבציר, חודש אוקטובר
- תמר, אגודת תמרים, בהקשר לעונת הגדיד, חודש נובמבר
- זרעים, בהקשר לפעולת זריעה, חודש דצמבר.

תיאורים משטח החצר מסביב למעגל השנה

- רימון, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

- אבטיח, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- תמר, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- לופה צעירה למאכל, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אתרוג, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- שזיף, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אגס, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- לופה, בוגרת לרחצה, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- תאנה, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אשכול ענבים, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

כלים:

תיאורים ממעגל השנה

- מקלטר דו-שני, בהקשר לעידור השדות בחורף, חודש פברואר
- קלתוס עם ידית, ללא תכולה, בהקשר לקטיף פרחים באביב, חודש אפריל
- קלתוס עם ידית, בהקשר לנשיאת פירות שנקטפים בקיץ, חודש יוני
- מגל יד, בהקשר לקטיף בקיץ, חודש יוני
- מגל, בהקשר לקציר דגנים, חודש יולי
- קלתוס עם ידית, חודש ספטמבר
- מגל יד, בהקשר לבציר, חודש ספטמבר
- קלתוס על הגב באמצעות סרט, מכיל ענבים, חודש אוקטובר
- שק, המכיל זרעים, בהקשר לזריעה, חודש דצמבר

תיאורים משטח החצר מסביב למעגל השנה

- קלתוס, ללא תכולה, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

תיאורים מחדר L

- קלתוס, מכיל ענבים, בהקשר לתיאור חיי הכרם והבציר
- מגל יד עם להב חלק, ידית מעץ, בהקשר לתיאור חיי הכרם והבציר
- קלתוס עם ידית, מכיל ענבים, בהקשר לתיאור חיי הכרם והבציר
- ערבה מלבנים אדומות כנראה, בהקשר לתיאור חיי הכרם והבציר

פעולות חקלאיות:

תיאורים ממעגל השנה

- עידור וקילטור שדות הדגנים, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, חודש פברואר, חורף
- קציר דגן, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, חודש יולי, קיץ
- זריעה, בהקשר לתיאור מלאכות בעונות השנה, חודש דצמבר, סתיו

תיאורים מחדר L

- בציר, בהקשר לתיאור חיי הכרם
 - דריכת ענבים, בהקשר לתיאור חיי הכרם והבציר
 - הובלת סחורה על גב חמור, בהקשר לתיאור חיי הכרם והבציר
- (צפיר 1998, 355-352, No. 20; Avi-Yonah 1933, 143-144; FitzGerald 1931, 59-68; (FitzGerald 1939, Vol. IV, p. 5-10; Ovadiah & Ovadiah 1987, 26-30, Pls. XXI-XXIV).

בית שאן, אל חמאם

תיאור: אמצע מאה שישית

מיקום האתר: תל איצטבא, מצפון לנחל חרוד, מול תל בית שאן, בבית הקברות הרומי-ביזאנטי שעל תל חמאם, כקילומטר אחד ממזרח למנזר הגבירה מרים, נ.צ. 197.212

אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן

מיקום נוכחי של הפסיפס: חצר מוזיאון רוקפלר, ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של מקהולי נ' ואבי-יונה מ' בשנת 1934

תפקיד המבנה: קפלת קבורה מעל לקברים

גודל הפסיפס: אולם ראשי- 5.95 (5.75) מ' X 5 מ' (29.25 מ"ר), נרטקס- 2.20 X 2 מ' (4.4 מ"ר), סה"כ 33.65 מ"ר

צבעים: לבן, שחור, אפור, צהוב, כתום, ורוד, אדום, ירוק (זכוכית), כחול-ירקרק וכחול-שחרחר (שיש), חום כהה

צפיפות אבני הפסיפס: 108 אבנים בדצמ"ר בממוצע, בעיצוב פני אדם 120 אבנים בדצמ"ר ויותר

נושאי הפסיפס:

איור 232: קפלת אל-חמאם, בית שאן (אבי-יונה)
(Yonah 1936, Pl. XIII, 1)

המבנה מורכב משני חלקים, אולם ונרתקס (איור 232). רצפת הפסיפס מצויה כיום בחצר מוזיאון רוקפלר שבירושלים, היא מכוסה ואין אפשרות לצילומים מחודשים. מעט צילומי צבע הזמינים צורפו.

מסגרת האולם (איור 233)

במסגרת האולם העיקרי מדליונים הנוצרים משני עלי קוציץ המאוכלסים בפירות ופרחים, חלק מהעיטורים המאוכלסים חסר וחלקם לא ניתן לזיהוי. הפירות שניתנים לזיהוי הם: שני רימונים, שלושה אגסים, שני אפרסקים, כנראה ארבעה פירות של מלוני עג'ור או לופה צעירה, שלושה תפוחים, שתי תאנים מנוקדות, שני אגסים, שני תפוחים, שני מלונים עגולים, 10 פגות שקמה או פירות השיזף, שני תפוחים, מלון עגול גדול, אשכול ענבים, מלון עגול.

מרכז האולם (איור 233)

- מרכז האולם מעוטר באמצעות שריגי גפן הבוקעים מתוך גביע עלי קוציץ, השריגים נושאים עלים ואשכולות של ענבים מעוגלים הנישאים על שני עוקצים.⁷⁵ השריגים יוצרים 55 מדליונים המאכלסים דמויות אדם בעת פעולות מחיי הכרם ופעולות צייד והגנה מול חיות טרף, עופות, יונקים וכלים:
- א. גבר נושא קלתוס עמוס ענבים על עורפו (איור 235), הסל נתמך באמצעות ידו הימנית המונחת מעל לסל ובאמצעות סרט המוחזק בידו השמאלית. תיאורים של סלים עמוסי ענבים שזה עתה נבצרו הנישאים מן הכרם על שכם הפועלים מצויים בפסיפסים מארץ ישראל ומעבר הירדן, למשל, מפסיפס המבנה המצוי מערבית לקמרונות מקיסריה (איור 236). ניתן, כנראה, להצביע בפסיפס הנוכחי על מיזוג של דגמים המעוצבים בכנסיית המרטיירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי, המתוארכת לשנת 557, לכדי דגם יחיד: תנוחת המנוחה של הגבר הנשען על מטהו כשידו על ראשו (איור 237) עם הגבר הסב הקירח הסוחב סל ענבים על גבו (איור 238), באופן זה התקבלה תוצאה של תנוחה חדשה ומקורית באל חמאם. מותר לשער שמיזוג הדגמים נועד לטשטש עקבות להעתקה מדויקת שלא הייתה מקובלת (וגם כיום איננה מקובלת), אך עם זאת המיזוג תורם לשמירה על אוירת הפסיפס הכללית ושילוב הנושאים המקובלים שהיו נפוצים באותה העת.
- ב. עופות מנקרים באשכולות ענבים מאוירים פעמיים במרכז המדליונים (איור 233), והם מרמזים על נזקי עופות לכרמים.
- ג. ארנבת נוגסת באשכול ענבים עגולים מתוארת שלוש פעמים (איור 234), זהו מוטיב חביב מאוד ומצוי מאוד באומנות התקופה, למשל בכנסיית חניתה, במבנה מקיסריה ובמבנה מערבי לקארדו מציפורי.
- ד. שלושה רימונים גדולים מאכלסים את כל חלל המדליון, הרימונים מזוהים באמצעות הכתר הברור שבראש כל פרי (איור 234). הרימונים משורטטים באמצעות מסגרת של אבנים כתומות, תוך הפרי באבנים לבנות.
- ה. ארבעה סלי קלתוס עמוסים בפירות מאוכלסים במדליונים ברחבי האולם:
- 1) קלתוס המכיל רימונים בהיקף וענבים מעליהם, הענבים מגוונים בשלושה צבעים, כמו הענבים הנישאים על השריגים, לבן, ארגמן ואפור (איור 234).
 - 2) קלתוס המכיל ענבים בהירים שמסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים כתומות ובמרכזם נקודה מאבן יחידה כתומה, כמו הענבים הנישאים על השריגים הסמוכים (איור 239).
 - 3) קלתוס המכיל תאנים בצורת טיפה, מסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים אדומות, ובמרכזם נקודות אדומות (איור 240).
 - 4) קלתוס המכיל ענבים אדומים, בדומה לענבים הנישאים על השריגים הסמוכים (איור 241).
- ו. נער האוחז ביד ימין רצועה התומכת בסל ענבים הנישא על גבו (איור 241), בדומה לתיאור מקיסריה (איור 236), ובדומה לתיאור בתיאור מעבר הירדן המזרחי מכנסיית המרטיירים

⁷⁵ באופן יוצא מן הכלל בפסיפס זה כמעט ולא מתוארות הקנוקנות.

הקדושים לוט ופרוקופיוס, המתוארכת לשנת 557 (Piccirillo 1993, 155) (איור 238). ביד שמאל הנער אוחז שוט כפול, שמטרתו היא שליטה בחמור הצועד לפניו, החמור עמוס בסלים מחודדים העמוסים בענבים. הסל על גבו של החמור הוא מן הסוג של הסל הכפול, בדומה לתיאורים מכנסיות בית לוויה ושלאל ובית הכנסת מעון-נירים. בפסיפס מכנסיית המרטיירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, נראית סצנה דומה ובה נער מוליך חמור עמוס עם סל כפול המחודד בקצהו ועמוס בענבים (איור 243), נער זה אוחז מטה על כתפו, המקביל לשוט שבידי הנער מאל חמאם.

ז. שלושה גברים יחפים העוטים רק רצועת בד למותניהם, דורכים ענבים המונחים בחלקו התחתון של המדליון (איור 241), הם מניפים ידיהם בתנועה נמרצת ורגליהם דורכות על הענבים בעוז. דריכת ענבים דומה נראית ברצפת חדר L במנזר הגבירה מרים מבית שאן, תיאור דומה של דריכת ענבים המונחים בתחתית המדליון וללא ערבה, נראה גם בפסיפס מכנסיית המרטיירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (איור 243).

ח. בזוויות שבין המדליונים משובצים פירות שונים: אשכולות ענבים, רימונים, תפוחים, אגסים, תאנים (איור 239, איור 240, איור 241).

ט. שלושה פירות של לופה מעוצבים כעצמים משולשים (איור 242),⁷⁶ פירות הלופה נוטים להופיע בפסיפסי הגליל התחתון המזרחי והמרכזי, והופעתם דומה בכל התיאורים, כעין גביע או פרי מוארך הקטום בראשו, כשבחלקו העליון והקטום נראים הגרעינים, למשל בכנסיית כורסי, בבתי הכנסת של בית אלפא וציפורי.

מסקנות מההשוואה לפסיפס מכנסיית המרטיירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (איור 243):

א. בשני הפסיפסים המוטיבים המתארים פעולות פסטורליות מחיי הכרם, יונקים ועופות, הגנה מחיות טרף.

ב. נדמה שיוצר הפסיפס של קפלת אל חמאם העתיק מוטיבים מהכנסייה, ערך בהם שינויים קלים ומיזג אותם אל פסיפס אל חמאם. במקביל אפשר להציע שאותו יוצר ביצע את שני הפסיפסים, ויצר ביניהם שינויים קלים לשם מניעת העתקה מושלמת ולשם גיוון מלאכתו.

ג. רוב המוטיבים של הדמויות שהועתקו מתוארים באל חמאם במצג של תמונת מראה.⁷⁷

ד. בפינות פסיפס הכנסייה גביע עלי קוציץ, ומסגרת רצפת הקפלה מאל חמאם מוקפת כולה מדליונים של עלי קוציץ, ובפינות גביעים של עלי קוציץ ובהם פני גברים מזוקנים.

⁷⁶ אבי-יונה הביא את דבריו של סוקניק המראה גופים דומים ברצפת בית הכנסת בית אלפא, ושם הם הוגדרו כגביעים (goblets) (Avi-Yonah 1936: 16).

⁷⁷ תמונת המראה יכולה להיות תוצאה של נטייה לגיוון היצירות, או תוצאה של שימוש בדגם מצויר והעתקתו הפוך, ללא כוונה תחילה.

איור 233: אולם מרכזי, קפלת אל-חמאם, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

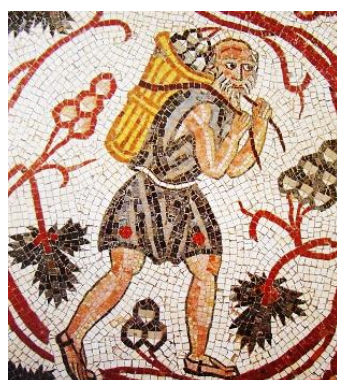
איור 235: גבר נושא סל ענבים, קפלת אל-חמאם, בית שאן (צילום: דני קרוננברג)

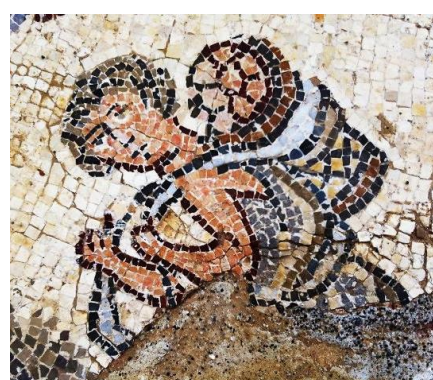
איור 234: ארבעה מדליונים בחלק השמאלי של מרכז האולם, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)

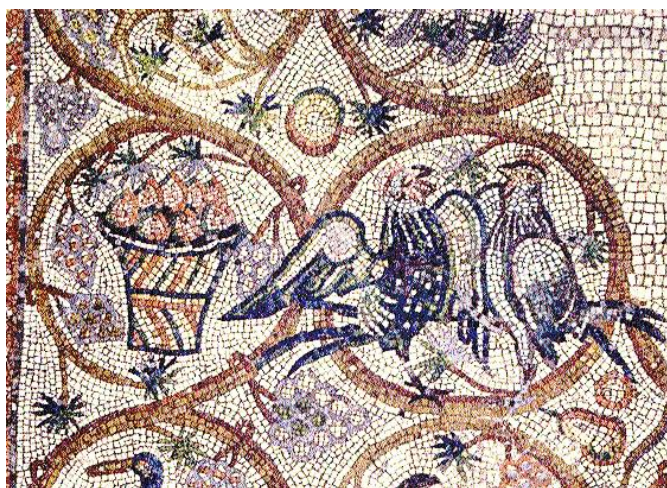
איור 237: גבר בתנוחת מנוחה, כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (צילום 2013)

איור 238: גבר נושא קלתוס עם ענבים כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (Piccirillo 1993, 157. Fig. 205)

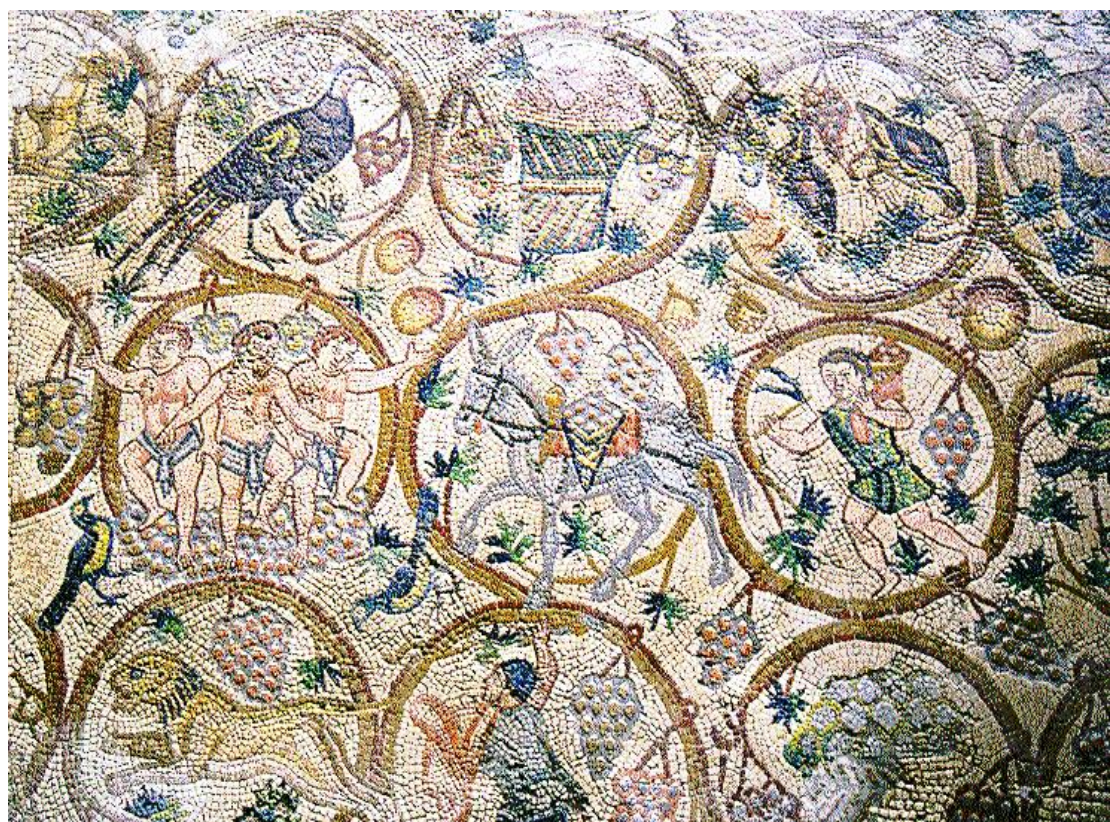
איור 236: סל ענבים על שכם הפועל, קיסריה (צילום 2011)

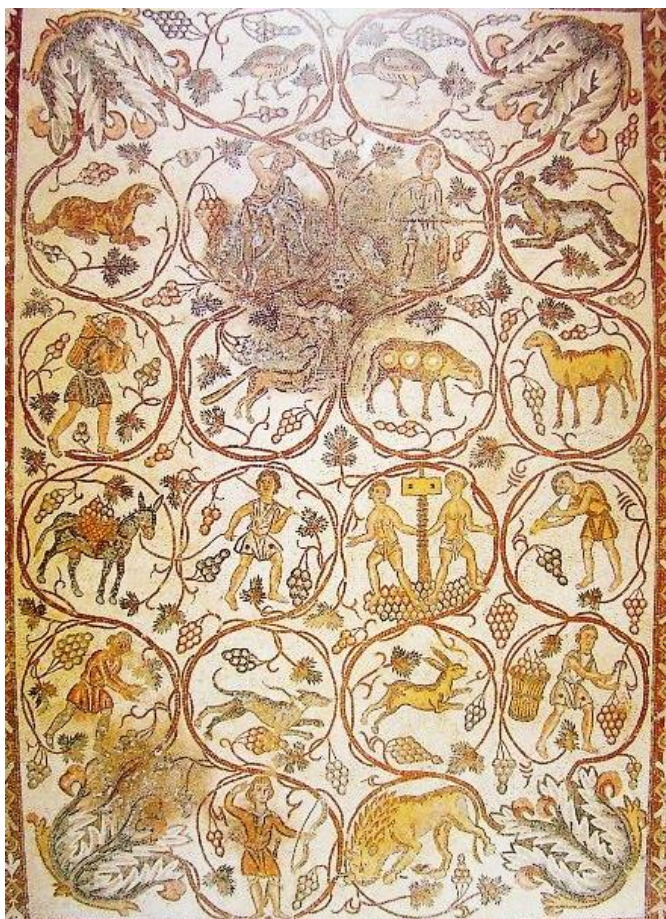
איור 240: קלתוס המכיל תאנים, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)

איור 239: קלתוס המכיל ענבים, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)

איור 241: מדליונים ממרכז האולם, קפלת אל חמאם, בית שאן (רשות העתיקות)

איור 243: כנסיית המרטירים הקדושים לוט ופרוקופיוס, עבר הירדן המזרחי (Piccirillo 1993, 153, Fig. 202)

איור 242: לופה, קפלת אל-חמאם, בית שאן (אר"ע תיקייה מנדטורית, Mastaba, תיק 139)

הנרתקס

מסגרת הנרתקס מעוטרת בסרט מתפתל, ובין פיתולי הסרט מעוטרים פירות שונים (איור 244): רימונים ופירות מעוגלים, כנראה שיזפים. במרכז הרצפה מעוטרת דמויות המאנישות את חודשי השנה ומלוות בכתובת יוונית, שם לטיני ומספר הימים. רק חמש מהדמויות המתארות את חודשי השנה האחרונים שבצד ימין שרדו, הן מעוצבות בינות לעיטורי צמחים שאינם ניתנים לזיהוי:

יולי

נער לבוש טוניקה ללא שרוולים המחזיק עלה גדול דמוי לב בצבע ירוק ועליו מתוארים פירות מעוגלים שמסגרתם כתומה והתוך לבן, לפירות עוקץ קצר, ייתכן והכוונה הייתה לתיאור פירות השיזף המבשילים בעיצומו של הקיץ. פירות המונחים על עלים דמויי לב נראים בכנסיית כורסי ובפסיפס מאנטיוכיה המתוארך למאה החמישית (איור 245).

אוגוסט

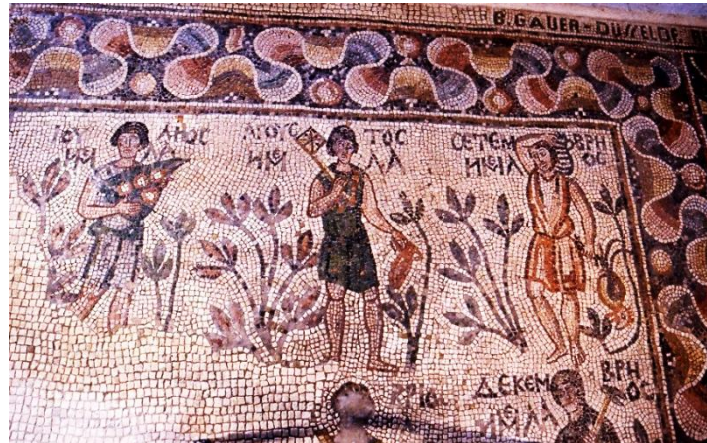
נער לבוש טוניקה ללא שרוולים מחזיק בידו השמאלית מניפה, ובידו הימנית אוחז אמפורה בעלת שתי ידיעות. אולי תפקיד האמפורה לרמז על הצורך בשתייה ובהשקיה בעונת הקיץ.

דצמבר

דמות⁷⁸ לבושה גלימה ארוכה עם חגורה ושרוולים רחבים, הגלימה מכסה את ראשה, לרגליה נעליים ובשתי ידיה הדמות אוזזת מקלטר דו-שני המונח על כתפה הימנית. למקלטר ידית מעץ המעוצבת באמצעות אבנים צהובות ולהבים ממתכת באמצעות אבנים אפורות, המקלטר מרמז על פעולות תיחוח האדמה והחריש להכנת האדמה לזריעה עם תחילת החורף.

איור 245: פירות מונחים על עלים דמויי-לב, האנשת גאיה, אנטיוכיה (צילום 2010)

איור 244: עונות השנה, נרתקס קפלת אל-חמאם, בית שאן (צילום דני קרוננברג)

גידולים חקלאיים:

תיאורים ממסגרת האולם

- רימון, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- אגס, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- אפרסק, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- מלון עג'ור או לופה צעירה, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- תפוח, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- תאנה, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- מלון עגול (?), במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- שקמה/שיזף, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים, במדליונים של קוציץ, בהקשר עיטורי

תיאורים ממרכז האולם

- גפן, ענבים מעוגלים, יוצרים מדליונים, בתוך קלתוס, בהקשר עיטורי
- לופה, בוגרת לרחצה, במדליונים של גפן, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר לדריכה

⁷⁸ אבי-יונה סבר שזו דמות אישה (Avi-Yonah 1936, 23-24).

- רימון, במדליונים של גפן, בהקשר עיטורי
- תפוח, בין המדליונים, בהקשר עיטורי
- אגס, בין המדליונים, בהקשר עיטורי
- תאנה, בתוך קלתוס ובין המדליונים, בהקשר ועיטורי וראווה

תיאורים מהנרטקס

- רימון, בינות לפיתולי הסרט במסגרת, בהקשר עיטורי
- שיזף (?) , בינות לפיתולי הסרט במסגרת, בהקשר עיטורי
- שיזף (?) , על עלה דמוי לב, בהקשר ראוה, חודש יולי

פעולות חקלאיות:

תיאורים ממרכז האולם

- הובלת סחורה, במדליונים של גפן, ענבים מעוגלים בסל כפול, על גב חמור, בהקשר לפעולות מחיי הכרם.
- הובלת סחורה, במדליונים של גפן, ענבים מעוגלים בסל עם רצועה, על גב פועל, בהקשר לפעולות מחיי הכרם.
- דריכת ענבים, במדליונים של גפן, ענבים מעוגלים, ללא ערבה, בהקשר לתיאור פעולות מחיי הכרם.

כלים:

תיאורים ממרכז האולם

- קלתוס, מכיל ענבים, בהקשר ראוה
- קלתוס, מכיל תאנה, בהקשר ראוה
- סל כפול מחודד, בסצנת הובלה על גב בהמה, מכיל ענבים, בהקשר לתיאור פעולות מחיי הכרם
- שוט כפול, בסצנת הובלה על גב בהמה, בידי פועל, בהקשר לתיאור פעולות מחיי הכרם
- קלתוס הקשור לרצועה, להובלה, מכיל ענבים, בהקשר לפעולות מחיי הכרם

תיאורים מהנרטקס

- אמפורה, להשקיה, בהקשר לתיאור מלאכות הקיץ, חודש אוגוסט
- מקלטר דו-שני, לתיחוח השדות, בהקשר לתיאור פעולות החורף, חודש דצמבר

תיאור ממרכז האולם

- ארנבת נוגסת הענבים, בהקשר לנזקים לכרם
- עופות נוגסים בענבים, בהקשר לנזק לכרם

(פרסטר 1992, 225-221; Ovadiah & Ovadiah 1987, 11-13, 22-27; Avi-Yonah 1936, 30-31; Kitzinger 1963, 348, Fig. 15).

בית שאן, כנסיית המרטיר, תל איצטבא

תיאור: תקופה ביזנטית

מיקום האתר: פסגה מרכזית של תל איצטבא, צפונית לנחל חרוד, 400 מ' מזרחית למזר הגבירה מרים, נ.צ. 197.212

אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן

מיקום נוכחי של הפסיפס: מכוסה באתרו

תולדות המחקר: חפירה של בר נתן ר' ומזור ג' בשנים 1991, 1992-1994

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אולם מרכזי- 9X15 מ' (135

מ"ר), סיטראות- 20 X 5.5 מ' (110 מ"ר),

245 מ"ר סה"כ

צבעים: לבן, שחור, אפור, כחול, ירוק-

אפרפר, אדום, ורוד, כתום, חום, צהוב, בז'

צפיפות אבני הפסיפס: 80-100 אבנים

בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

האולם המרכזי כולל שמונה שטיחים

הסדורים בזוגות בתוך מסגרת מלבנית,

המעוטרת בדגם מיאנדר ובה מעוצבים

ריבועים. במרווחים שבין עמודי הכנסייה

איור 246: תוכנית כנסיית המרטיר, תל איצטבא, בית שאן (מזור ובר-נתן 1996, 28, איור 35)

מעוטרים ספינים ארוכים (איור 246). הריבועים שבמסגרת החיצונית מאוכלסים בפירות ומעוצבים

באופן שהצופה בהם ממרכז השטיח רואה אותם במצג הטבעי שלהם:

א. שמונה פירות דמויי טיפה מעוצבים באמצעות אבנים שחורות-כחולות, וחלקם עם תוך בצבע חום,

הסובבים פרי גדול ובהיר הדומה להם בצורתו, כנראה שאלו שזיפים בגדלים ובצבעים שונים

(איור 247).

ב. שמונה פירות קטנים מעוגלים שבראשם עוקץ קצר, מסגרת הפירות מאבנים חומות ותוך הפרי

מעוצב באמצעות אבנים מגוונים מבהיר אל כהה. בחלק התחתון של כל פרי שתי אבנים

- משולשות בצבע חום בהיר, המדמות את שאריות הפריחה (איור 248). גודלם הקטן של הפירות וצורתם מרמזת על כך שכנראה שהכוונה הייתה לתיאור של פירות העוזרר (איור 249).
- ג. שני אתרוגים גדולים מחוברים אל עוקץ הנושא שני עלים, האתרוגים מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים חומות ותוך מגוון בצבעים חומים וכתומים, מן הכהה בחוץ, אל הבהיר בחלק הפנימי, להבלטת בוהק הפרי. לאתרוגים מותן צר (איור 250).
- ד. שני רימונים תלויים על שני ענפים המחוברים בראשם, הענפים נושאים עלים דקים, האופייניים לעץ. הרימונים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים חומות, תוך הפרי חצוי בצבע חום וחציו האחר בצבע כתום להדגשת משחק של אור וצל, לפרי כתר מאפיין (איור 251).
- ה. אשכול ענבים מעוגלים אדומים נישא על שני עוקצים על שריג קצר, השריג נושא עלה וקנוקנת. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים חומות ותוך מאבנים אדומות ומרכז בהיר (איור 252).
- ו. שני פירות לופה מעוצבים באמצעות אבנים חומות ובוהק הפרי באמצעות אבנים צהובות, ראש הפרי קטום בחיתוך ישר, וניכרים בו גרעיניו השחורים (איור 253). בכוחו של פסיפס זה לאשש את ההגדרה בדבר מהות התיאור, שצורתו חרוט שבסיסו בדרך כלל מעוגל מעט, החוזר על עצמו בפסיפסי הגליל התחתון המזרחי ובקעת בית שאן, מפני שבכל מסגרת השטיח מעוטרים רק פירות, וביניהם גם הלופה. הצבעים החומים של גוף הלופה מלמדים על הבשלת הלופה בעונת החורף והפיכת קליפתה הירוקה לחומה, גם ראשה הקטום של הלופה וחשיפת הגרעינים מלמדים על בגרותה. שילוב נתוני האיור מצביעים על שימושה העיקרי של הלופה ליצירת ספוגים לרחצה לאחר התייבשותה, ולא לאכילה.
- ז. שלושה פירות של פקוס, לכל פרי עוקץ יחיד, הפירות מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים אפורות ותוך מאבנים אפורות בהירות ולבנות. בקצה כל פרי שתי אבנים משולשות אפורות המדמות את שאריות הפריחה (איור 254). יחס האורך והרוחב של הפרי עונה על היחס המוגדר במחקר, למעלה מ-1:4, המתאים לזיהויו עם הפקוס (פריס 2012).
- ח. מלון עגול בעל צורה פחוסה מעוצב באמצעות שורות של אבנים בצבעים-חום, בז' ולבן, היוצרים פספוס לאורכו של הפרי (איור 255), לפרי צלקת גדולה ועגולה המדמה את הצלקת ושארית הפריחה, האופיינית למלון באומנות התקופה (פריס 2012).
- ט. שלשה אגסים תלויים על ענף מרכזי הנושא עלים, האגסים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים חומות ותוכם באבנים כתומות (איור 256). שישית אגסים נוספת מעוטרת באמצעות אותן האבנים, אך האגסים לא מחוברים לענף, ובנוסף בחלקו התחתון של כל פרי ניכרת הדמיית שאריות הפריחה באמצעות שתי אבנים משולשות (איור 257). ייתכן ששני תיאורים אלו מרמזים על גידול של שני זני אגסים מובחרים שהיו נפוצים באזור, ושהופעתם דומה מאוד.
- י. שמונה אפרסקים בצורת לב, מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים ותוך מגוון, כנהוג בתיאורי האפרסקים, בצבעים צהובים, כתומים ואדומים (איור 258).
- יא. תשע תאנים מסודרות באופן סימטרי במדליון, צורתן כטיפה והן מעוצבות באמצעות מסגרת אבנים חומות ותוך כתום כהה (איור 259).

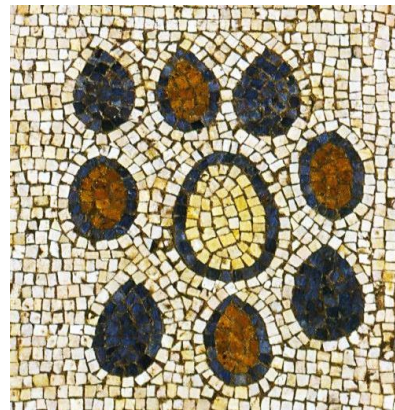
יב. בספינים המוארכים שבין העמודים, עוצבו דמויות בעלי חיים וצמחים, תיאורי ציד, תיאור הומוריסטי של שועל שהפך סל קלתוס והפירות, שאינם ניתנים לזיהוי, נשפכו ממנו (איור 260).

איור 249: עוזרר קוצני, הרי ירושלים (צילום 2012)

איור 248: פירות עוזרר, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

איור 247: שזיף (?), כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

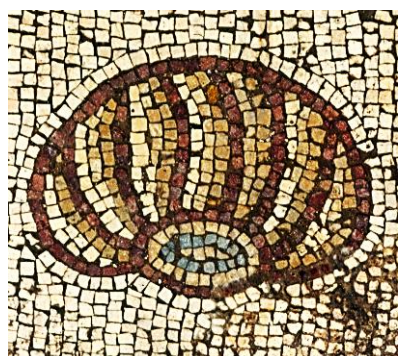
איור 252: אשכול ענבים, כנסיית המרטיר, תל אצטבה, בית שאן (בר נתן ומזור 1996, לוח צבע)

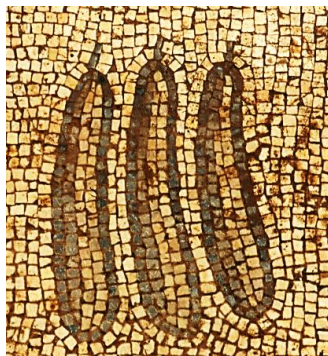
איור 251: רימון, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

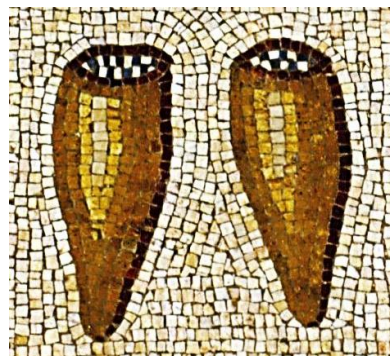
איור 250: אתרוגים, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

איור 255: מלון עגול מפוספס, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

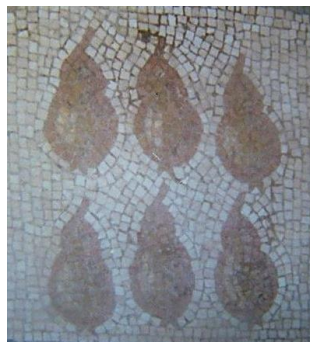
איור 254: פקוס, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

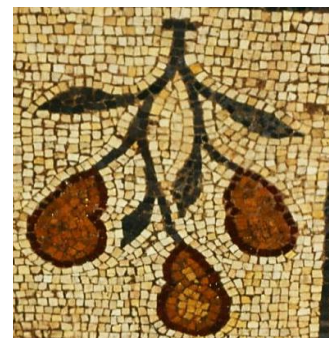
איור 253: לופה, כנסיית המרטיר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

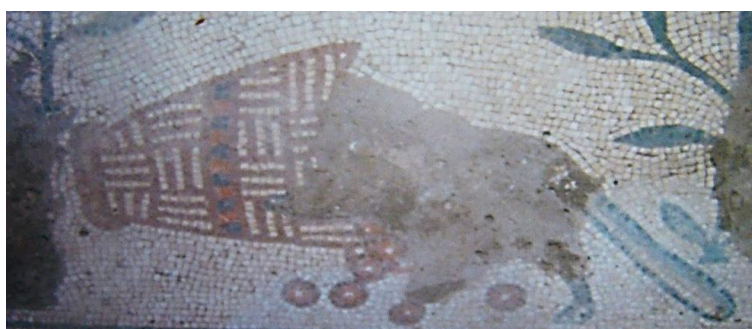
איור 258: אפרסק, כנסיית המרטייר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

איור 257: אגס, כנסיית המרטייר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

איור 256: אגס, כנסיית המרטייר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

איור 260: שועל נובר בקלתוס עם פירות והופך אותו, כנסיית המרטייר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

איור 259: תאנה, כנסיית המרטייר, בית שאן (באדיבות רשות העתיקות, חפירות בית שאן, בהנהלת רחל בר-נתן וגבי מזור)

גידולים חקלאיים:

- מלון עגול, בהקשר ראווה
- שזיף, בהקשר ראווה
- עוזרר, בהקשר ראווה
- אתרוג, בהקשר ראווה
- רימון, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר ראווה
- לופה, בהקשר ראווה
- פקוס, בהקשר ראווה
- אגס, בהקשר ראווה
- אפרסק, בהקשר ראווה
- תאנה, בהקשר ראווה

כלים:

- קלתוס, בהקשר לתיאור חיי הכפר
(בר נתן ומזור 1992, 44-46; מזור ובר נתן 1996, 28-31).

בסול

תיארוך: סוף מאה רביעית

מיקום האתר: 1 ק"מ ממערב לבית שאן, ליד מסילות, נ.צ. 1951.2125

אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן

תולדות המחקר: חפירה של צורי נ' בשנים 1961-1964

תפקיד המבנה: קפלה, או חדר שהוא חלק ממנזר וחווה ביזנטית

גודל הפסיפס: חדר 1-5 X 7 מ' (35 מ"ר)

צבעים: שמונה צבעים (אין תמונות צבע), הכוללים לבן, שחור, אדום

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

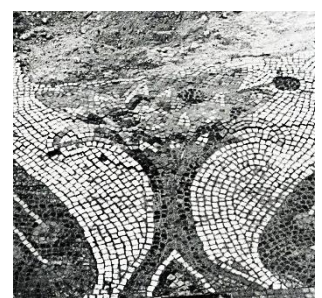
בפתח הקפלה עץ פרי שגזעו מתרחב מאוד בבסיסו, צר לאורכו, ומתרחב לקראת הנוף (איור 261), עלי העץ גדולים ורחבים, על העץ שלושה או ארבעה פירות גדולים ומעוגלים, כנראה שבכוונת האומן היה לעצב עץ תפוחים. מרכז החדר מעוטר בדגמים גיאומטריים, המסגרת מעוטרת באמצעות 42 מדליונים מעלי קוציץ המאוכלסים בעופות, יונקים, ענפים, פרחים ופירות. בחלק מהמסגרת מעוטר שריג מתפתל הנושא עלים דמויי לב ואתרוג שמותניו צרות (איור 262).⁷⁹ מבין היונקים מתוארת ארנבת אוכלת ענבים שבכוחה לסמל נזק יונקים וארנבות בעיקר לכרמים (איור 263), ומבין הפירות ניתן להבחין במלון עגול ומפוספס וסימן הצלקת ניכר בראשו (איור 264), ובאשכולות ענבים מעוגלים.

איור 263: ארנבת אוכלת ענבים, בסול
(אר"ע תל בצול, 1961)

איור 262: אתרוג, בסול (אר"ע תל בצול,
1961)

איור 261: עץ תפוח (?), בסול
(אר"ע תל בצול, 1961)

⁷⁹ שריג זה דומה מאוד לשריג מבית האמידים מבית שאן שיכון א', 5.

איור 264: מלון עגול מפוספס, בסול
(אר"ע תל בצול, 1961)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, במדליון קוציץ, בהקשר לנזק חקלאי של הארנבות
- אתרוג, נישא על שריג, בהקשר עיטורי
- מלון עגול מפוספס, במדליון קוציץ, בהקשר עיטורי
- תפוח (?), על העץ, בכניסה למבנה, בהקשר ראוה ועיטור

הקשר חקלאי:

- ארנבת אוכלת ענבים, בהקשר לנזק לכרמים
(צורי 1961; צורי 1962, 190, לוח כ"ו, 3; צורי 1971, 240; ח"א 1962, ג', 21-20; Ovadiah 1961; צורי 1961, 137-138, Pl. CLXXII (2).&)

ג'בריס

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: צפון-מזרח השומרון, כ-4 ק"מ מצפון-מערב לחמאם אל-מאליח, נ.צ. 1924.1962

אזור: שומרון

תולדות המחקר: חפירה של סקר של הקרן הבריטית ופקחי אגף העתיקות המנדטורי בשנת 1874;

בשנות ה-70 של המאה העשרים נערך במקום סקר על ידי פורת פ' ואילן צ'

תפקיד המבנה: מנזר

גודל הפסיפס: החלק 1.50 X 1 מ' (1.5 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אדום, אפור, ורוד

צפיפות אבני הפסיפס: 90 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

שריגי גפן בוקעים מאמפורה (אין תמונות)

גידולים חקלאיים:

- גפן, שריגי גפן, בהקשר עיטורי

(ח"א 1973, מ"ו, 12-11; No. 29, 1934, Avi-Yonah; 238, 1882, Conder & Kitchener)
(214).

ג'ברים

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: צפון-מזרח השומרון, כ-4 ק"מ מצפון-מערב לחמאם אל-מאליח, נ.צ. 1924.1962
אזור: שומרון

תולדות המחקר: חפירה של סקר של הקרן הבריטית ופקחי אגף העתיקות המנדטורי בשנת 1874;
בשנות ה-70 של המאה העשרים נערך במקום סקר על ידי פורת פ' ואילן צ'

תפקיד המבנה: מנזר

גודל הפסיפס: החלק 1.50 X 1 מ' (1.5 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אדום, אפור, ורוד

צפיפות אבני הפסיפס: 90 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

שריגי גפן בוקעים מאמפורה (אין תמונות)

גידולים חקלאיים:

- גפן, שריגי גפן, בהקשר עיטורי

(ח"א 1973, מ"ו, 12-11; No. 29, 1934, Avi-Yonah; 238, 1882, Conder & Kitchener)
(214).

גן יבנה, ח'ירבת ברקה, כנסיית הבישוף יוחנן

תיארוך: בניה בשנת 511

מיקום האתר: שוליים מערביים של הישוב גן יבנה, שבמישור החוף הדרומי, נ.צ. 1717.6319

אזור: מישור החוף הדרומי

תולדות המחקר: חפירה של שיאון ע' בשנים 2004, 2007

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 13.5 X 5.6 מ' (76 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום-כתום, אדמדם, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 81 אבנים לדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

האולם מעוטר בשריגי גפן יוצרים מדליונים. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים
מעוגלים הנישאים על שלושה עוקצים. הענבים מתוארים באמצעות מסגרת אבנים אדמדמות-חומות
והתוך לבן, המדליונים מאוכלסים ביונקים, חפצים ופירות:

- א. ספינה הנושאת אמפורות יין, מסוג 'קנקני עזה', בדומה לתיאור מכנסיית חדיד (איור 265).
- ב. גמל עמוס בקנקני יין בדומה לתיאור מכנסיית כיסופים (איור 266), גוף הקנקנים מעוצב באמצעות אבנים אדמדמות וכחולות, המכסה המחודד של הקנקן באבנים כחולות.
- ג. במדליון יחיד מעוצבים רימון אדום עם כתר ברור ושני פירות צהובים, האחד צורתו מעוגלת והשני צורתו מוארכת עם בליטה במרכז הגוף (איור 267). שני הפירות הצהובים מזוהים כאבטיחים (מלון עגול?) צהובים שצורתם שונה (פריס 2012), סכין מטבח המיועדת, כנראה, לקילוף הפרי והתקנתו לאכילה מעוטרת מחוץ למדליון. תיאור דומה של סכין מטבח מעוצב סמוך לאבטיח בכנסיית נהריה המרוחקת.

איור 267: רימון, שני אבטיחים צהובים וסכין מטבח, כנסיית ברקה (שיאון ועמיתיו 2010, 52)

איור 266: גמל עמוס קנקנים, כנסיית ברקה (שיאון ועמיתיו 2010, תמונה 8)

איור 265: ספינה עם קנקנים, כנסיית ברקה (שיאון ועמיתיו 2010, תמונה 10)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- רימון, במדליון, בהקשר ראוה
- אבטיח (מלון עגול?), במדליון ליד סכין, בהקשר ראוה

כלים:

- קנקני יין, הובלה בספינה, בהקשר לראוה ותיאור חיי סחר השיירות
- קנקני יין, הובלה על גב גמל, בהקשר לראוה ותיאור חיי סחר השיירות
- סכין מטבח, ליד פירות במדליון, בהקשר ראוה

פעולות חקלאיות:

- הובלה בספינה, קנקני יין, בהקשר לראוה ותיאור חיי סחר השיירות
- הובלה על גב גמל, קנקני יין, בהקשר לראוה ותיאור חיי סחר השיירות (שיאון ועמיתיו 2010, 49-54; שיאון, רפיואנו וחבס 2010).

גררית, חורבה (גרר / אום-ג'רר, Umm Jarrar)

תיארוך: יצירת הפסיפס בשנת 598

מיקום האתר: כ-5 ק"מ דרומית לעזה, כ-5-6 ק"מ מערבית לקיבוץ בארי, נ.צ. 096.092

אזור: נגב מערבי

תולדות המחקר: בשנת 1917 הרצפה התגלתה תוך כדי עבודות של הצבא. חפירת הצלה של פורת י' בשנת 1977

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: המבנה גדול מכנסיית שלאה הסמוכה

צבעים: שיש, זכוכית, אין נתוני צבע

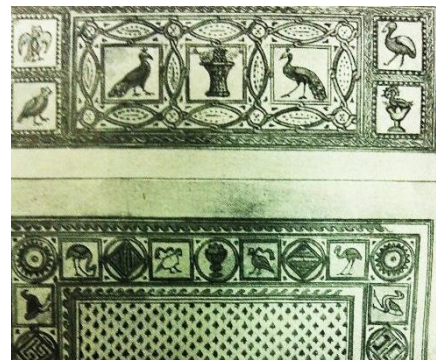
צפיפות אבני הפסיפס: 144 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

בחזית האפסיס מתוארים שני טווסים משני צדדיו של סל קלתוס המכיל שלושה אשכולות ענבים מעוגלים כהים ובהירים (איור 268, איור 269). במסגרת המעטרת את מרכז האולם מתוארת קערה המכילה פירות מעוגלים, כנראה תפוחים.

איור 269: סל עם ענבים, כנסיית חורבת גרית (אר"ע תיקיה מנדטורית, Umm Jarar, Kh. תיק 189)

איור 268: כנסיית חורבת גרית (Drake 1918, face p. 122)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים כהים ובהירים, בהקשר עיטורי
- תפוח (?), בקערה, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים, בהקשר עיטורי
- (ח"א 1977, סא-סב, Pls. ;38-37; Drake 1918, 122-124, Pls. ;38-37; Avi-Yonah 1934, 33-34).

דיר קלעה

תיארוך: אמצע מאה שישית, כנראה מזמנו של יוסטיניאנוס הראשון
מיקום האתר: 100 מ' מערבית לשוב פדואל, בקצה רכס התוחם את נחל שילה כלפי צפון, נ.צ.

1541.1638

אזור: שומרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון השומרוני הטוב

תולדות החפירה: גרן ו' תיאר את האתר במחצית השנייה של המאה ה-19. קונדר ק' וקיצ'נר ה' ה' סקרו את האתר בשנת 1873. צילומים מהשנים 1917-1948. סקר מדידות מקיף בשנת 1987 בניהולו של הירשפלד י'. חפירה של מגן י' טרם פורסמה.

תפקיד המבנה: כנסייה כחלק ממנזר שיתופי
גודל הפסיפס: 25.6 X 7.4 מ' (189.44 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, תכלת, כתום
צפיפות אבני הפסיפס: בינונית

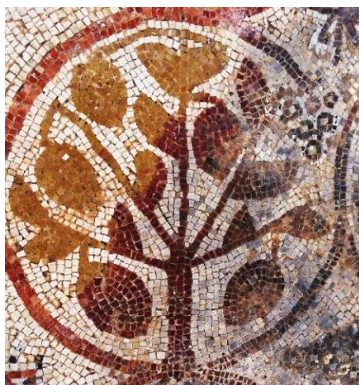
נושאי הפסיפס:

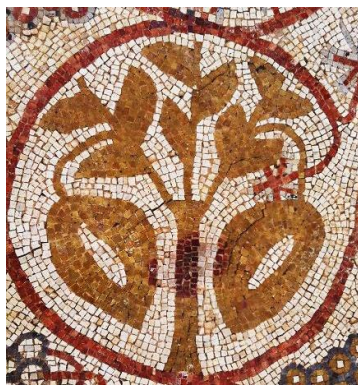
איור 270: אולם מרכזי, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

האולם המרכזי מעוטר באמצעות מדליונים של שריגי גפן הבוקעים מאמפורה, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים הנישאים על עוקץ יחיד, שניים או שלושה עוקצים (איור 270). הענבים מעוצבים באמצעות אבנים היוצרות מסגרת שחורה ותוך אדום או מסגרת שחורה ותוך כתום, כשבמרכז כל ענב אבן לבנה בודדת להבלטת בוחק הפרי. הרושם הנוצר הוא של שני זני ענבים, אדומים וצהובים. בחלקה המערבי של שורת המדליונים המרכזית מאוכלסים עצי פרי:

- א. עץ רימון מעוצב באמצעות אבנים אדומות, על פירותיו ניכר הכתר, העלים צרים וחלקם הפנימי מגוון באבנים כתומות (איור 271).
- ב. שני עצי אתרוג מעוצבים באמצעות אבנים כתומות, העלים רחבים והפירות המוגדלים והכבדים בולטים מאוד (איור 272, איור 273).
- ג. עץ תמר מעוצב באמצעות שלוב של אבנים שחורות ואדומות, הגזע משובץ, הכפות שחורות, מכבדי התמרים האדומים משובצים לסירוגין בין הכפות (איור 274).
- ד. עץ שקד מעוצב באמצעות שילוב של אבנים אדומות וכתומות, הענפים והעלים מאבנים כתומות, העלים צרים ועשויים משורת אבנים בודדת, הפירות על הענפים הקיצוניים אדומים, והפירות על הענפים הפנימיים כתומים. אפשר להניח שגיוון הצבעים מלמד על תיאור שקדים מהעונה הנוכחית בקצות הענפים לצד שקדים מהעונה הקודמת בחלקם הפנימי של הענפים, בדומה לתיאור מבית הכנסת השומרוני בסמארה (איור 275).
- ה. סל קלתוס מכיל שני אשכולות ענבים בהירים (איור 276).

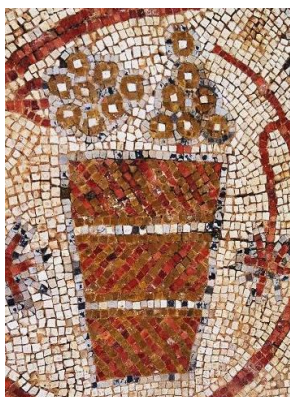
איור 273: עץ אתרוג, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

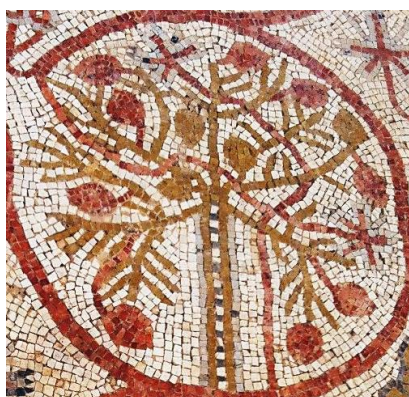
איור 272: עץ אתרוג, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

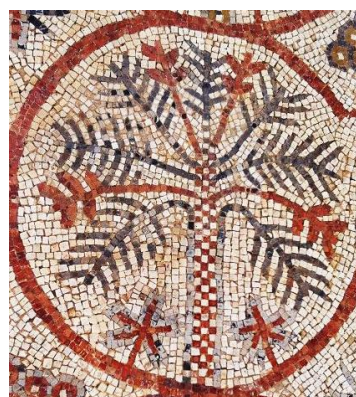
איור 271: עץ רימון, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

איור 276: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

איור 275: עץ שקד, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

איור 274: עץ תמר, כנסיית דיר קלעה (צילום 2012)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים ובהירים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- רימון, עץ במדליון, בהקשר ראווה
- אתרוג, עץ במדליון, בהקשר ראווה
- תמר, עץ במדליון, בהקשר ראווה
- שקד, עץ במדליון, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים בהירים, בסל עם בסיס שטוח, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים, בתוך מדליון בהקשר עיטורי (הירשפלד 2003, 209-212, 232).

האון, חורבת סמרה

תיארוך: תקופה ביזנטית

מיקום האתר: מדרום לקיבוץ האון, נ.צ. 208.236

אזור: בקעת כנרות, גליל תחתון מזרחי

תולדות המחקר: חפירה של מקהולי נ' בשנים 1944, 1946, 1965

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אורך לא ידוע, רוחב 4.50 מ'

צבעים: לבן, שחור, אדום, צהוב, ורוד

צפיפות אבני הפסיפס: 90 אבנים בדצמ"ר

איור 277: שריגי גפן, האון, חורבת סמרה (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. CIII 1)

נושאי הפסיפס:

במסגרת השטיח שריגי גפן מתפתלים הבוקעים מארבע אמפורות מפינות השטיח, השריגים אינם יוצרים מדליונים ונושאים עליהם, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים כהים ובהירים. האשכולות נושאים על שני עוקצים (איור 277).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים כהים ובהירים, בהקשר עיטורי (Ovadia & Ovadia 1987, 98-99, Pls. CII-CV ;24, י"ז, ח"א 1966).

הרודיון תחתית, כנסייה מזרחית (ה"אורווה" בפי אנשי הסקר הבריטי)

איור 278: שריגי גפן מאוכלסים, כנסייה מזרחית, הרודיון תחתית (Netzer 1990, 172, Fig. 10)

תיארוך: סוף המאה החמישית –

תחילת המאה השישית

מיקום האתר: כנסייה מזרחית

בהרודיון תחתית, נ.צ. 172.119

אזור: הר חברון

תולדות המחקר: חפירה של האב

קורבו ו' בין השנים 1962-1967,

חפירה של נצר א' בין השנים 1987-

1972

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: האולם המרכזי- 12.30

8.30X מ' (102.09 מ"ר)

צבעים: 12 צבעים

צפיפות אבני הפסיפס: גודל משתנה (אין מידות)

נושאי הפסיפס:

במקור הרצפה הייתה מכוסה דגם מדליונים משריגי גפן מאוכלסים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על שני עוקצים. רק מדליון יחיד השתמר כמעט בשלמותו, והוא מאכלס אריה (איור 278).

גידולים חקלאיים:

גפן, ענבים מעוגלים, יצירת מדליונים מאוכלסים, בהקשר עיטורי (נצר 1982, 80; נצר 1987, 44-32; 165-176; Netzer 1990).

ואזיה

תיארוך: מאה שישית

מיקום האתר: באמצע הדרך בין כרמיאל לעכו, צפונית לכביש 85, נ.צ. 1682.2597

אזור: גליל עליון מרכזי

מיקום נוכחי של הפסיפס: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: גודל הכנסייה- 42 X 37 מ' (1554 מ"ר); מהסטרה הדרומית שרדה רצועה של ארבעה מדליונים ברוחב 60 ס"מ

צבעים: לבן, שחור, אפור, ארגמן, חום, צהוב, חרדל, קרם

צפיפות אבני הפסיפס: 140 אבנים בדצמ"ר

תולדות המחקר: חפירה של אביעם מ' בשנת 1995

נושאי הפסיפס:

איכותו של הפסיפס גבוהה, ומזכירה את פסיפס כנסיית נהריה. הרקע שחור ונדיר בפסיפסי ארץ ישראל, ומגוון הצבעים והרקע מזכירים את פסיפס אל-מכר ליד עכו. שורה של ארבעה מדליונים מעלי קוצץ, המאכלסים בעלי חיים נותרה ממסגרת השטית. במדליון המרכזי, בסצנה ייחודית ומעט הומוריסטית, מתוארת ארנבת שראשה שקע בתוך סל ורק אחוריה ניצבים על דופן הסל. תכולת הסל איננה גלויה, אולם בכל תיאורי הארנבות והסלים, תכולת הסל היא ענבים, ולכן ניתן לשער שגם כאן מסתתרים ענבים בסל. אביעם הציע שאולי ארנבת זאת ניצודה לתוך סל. יש מקום לחשוב שאולי מדובר על סצנת המשך, ושהארנבת מהמדליון הקודם (שמשמאל) ברח מהכלב הרודף לטורפה, ובמדליון הנוכחי היא מבקשת להסתתר בתוך הסל. ואולי ארנבת זאת נרדפה דווקא בשל רצונה לאכול מהפירות שהיו מונחים בסל (איור 279).

איור 279: ארנבת בסל קלתוס, כנסיית ואזיה (צילום 2012)

כלים:

- סל עם בסיס שטוח וטבעת באמצע גובהו, ללא תכולה, בהקשר עיטורי (אביעם 1995, 53-52; 41-45, 2003, Aviam).

חדיד (Haditha)

תיארוך: מחצית שניה של מאה שישית
מיקום האתר: 200 מ' דרומית לכפר הערבי חדיד', נ.צ. 145.152
אזור: שפלת יהודה
תולדות המחקר: חפירה של עורי י' בשנת 1940
תפקיד המבנה: קפלה
גודל הפסיפס: גודל- החדר 5.25 X 4.25 מ' (22.3 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, אפור, כחול, חום, אדום, ורוד, צהוב, ירקרק, זכוכית

נושאי הפסיפס:

איור 280: סירה מובילה קנקני יין, כנסיית חדיד (אבי-יונה 1976, לוח צבע)

במרכז הרצפה מדליונים
משריגי גפן, במרכז
המדליונים כתובות ביוונית,
בחלל שבין המדליונים
מתוארים עלים, קנוקנות
ואשכולות ענבים, האשכולות
נישאים על שני עוקצים.
הענבים מעוגלים ומסגרתם

מעוצבת באמצעות אבנים שחורות והתוך מאבנים בהירות. במסגרת הרצפה (רוחב של 60 ס"מ) נראים תיאורים נילוטים, תפרחות של לוטוס, עופות מים, סירה העמוסה באמפורות יין, מן הסוג 'קנקני עזה', ודמויות אדם עירומות לגמרי משיטות אותה (איור 280). ספינה הנושאת קנקני יין נראית גם בפסיפס בית ליאונטיס, מבית שאן, שם העיר אלכסנדריה, מוזכר בה (Hachlili 2009, 97-98). מוטיבים נילוטיים נראים גם בפסיפס כנסיית אמאוס הסמוכה (Vincent 1936a, 410, Pl. XV). ייתכן והקרבה לנופי המים של נחל איילון ועמק איילון או עיינות אפק ומקורות הירקון, היוו השראה לתיאורים נילוטיים, כהשוואה של הנוף המקומי עם נופי הנילוס, בדומה לקרבה לנופי מים של הפסיפסים הנילוטיים מבית שאן מציפורי ומטבחה. עם זאת, לא ניתן לשלול את האפשרות שתיאור נופי הנילוס מהווה הצגה של הקשרים עם מצרים והתפארות בכך.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים ירוקים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי

כלים:

- קנקנים להובלת יין, בתוך סירה, בהקשר לתיאורים נילוטיים (אבי-יונה 1973, 46-47; אבי-יונה 1976, 55-59, לוח צבע, לוח VI; Avi-Yonah 1972, 118-119; Hachlili 2009, 97-98).

חיספין, כנסייה מזרחית, 'כנסיית תומא'

- תיארוך: שנת 618 או 561
- מיקום האתר: חיספין, רמת הגולן, נ.צ. 227.250
- אזור: רמת הגולן
- תפקיד המבנה: מנזר
- גודל הפסיפס: קטע שנחשף ובו עיטור צמחי- 1.50 X 2 מ' (3 מ"ר)
- צבעים: לבן, שחור, אדום, ורוד, חום, צהוב
- תולדות המחקר: חפירה של בר לב ש' בעזרת קמ"ט גולן בשנת 1975

נושאי הפסיפס:

- בקטעים ששרדו הרצפה מחולקת למדליונים, באחד מהמדליונים אשכול ענבים בצבעים אדום ושחור, ובשני סל בצבעים צהוב וארגמן (אין תמונות).

גידולים חקלאיים:

- אשכול ענבים, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

כלים:

- סל, תכולה לא ידועה, בתוך מדליון, בהקשר עיטורי (Ovadiah & Ovadiah 1987, 70; ח"א 1975, נ"ו: 3; אר"ע חיספין, 1975).

חיספין, כנסייה מערבית, 'כנסיית גאורגיוס'

- תיארוך: מחצית ראשונה של המאה השישית
- תולדות החפירה: חפירה של אורמן ד' ובר לב ש' בשנת 1972
- שטח הכנסייה- 20.5 X 14.20 מ' (291 מ"ר)
- צבעים: לבן, שחור, אדום, כחול, חום, צהוב (אין תמונות)

נושאי הפסיפס:

- בשטח הבמה שגודלה 4.75 X 2.60 מ', נמצאו קטעים מעוטרים בשריגי גפן. בשטח הסטרה הדרומית נמצאו עיטורים של רימונים ועוף מנקר באשכול ענבים. החופרים מתארים גם סל עם כיכרות לחם, אולם ניתן לשער שתוארו פירות ולא כיכרות לחם. והחוקרים תיעדו גם פירות נוספים לא מזהים. לדברי החופרים- המוטיבים דומים לאלו שבכנסיית כורסי.

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי
- גפן, בהקשר עיטורי

כלים:

- סל, המכיל פירות, הקשר לא ידוע (Ovadiah & Ovadiah 1987, 70; ח"א 1975, נ"ו, 3; אר"ע חיספין, 1975).

חנות

תיארוך: סוף המאה השישית (563/4, 578/9 או 593/4)
מיקום האתר: חורבת חנות (חירבת אל-חאן), כ-1.5 ק"מ דרומית-מערבית למושב מטע, נ.צ.
1545.1244

אזור: הרי ירושלים

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: חפירה של שנהב א' בשנת 1985

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 10X 14 מ' (140 מ"ר)

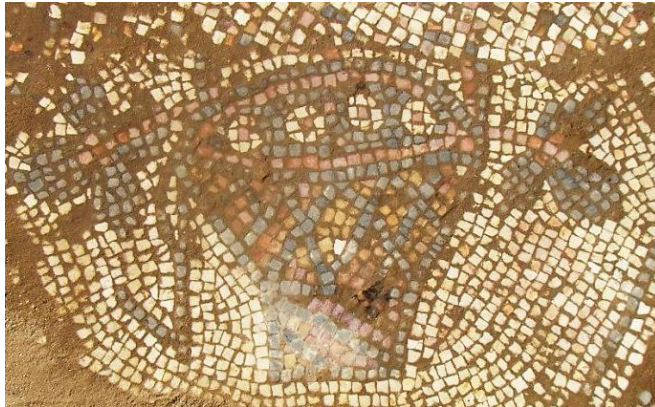
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כחול, ירוק, צהוב, כתום, תכלת

צפיפות אבני הפסיפס: 81 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

האולם מחולק לשני שטיחים, השטיח המערבי שבכניסה מעוטר בשריגי גפן היוצרים מדליונים מאוכלסים בבעלי חיים וכלים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על עוקץ יחיד או על שניים. הענבים המעוגלים מתוארים באמצעות מסגרת שורת אבנים שחורות ומרכזם מגוון באדום ולבן (איור 281). באחד המדליונים שרד קיליקס המכיל פירות מעוגלים המעורמים בצורה מסודרת בכלי. מסגרת הפירות מעוצבת באמצעות שורת אבנים שחורות, פנימה להן שורת אבנים אדמדמות והחלק הפנימי של הפרי באבנים לבנות. הפירות מעוגלים ונראים גדולים, ייתכן והייתה כוונה לעיצוב של תפוחים. נהגו להציג תפוחים לראווה ולהגשה בערימות מסודרות ובעיצוב של שלושה צבעים, מן הכהה בחלק החיצוני של הפרי אל הבהיר בחלקו הפנימי, למשל, בבית כנסת מעון-נירים.

בשטיח המזרחי בתוך מצולע מעוטר קלתוס המכיל ארבעה פירות עגולים חסרי ייחוד המעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים לבנות ומרכז מאבן בודדת אדומה. הפירות מעוצבים בסידור אבנים שונה מתיאור הענבים ואף גדולים מהם, לכן ייתכן שהכוונה לעצב תפוחים (איור 282). העיצוב מזכיר את התפוחים שתוארו ברמת דיוק גבוהה יותר מקפלת הקבורה הארמנית מרחוב הנביאים בירושלים.

איור 282: סל קלתוס המכיל תפוחים, חורבת חנות (צילום 2010)

איור 281: קיליקס המכיל תפוחים מאוכלס במדליונים של שריג גפן, חורבת חנות (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- תפוח, בתוך קיליקס, בהקשר ראווה והגשה
- תפוח, בתוך קלתוס, בהקשר ראווה

כלים:

- קלתוס, מכיל תפוחים (?), בהקשר ראווה
(שנהב 1986, 25; שנהב 1997; 269-272; Shenhav 2003).

חני, חורבת אל-בורג' אל-חנייה

תיארוך: מאה שיטית

מיקום האתר: כ- 9 קילומטרים צפונית-מזרחית ללוד, נ.צ. 159.147 (רי"ח 197168.659256)

אזור: שפלת יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: מכוסה באתרו

תולדות המחקר: האתר נסקר לראשונה בידי קונדר ק"ר וקיצ'נר ה"ה במסגרת סקר א"י (SWP); בשנת 1932 ביקר באתר ברמקי. בשנת 1978 נערך סקר על-ידי פינקלשטיין י'. בשנת 1983 נערך סקר על ידי ספראי ז' ודר ש'. האתר נכלל בסקר של גופנא ר' ובית-אריה י'. בשנת 2002 נערכה באתר חפירת הצלה בניהולם של דהרי ע' וזלינגר י'.

תפקיד המבנה: כנסייה כחלק ממנזר נשים

גודל הפסיפס: חדר דרומי-מזרחי L102- 6.3 X 4.9 מ' (30.87 מ"ר)

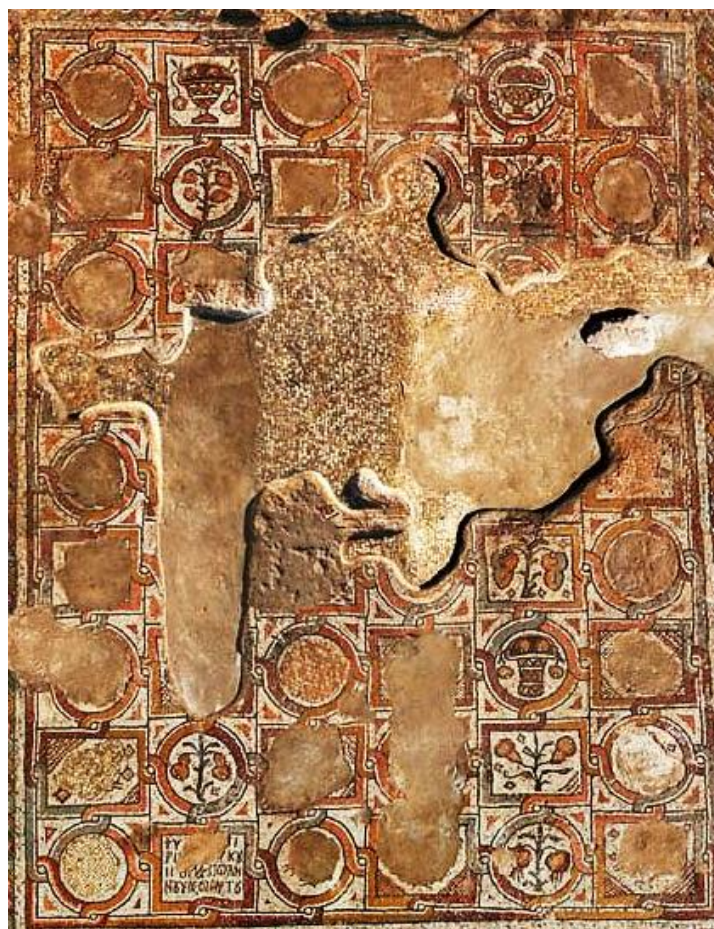
צבעים: לבן, שחור, אפור, ארגמן, צהוב, ירוק, כחול, כתום, זכוכית

צפיפות אבני הפסיפס: 85 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

החדר הדרומי-מזרחי שבאתר (L102) מעוטר באמצעות מדליונים גיאומטריים המאכלסים, עופות, יונקים, סלים ופירות (איור 283):

- א. שיח קטן נושא שני רימונים בעלי כתר ברור, הרימונים מעוצבים באמצעות אבנים בגוונים של אדום וכתום (איור 284).
- ב. שיח קטן נושא ארבעה אפרסקים (איור 285, איור 286).
- ג. שיח קטן הנושא שני אגסים גדולים המעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות, תוכם של הפירות מעוצב באמצעות גוונים אדומים וכתומים, הפירות גדלים כמוונים כלפי מעלה (איור 287), ובשיח דומה הפירות גדלים כמוונים כלפי מטה (איור 288), נקודה לבנה בקצה הפרי מדמה את שאריות הפריחה.
- ד. שיח קטן נושא ארבעה אפרסקים המעוצבים באמצעות אבנים כתומות וחציו השני באבנים אפרפרות (איור 289).
- ה. שלושה כלים מכילים פירות מעוגלים המעוצבים באמצעות אבנים אדומות וכתומות, בקצה כל פרי נקודה לבנה המסמנת את מקום שאריות הפריחה. על פי גודלם של הפירות וצורתם המעוגלת, אפשר לשער שבכוונת היוצרים היה לתאר תפוחים. הכלי האחד הוא סל מעוגל עם בסיס טבעתי על רגל, משני צדדי הכלי שני ענפים קצרים הנושאים עלים פשוטים (איור 290), כלי שני הוא גביע חרס מעוטר וצבעוני ומשני צדדיו תלויים על ענפים קצרים שני תפוחים נוספים (איור 291), הכלי השלישי הוא סל קלתוס ומשני צדדיו תלויים שני תפוחים נוספים על ענפים (איור 292).

איור 283: חדר דרומי-מזרחי, כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)

איור 286: שיח אפרסק,
כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger
(Not yet published)

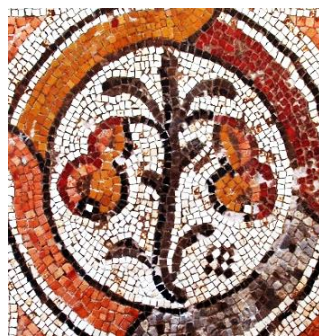
איור 285: שיח אפרסק, כנסיית
חורבת חני (Dahari & Zelinger
(Not yet published)

איור 284: שיח רימון,
כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger
(Not yet published)

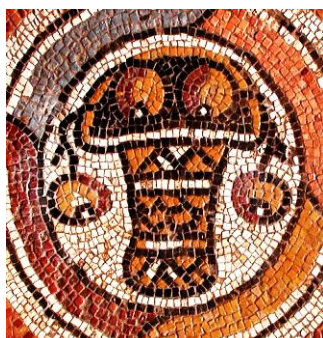
איור 289: שיח אתרוג, כנסיית
חורבת חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)

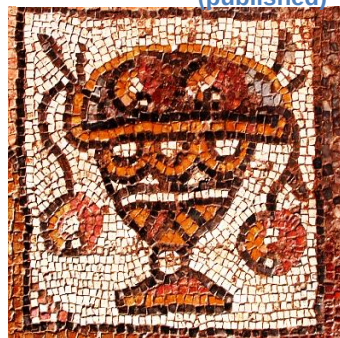
איור 288: שיח אגס, כנסיית
חורבת חני (Dahari & Zelinger
(Not yet published)

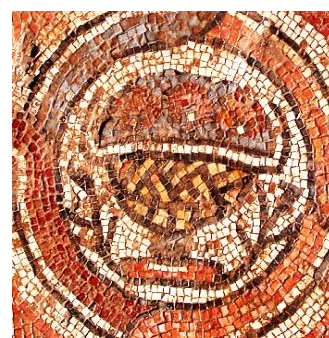
איור 287: שיח אגס, כנסיית חורבת
חני (Dahari & Zelinger (Not yet published)

איור 292: סל קלתוס המכיל
תפוחים, כנסיית חורבת חני
(Dahari & Zelinger (Not yet published)

איור 291: גביע המכיל תפוחים,
כנסיית חורבת חני (Dahari & Zelinger
(Not yet published)

איור 290: סל מעוגל המכיל
תפוחים, כנסיית חורבת חני
(Dahari & Zelinger (Not yet published)

גידולים חקלאיים:

- רימון, על שיח, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אפרסק, על שיח, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אגס, על שיח, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- אתרוג, על שיח, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- תפוח (?), בתוך סל מעוגל על רגל, בתוך גביע, בתוך סל קלתוס, בהקשר ראווה

כלים:

- סל מעוגל עם בסיס טבעתי ורגל, מכיל תפוחים (?), בהקשר ראווה
- גביע, מכיל תפוחים (?), בהקשר ראווה

- סל קלתוס, מכיל תפוחים (?), בהקשר ראוה (ספראי ודר 1983; דהרי 2003, 106-102; דהרי 2013; Dahari & Zelinger, Not yet published; http://www.antiquities.org.il/site_Item_heb.asp?id=115,28.7.2013).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי (קלונר 2001, 177, מס' 428; Vincent 1911, Pl. IV; Avi-Yonah 1933, 165-166, No. 71; Ovadiah 1970, 82-83, No. 113).

ירושלים, דומינוס פלוויט, הר הזיתים, סנטה אנה או סנטה אנסטסיה

תיארוך: תחילת המאה השביעית
 מיקום האתר: ירושלים, הר הזיתים, נ.צ. 173.171
 אזור: ירושלים
 מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר
 תולדות המחקר: חפירה של בגטי ב' בשנת 1954
 תפקיד המבנה: אורטוריום (חדר תפילה) כחלק ממנזר ובו קפלה, חדרים, מתקנים חקלאיים סביב לחצר מרכזית
 גודל הפסיפס: 8.92 X 3.55 מ' (32 מ"ר)
 צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, ירקרק, תכלת, כחול, צהוב, כתום, ורוד, סגלגל
 צפיפות אבני הפסיפס: בעיצוב הדגמים עד כ-200 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

השטיח מחולק לשלושה פנלים, הפנל המערבי מורכב ממעגלים בתוך מצולעים המאכלסים בדג, פרחים ופירות (איור 293):

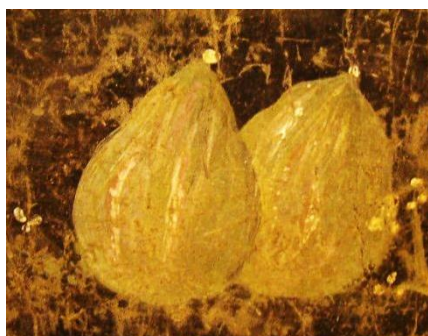
א. שתי תאנים ירקרקות ומוארכות בתהליך ייבוש להפיכתן לגרוגרות, קשורות לשרוך כחול (איור 294), זהו תיאור יחידאי המתאר קשירת התאנים לשרוכים ליצירת שרשרות. תאנים מוארכות ובעיצוב דומה נראות בציור קיר מהרקולנאום, איטליה (איור 295). בחלק התחתון של הפרי מהפסיפס הנוכחי ניכר האוסטיאול המתואר באמצעות חצי מעגל של אבנים לבנות. תיאור של גרוגרות הדחוסות ('דרוסות') לכדי דבילות מתוארות במקורות פעמים מספר, כמו במשנה בבא מציעא, פרק ב', ב', א': "אלו מציאות שלו: מצא פירות מפוזרין, מעות מפוזרות, כריכות ברשות הרבים, עיגולי דבילה", ורש"י פירש דבילה: "תאנים דרוסות בעיגול ונמכרות במשקל" (בבלי כתובת, ס"ד, ב'), הכוונה היא לתאנים מיובשות הדחוסות לכדי עיגול, ייתכן שאף קשרו אותן בחוט, כמו שנראה כאן בפסיפס כדי ליצור עיגול שאיננו מתפרק.

ב. אשכולות ענבים מעוגלים משני זנים מתוארים כאן, הזן האחד של ענבים שמסגרתם מאבנים כחולות והתוך מגוון בצהוב ולבן (איור 296), הזן השני של ענבים שמסגרתם מאבנים כחולות והתוך מגוון בוורוד ולבן.

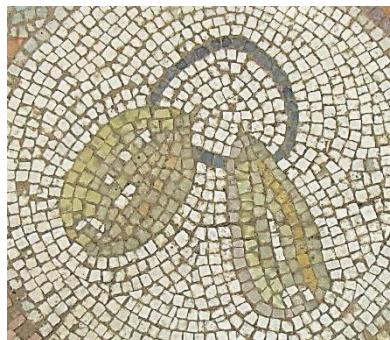
- ג. שלושה אפרסקים בצורת מעגל לא סימטרי, מעט מחודדים בקצה התחתון, צבועים במגוון של צבעים, אדום, וורוד, צהוב ולבן, בחלק העליון של הפרי ניכר מקום החיבור עם עוקץ הפרי באמצעות אבן לבנה בודדת (איור 297).
- ד. שתי תאנים צבעוניות וביניהן שלושה פירות שיזף סגלגלים או פירות עוזרר (איור 298). כל התיאורים שבפסיפס זה הם מקוריים, ועיצובם חד פעמי וייחודי, דבר שיכול להצביע על פירות שהיו מצויים בידי האומן במקום היצירה כמודלים, ולא סביר שהאומנים איירו פירות שאינם מקומיים. גודלם וצורתם של הפירות מזכירה אמנם את הדובדבן, אך דובדבנים לא גדלו בארץ ישראל ולא יכלו לשמש כמודל מקומי, בנוסף, פירות הדובדבן גדלים באשכולות קטנים של שני פירות או יותר ובאופן זה הם עוטרו באומנות התקופה, ובמקרה הנכחי הפירות בודדים.
- ה. שתי לופות, הימנית מעוצבת באמצעות אבנים ירקרקות ומתארת את שלב הבוסר של הפרי והעת בו הוא ראוי לאכילה. השנייה מעוצבת באמצעות אבנים בגווני אדומים-כתומים, ומתארת את הלופה בעת הבשלתה בעונת החורף, עת היא משמשת ליצירת ספוג לרחצה (פריס 2012) (איור 299).
- ו. אתרוג גדול המוצר פעמים לאורך גופו, מעוצב באמצעות אבנים צבעוניות בגווני אדום, ורוד, כתום צהוב ולבן (איור 300).
- ז. רימון גדול ואדמדם עם כתר מעוצב בצורה אומנותית וייחודית של הצלבה (איור 301).
- ח. אגס גדול מעוצב באמצעות אבנים צהובות וכתומות, באמצע גוף הפרי מימין מעוצבת מגרעת הנוצרת בצורה אומנותית וייחודית של אבנים קטנות ומשולשות (איור 302).
- ט. שני פירות מוארכים של פקוס מוצגים במרכז המדליון, צבעם ירקרק-צהוב, גופם המוארך מאוד וצורתם המכופפת מלמדת על מין הפרי (איור 303).
- י. אבטיח עגול וגדול (מלון עגול?) מעוצב בצורה סימטרית ומדויקת,⁸⁰ לראש האבטיח עוקץ ירוק, ובקצהו התחתון קו מאבנים צהובות, אשר כנראה מייצג את שאריות הפריחה, לאורכו של גוף האבטיח פסים הנוצרים באמצעות כתמים של אבנים לבנות בודדות ופס של אבנים לבנות (פריס 2012) (איור 304).⁸¹

⁸⁰ בגאטי סבר שזוהי דלעת או אבטיח (Bagatti 1955-56, 250).

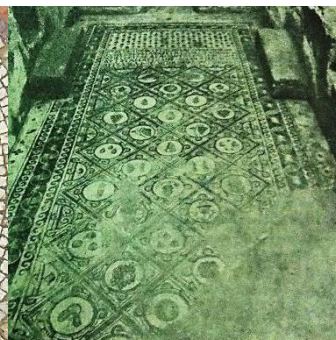
⁸¹ בגאטי כתב שהוא גילה קושי בזיהוי והאבחנה של מיני הפירות, עם זאת הוא ציין שניכר שוני בתיאורים אינדיבידואליים של הפרטים, ושניכרת השקעה של מאמץ ליצור תיאורים שונים, כמו למשל אשכולות ענבים משני זנים (Bagatti 1955-56, 250).

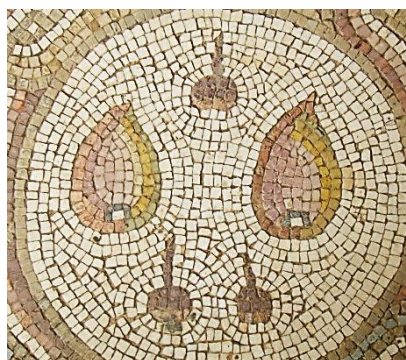
איור 295: תאנים, ציור קיר מהסגנון הראשון, הרקולנאום, איטליה (צילום 2011, מוזיאון נאפולי, מס' 9733)

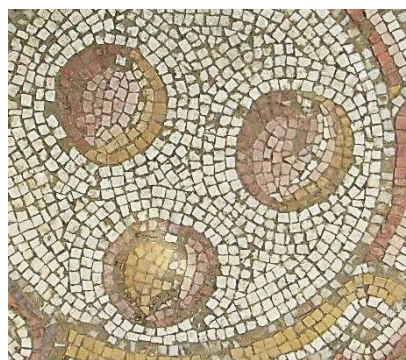
איור 294: תאנים קשורות, אורטוריום דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 293: אורטוריום, דומינוס פלוויט (Bagatti 1955-56, 249 Fig. 5)

איור 298: תאנה ושיזף, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 297: אפרסק, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 296: אשכול ענבים, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

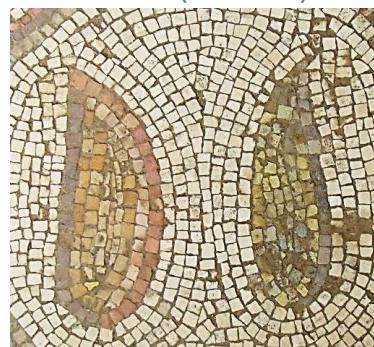
איור 302: אגס, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 301: רימון, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 300: אתרוג, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 299: לופה, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 304: אבטיח, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

איור 303: פקוס, דומינוס פלוויט, ירושלים (צילום 2011)

- תאנה, ייבוש לגרוגרות ויצירת דבלות, בהקשר ראווה
 - גפן, ענבים מעוגלים אדומים וצהובים, בהקשר ראווה
 - אפרסק, בהקשר ראווה
 - שיזף/עוזרר, בהקשר ראווה
 - לופה, צעירה לאכילה, בהקשר ראווה
 - לופה, בשלה להכנת ספוג רחצה, בהקשר ראווה
 - פקוס, בהקשר ראווה
 - אתרוג, בהקשר ראווה
 - רימון, בהקשר ראווה
 - אגס, בהקשר ראווה
 - אבטיח (מלון?), בהקשר ראווה
- (Ovadia & Ovadia 1987, 81-83; Bagatti 1955-56, 245-255).

ירושלים, כנסיית הר ציון, 'דורמציון', רכוש האבות אוגוסטין

איור 305: שריגי גפן, חדר מצפון לכנסיית הר ציון (Vincent 1908, Pl. I)

תיארוך: מאות רביעית-חמישית

מיקום האתר: הר ציון, ירושלים

אזור: ירושלים

תולדות המחקר: חפירה בשנים 1890-1913

תפקיד המבנה: חדר מצפון לכנסייה

גודל הפסיפס: 4 X 3 מ'

צבעים: צבעוני

נושאי הפסיפס:

שריגי גפן משתרגים מתוך אמפורה, השריגים נושאים עלים ואשכולות ענבים, השריגים יוצרים מדליונים המאכלסים בעלי חיים (איור 305).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים היוצרים שריגים, בהקשר עיטורי
- (Avi-Yonah 1933, 170, No. 125; Vincent 1908, 406-409, Pl. I, 1).

ירושלים, כנסיית העלייה הרוסית, קפלת יוחנן המטביל

רצפת הפסיפס הותקנה במאות החמישית או השישית.

שטחה המקורי של כל הרצפה איננו ידוע והוא מכוסה באריחי שיש חדשים. אולם שטחו של השטיח

המעוטר והגלוי כיום הוא 6 מ"ר בלבד.

איכותו של הפסיפס בינונית עד גבוהה (130 אבנים בדצמ"ר).

נושאי הפסיפס:

במדליונים שובצו יונקים עופות ודגים, וביניהם גם פריטים צמחיים וכלים. מבין גידולי החקלאות עוטרו: אשכול ענבים אדומים, אבטיח או מלון עגול, תאנה ורימון. גם עלי קולקס הקדמונים עוטרו,

והם כנראה שימשו כמצע להגשת מזון (**Error! Reference source not found.** 11).

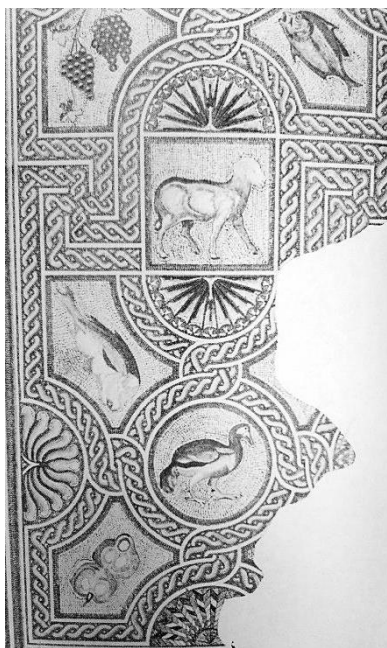
Lees G. Robinson, 1893, Mosaic Pavement on the Mount of Olive, *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* 25.2: p. 139-140; קלונר ע', 1993, **הסקר הארכאולוגי של ארץ ישראל**, סקר ירושלים 102 [אתר] 429; <https://archive.is/u9zkN/78efc9e037781c6869edd65d65f5fd01e22176f0.gif> (תאריך גישה: 12.11.2016)

ירושלים, כנסיית העלייה הרוסית, קפלה

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום: בסמיכות מקום לקפלה הקודמת, חצר כנסיית העלייה הרוסית, ממזרח לכנסייה

אזור: ירושלים

איור 306: גפן ואתרוג, קפלה בחצר כנסיית העלייה הרוסית, ירושלים (Clermont-Ganneau 1899)

תולדות המחקר: הרצפה התגלתה בשנת 1872 בעת חפירת

יסודות למבנה, וכוסתה באדמה למניעת פגיעה

גודל הפסיפס: 6.7 X 4 מ' (27 מ"ר)

תפקיד המבנה: קפלה או כנסייה קטנה

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, כתום, צהוב

נושאי הפסיפס:

הפסיפס מורכב ממדליונים גיאומטריים המאכלסים דגים, עופות, יונקים ופירות. מבין הפירות ניכרים שני אשכולות ענבים מעוגלים ואתרוג גדול שמותניו צרות (איור 306).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר ראווה

- אתרוג, בהקשר ראווה

(קלונר 2001, 177, מס' 429; Clermont-Ganneau

<http://www.antiquities.org.il/images/archinfo/061-090/080.pdf> 1899, 327-342

(4.4.2012)

ירושלים, קפלת קבורה ארמנית, מוסררה, רחוב הנביאים 18

תיארוך: מכיוון שלא קיים במחקר תיארוך מוחלט המסתמך על חפירה מסודרת, ניתן להסיק לפי הקומפוזיציה של המדליונים המאוכלסים הדומה לפסיפסי הנגב ודרום שפלת יהודה, שהתיארוך נע

בין השנים 500-660

מיקום האתר: רחוב הנביאים 18, ירושלים

אזור: ירושלים

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: הרצפה התגלתה אגב חפירת יסודות להקמת מבנה חדש באדמתו של אפנדי מוסלמי בשנת 1894, הרצפה התגלתה בעומק של 3 מ' מתחת לפני השטח, ונשארה באתרה מתחת לקומות הבניין

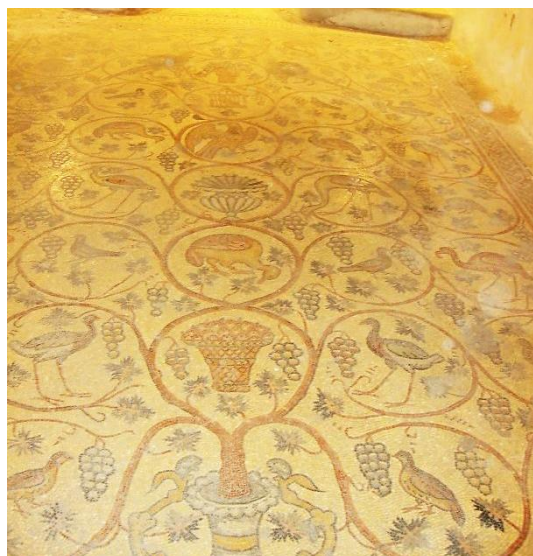
תפקיד המבנה: קפלת קבורה

גודל הפסיפס: 6.3 X 3.9 מ' (25 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כתום, צהוב, תכלת, ירקרק-אפור

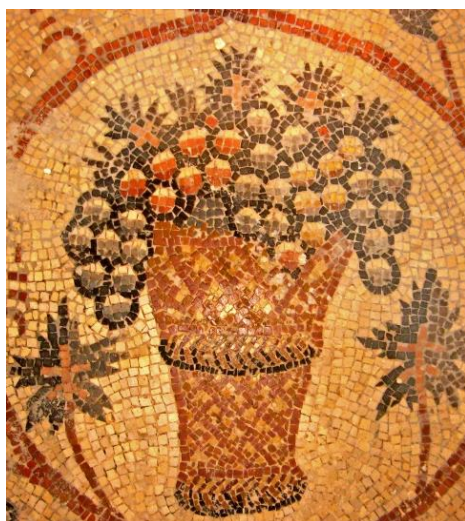
צפיפות אבני הפסיפס: 90-110 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

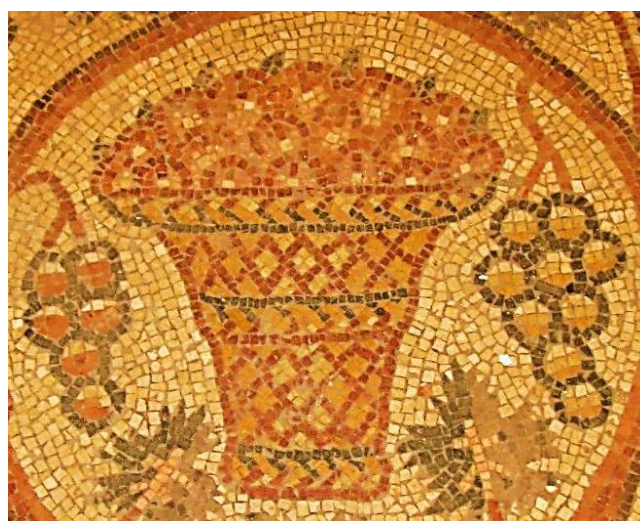

איור 307: קפלת קבורה, מוסררה, רחוב הנביאים, ירושלים (תמר הירדני)

שריגי גפן הבוקעים מאמפורה יוצרים 43 מדליונים בשורות של 5, המדליונים מאכלסים עופות, כלים וסלים עם פירות (איור 307). שריגי הגפן נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים הנישאים על שני עוקצים. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים שחורות והתוך בגיוון של אבנים בצבעים: אדום-כתום-לבן. חום-צהוב-לבן. כתום-צהוב-לבן ושחור-אפור-לבן. גיוון המלמד על היכרות עם זנים שונים ענבים, אדומים, שחורים ובהירים-צהבהבים. בזוויות שבין המדליונים, מפאת מחסור בחלל, מתוארים עלים אחדים בצורה ייחודית ממבט צד (בחלק העליון והימני של איור 309), בדומה לתיאור מבית כנסת מעוז חיים. בשורה השלישית, בטור המרכזי מעוטר קלתוס המכיל תפוחים. מסגרת התפוחים מעוצבת באמצעות אבנים אדומות והתוך באבנים כתומות, במרכז כל פרי אבן לבנה להדגשת הבוהק. במסגרת פני הסל שבעה עלים ירוקים-אפורים המרפדים את התפוחים (איור 308). בשורה השמינית בטור המרכזי מעוטר קלתוס המכיל אשכולות ענבים מעוגלים, המונחים על מצע של עלי גפן. הענבים שבסל מגוונים בשלל הגוונים המפוזרים ברחבי הרצפה כולה.

איור 309: סל קלתוס המכיל ענבים, קפלת קבורה, מוסררה, רחוב הנביאים, ירושלים (צילום: תמר הירדני)

איור 308: סל קלתוס המכיל תפוחים, קפלת קבורה, מוסררה, רחוב הנביאים, ירושלים (צילום: תמר הירדני)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, שחורים וצהובים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, שחורים וצהובים, בתוך קלתוס במדליון, בהקשר ראווה
- תפוח, בתוך קלתוס במדליון, בהקשר ראווה

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים מעוגלים אדומים, שחורים ובהירים, בהקשר ראווה
 - קלתוס, מכיל תפוחים, בהקשר ראווה
- (אבי-יונה 1992, 707-706; Avi-Yonah 1933, 171-172; Schick & Bliss 1894, 257-261; (No. 132; Owsepian 1895, 88-90, Taf. I).

ירושלים, אורפאוס, קפלת קבורה משפחתית, מוסררה

תיארוך: סוף מאה חמישית תחילת מאה שישי
מיקום האתר: מצפון לשער שכם
אזור: ירושלים
מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון איסטנבול
תולדות המחקר: חפירה של התגלה בעת בניית בתים של שכונה יהודית מצפון-מערב לשער שכם
בשנת 1901
תפקיד המבנה: קפלת קבורה משפחתית
גודל הפסיפס: 5.7 X 3.2 מ' (18 מ"ר)
צבעים: לבן שחור, אדום אפור, צהוב, כתום, כחול, אבני זכוכית
צפיפות אבני הפסיפס: אבנים זעירות במרכז הדגמים

נושאי הפסיפס:

במרכז השטיח מתוארת סצנת אורפאוס המוקפת במסגרת מדליונים מעלי קוציץ המאכלסים יונקים, עופות ופירות:

א. אתרוג גדול מעוצב באמצעות מסגרת של אבנים צהובות בחלקו האחד ואבנים ארגמניות בחציו השני, מותני הפרי מוצרות, ואבנים בהירות משרטטות שתי אליפסות בחלקים הפנימיים של הפרי (איור 310).⁸²

ב. ארבעה רימונים מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים אדמדמות-כתומות בחלקו האחד של כל פרי, מן הצד השני המסגרת עשויה מאבנים לבנבנות, מרכז הפרי כתום בהיר, לכל רימון כתר בולט (איור 311).

ג. סל קלתוס מכיל אשכולות ענבים, במרכזו ענבים מעוגלים שמסגרתם מאבנים אדומות ומרכזם לבן להדגשת בוהק הפרי, מימין הסל משתלשל אשכול נוסף (איור 312).⁸³

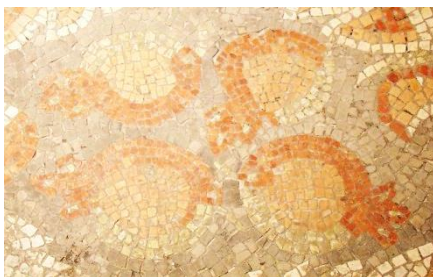
ד. חמישה אפרסקים מעוצבים באמצעות אבנים בגווני אדומים וכתומים, במרכז הפרי כתמים בהירים ולבנים מאבנים זעירות. העוקץ מתחבר אל גוף הפרי בגומה קטנה העוזרת בזיהוי הפרי עם האפרסק, בנוסף לצורתו כעין לב צבעיו האופייניים (איור 313).

⁸² ונסן כתב שזו דלעת (Vincent 1901, 439).

⁸³ אבי-יונה כתב שמתוארים גם שקדים (Avi-Yonah 1933, 172).

איור 312: קלתוס עם ענבים, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)

איור 311: רימונים, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)

איור 310: אתרוג, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)

איור 313: אפרסק, קפלת אורפאוס, ירושלים, מוזיאון איסטנבול לארכיאולוגיה, מס' 1306 (צילום 2011)

גידולים חקלאיים:

- אתרוג, במדליון קציץ, בהקשר עיטורי וראווה
- רימון, במדליון קציץ, בהקשר עיטורי וראווה
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, במדליון קציץ, בהקשר עיטורי וראווה
- גפן, בתוך סל עם בסיס שטוח, במדליון קציץ, בהקשר עיטורי וראווה
- אפרסק, במדליון קוציץ, בהקשר עיטורי וראווה

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים מעוגלים אדומים, בתוך מדליון קציץ, בהקשר עיטורי וראווה (Avi-Yonah 1933, 172-173, No. 133; Vincent 1901, 436-442).

ירושלים, כתף הינום

תיארוך: ראשית המאה החמישית לראשית המאה השביעית

מיקום האתר: כתף הינום

אזור: ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של ברקאי ג' בשנים 1975-1989

גודל הפסיפס: גודל המבנה המקורי - 25 X 45 מ' (1125 מ"ר)

נושאי הפסיפס:

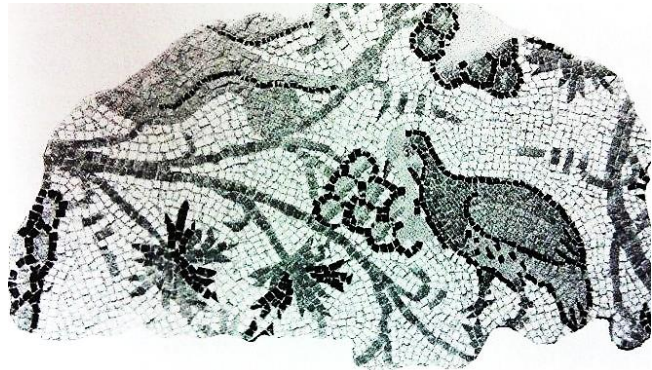
קטע קטן של פסיפס שרד ובו נראים שריגי גפן הנושאים עלים קנונקות ואשכולות של ענבים מעוגלים הנישאים על שלושה עוקצים, בינות לשריגים מעוטרים עופות (איור 314)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי (אבי-יונה 1992, 709-708; ברקאי 1984, 96-97).

איור 315: תן נוגס באשכול ענבים, כנסיית אנטימוס, יריחו (Augustinovic 1951, Fig. 19)

איור 314: שריגי גפן, כנסיית כתף הינום (אבי-יונה 1992, 708)

יריחו, כנסיית אנטימוס

תיארוך: מאה שיטית

מיקום האתר: צפונית-מערבית ליריחו, נ.צ. 193.140

אזור: בקעת הירדן

תולדות המחקר: חפירה של אוגוסטינוויק א' בשנת 1950

תפקיד המבנה: כנסייה

נושאי הפסיפס:

רק חלק מהפסיפס שרד ובו מסגרות גיאומטריות מאוכלסות ביונקים, עופות, דגים וצמחים. במסגרות נפרדות נראים שריגי גפן הנושא עלה וקנוקנת, עלה גפן,⁸⁴ תן נוגס באשכול ענבים מעוגלים (איור 315). יונקים הנוגסים באשכולות ענבים מצויים באומנות התקופה, ומבין היונקים הארנבות הן הנפוצות ביותר, אולם גם שועל האוכל ענבים מתוך קלתוס מעוטר בכנסיית המרטיר מבית שאן ובכנסיית תומס הדיאקון, המתוארכת למאה השישית, מהר נבו (Piccirillo 1993, 182-187).

⁸⁴ יש שרשמו שעלה הגפן הוא עץ התמר (Ovadia & Ovadia 1987, 143; Augustinovic 1951: 20, Fig. 20)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי

הקשר חקלאי

- תן אוכל ענבים, בהקשר לנזק לכרמים
(Ovadia & Ovadia 1987, 143; Augustinovic 1951, 66-77, Figs. 15, 19, 20).

כורסי

תיארוך: מאה שישית (שנת 585/6 לפי הכתובת)
מיקום האתר: מזרח הכינרת, נ.צ. 210.248
אזור: בקעת כינרת
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר
תולדות המחקר: חפירה של צפריס ו' ואורמן ד' בשנים 1973-1970
תפקיד המבנה: כנסייה
גודל הפסיפס: גודל הכנסייה- 28X 45 מ', גודל האולם- 18X 8 מ' (144 מ"ר), גודל כל סטרה- X18
3 מ' (54 מ"ר X 2), סה"כ- 252 מ"ר
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, צהוב, חרדל, כתום, ורוד
צפיפות אבני הפסיפס: 100-90 אבנים בדצמ"ר בסטראות

נושאי הפסיפס:**סטרה צפונית ודרומית**

פסיפס האולם המרכזי נהרס כמעט כולו. הפסיפסים של שתי הסטראות מעוטרים ב- 296 מדליונים מעוינים המאכלסים עופות, דגים, סלים, פירות, עלים ופרחים. לדעת צפריס החפצים והפירות המתוארים היו נפוצים ומצויים, כמו הדגים מהכינרת, ושיטת עיטור בשטיח המחולק לתאים רבועים בהם עיטורי צמחים ובעלי חיים נפוץ מאוד באומנות התקופה (Tzaferis 1983, 23-25).⁸⁵ המוטיבים מהסטרה הצפונית נסקרים ממערב למזרח, עם השוואה למוטיבים דומים מהסטרה הדרומית:
א. עלה גפן מעוצב באמצעות שני גוונים של אבנים אפורות, העורק המרכזי צבוע בכתום, העלה בעל חמש אונות ומתואר באופן מדויק וריאליסטי (איור 316).
ב. עלה ופרי של תאנה (איור 317). העלה מעוצב באמצעות שני גוונים של אבנים אפורות, העורק המרכזי של העלה צבוע בוורוד בהיר וכהה, העלה בעל חמש אונות ותיאורו ריאליסטי למדי. על העוקץ מעוצבת תאנה מפוספסת בגוונים של כתום ומילוי לבן. פספוס זה מתאר את פסי האורך החרוצים על גוף הפרי במציאות. תאנים מפוספסות מעוצבות פעמים תכופות באומנות התקופה,

⁸⁵ צפריס תיאר מקבילות בשיטת העיטור (Tzaferis 1983, 23-25) מלבנון, ויילה Jenah מביירות (Chehab 1958, 62, Fig. 11), ויילה Awzai מביירות (Chehab 1958, 125, Fig. 11).

למשל בציור הקיר מאופלונטיס (<http://cuisineromaine.voila.net/fruits1.htm>, 4.7.2013), או בפסיפס בית חג הנילוס בציפורי.

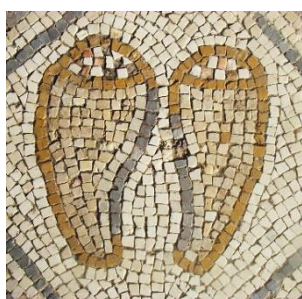
- ג. שלושה פירות של עוזרר נישאים על אשכול קטן של ענפים כתומים היוצאים מנקודה משותפת (איור 318). הפירות בעלי כתר קטן המאוייר באמצעות שורה קצרה של אבנים, הפירות מתוארים באמצעות קו מתאר ורוד ומילוי בהיר יותר, שני עלים דקים נלווים לענפים בחלקם העליון.
- ד. שני פירות של לופה מעוצבים זה ליד זה (איור 319). הפרי חתוך בראשו ונראים בו גרעיניו, המעוצבים באמצעות תשבץ של אבנים לבנות וורודות. מסגרת הפרי מסומנת באמצעות אבנים בצבע חרדל, דבר המרמז על הפיכת הלופה לחומה בעת הבשלתה בעונת החורף. בחורף קולפים את הלופה, מוציאים את הזרעים ומכשירים הפרי לשימוש כספוג לרחצה.
- ה. אשכול הנושא ענבים מעוגלים המעוצבים באמצעות קו חיצוני של אבנים בצבע חרדל, תוך הענב מגוון בוורוד ובלבן, האשכול נישא על שני עוקצים וקנוקנת בצדו (איור 320). אשכולות ענבים נוספים מעוטרים בפסיפס זה, חלקם מסוגגנים יותר ומשולבים עם עלה ברקע האשכול והם מתוארים במגוון שילובים של צבעים: מסגרת בחרדל ואדום עם תוך ורוד ולבן. מסגרת באפור ותוך באפור בהיר ולבן. מסגרת בכתום ותוך בוורוד ולבן.
- ו. אתרוג גדול מחולק לשני גוונים, חציו אפור וחציו כתום (איור 321). משחק זה של אור וצל מעניק לפרי עומק ונפח, כשחלקו הפנימי מעוצב באבנים בהירות ומדגיש את בוהק הפרי, על העוקץ שני עלים.
- ז. קרא (דלעת הבקבוק) מעוצבת באמצעות מסגרת של אבנים שחורות-אפורות (איור 322). תוך הפרי מגוון בצבעים בהירים יותר של אפור ולבן היוצרים נפח לפרי ומדמים את צורתו המעוגלת. חלקו השמאלי של הפרי מואר ומדגיש את כיוון האור המקרין. בחלקו התחתון של הפרי שלוש אבנים משולשות קטנות המתארות את שאריות הפריחה של הדלעת. פירות קרא שצורתן זהה למראה הדלעות מן הפסיפס משווקות אף היום ברשתות השיווק הגדולות לצורכי מאכל בחודשים אוגוסט-ספטמבר, ואף שאריות הפרח המיובש עדיין מחוברות אל בסיס הפרי (איור 323). פירות קרא בוגרים שתוכנן רוקן, שימשו בעבר לקיבול ונשיאה של מים ונוזלים שונים. הקירבה אל הכינרת יכולה לרמז על שימוש בקרא הבוגרת לנשיאת מים מן הים אל האתר.
- ח. זוג מלוני עג'ור מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים שחורות-אפורות, תוכם של הפירות מגוון בכמה צבעים אפורים בהירים ובז', ליצירת עומק וצלליות, בחלקו התחתון של כל פרי אבנים משולשות המדמות את שאריות הפריחה (איור 324).⁸⁶

⁸⁶ צפיריס כתב שאלו חרובים או קישואים (Tzaferis 1983: 25), אולם, לא יתכן שאלו פירות החרוב, *Ceratonia siliqua*, בגלל: גודלם הניכר של הפירות המתוארים על גבי הפסיפס, צורתם הכללית המתרחבת כלפי מטה ובחלקם התחתון נראות שאריות הפריחה, דבר שלא נראה בחרובים; הזיהוי עם קישוא, *Cucurbita pepo*, בוודאי איננו אפשרי, משום שמוצאו של הקישוא הוא מיבשת אמריקה והקישוא לא היה בנמצא בעת העתיקה בישראל. יש שהגדירו צמדי פירות אלו כ"בננות" (פליקס הביא את דבריו של מנדל נון: פליקס 2000, 299 הערה 8), אולם, מוצא הבננה מהאזורים הטרופיים של דרום-מזרח אסיה, והיא הופצה רק בעקבות הכיבוש הערבי, ומצויה בישראל רק כמה מאות שנים (Zohary et al. 2012, 7-8; קדמן ולהב 1990, 134; עמר 2005, 259).

ט. מלון עגול ומפוספס המעוטר בקו המתאר באבנים שחורות, חלקו הפנימי של המלון מפוספס לאורכו בחילופי אבנים שחורות, אפורות ולבנות, בחלקו התחתון של הפרי עיגול המדמה את שארית הפריחה והצלקת (איור 325).⁸⁷

י. תפוח שחצי ממסגרתו מעוצבת באמצעות אבנים אפורות והחצי השני באבנים בצבע חרדל, תוך הפרי מעוצב באמצעות משחק של אבנים בהירות יותר היוצרות תחושת נפחיות ובוהק. בחלקו התחתון של הפרי כעין טבור המדמה את שאריות הפריחה, עלה תמים ורחב, ריאליסטי, נישא על עוקץ הפרי (איור 326).

יא. רימון גדול בעל כתר ברור מעוצב באמצעות מסגרת אבנים כתומות וורודות, חלקו הפנימי באמצעות אבנים בהירות יותר ומרכזו לבן להדגשת בוהק הפרי. הרימון נישא על ענף קצר אליו מחובר עלה תמים ומוארך מעט (איור 327).

איור 319: לופה, כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 318: פירות עוזרר, כנסיית כורסי (צילום 2011)

איור 317: תאנה ועלה, כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 316: עלה גפן, כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 323: קרא (דלעת הבקבוק) (צילום 2013)

איור 322: קרא (דלעת הבקבוק), כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 321: אתרוג, כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 320: אשכול ענבים, כנסיית כורסי (צילום 2010)

⁸⁷ צפיריס כתב שאלו מלוניס או דלעות (Tzaferis 1983: 25), גם עובדיה זיהו דלעת (Ovadiah & Ovadiah 1987,), 104, אולם הזיהוי עם הדלעת העגולה המוכרת כיום, *Cucurbita*, איננו אפשרי, משום שמוצאה מאמריקה והיא לא הייתה בנמצא בעת העתיקה בישראל.

איור 327: רימון, כנסיית
כורסי (צילום 2010)

איור 326: תפוח,
כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 325: מלון עגול,
כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 324: מלון עגור,
כנסיית כורסי (צילום 2010)

עלים דמויי לב כמצע הגשה לפירות

שורה של עלים דמויי לב שעליהם מונחים פירות שונים מעוטרת בכל אחת מהסטרות (איור 328, איור 329, איור 330, איור 331, איור 332), העלה דמוי הלב מעוצב באמצעות אבנים שחורות ועלי מונחים הפירות.⁸⁸ העלה הרחב דמוי הלב יכול להיות מזוהה עם עלה של לוף ארצישראלי, *Arum palaestinum*, צמח ממשפחת הלופיים (*Areceae*), הגדל בר בארץ ישראל באזורים הים תיכוניים. בעבר גידלו את הלוף לשימוש בעלים למאכל, לאחר בישול ממושך וגם לייצור של תרופות והוא מוזכר בדברי חז"ל⁸⁹ (קריספיל 2009, 536-544). אולי עלים אלו מייצגים את עלי קולקס הקדמונים, *Colocasia antiquorum*, אף הוא ממשפחת הלופיים (איור 334). הקולקס הוא צמח ממוצא טרופי, בעל פקעת אגירה, המשמש לאכילה, הוא נזכר במשנה במונח 'קרקס'⁹⁰ ובתלמוד הירושלמי בשם 'קולקס'⁹¹ (פליקס 2000, 167, 320; עמר 2000, 293-294). רבי חזקיה די סילוה, בן המאה ה-17, כתב בספרו 'חדושי מים חיים' ש"קולקס בלשון ישמעאל וגדל ממנו הרבה במצרים" (הלכות מתנות עניים פרק ב'). ייתכן שהעלים שימשו גם כמצע להגשת פירות כפי שמוצג בפסיפסים מהתקופה. למשל, תאנים ולימונים מוגשים על גבי מגש עלה נראים בפסיפס Palazzo Sora, רומא (Becatti 1975, Pl. LXI, 1). בפסיפס האנשת גאיה (GE) מאנטיוכיה, המתוארך למאה החמישית, ניתן לזהות את הפירות הבאים המוצגים על עלים דמויי לב: אשכול ענבים, דובדבנים, שזיפים, תאנים, אפרסקים, משמשים, רימון, מלון עגול, ומלון עגול ומפוספס שצורתו מוארכת מעט (איור 333, איור 335).⁹² בפסיפס מקפלת הקבורה מאל-חמאם, בית שאן נראה עלה

⁸⁸ עובדיה זיהו הדגם עם עלי קיסוס, Ivy (Ovadia & Ovadia 1987, 103-104). בדרך כלל החוקרים שזיהו עלים עם הקיסוס או עם Ivy, התכוונו לתיאור של עלה דמוי לב כלשהו ולאו דווקא לקיסוס החורש, *Hedera helix*, שצורת העלה שלו שונה ומורכבת מכמה אונות. צפיריס תיאר עלים דמויי לב המגוונים באבנים צבעוניות בחלקם הפנימי (Tzaferis 1983, 25).

⁸⁹ "הלוף שהעלה תמרות בשביעית" (תוספתא שביעית, פרק ב', ב') ופליקס זיהו אותו בוודאות עם הלוף הארצישראלי (פליקס 1967, 220-222).

⁹⁰ "שום בעל בכי, ובצל של רכפה, והגריסין הקילקין, ועדשים המצריות רבי מאיר אומר אף הקרקס, רבי יוסי אומר אף הקוטנין פטורין מן המעשרות, ונלקחין מכל אדם בשביעית (מעשרות ה', ז')."

⁹¹ "במיני אפומלייא כגון נבעה ומסרולה ופלוליה וקלוקס". רבי יצחק בר חקילא רבי יהושע בן לוי תריהון אמרין קולקס כירק למעשרות ולשביעי' ולפיאה ולכלאים ולנדרים צריכה" (ירו', נדרים, פ"ז, ה"א, כ"ד, ע"ב).

⁹² תיאור זה, בהשוואה לתיאורי ברכתה של גאיה, מחזק את ההשערה שתיאורי הפירות והירקות על גבי הפסיפסים של כנסיות מטרות לתאר את ברכת האדמה בחסותו של האל ובהנהגתה של הכנסייה.

דמוי לב בידיו של דמות חודש יולי ועליו מונחים פירות. בפסיפס כנסיית השליחים ממידבא המתוארכת לשנת 578 (Piccirillo 1993, 80), מעוצבים עלים דמויי לב בתוך מסגרות גיאומטריות המאכלסות גם פירות, פרחים ועופות (איור 336).

פירות המוצגים על העלים מהפסיפס הנוכחי:

- א. פירות מעוגלים צבועים בגוונים ורודים ולבנבנים, כנראה שהיה בכוונת האומן לתאר דובדבנים (איור 328), בדומה לתיאור מפסיפס גאיה מאנטיוכיה (איור 335). ניתן לשער שתיאור זה הוא דגם מועתק, משום שדובדבנים לא גדלו בארץ ישראל באותה העת.
- ב. פירות מעוגלים קטנים של שיזף, כנראה, מעוצבים שלוש פעמים על גבי עלים בפסיפס זה. הפירות מגוונים באמצעות אבנים בצבעים כתום-חרדלי ובורוד, פירות וורודים לגמרי או חרדליים לגמרי (איור 329). גודלם הקטן של הפירות, והצבעים של האבנים מרמזים על היותם פירות השיזף השכיח מאוד בסביבות הכינרת. פירות השיזף ירוקים בצעירותם, הופכים לצהובים, כתומים ולבסוף אדמדמים וחומים בשיא הבשלתם.
- ג. תאנים דמויות טיפה מעוצבות באמצעות מסגרת של אבנים צהובות, תוך הפרי באבנים לבנות, ובחלק התחתון של כל תאנה אבן אדמדמה המדמה את פתח האוסטיאול (איור 330). גם בתיאורי התאנים מפסיפס גאיה מאנטיוכיה האוסטיאול מודגש באמצעות אבנים הכהות מן הפרי עצמו (איור 335).
- ד. 10 עצמים קטנים מעוצבים באמצעות שורה קצרה של אבנים אדמדמות ליד שורה של אבנים כתומות-חרדליות, בקצה משובצות אבנים מסותתות לכדי משולשים קטנים, היוצרים לעצמים צורה אובלית. מוצע כאן לזהותם עם גרעינים לאכילה (איור 331). גודלם הקטן של העצמים וצורתם יכולים לרמז על היותם גרעינים המוגשים לאכילה על העלה, ייתכן ואלו גרעינים של פירות ממשפחת הדלועיים כמו המלון העגול או האבטיח.
- ה. אפרסקים בצורת לב מעוטרים רק בסטרה הדרומית, חציים הימני של הפירות מעוצב באמצעות אבנים ורודות, החצי השמאלי באבנים בצבע כתום בהיר, מרכז הפירות מנוקד באבנים אפורות (איור 332). גם בפסיפס גאיה מאנטיוכיה האפרסקים מחולקים לשני גוונים (איור 335). בפסיפסים של בית הכנסת ובית חג הנילוס מציפורי האפרסקים מנוקדים באופן דומה לאפרסקים מהפסיפס הנוכחי. דבר זה יכול ללמד על מציאותן של כנימות מגן, הפוצעות את הפרי, ומקום הפצע ממנו הכנימה יונקת את מוהל התאים, הופך אדום וכהה. ייתכן והיוצר של פסיפס כורסי העתיק את רעיון הניקוד של הפירות מהפסיפס של ציפורי, אך לא הבין את מטרתו, ולכן ניקד באבנים אפורות ולא אדומות. גם בפסיפס כנסיית המולד מבית לחם האפרסק מעוטר עם נקודות על פניו.

איור 330: תאנים על עלה
דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום
2010)

איור 329: פירות השיזף
(?) על עלה דמוי-לב, כנסיית
כורסי (צילום 2010)

איור 328: דובדבנים (?)
על עלה דמוי-לב, כנסיית
כורסי (צילום 2010)

איור 333: דובדבנים (?)
על עלים דמוי-לב, האנשת
גאיה, אנטיוכיה, מוזיאון
אנטקיה, מס' 870 (צילום
2010)

איור 332: אפרסקים על עלה
דמוי-לב, כנסיית כורסי (צילום
2010)

איור 331: גרעיני דלועיים
(?) על עלה דמוי-לב, כנסיית
כורסי (צילום 2010)

איור 336: עלה דמוי לב, כנסיית
השליחים, מידבא (Piccirillo)
(1993, 80)

איור 335: פירות מונחים על עלים
דמוי-לב, האנשת גאיה, אנטיוכיה
(צילום 2010)

איור 334: קולקס הקדמונים
http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5:Colocasia_esculenta_CBM.png
(27.6.2012)

הסטרה הדרומית ממערב למזרח:⁹³

בפסיפס זה מעוטרים שלושה סוגים של סלי נצרים קלועים, שחלקם ללא תכולה וחלקם מכילים פירות:

א. קלתוס המעוטר בעיצוב גיאומטרי משובץ ופשוט (איור 337). הסל מכיל המכיל תאנים המעוצבות בצורת טיפה הפוכה. מסגרת הפירות מאבנים בצבע חרדל, ופנים הפירות מגוון באמצעות אבנים ורודות ולבנות.

ב. קלתוס עם ידית המעוטר בעיצוב גיאומטרי משובץ ופשוט (איור 338) וקלתוס נוסף ללא ידית מכילים פירות אדמדמים מעוגלים שאינם ניתנים לזיהוי מוחלט, כנראה תפוחים.

ג. סל כדורי עם ידית ללא תכולה מעוטר במגוון בצבעים אדומים וכתומים, ובמשחק אבנים היוצרים אור וצל ומקנים נפח ועומק (איור 339).

איור 339: סל נצרים עם בסיס מעוגל וידית, כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 338: סל עם בסיס שטוח וידית המכיל פירות, כנסיית כורסי (צילום 2010)

איור 337: סל עם בסיס שטוח המכיל תאנים, כנסיית כורסי (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:⁹⁴

- תאנה, בהקשר ראווה
- רימון, בהקשר ראווה
- עוזרר, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים צהובים, אדומים, שחורים, בהקשר ראווה
- אתרוג, בהקשר ראווה

⁹³ עיטורים אחדים חוזרים על עצמם בשתי הסטורות ולכן אין אליהם התייחסות חוזרת.
⁹⁴ לדברי עובדיה רות ואשר ניתן לזהות את החפצים, הפירות והירקות הבאים: עלי תאנה, עלים דמויי לב, סלי פירות, גביעי פירות, אשכול ענבים, רימון, תאנה, תפוח, חציל, אגס, דובדבן, קישוא, דלעת, אתרוג (Ovadiah & Ovadiah, 1987, 103-104), אולם חלק מהפירות שהם הזכירו לא היו קיימים בעת העתיקה בישראל כמו: חציל, קישוא ודלעת. ליווין זיהה אבטיחים, רימונים, ענבים ותמרים (Livio 1973, 11), ניתן לשער שהמלון המפוספס נחשב בעיניו לאבטיח, ואולי העצמים שהוצע כאן לזהות כגרעיני דלועיים, זוהו על ידו כתמרים.

- לופה, בשלה לרחצה, בהקשר ראווה
- קרא, לאכילה או לשימוש ככלי לאגירת נוזלים, בהקשר ראווה
- מלון עג'ור, בהקשר ראווה
- מלון עגול, בהקשר ראווה
- פקוס, בהקשר ראווה
- תפוח, בהקשר ראווה
- דובדבן, בהקשר ראווה
- שיזף, בהקשר ראווה
- גרעיני דלועיים (?), בהקשר ראווה
- אפרסק, בהקשר ראווה

כלים:

- קלתוס, מכיל תאנים, בהקשר ראווה
 - קלתוס עם ידית, מכיל תפוחים, בהקשר ראווה
 - קלתוס, מכיל תפוחים, בהקשר ראווה
 - סל כדורי עם ידית, ללא תכולה, בהקשר עיטורי
- (ח"א 1970, ל"ד-ל"ה, 5; ח"א 1970, ל"ו, 2-3; ח"א 1971, ל"ט, 9; ח"א 1972, מ"א-מ"ב, 8-7; ח"א 1973, מ"א-מ"ב, 8-7; ח"א 1973, מ"ו, 1; צפיריס ואורמן 1973, 63; Ovadiah & Ovadiah 1987, 103-104; Tzaferis 1983, 23-27; Tzaferis 1993, 77-79; RB 1972, 410; IEJ 1972, 176-177).

כיסופים

תיארוך: על פי הכתוב בפסיפס נעשתה מלאכת הפסיפס ב-4 באוגוסט 576 לסה"נ מיקום האתר: בשדות הקיבוץ כיסופים, אתר המסומן במפות בשם "בירכת אבו ראדי" או "בירכת אל ווזה", שוכן כקילומטר וחצי מצפון-מערב לתל ג'מה, נ.צ. 0959.0893

אזור: נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ישראל

תולדות המחקר: סקירה ראשונה של האתר על ידי אורי י' בשנת 1930. חפירה של כהן ר' בשנת 1977

תפקיד המבנה: כנסיה

גודל הפסיפס: 2.4X11 מ', זהו החלק ששרד מאולם בגודל 13X16 מ' (208 מ"ר) צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, אדמדם, ורוד, חום, כתום, ירקרק (מלכיט malachite וזכוכית), צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 114-240 אבנים לדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

באחד מריבועי הפסיפס שבין העמודים המפרידים את הסטרה מהאולם, מתואר אדם יחף ולבוש טוניקה קצרה ומעוטרת המוליך גמל שעל גבו נישאות שבע אמפורות מסוג 'קנקני עזה' (איור 340). ביד ימין הוא אווז מטה מחודד בקצהו התחתון, ביד שמאל הוא אווז שריג גפן הנושא עלה ואשכול ענבים ירוקים ומוארכים. האשכול נישא על שלושה עוקצים, הענבים מתוארים באמצעות מסגרת אבנים שחורות וחלקם הפנימי באמצעות אבנים ירוקות-אפרפרות מגוונות.⁹⁵ כמקובל לדעת החוקרים האמפורות שעל גב הגמל שימשו להובלת יין ליצוא דרך נמל עזה, ולכן מוצע כאן שהיין המשובח ששימש לייצוא הופק מהענבים הירוקים המוארכים המוצגים לראווה ביד הגמל, והסיבה לאיורם הייחודי היא הרצון להציג את זן הענבים הזה כזן משובח לייצור יין ליצוא.

מהסטרה השמאלית (צפון) נותר רק שטיח המורכב מפנלים של סצנות הכוללות בעלי חיים ואדם. התיאורים יוצאים מן הכלל בדיוק הפרטים, בחיוניות התיאור, משחקי אור וצל. תיאור איברי האדם ובעלי החיים ותנוחותיהם מתוארים בחיות ובטבעיות, ובניהם גם עצי פרי:

א. בפנל הראשון מעוצבים שני כבשים⁹⁶ הנוגסים בעליהם של עץ ושל שיח נמוך המתוארים ביניהם (איור 343). העץ שבתווך לא ניתן לזיהוי ואינו מכיל מוטיבים אינדיקטיביים כלשהם לגבי זיהוי מינו, אם כי העלים הרחבים מרמזים על היותו עץ פרי נשיר רחב עלים, ממשפחת הוורדיים כנראה. שני ענפי העץ נושאים עלים וצומחים מנקודת גיזום אלכסונית על הגזע, וניתן לשער שהאומן ביקש לתאר גיזום והרכבה של עץ פרי נשיר ולבלוב של הענפים המורכבים, בדומה לתיאורים מן הפנלים הבאים. תיאורים דומים של עצי פרי שכנראה עברו הרכבה, ועל הגזע ניכר חתך אלכסוני אשר עליו גדלים בחוסר טבעיות ענפים ועלים, נראים בפסיפס בית חג הנילוס מציפורי.

ב. במרכז הפנל השני מתואר אדם לוחם בדוב,⁹⁷ ושני עצי פרי שכנראה עברו הרכבה, מעוטרים משני עברי הסצנה המרכזית. מימין עץ אגס ומשמאל עץ תפוח (איור 344), לשני העצים גזע

⁹⁵ כהן סבר שהפירות הינם תמרים (כהן 1979, 19-24), וניתן לשער שהוא סבר כך משום צורתם המוארכת של הפירות. אולם עלה הגפן הצמוד לענף מסגיר את היות הפירות ענבים ולא תמרים. בנוסף לכך ענבים מוארכים נראים בפסיפסים נוספים מהסביבה הקרובה, למשל בכנסיית שלאל ובית הכנסת מעון-נירים, וניתן להסיק שהם היו זן של ענבים נפוץ.

⁹⁶ כהן זיהה אותם כצבאים (*Gazella*) (Cohen 1993, 280), אולם לצבי זנב שחור קצר ודק, גופו צר ודק וקרניו ארוכות ודקות ומופנות כלפי פנים ולא כלפי החוץ (בהרב ושלמון 1993, 263-267).

⁹⁷ כהן כתב שזאת סצנת ציד (כהן 1979, 23), אולם סצנה זו וסצנות דומות לה, השכיחות באומנות התקופה, מתארות את הלוחמה של אנשי היישוב בחיות טרף שנהגו להתקרב אל השטח הנושב, הטורפים היו מגיעים אל המטעים ומסכנים את חיי התושבים ובעלי החיים שבמשק החי, כמו שמתואר בפנלים נוספים בפסיפס זה, למשל אריה התוקף פר. בתיאורים הללו, הרווחים מאוד באומנות הפסיפסים מהתקופה, הלוחם מזוין בחנית ארוכה או חרב, לעיתים רוכב על סוס ונלחם באומץ רב, בקרב פנים אל פנים בחיות טרף כגון, נמר, אריה או דוב. חיות טרף אלו לא שימשו למאכל, ולכן לא ניתן לפרש הסצנה כציד אלא כסצנת לוחמה והגנה, אשר נכפתה על האנשים בעת העתיקה, עקב מציאותן התכופה של חיות טרף אימתניות שהיה צורך למגר מסביבות מגוריהם. אפשר אמנם לייחס לפעילות מובן של ציד, עקב השימוש בפרוות החיה לאחר הריגתה, כמו צייד נמרים, באמצעות מלכודות משוכללות, שרווח מאוד בקרב הבדווים במדבר סיני עד לעת החדשה. במקורותינו מוזכרות חיות טרף פעמים תכופות בקרבה למגורי אדם ובקרבה לשטחי חקלאות, בתקופת המקרא וגם בתקופה הביזנטית, למשל: "כִּאֲשֶׁר יָנוּס אִישׁ מִפְּנֵי הָאֵרִי, וּפְגַעוּ הַדֵּב" (עמוס ה', י"ט); בבלי סנהדרין דף צח, ב גמרא); "וַיֵּאמֶר, דָּוִד, 'הֲלוֹא אֲשֶׁר הַצִּלֵּי מִיַּד הָאֵרִי וּמִיַּד הַדֵּב, הוּא יִצִּילֵנִי מִיַּד הַפִּלִּשְׁתִּי הַזֶּה" (שמואל א' י"ז, ל"ז); "על-פן הפס אריה מיער, זאב ערבות ישדדם נמר שקד על-עריהם, כל-היוצא מהנה יטרף" (ירמיהו ה', ו'); "רועה שהיה סומא ובא זאב וטרף ארי ודרס" (תוספתא בבא מציעא, פ"ח, ו). טורפים גדולים נכחדו מארץ ישראל במהלך ההיסטוריה בהשפעת האדם. אחרוני האריות ניצודו בגאון הירדן בתקופה הצלבנית, אחרוני הדובים ניצודו באזור החרמון בתחילת המאה ה-20, ומספר הנמרים בישראל כיום נאמד על פחות מעשרה פרטים המצויים בנגב ואולי במדבר יהודה (שינפלד 1993, 45; ידע אישי).

יחיד, אשר שימש ככנה להרכבה. הגזע משמאל מגיע לגובה ירכיו של הלוחם, כ-70 ס"מ, והימני מגיע לגובה חזהו של הלוחם, כ-1.20 מ'. מיני העצים ששימשו לכנה אינם ניתנים לזיהוי, ושניהם נראים זהים זה לזה. שתי הכנות עברו גידום, ושלושה ענפים צעירים, כנראה שהם הרוכבים, יוצאים מנקודה אחת בחלקו העליון של כל גדם. הרוכבים הצעירים דקים, נושאים עלים ופירות גדולים ויפים. האגסים מעוצבים באמצעות אבנים ירקרקות וכתומות, והתפוחים באבנים אדמדמות. אפשר אמנם לשער שהגיזום נועד לחידוש הנוף ללא הרכבה (ריוב 2011), אולם לא ניכרת פעולת גיזום של הגזע כולו אף לא באחד מפסיפי התקופה, ולא קיימים תיאורים של גיזום גזע שלם לשם חידוש הצמיחה בעצים צעירים. גם כיום בדרך כלל לא נוהגים לגזום עצים צעירים ולקפד את כל הנוף לשם כך. גיזום הנערך לחידוש הנוף נעשה במינון מוקפד, כדי לא לפגוע בתנובת העץ וללא פגיעה בגדילתו, וכבר פליניוס הדגיש את הצורך למעט בגיזום כדי לא לפגוע בתנובת העצים (Plinius XVII, 30-45).

ג. בפנל החמישי מעוטר פרש הרוכב על סוס ולוחם בנמר באמצעות חנית ארוכה. ברקע הסצנה, מעוצב עץ רימונים שגם הוא, כנראה, עבר הרכבה (איור 346). גם לעץ זה גזע יחיד, הוא הכנה, וגובהו מגיע לגובה ראשו של הנמר, כ-1 מ'. בתיאור זה ניכר שאזור הגיזום של הכנה כבר הגלד וכוסה ברקמה הגלדה (כפי שנראה בעץ תפוח באיור 345). שלושה ענפים צעירים, כנראה הרוכבים, יוצאים מנקודה אחת בחלקה העליון של הכנה והם נושאים שלושה רימונים בשלים. הרימונים מעוצבים באמצעות אבנים אדומות, צהובות ולבנות. ראשי הרימונים מוטים מטה. בפסיפס זה קיימים תיאורים ייחודיים, מקוריים, מעניינים וריאליסטיים במיוחד של הרכבה בעצי פרי, בהם ניכרים היטב פרטי ההרכבה ושילבי ההגלדה של הכנה, צמיחת פירות איכותיים על הרוכבים, ומתקבל חלון הצצה, די נדיר, אל היכולות האגרו-טכנולוגיות הגבוהות של חקלאיי האזור.

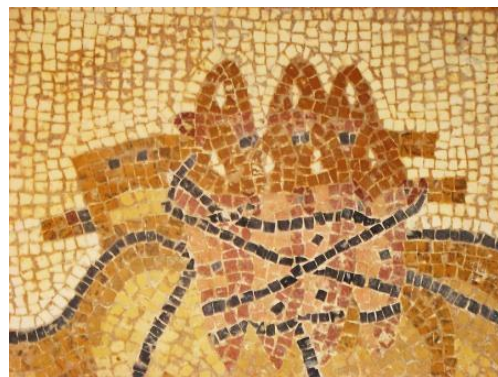
איור 341: אשכול ענבים ירוקים ומארכים, כנסיית כיסופים (צילום 2010)

איור 340: אדם מוליך גמל עמוס אמפורות ואשכול ענבים ומארכים בידו, כנסיית כיסופים (צילום 2010)

איור 343: עץ פרי מורכב (?) בין שני כבשים, כנסיית כיסופים (צילום 2010)

איור 342: אמפורות נישאות על גב גמל, כנסיית כיסופים (צילום 2010)

איור 345: רקמת הגלדה של ענף גדום על עץ תפוח מורכב, קיבוץ פלמ"ח-צובה (צילום 2011)

איור 344: עצי אגס ותפוח מורכבים משני עברי הלוחם בדוב, כנסיית כיסופים (צילום 2010)

איור 346: עץ רימונים מורכב ברקע פרש הלוחם בנמר, כנסיית כיסופים (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מוארכים ירוקים, בהקשר לייצור יין והובלה למסחר
- עץ פרי רחב עלים, בהקשר לתיאורי נוף חקלאי פתוח ותיאורי הרכבה
- תפוח, על העץ, בהקשר לתיאורי נוף חקלאי פתוח ותיאורי הרכבה
- אגס, על העץ, בהקשר לתיאורי נוף חקלאי פתוח ותיאורי הרכבה

- רימון, על העץ, בהקשר לתיאורי נוף חקלאי פתוח ותיאורי הרכבה

כלים:

- אמפורה ליין (קנקן עזה'), בהקשר להובלת יין ומסחר

פעולות חקלאיות:

- הרכבה, בעצי פרי (תפוח, אגס, רימון), בהקשר לתיאורי נוף חקלאי פתוח ותיאורי יכולות אגרו-טכנולוגיות

(ח"א 1977, ס"ג-ס"ד, 58-59; כהן 1979, 19-23; Cohen 1993, 277-; Cohen 1980, 17-23; 280).

כנס

תיארוך: מאה שישית, שלב שני של הכנסייה

מיקום האתר: לב כרמיאל, סמוך לחורבת בתה, נ.צ. 1779.2580

אזור: גליל תחתון מרכזי

איור 347: שריגי גפן, כנסיית כנס (אביעם 1995, 53)

תולדות המחקר: חפירה של אביעם

מ' ואבשלום-גורני ד' בשנים 1994-

1993

תפקיד המבנה: חדר עם תפקיד לא

מוגדר, צמוד לקפלה

גודל הפסיפס: חלק ששרד ללא

מידות

צפיפות אבני הפסיפס: 64 אבנים

בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

בחדר שחלק מרצפתו שרד ממערב לקפלה, מעוטרת שורת מדליונים של שריגי גפן. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים, האשכולות נושאים על שני עוקצים. הפסיפס עוצב על ידי אמן שרמת עבודתו הייתה נמוכה, התיאורים חסרי דיוק, וקווי המתאר של האובייקטים מזוותרים ופשוטים (איור 347).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי

(אר"ע כנס, 1993; אבשלום-גורני ואביעם 1995, 21-23; אביעם 1995, 53).

כפר כמא

תיארוך: שנת 536

מיקום האתר: נ.צ. 182.239

אזור: גליל תחתון מזרחי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מכוסה, באתרו

תולדות המחקר: חפירה של סאריסלו א' בשנים 1961, 1963

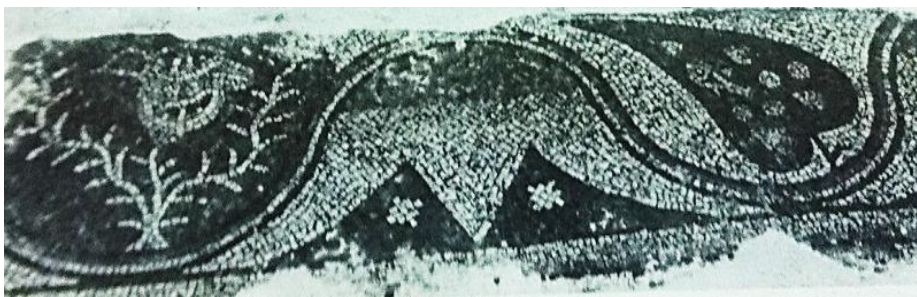
תפקיד המבנה: קפלה

גודל הפסיפס: חדר מס' 1, אפסיס- 3.6 מ' קוטר

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 80 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

איור 348: כפר כמא, דגמים נילוטיים (Ovadiah & Ovadiah 1987, Pl. CI, 1)

מסגרת הרצפה

מעוטרת בדגמים

נילוטיים (איור

348). יש מן

החוקרים שתיארו

פירות בתוך העלה

דמוי הלב, ואת

הפרח ובו יושבת הציפור תיארו כפריחת הרימון, אולם כל התיאורים בקטע פסיפס זה הם דגמים נילוטיים, כגון הלטוס הקדוש, עלה דמוי לב ועליו שוחה דג בין נקודות שיתכן שמדמות בועות אוויר או טיפות מים. והקרבה לכינרת יכולה להסביר את האופי הנילוטי של הפסיפס. רימון מתואר על שבר אחר של הרצפה.

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי

(סאריסלו 1961; עובדיה 1987, 87-89; ח"א 1963, ז', 15-16; RB 1964, 197; IEJ 1961, 197; Saarisalo 1964, 7

148-149; Biran 1962, 19; Biran 1964, 31; IEJ 1963, 412).

מבוא מודיעים

תיארוך: תקופה ביזנטית

מיקום האתר: נ.צ. 1490.1480

אזור: שפלת יהודה

תולדות המחקר: התגלה בשנת 1964, נחפר על ידי איזנברג ע' בשנת 1976

תפקיד המבנה: קפלה

גודל הפסיפס: גודל הפסיפס- 10.5 X 6 מ' (63 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אדום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 50 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

איור 349: שריגי גפן מאוכלסים, קפלה מבוא מודיעים (אר"ע מבוא מודיעים, 1976)

האולם מוקף במסגרת של דגמים גיאומטריים שבמרכז שריגי גפן שאינם יוצרים מדליונים. בינות לפיתולי השריג מתוארים עוף וקלתוס. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים הנישאים על

שני עוקצים (איור 349). שלושה זנים של ענבים מעוטרים: מסגרת בהירה ומרכז כהה, מסגרת כהה ותוך כהה פחות, מסגרת כהה ותוך בהיר (אין תמונות צבע).⁹⁸

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים (בהירים, כהים), בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס, בהקשר עיטורי

(אר"ע מבוא מודיעים 1976; ח"א 1965, י"ג, 10-11; ח"א 1977, ס"א-ס"ב, 26; איזנברג ועובדיה 1998, 1-5; 112; Ovadiah & Ovadiah 1987).

מגן, כנסיית קיריקוס הקדוש, מבנה A, אולם תפילה

תיארוך: סוף המאה החמישית תחילת המאה השישית

מיקום האתר: 500 מ' מצפון-מערב לקיבוץ מגן, נ.צ. 095.079

אזור: נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מכוסה באתרו

תולדות המחקר: חפירה של צפיריס ו' בשנים 1977, 1978

תפקיד המבנה: כנסייה (מבנה A)

גודל הפסיפס: אורך הכנסייה- 14 מ', רוחב בצג האפסיס- 12.2 מ', רוחב בצד הכניסות- 8 מ' (140

מ"ר לערך)

צבעים: לבן, שחור, אדום, צהוב, חום

צפיפות אבני הפסיפס: 60-70 אבנים בדצמ"ר

⁹⁸ בחצר החיצונית של מכלול המבנים נתגלתה גת שכללה משטח דריכה ושלושה בורות לסינון ואיגום (איזנברג ועובדיה 1998, 9).

נושאי הפסיפס:

רצפת האולם הכנסייה מורכבת ממספר שטיחים רבועים שנושאייהם שונים וטיב הביצוע פשוט, סכמתי וחסר עומק (איור 350).

השטיח הרבוע המרכזי

השטיח מורכב ממדליונים מעוגלים ומרובעים המאכלסים דמות גבר, מוטיבים גיאומטריים וצמחיים, עופות וכלים (איור 351):

- א. סל קורביס כדורי בעל בסיס טבעתי מכיל עצמים גדולים ומעוגלים, הסדורים בערימה סימטרית (איור 352), סל זה נראה כהעתקה פשוטה של הסלים המתוארים בפסיפסים סמוכים בשורת המדליונים המרכזית, למשל מכנסיית שלאל ובית כנסת מעון-נירים. עקב מחסור בתמונות צבע, קשה להתחקות אחר כוונת היוצרים, וניתן לשער שהעצמים הם תפוחים ואולי אלו ביצי יען, בדומה לעיטורים מכנסיית באר שמע וכנסיית פטרה.
- ב. שריג גפן הנושא עלה ואשכול ענבים מעוגלים על שלושה עוקצים.

מעגל מהסטרה הצפונית

בסטרה השמאלית (צפון) מעוטר מעגל גדול שבמרכזו תיאור של אריה ה'צף' על רקע עץ פרי רחב עלים (איור 353). תיאורים דומים של יונקים גדולים ה'צפים' על רקע עצי פרי נראים גם בפסיפס מכנסיית קאסר-לוב, קירינאיקה המתוארך לתחילת המאה השישית, שנת 537, אך אריה לא מצוי בין חיות אלו. בכנסיית הדיאקון תומאס מעיון מוסא שלמרגלות בהר נבו, המתוארכת לראשית המאה השישית, נראה אריה 'צף' על רקע של עץ פרי גזום הנושא פירות, ייתכן והעץ עבר גם הרכבה (Piccirillo 1993, Fig. 266). תיאור של חיות טרף על רקע אזור חקלאי מיושב, יכול ללמד על נוכחות מאסיבית של חיות אלו בקרבת מגורי אדם. לרוב תיאורים אלו קשורים בתיאורים של לוחמה למיגור חיות הטרף מאזורי אוכלוסייה, בדומה לתיאורים מכנסיית כיסופים הסמוכה. מותר לשער שיוצרי פסיפס זה, הניכרים ביכולות ביצוע נמוכות ויצירת דגמים סכמתיים ונוקשים, התקשו לתאר את הסצנות במלואן, והשתמשו בדגמים שהגיעו מעבר לים, למשל מלוב או מעבר הירדן, ותיארו רק את האריה על רקע עץ בודד, שתפקידו לייצג מטע שלם של עצי פרי. לעץ עלווה עשירה בעלים תמימים ורחבים האופייניים לעץ נשיר ממשפחת הוורדיים, כגון תפוח. מסגרת העלים מעוצבת באמצעות אבנים כהות והמרכז של העלה באבנים בהירות, על גזע העץ שני ענפים גזומים, שמטרת גיזומם הוא עיצוב נוף העץ והגבהתו למבנה צירי.

איור 351: שטיח מרכזי, כנסיית מגן (אר"ע מגן, 1980)

איור 350: כנסיית מגן, מבנה A (אר"ע מגן, 1980)

איור 354: דוב על רקע עץ פרי גזום, כנסיית קאסר אל ליביה, קירנאיקה
http://www.temehu.com/Cities_site/s/museum-of-qasr-libya.htm
(30.7.2012)

איור 353: אריה על רקע עץ פרי רחב עלים שעבר גזום, כנסיית מגן (אר"ע מגן, 1980)

איור 352: קורביס כדורי המכיל תפוחים/ביצי יען (?), כנסיית מגן (אר"ע מגן, 1980)

גידולים חקלאיים:

- תפוח/ביצי יען (?), בתוך קורביס כדורי, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי
- עץ נשיר ממשפחת הוורדיים, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח

כלים:

- קורביס כדורי עם בסיס טבעתי, מכיל תפוחים/ביצי יען (?), בהקשר עיטורי

פעולות חקלאיות:

- גיזום עצי פרי, להגבהת הנוף ועיצוב העץ, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח (אר"ע מגן, 1980; ח"א 1977, סא-סב, 42-41; ח"א 1978, סה-סו, 44-45; צפיריס ודינור 1978, 29-26; Tsaferis 1985a, 1-15; Tsaferis 1985b, 17-32).

מדרס

תיארוך: שלב 4א' בו הונחה הרצפה הצבעונית באולם התווך ובסטראות מתוארך למאה השישית מיקום האתר: דרומית למושב צפיריים, כ-800 מ' מזרחית לכביש 38, נ.צ. 111400.11830 (רי"ח 19400.61830)

אזור: שפלת יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: מכוסה באתרו

תולדות המחקר: חפירה של קונדר ק' וקיצ'נר ה' סקרו את האתר בשנת 1883. רחמני ל"י סקר את האתר בשנת 1958. קלונר ע' חפר באתר בשנת 1976. בשנים 2010-2011 חפרו את הכנסייה גנור א', קליין א', אבנר ר' וזיסו ב'

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אולם התווך- 5.3 X 10.6 מ' (56.18 מ"ר), סיטרה דרומית- 2.7 X 14 מ' (37.8 מ"ר X 2), סה"כ 132 מ"ר

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, אדמדם, כתום, צהוב, ירקרק

צפיפות אבני הפסיפס: 156 אבנים בדצמ"ר ויותר

נושאי הפסיפס:

בחלקו המערבי של שטיח האולם שרדו מדליונים של שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על שניים או שלושה עוקצים (איור 355). שני זני ענבים מעוצבים: האחד (האשכול מימין) של ענבים מוארכים המעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אפורות ותוך מגוון. נראה שבכוונת האומן היה לתאר ענבים ירוקים בתהליך הבשלתם במגוון צבעים. ענבים מגוונים נוספים מתוארים בפסיפסים מהסביבה הקרובה, למשל בכנסיית חורבת חנות ובכנסיית חורבת בית לווה. זן השני של ענבים מעוגלים, המעוצבים באמצעות מסגרת אבנים חומות ותוך לבן. נראה שהיתה כוונה לתיאור של ענבים אדומים מעוגלים. המדליונים מאוכלסים בעופות, ביונקים ובסלים המכילים פירות ופרחים.

קלתוס עם ידית המכיל פירות

במדליון ששרד מצד דרום מעוצב קלתוס עם ידית, שולי הסל מופשלים לצדדים והוא מכיל פירות (איור 356, איור 357):

א. בצד ימין מעוצב אשכול ענבים מעוגלים ואדומים, הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים בצבע חום-כתום ותוך לבן.

ב. תאנה מתוארת בחלק העליון השמאלי בצבעים סגול וארגמן, ומימין למטה מעוצבת תאנה נוספת בגוונים של כתום ואדום.

ג. משמאל מעוצבת, כנראה, פגת השקמה כפרי קטן בצורת טיפה בגוני כתום וצהוב-חרדל.⁹⁹

⁹⁹ ייתכן ודווקא התאנה היא היחידה המתוארת למעלה בגוונים סגולים, ושתי הפגות המתוארות בגוונים צהבהבים וכתומים הן פגות השקמה.

קלתוס המכיל פירות ופרחים

במדליון ששרד מצד צפון מעוצב קלתוס המקושט במצע עלים משוננים המעוטרים בהיקף בסרט בדגם של קשתות, חלק מאבני הסרט לא שרד ונותרה רק תבנית מקומם, על העלים נחים פרחים ופירות (איור 358):

א. שלושה אפרסקים שצורתם מזכירה טיפה, חצי הפרי מעוצב באמצעות אבנים בצבע כתום בהיר וחציו האחר באבנים בצבע כתום כהה. גודלו של הפרי וצבעיו יכולים לרמז על כוונת היוצר לתאר אפרסק המאדים בהדרגה לקראת שיא הבשלתו.

ב. אבטיח (מלון עגול?) מעוצב באמצעות אבנים צהובות, חלקו המרכזי מפוספס באבנים לבנות. גודל הפרי, הפספוס שעל פניו וצבעיו מעידים על כוונת האומן לעצב אבטיח (פריס 2012).

ג. פרי מוארך מונח במאוזן בתחתית הסל, הפרי מעוצב באמצעות אבנים ירקרקות, חלקו העליון של הפרי והעוקץ לא שרדו. מבנה הפרי והיחס בין אורכו לרוחבו (לערך 25 אבנים באורך: 5 אבנים ברוחב) עונים על תנאי הזיהוי עם פקוס (פריס 2012).

ד. פרי בצבע חום-כתום, שצורתו כטיפה מוארכת ומעוותת, העוקץ מתואר בחלקו התחתון, שאריות הפריחה בקצהו השני, קשה לדעת לאיזה פרי התכוון האומן, אולי תאנה.

ה. פרי אדום ועגלגל מונח במרכז הסל, רובו מעוצב באמצעות אבנים כתומות-אדמדמות ופס בצורת ר' באבנים ארגמניות, צבעיו של הפרי ויחסי הגודל שלו מתאימים לזיהוי עם שזיף אדום ובשל.

ו. בחלק העליון המרכזי של הסל מעוצב אתרוג במאונך כשעוקצו כלפי מטה, קו המתאר של הפרי מעוצב באמצעות אבנים כתומות-חומות וחלקו הפנימי בצבע צהוב-חרדל כהה, לפרי מותניים צרות, כפי שנהוג לתארו באומנות התקופה, המודגשות באמצעות האבנים החומות-כתומות.

ז. משמאל לאתרוג תלויים שני פירות של לופה (פריס 2012), הפרי הימני מעוצב באבנים בצבע צהוב-חרדל, ומייצג פרי בשל. הפרי השמאלי נמצא מעל הימני ומעוצב באמצעות אבנים חומות-כתומות, ומייצג פרי מיובש המוכן להפקת ספוג רחצה. במרכז החלק התחתון של כל פרי אבן לבנה, המציינת כפי הנראה את שאריות הפריחה, כפי שמקובל בתיאורים נוספים של דלועיים בפסיפסי התקופה. שתי שורות של שלוש אבנים לבנות בחלק התחתון בין שני הפירות, יכולות לרמז על בקיעת הפרי בשיא הבשלתו, והצגת הגרעינים יכולה לרמז על הפקת זרעים לייצור דורות המשך מפירות מובחרים, בדומה להצגת הגרעינים של האתרוג בכנסיית בית לוויה וגרעיני הפקוס בכנסיית קריות הסמוכות.

ח. בחלק השמאלי והתחתון של הסל מעוצב רימון גדול באמצעות אבנים בגוונים שונים של אדום וורוד, חלקו הימני בהיר ובחלקו השמאלי כהה, כתר ברור בראש הפרי עוזר בזיהוי.

ט. שני פרחי שושן לבנים מעטרים את הסל בשני צדדי, ונדמה שתפקידם לעטר את המנחה שבסל.

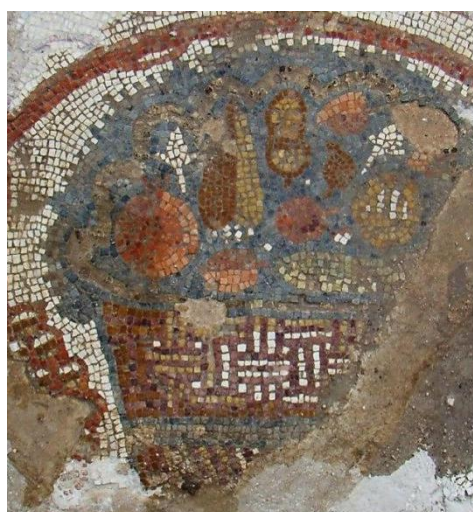
איור 357: אשכול ענבים, תאנים, פגת השקמה(?), כנסיית מדרס (צילום 2011)

איור 356: קלתוס עם ידית המכיל פירות, כנסיית מדרס (צילום 2011)

איור 355: שריגי גפן, כנסיית מדרס (צילום 2011)

איור 358: קלתוס המכיל פירות, ירקות ופרחים, כנסיית מדרס (צילום 2011)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, ענבים מוארכים ירוקים ומגוונים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, מונחים בקלתוס, בהקשר עיטורי
- תאנה, מונחת בקלתוס, בהקשר ראווה
- שקמה, מונחת בקלתוס, בהקשר ראווה
- אפרסק, מונח בקלתוס, בהקשר ראווה
- אבטיח (מלון עגול?), מונח בקלתוס, בהקשר ראווה
- פקוס, מונח בקלתוס, בהקשר ראווה
- שזיף, מונח בקלתוס, בהקשר ראווה
- אתרוג, מונח בקלתוס, בהקשר ראווה
- לופה, צעירה למאכל, בשלה לרחצה, מונחות בקלתוס, בהקשר ראווה
- רימון, מונח בקלתוס, בהקשר ראווה
- שושן, מונח בקלתוס, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס עם ידית, המכיל: ענבים מעוגלים אדומים, תאנה, שקמה, בהקשר ראווה
- קלתוס המכיל: אפרסק, מלון עגול, פקוס, שזיף, אתרוג, לופה ורימון, בהקשר ראווה (גנור ועמיתיו 2011, 200-214).

מטע

תיארוך: מאה שישית

מיקום האתר: מושב מטע, נ.צ. 15641.12470

אזור: הרי ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של גודוביץ' ש' בשנת 1968

תפקיד המבנה: קפלה

גודל הפסיפס: אולם 6 X 9.30 מ' (55.8 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, צהוב, אדום, חום

נושאי הפסיפס:

72 מדליונים משריגי גפן המאכלסים בעלי חיים. רק שורה אחת או שתיים של מדליונים שרדו מהחלק הצפוני, ובה נראית ארנבת אוכלת ענבים מעוגלים.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי

הקשר חקלאי:

- ארנבת נוגסת הענבים, בהקשר לנזקים לכרם
- Ovadiah & Ovadiah 1987, 144-145; Ovadiah et al. 1976, 421-431, Pls. XXXVIII-
(XLI).

ממשית (כורנוב, ממפסיס), כנסייה מערבית ('כנסיית נילוס')

תיארוך: הרצפה הונחה לא לפני המאה החמישית,¹⁰⁰ משיקולים סגנוניים
מיקום האתר: 40 ק"מ מדרום-מזרח לבאר שבע, הכנסייה המערבית, בפינה הדרומית-מערבית של
העיר כורנוב, סמוך לחומה, נ.צ. 156.048
אזור: נגב

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: חפירה של א' נגב בשנים 1965-1969

תפקיד המבנה: כנסייה

¹⁰⁰ למרות שתוארכה בעבר למאה הרביעית (ישראלי 1993, 93-94).

גודל הפסיפס: 15.75 מ' X 10.75 מ' (170 מ"ר, מידות פנימיות של הבסיליקה)
 צבעים: לבן, שחור אפור, אדום, חום, כתום-חרדל, תכלת, ירקרק-אפור
 צפיפות אבני הפסיפס: בעיצוב הפירות- 64 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מסגרת האולם המרכזי

מסגרת האולם המרכזי מעוטרת באמצעות מדליונים רבועים שחלקם מאוכלסים במגוון פירות המעוצבים באופן סכמתי למדי, ועם זאת ניתן לזהות את המינים השונים (איור 359). הפירות מוצגים כך שהצופה בהם ממרכז השטיח רואה אותם במצג הטבעי שלהם. מעניין לציין שבפסיפס היצירה מתאפיינת בחוסר עקביות בביטוי הפירות, ונדמה כי עמלו על היצירה אמנים שונים אשר ביטאו הפירות איש כראות עיניו וכמידת כשרונו, ולא עבדו לפי שיטה אחידה.

א. אפרסקים מעוצבים במגוון אופנים מוצגים במסגרת הרצפה, לכולם צורת טיפה הפוכה, והעוקץ מחובר אל הצד הקמור של הפרי. לאפרסקים מסגרת משורה בודדת של אבנים אדמדמות והחלק הפנימי מגוון בצבעים צהובים ובלבן (איור 360) במדליון אחר החלק הפנימי של האפרסק מגוון בצבעים כתומים ובלבן (איור 361).

ב. שזיף סגול מעוצב באמצעות אבנים בגוונים אפרפרים, שני צדדי השזיף מחודדים (איור 362).

איוורים של שזיפים נעדרים מפסיפסי הנגב האחרים, והם נדירים גם בין פסיפסי צפון הארץ.
 ג. אבטיח בודד וגדול, מעוגל וכהה ממלא מדליון (איור 363), האבטיח מעוצב באמצעות אבנים אדמדמות, המסגרת באבנים כהות והחלק הפנימי הולך ומתבהר לגוונים של כתום, ומדמה את חלקו הבולט והמעוגל של הפרי. מחמת היעדר אבנים ירוקות באזור ממשית, מותר לשער שהיוצרים השתמשו באבן כהה הזמינה ביותר, האדמדמה (גיר), על מנת לתאר את חלקו החיצוני הירוק הכהה של האבטיח.

ד. שני פקוסים מוארכים ממלאים מדליון (איור 364). מסגרת הפירות מעוצבת באמצעות שורה בודדת של אבנים אפורות מנוקדת באבנים אדומות, במרכז הפרי שורת אבנים צהובות המדגישות את בוהק החלק הבולט של קמר הפרי.

ה. אבטיח החצוי לשניים מוצג במדליון יחיד (איור 365). שני חצאי האבטיח צמודים ומותכים זה בזה, כאילו זה עתה נחתכו, מסגרתם של שני החצאים עשויה באמצעות אבנים אדמדמות, וורודות ומעט סגלגלות, וצבען תואם את האבנים שייצרו את האבטיח שהוזכר למעלה, החלק הפנימי של הפרי מעוצב באמצעות אבנים צהובות ומנוקד במעגלים של אבנים לבנות המדמות את הגרעינים המנקדים את בשר הפרי. ייתכן שהצגת הגרעינים מרמזת על גידול מקומי זנים משובחים אשר שימשו להפקת זרעים לריבוי באופן מסחרי.

ו. שלושה מדליונים מאוכלסים בקבוצות של שש או שמונה תאנים, ותאנים אלו מעוצבות ברמה טובה מאוד של דיוק (איור 366), לעומתן תאנים במדליונים אחרים לוקים באיור סכמתי וחסר דיוק. לתאנים מסגרת משורה בודדת של אבנים צהובות והחלק הפנימי עשוי באבנים אפורות,

עוקץ הפרי מוטה ימינה במצג טבעי, בחלקו התחתון של כל פרי נקודה אדומה המדמה את פתח האוסטיאול.

ז. אתרוג גדול בעל מותניים צרות ממלא את חלל המדליון (איור 367), לאתרוג מסגרת מאבנים אפורות המנוקדות באדום, פנים הפרי מעוצב באמצעות אבנים צהובות והמרכז באבנים לבנות להדגשת בוהק הפרי.

ח. זוג רימונים עגולים וגדולים ממלאים מדליון (איור 368), מסגרת הפירות מעוצבת באמצעות שורה בודדת של אבנים אדומות, הכתר מעוצב אף הוא בדרך זו, מרכז הפרי מגוון באבנים כתומות וצהובות.

מרכז השטיח של האולם

החלק הפנימי של האולם מחולק באמצעות סרטים ותשליבים ומדליונים גיאומטריים המאכלסים בעופות וכלים. במרכז השטיח מעוטר סל קורביס כדורי עם בסיס טבעתי המכיל פירות סאיור סכמתי, אשר לא ניתן להגדירם (איור 369). אולם מתוך השוואה לסלים דומים מבפסיסי דרום הארץ ניתן לשער שהייתה כוונה לעטר בתפוחים, ומעליהם כנראה אוירו פרחים.

פנל מזרחי של האולם

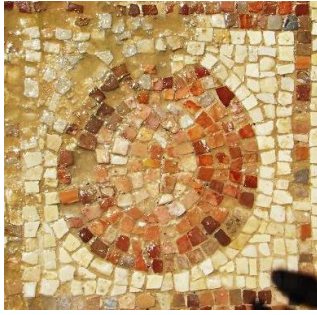
ברצועה שבחלקו המזרחי של האולם מעוטרת אמפורה שממנה בוקעים שריגי גפן היוצרים מדליונים המאכלסים שני טווסים גדולים המתפרשים על שני מדליונים כל אחד (איור 370). השריגים נושאים אשכולות ענבים מעוגלים, האשכולות הקטנים נושאים על שני עוקצים והאשכולות הגדולים על שלושה. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אפורות או אדומות ותוך הענבים מגוון בחום, אדום ולבן, כתום ולבן, צהוב ולבן.

איור 360: אפרסק, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 359: אולם מרכזי, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 363: אבטיח, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 362: שדיף סגול, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 361: אפרסק, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

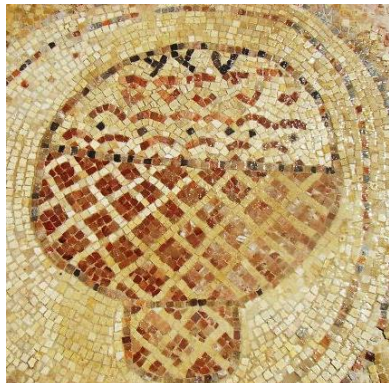
איור 366: תאנה, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 365: שני חצאים של אבטיח, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 364: פקוס, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 369: סל קורביס המכיל פירות לא מזוהים ופרחים, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 368: רימון, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 367: אתרוג, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

איור 370: שריגי גפן, כנסייה מערבית, ממשית (צילום 2013)

גידולים חקלאיים:

- אפרסק, בהקשר עיטורי וראווה
- שזיף סגול, בהקשר עיטורי וראווה
- אבטיח, בהקשר עיטורי וראווה
- פקוס, בהקשר עיטורי וראווה
- תאנה, בהקשר עיטורי וראווה
- רימון, בהקשר עיטורי וראווה
- אתרוג, בהקשר עיטורי וראווה
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי
- תפוח (?), בתוך קורביס, בהקשר עיטורי וראווה

כלים:

- קורביס כדורי עם בסיס טבעת, מכיל תפוחים (?), בהקשר עיטורי וראווה
(אר"ע ממשית ח', 1965; נגב 1992, 831, 840-841; ח"א 1966, י"ז, 2-1; Biran 1966, 19-20; Negev 1967, 84; RB 1968, 48; Negev 1988, 58-63; Ovadiah & Ovadiah 1987, 104-105; IEJ 1966, 145-146).

מעלה אדומים, מנזר מארטריוס, (חורבת אל-מרס)

תיארוך: סוף המאה החמישית

מיקום האתר: מרכז מעלה אדומים, נ.צ. 178.131

אזור: מדבר יהודה (ספר המדבר)

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: חפירה של מגן י' קמ"ט לארכיאולוגיה ביהודה ושומרון בשנים 1981 עד 1985

תפקיד המבנה: קומפלקס של מנזר

נרטקס הכנסייה המזרחית

גודל הפסיפס: 6.50 X 4 מ' (26 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, חום, אדום, ירוק כהה, ירוק בהיר, צהוב, כתום

נושאי הפסיפס:

נרטקס

הנרטקס של הכנסייה המזרחית מעוטר על ידי מדליונים של שריגי גפן המאוכלסים בעופות וביונקים. שריגי הגפן נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים הנישאים על שני עוקצים. הענבים מעוגלים, מסגרתם מאבנים שחורות והתוך מגוון באדום ולבן (איור 371). שני פירות מעוגלים מתוארים במסגרת מדליונים גיאומטריים מהנרטקס¹⁰¹ ואשכול ענבים.

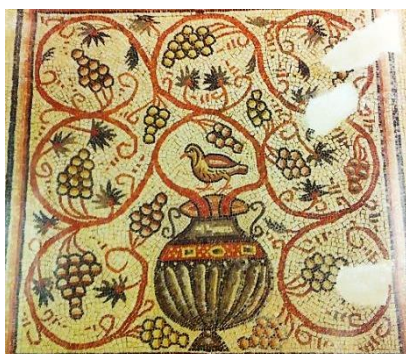
מטבח

גודל הפסיפס: מטבח- 21 X 6 מ' (126 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אדום, ירוק, צהוב, כתום, אפור, חום

נושאי הפסיפס:

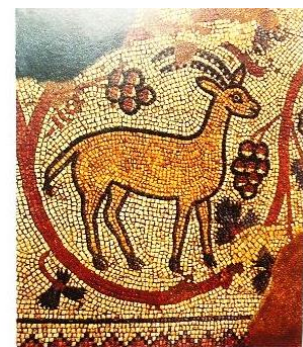
רצפת המטבח מעוטרת בשריגי גפן היוצרים מדליונים אשר בוקעים מאמפורה. שריגי הגפן נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים הנישאים על שלושה עוקצים. שני זני ענבים מעוטרים והם מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון בצהוב וכתום בזן האחד, ותוך מגוון בכתום ואדום מזן השני (איור 372).

איור 372: שריגי גפן, מטבח, מנזר מארטיריוס, מעלה אדומים (מגן 1993, ד, 43)

איור 371: מדליונים של שריגי גפן, נרטקס הכנסייה המזרחית, מנזר מארטיריוס, מעלה אדומים (מגן 1993, ד, 25)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים ובהירים, יצירת מדליונים מאוכלסים, בהקשר עיטורי

¹⁰¹ קיימות רק תמונות 'שחור-לבן' לא איכותיות שאינן מאפשרות הגדרת הפרוי, אין גישה לצילום באתר ולא ניתן להשיג תמונות איכות.

- פרי לא מוגדר מהמדליונים שבהיקף מהנרטקס (מגן והיזמי 1985, 62-92; מגן 1993, 5-44; Magen & Talgam 1990, 91-131; 177-184, 1993).

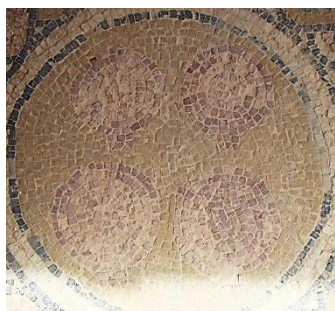
מצדה

תיארוך: מאה חמישית
 מיקום האתר: מצפון- מזרח לארמון המערבי, חדר 384
 אזור: מדבר יהודה
 מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו
 תולדות המחקר: בשנת 1851 האתר נחפר חלקית על ידי דה-סוסי. בשנת 1956 על ידי אבי-יונה מ'. בשנים 1963-1965 על ידי ידן י'
 תפקיד המבנה: קפלה
 גודל הפסיפס: החדר הצפוני 3.5 X 3.5 מ' (12.25 מ"ר)
 צבעים: לבן, שחור, אדום, צהוב, כתום
 צפיפות אבני הפסיפס: 75-80 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

- על הרצפה מעוטרים 16 מדליונים העשויים מסרט תשליב, המדליונים מאכלסים מוטיבים מן הצומח. איכות העיטורים רדודה, אולם מתוך השוואות אל פסיפסים אחרים, ניתן לשער, בחלק מהעיטורים מה היה בכוונת האומן לתאר:
- שני אתרוגים גדולים מעוצבים באמצעות אבנים כתומות, גודלם וצורתם האוואלית של הפירות מלמד על הכוונה לתאר אתרוגים (איור 374).
 - ארבעה רימונים מעוצבים באמצעות אבנים אדמדמות, הכתר ברור ועוזר בזיהוי (איור 375).
 - קלתוס המכיל עצמים מעוגלים וגדולים, כנראה ביצי יען, הסדורות בערימה סימטרית, הביצים מעוצבות באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך לבן (איור 376). זיהוי העצמים כביצי יען נובע מתוך השוואה לסלים דומים המכילים ביצי יען הסדורות בערימה, למשל בכנסיית פטרה ובכנסיית באר שמע (Yadin 1965, 100-101; Ovadiah & Ovadiah 1987, 109).
 - אשכול של ענבים מעוגלים נישא על ארבעה עוקצים, הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון באבנים אדומות וכתומות (איור 377).
 - שלושה אבטיחים עגולים גדולים מעוצבים באמצעות אבנים כתומות (איור 378).
 - 11 פירות בצורת טיפה מעוצבות באמצעות אבנים כתומות, שניתן לזהותן כתאנים (איור 379, איור 380).

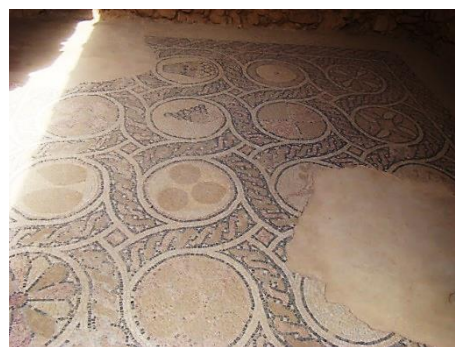
ז. ענף מעוצב באמצעות אבנים אדמדמות הנושא עלים קטנים ותמימים מאבנים כתומות, ייתכן וזהו תיאור של ענף השקד (איור 381).¹⁰² ענף דומה מאוד מעוצב ברצפת בית הכנסת מחמת טבריה בעונת הסתיו.

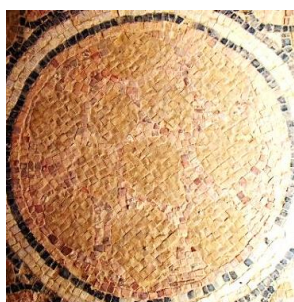
איור 375: רימונים, קפלת מצדה (צילום 2012)

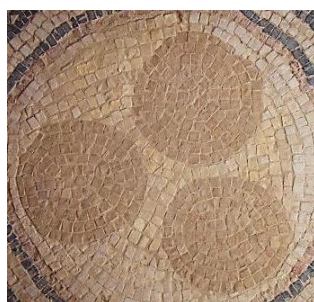
איור 374: אתרוגים, קפלת מצדה (צילום 2012)

איור 373: קפלת מצדה (צילום 2012)

איור 379: תאנים, קפלת מצדה (צילום 2012)

איור 378: אבטיחים, קפלת מצדה (צילום 2012)

איור 377: אשכול ענבים, קפלת מצדה (צילום 2012)

איור 376: קלתוס עם ביצי יען, קפלת מצדה (צילום 2012)

איור 381: ענף שקד, קפלה, מצדה, (צילום 2012)

איור 380: תאנים, קפלה מצדה (צילום 2012)

גידולים חקלאיים:

- אתרוג, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

¹⁰² 'שיח' כהגדרת עובדיה אשר ורות (Ovadia & Ovadia 1987, 109).

- רימון, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי
- אבטיח, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- תאנה, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- שקד, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס, מכיל ביצי יען (?), בהקשר עיטורי
(ידין 1965, 113-112; ידין 1992, 990; Ovadiah & Ovadiah 1991, 366-367; Netzer 1991, 366-367; Yadin 1965, 100-101; Yadin 1965, 567, 109; 1987).

נהריה

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: גבעת כצלסון, מזרח נהריה, נ.צ. 160.267

אזור: גליל עליון מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

חפירה בשנה: הכנסייה התגלתה בשנת 1964 בעת הקמת מרכז נוער, ונחפרה בשנים 1972 ו-1974 על ידי אדלשטיין ג', ובשנת 1976 נחפרה על ידי אדלשטיין ג' ודופין ק'

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הכנסייה- 32 X 16 מ' (512 מ"ר), גודל האולם- 19.40 X 7.60 מ' (147.44 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, אדום, ורוד, צהוב (טרה-קוטה), אוכר, ירוק (זכוכית), כחול (זכוכית),

כתום בעושר של גוונים

צפיפות אבני הפסיפס: 110-200 אבנים בדצמ"ר. בתיאורי פני הדמויות צפיפות האבנים גבוהה ביותר.

נושאי הפסיפס:

בחלק מהיקף של רצפת הכנסייה השתמרה רצועה ברוחב של 60 ס"מ, לאורך של 57 מ', על הרצועה מעוטרים 87 מדליונים של עלי קוציץ המאוכלסים בדמויות אדם, יונקים, עופות ופירות. התיאורים עוצבו ברמת ביצוע גבוהה:

א. רימון מעוצב בגוונים של ורוד, כתום וארגמן, עם כתר ברור, והנישא על ענף עם שני עלים (איור 382).

ב. אבטיח (מלון עגול?) מעוצב באמצעות אבנים בצבעים צהוב וחרדל, לאורכו פסים רדיאליים העשויים באמצעות אבני קרמיקה ירוקות שחלקן נשחקו מבחוץ והפכו אפרפרות. האבנים מונחות כמעויינים ויוצרות רושם של פיספוס זיגזג. בחלקו החתון של הפרי חצי מעגל קטן מאבנים צהבהבות המדמה את הצלקת (פריס 2012). ליד האבטיח מונח סכין מטבח (איור 383). ידית העץ של הסכין מתוארת באמצעות אבנים חומות, והלהב הישר של הסכין בשני גוונים של אבנים

אפורות, כדי להדגיש את המישור המשופע והחד. סכין זה שונה באופן מהותי ממגל היד שלהבו מעוקם וקצהו מחודד היטב, והוא ניתן לזיהוי כסכין מטבח הנועד לחיתוך הפרי לפני אכילתו ולא לשם מלאכת הקטיפה. סכין דומה ליד אבטיח בכנסיית 'בנה (ח'ירבת ברקה) סכין מטבח כזה נמצא בחפירות פומפיי, בוילה רג'ינה (Villa Regina) ממטבח מס' II (איור 152), לסכין זה ידית משנהב ולהב מברזל (Stefani 2010, 84).

באופן כללי פסיפס זה מצטיין בתיאורים שיש בהם קריצה לחיי יומיום, כגון הנער המתכופף להסיר קוץ מרגלו, או הציפור שיצאה מהכלוב שדלתו נותרה פתוחה, והיא מביטה בפליאה אל שחרורה. הסכין ליד האבטיח המרמז על פעולה יומיומית של אכילה, מתאים מבחינה רעיונית לסדרת הסצנות הללו.

איור 383: אבטיח (מלון עגול?) וסכין מטבח, כנסיית נהריה צילום: דוד מוסרי, קרדיטים לתערוכה ופרויקט 'אוצר חבוי בנהריה', התערוכה נפתחה במרכז 'הקצה' 16.4.2011, אוצרת: לי רמון, הפקה: מרכז 'הקצה' נהריה, עיבוד תמונה: אלעד הרשקוביץ - פוטו לזר, נהריה)

איור 382: רימון, כנסיית נהריה (צילום: דוד מוסרי, קרדיטים לתערוכה ופרויקט 'אוצר חבוי בנהריה', התערוכה נפתחה במרכז 'הקצה' 16.4.2011, אוצרת: לי רמון, הפקה: מרכז 'הקצה' נהריה, עיבוד תמונה: אלעד הרשקוביץ - פוטו לזר, נהריה)

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי
- אבטיח (מלון עגול?), צמוד לסכין מטבח, בהקשר ראוה ותיאור שימושי היומיום

כלים:

- סכין מטבח, צמוד לדלוע עגול מפוספס, בהקשר ראוה ותיאור שימושי היומיום (אדלשטיין ודופין 1975, 128-131; ח"א 1973, מ"ה 8-9; אדלשטיין ודופין 1986, 387-392; Edelstein 1973, 171-172; Edelstein 1974, 100-101; Ovadijah & Ovadijah 1987, 113-114; Dauphin & Edelstein 1993, 49-53).

סוחמתא (ח' א-דוויר, חוסן)

תיארוך: סיום התקופה הביזנטית, מאות שישית-שביעית
מיקום האתר: 1 ק"מ צפונית למושב חוסן, נ.צ. 17810-95.26800-945
אזור: גליל עליון מערבי
מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ארץ ישראל
תולדות המחקר: הכנסייה התגלתה בשנת 1925 על ידי אורי י', נחפרה בשנת 1932 על ידי מח'ולי

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: נרתקס- 10 X 2.5 מ'; אולם- 14 X 5.85 מ' (82 מ"ר)

צבעים: לבן, אפור, חום-אדמדם, כתום, ורוד

נושאי הפסיפס:

בכניסה לאולם מעוטרת אמפורה שממנה בוקעים שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים. האשכולות נושאים על שני עוקצים. הענבים מעוגלים ומעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים אפורות ותוך מגוון באבנים כתומות, ורודות ולבנות (איור 385).

בין העמודים מעוטר שריג גפן מתפתל דומה לשריג שבכניסה. בין העמודים מתואר גם שריג רימונים מרובה ענפים, עלים, פירות ופרחים (איור 384). הרימונים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אדומות ותוכם באבנים ורודות. הענפים העליונים והעלים שעליהם מעוצבים באמצעות שורות אבנים ורודות בודדות. הגזע הראשי מעוצב באמצעות מסגרת של אבנים חומות ובמרכז אבנים ורודות. על הגזע שני ענפים שעברו גיזום. מתחת להם מעוצבים ענפים דקים שאף הם נושאים עלים דקים ורימונים. כנראה שענפים אלו הבוקעים מחלקו התחתון של הגזע מייצגים את ה'סורים', הענפים הבלתי רצויים הצומחים מבסיס הגזע ומחלקו התחתון, אשר לא טופלו בזמן והצמיחו פירות (מסומנים בחץ). באיור סכמתי ופשוט זה ניכר טבעו של העץ והיחס שקיבל: עליו הדקים של הרימון, אופיו השיחני והמסועף, גיזום ענפים לעיצוב נוף העץ, צמיחת חוטרים אשר לא טופלו והצמיחו פירות.

איור 385: שריגי גפן, כנסיית סוחמתא
<http://www.photographersdirect.com/buyers/stockphoto.asp?imageid=627707>
 (27.1.2013, ckphoto.asp?imageid=627707)

איור 384: רימון, עיטור בין העמודים, כנסיית סוחמתא
<http://www.photographersdirect.com/buyers/stockphoto.asp?imageid=627707>
 (27.1.2013, o.asp?imageid=627707)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים בהירים, בהקשר עיטורי
- רימון, בהקשר עיטורי

פעולות חקלאיות:

- גיזום, עץ רימון, בהקשר עיטורי
 - צמיחת 'סורים' מבסיס הגזע, עץ רימון, בהקשר עיטורי
- (Makhoully & Avi-Yonah 1934, 92-96)

ענב אל-כביר

תיארוך: מאה שיטית

מיקום האתר: דרום-מערב הר חברון, ארבעה ק"מ מדרום-מערב לדהריה, נ.צ.

13410.08940

אזור: דרום הר חברון

תולדות המחקר: חפירה מטעם קצין מטה ארכיאולוגיה במנהל האזרחי יהודה,

שומרון ועזה בשנים 1978-1977

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: גודל האולם הסטראות- 12.5 X 13.25 מ' (166 מ"ר)

צבעים: צבעוני

צפיפות אבני הפסיפס: 64 אבנים בדצמ"ר

איור 386: שריגי גפן,
כנסיית ענב אל-כביר (מגן
ועמיתיו 2003, 51)

נושאי הפסיפס:

האולם המרכזי מעוטר באמצעות מדליונים גיאומטריים שאוכלסו באמצעות

עופות שהושחתו בפעולה איקונוקלסטית. בין שני עמודים מהטור הדרומי השתמר פנל ובו מעוצבת

אמפורה אשר ממנה בוקעים שריגי גפן (איור 386). השריגים יוצרים מדליונים, ונושאים עלים,

קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. הענבים מעוצבים באמצעות אבנים משילוב של שלושה צבעים

(מחמת מחסור בתמונות צבע לא ניתן לקבוע את צבע הענבים).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי

(מגן ועמיתיו 2003).

עין חניה

תיארוך: מאות חמישית או שיטית

מיקום האתר: 12 ק"מ דרומית-מערבית לירושלים, נ.צ. 2149.6279

אזור: הרי ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של ברמקי ד' בשנת 1932

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: אולם- 12.5 X 7 מ' (87.5 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אדום, כתום, אדום כהה

צפיפות אבני הפסיפס: 140 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

שריגי גפן הבוקעים מאמפורה שבחלקו המערבי של הפסיפס יוצרים 12 שורות של חמישה מדליונים

בכל שורה. המדליונים מאוכלסים בעיקר בעופות וביונקים שעברו השחתה איקונוקלסטית (איור

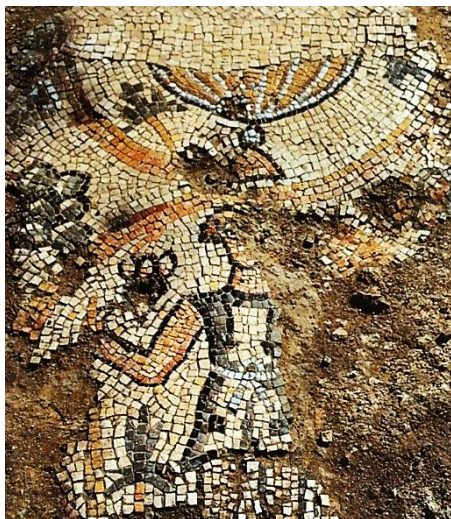
387). השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים. האשכולות נושאים על שלושה עוקצים. הענבים מעוגלים ומעוצבים בשלושה צבעים מתחלפים: אדום, כתום ולבן, או כחול ולבן, או צהוב ולבן, או רק לבן. כנראה שהייתה כוונה לתאר רבגוניות של זני ענבים, אדומים וירוקים מגוונים שונים (אין תמונות צבע). אחד המדליונים שתכולתו שרדה מאכלס קלתוס המכיל ענבים ומרופד בעלים.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, ענבים מעוגלים ירוקים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים, בתוך סל, בהקשר ראוה

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים, בהקשר ראוה
(Baramki 1934, 113-117, Pl. XXXVI).

איור 388: שריגי גפן, עין פטיר (שמבון וסטרוס 1993, לוח צבע)

איור 387: שריגי גפן, כנסיית עין חניה (Baramki 1934, Pl. XXXVI)

עין פטיר

תיארוך: סיום העבודה של השלב השני בימי אנסטסיוס הא', בישוף ירושלים (שנה 461 או 476) או שנת 536 בימי כהונתו של אנסטסיוס בישוף אליותרופוליס
מיקום האתר: בתחום בית הספר החקלאי בית ג'מל, נ.צ. 1493.1260
אזור: שפלת יהודה
תולדות המחקר: חפירה של שמבון א' וסטרוס א' בשנים 1989, 1991
תפקיד המבנה: כנסייה
גודל הפסיפס: 14.5 X 11 מ' (159.5 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, אפור, כתום, צהוב, חום, תכלת

נושאי הפסיפס:

רצפת הפסיפס של במת האפסיס מעוטרת בעשרה מדליונים של שריגי גפן המאוכלסים בדמויות אדם, עופות וכלים. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים (איור 388). הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון באבנים אפורות ולבנות או ורודות ולבנות.

עין שבע (טבחה)

תיארוך: הכנסייה המאוחרת הוקמה במחצית השנייה של המאה החמישית
מיקום האתר: צפון הכינרת, נ.צ. 2017.2532
אזור: בקעת כינרת, גליל תחתון מזרחי
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו
תולדות המחקר: חפירה של מדר א', א' ושניידר א', מ' בשנת 1932. חפירת בדיקה של רוזנטל ר' והרשקוביץ מ' בשנת 1980
תפקיד המבנה: כנסייה
גודל הפסיפס: גודל הבסיליקה- 25 X 19 מ' (475 מ"ר)
צבעים: שחור, חום, כתום, אדום, צהוב, אפור
צפיפות אבני הפסיפס: משתנה- 105-107 אבנים לדצמ"ר בין העמודים, 100-105 אבנים לדצמ"ר באולם הערב, 23 אבנים לדצמ"ר בנרטקס

נושאי הפסיפס:

לפני המזבח מתואר קלתוס המכיל, כמקובל, ארבע ככרות לחם, ושני דגים מצדדיו. שני שטיחים עיקריים מצויים בשני אגפי אולם הערב ובהם מתוארים מוטיבים נילוטיים, עופות מים וצמחי מים, נילומטר ומבנים אחדים. בין העמודים מתוארים בעלי חיים וצמחים.

רחבת המזבח, 'הלחם והדגים'

במרכז אזור מזבח הכנסייה, מעוצב קלתוס ובו ארבעה עצמים מעוגלים, ומשני צדדיו דגים. כמקובל, החפצים שבקלתוס מזוהים עם ארבע ככרות לחם המסומנות בצלב במרכזם. בפסיפס בן ימינו המצוי בכנסייה (איור 389) קיים קטע משוחזר בחלקו התחתון של הקלתוס, וכמעט כל גופו של הדג השמאלי. החלק המקורי העיקרי שנמצא בחפירה, ובו הקלתוס עם ארבע ככרות הלחם, משתייך לשלב השני של הכנסייה (איור 390). כיום לא ניתן לדעת מה היה מתואר עם התקנת הרצפה המקורית. שניידר טען שהתיאור הנוכחי מסמל ללא ספק את "נס הלחם והדגים" שאירע באתר, למרות היותו שייך לפסיפס מהתקופה השנייה (אמצע המאה השישית), והותקן במהלך שיפוצים לאחר נזקים של רעידות אדמה שאירעו במאות החמישית והשישית. הוא הוסיף שלדעתו ללא ספק גם בשלב הראשון של הכנסייה (מהמאה הרביעית) היו מתוארים מוטיבים דומים. מכל מקום הוא לא מצא מקבילות לתיאור זה באתרים נוספים (Schneider 1932, 56-58, 80). אם אכן היו מתוארות כיכרות לחם בעיטור המקורי, הרי שזהו תיאור יחידאי, משום שבעיטורים הפלסטיים באומנות התקופה לא קיימים תיאורים של כיכרות לחם בקלתוס. בסלים מסוג זה היו אוספים פירות לנשיאה

מהמטע והכרם, או שהיו עורמים בהם את הפירות לראווה ולתצוגה. כרגיל בפסיפסי התקופה, כיכרות לחם אינן נתונות בסלי נצרים קלועים, אלא נתונות על גבי קערות, מגשים או כלים אחרים. למעט הופעה אחת בציור קיר מפומפיי, מהמאה השנייה לפסה"נ, בו מתוארת מאפיית לחם- בצד השמאלי של הציור נראה סל קורביס בעל שתי ידיות ובו מונחות לחמניות קטנות ומעוגלות, המיועדות למכירה או לנשיאה מהחנות אל הבית (איור 391). בחנות זו מוצגות למכירה גם ככרות לחם גדולות ועגולות המחורצות מהמרכז החוצה, כפרוסות עוגה, כמו אלו הנראות בפסיפס המזנון מאנטיוכיה העגולות והמחורצות מהמרכז החוצה שבמרכזן עיגול ככפתור (איור 392). בבית הכנסת של ציפורי מעוצבות 12 כיכרות לחם קטנות ומעוגלות שאינן מחורצות, המיועדות להצגה ולהגשה, ונתונות על גבי מגש גדול ושטוח, המצוי בחלקו העליון של שולחן שלוש-רגליים. ייתכן אמנם, שהלחמניות הקטנות מהפסיפס הנוכחי של טבחה מתארות כיכרות מעוגלות שהיו מחורצות מהמרכז והחוצה.

לסיכום, אם אמנם בכנסיית טבחה מתוארות ארבע ככרות לחם עגולות, הרי שזוהי הופעה יחידאית בקלתוס. לא ידועות הופעות של כיכרות לחם או מאפים עגולים בתוך סל נצרים בארץ ישראל. התיאור היחיד של כיכרות לחם בסל נצרים, הוא מציור קיר מפומפיי (הקדום לפסיפס כנסיית טבחה בכ-500 שנים). בנוסף לכך, זוהי הופעה יחידאית של סמל בעל משמעות נוצרית בפסיפסים של כנסיות מהתקופה (פורת 2006, 132 הערה 33; Ovadiah & Ovadiah 1987, 172).

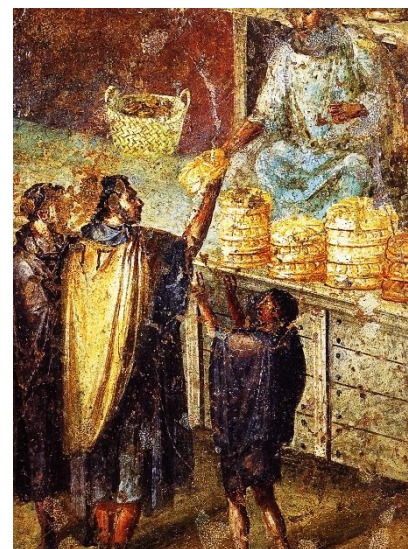
איור 390: קלתוס המכיל לחם ושני הדגים, עין שבע (טבחה), לפני תיקון הפסיפס (Schneider 1934: Taf. 1)

איור 389: קלתוס המכיל לחם ושני הדגים, עין שבע (טבחה) (צילום 2010)

איור 392: אנטיוכיה, פסיפס המזנון, The Buffet Mosaic (צילום במוזיאון אנטיקיה 2010)

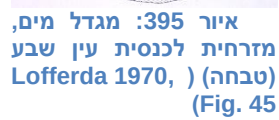
איור 391: מאפיית לחם, פומפיי (Sampaolo 1996, p. 949, Fig. 11)

אולם הערב הצפוני, מוטיבים נילוטטיים

באולם הערב מהצד הצפוני של המזבח מעוטר נילומטר, ועליו חקוקות שנתות ואותיות יווניות למדידת גובה המים (איור 393). התיאור דומה לנילומטר המתואר בציפורי בבית חג הנילוס. ניתן להניח שהנילומטר, תיאור נופי המים, הצמחים ועופות המים תיארו בצורה טובה את הנוף של צפון הכינרת וסביבתה (Ovadiah & Ovadiah 1987, 174). קשר אפשרי בין הנילוס לאזור כפר נחום, כבר מראה יוסף בן מתתיהו, בספרו מלחמת היהודים: "יש שהיו סבורים כי הוא פלג מן הנילוס, כי הוא מוציא דג הדומה לדג הקורקינה הנמצא בים אלכסנדריה" (בן מתתיהו תשנ"ג, ספר שלישי, פ"י, 8). קשר מעניין נוסף ייתכן בין מגדל מים מקומי המצוי מזרחית לכנסייה לבין תיאור הנילומטר. בקרבת הכנסייה, ממזרח, מצוי מבנה של אגן מים מעוגל, המתוארך לתקופה הרומית. המבנה בנוי כמגדל חלול מאבני בזלת, מבחוץ נראה כקונוס קטום ומבפנים הוא גלילי. בחלקו הפנימי עולים בו מי המעיין ('מעין איוב'), וניתן לרדת אליו במדרגות לוליינות פנימיות למטרות טיפול שוטף במגדל. תפקידו המקורי של המגדל היה להעלות את מפלס מי המעיין עד לגובה תעלת השקיה שיצאה ממזרח. בחלקו הפנימי של מגדל המים הייתה קיימת מערכת למדידת גובה המים, באמצעות מערכת שנתות (איור 395, איור 394). הדמיון הוויזואלי והתפקודי שבין מגדל המים לנילומטר המעוטר בכנסייה, מעלים את המחשבה שיתכן שיוצרי הפסיפס הושראו הן מנופי המים של צפון הכינרת והן ממגדל המים המקומי, וראו לנכון להשתמש במוטיבים נילוטטיים, כמתארים היטב את הנוף המקומי. ומעניין אף לציין, שפעמים רבות בפסיפסים בהם מעוטרים נילומטר או מוטיבים נילוטטיים בארץ ישראל (בית חג הנילוס מציפורי, בית ליאונטיס מבית שאן וכנסיית חדיתא) קיים 'שילוט' הסבר הצמוד לבתי העיר: 'אלכסנדריה' או 'מצרים', שתפקידו בברור לתאר נופים שמחוץ לישראל. בניגוד לכך, בפסיפס הנוכחי לא קיימות כתובות כאלו, עובדה שיכולה לחזק את הרעיון שתפקיד התיאורים הנילוטטיים המקומיים לתאר את הנוף המקומי באמצעות מוטיבים שרווחו באומנות.

ספין בין העמודים

בין העמודים המפרידים בין אולם התווך לסטרה הצפונית מעוצבות שתי ציפורים האוחזות במקוריהן סרטים שעליהם נתפרו פרחים אדמדמים לכדי מחרוזת (איור 397). הפרחים החיצוניים שבמחרוזת מעוצבים באמצעות אבנים כתומות ואדומות והפנימיים באבנים לבנות. בינות לפרחים שזורים גם עלים מאבנים שחורות. סמוך לציפורים מעוצבים שיחים של ורדים, כנראה, הנושאים פרחים אדומים-לבנים. שיחי ורדים הגדלים סמוך לעיטורים של מחרוזת פרחים, נראים גם בפסיפס חג הנילוס מציפורי, ויש מקום לשער שהורדים היוו גידול פרחים תרבותי בגינות מיוחדות.

- דגן, כיכרות לחם, בהקשר פולחני
- מחרוזת מפרחים תפורים (ורדים?), בהקשר עיטורי
- ורדים, גידול בגינות לשם יצירת מחרוזות פרחים, בהקשר עיטורי

- **נילומטר**, בהקשר לתיאורי נופי מים ושימושי השקיה

(ח"א 1980, ע"ג, 6-7; אבי-יונה 1992, 1209-1207, Figs. 4, 45-; Loffreda 1970, 125-131, Taf. 1, 51-57, Schneider 1934, 48).

תיארוך: סוף מאה רביעית- תחילת מאה חמישית

מיקום האתר: מרכז בקעת באר שבע, נ.צ. (רי"ח) 198500.571500

אזור: נגב צפוני, בקעת באר שבע

תולדות המחקר: חפירה של בית-אריה י' בשנת 1979. בית-אריה י' ופינקלשטיין י' בשנת 1980.

בית-אריה י' בשנת 1981

תפקיד המבנה: מנזר

גודל הפסיפס: אולם קדמי בגודל 5 X 9 מ' (45 מ"ר)

צפיפות אבני הפסיפס: 60-70 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

באולם הקדמי הרצפה מעוטרת עם דגמים גיאומטריים וצמחיים, איכות הביצוע ירודה, התיאורים חסרי דיוק וסכמתיים. במרכז החדר בקטע קטן מעוטרים שני עצי תמר בעלי גזעים דקים וארוכים, מתחת לכפות התמר משתלשלים לצדדים אשכולות תמרים (איור 398).

גידולים חקלאיים:

- תמר, בהקשר עיטורי

(ח"א 1979, סט-עא, 7-2; ח"א 1980, עד-עה, 33-31; ח"א 1981, עז, 34-33; Ovadiah

1999, 430-434; Ovadiah 2002, 145-158).

איור 399: שריגי גפן מאוכלסים, כנסיית עסידה (Baramki & Avi-Yonah 1934, Pl. X)

איור 398: עצי תמר, מנזר תל עירא (Ovadiah 2002, Pl. 6)

עסידה (עצידה)

תיארוך: מאה חמישית

מיקום האתר: ליד בית אומר, 11 ק"מ צפונית לחברון, נ.צ. 160.113

אזור: הר חברון

תולדות המחקר: האתר התגלה בשנת 1926. חפירה של אבי-יונה מ' וברמקי ד' בשנת 1932

תפקיד המבנה: כנסייה

צבעים: לבן, שחור, אפור-כחלחל, ירוק, אדום, כתום

נושאי הפסיפס:

בתוך מסגרת של דגמים גיאומטריים מעוטרים שריגי גפן הבוקעים מאמפורה שבחלקו המערבי של הפסיפס (איור 399). השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים. האשכולות נושאים על שניים או שלושה עוקצים, הענבים אדומים או כתומים. על השריגים נושאים גם עוקצים ועליהם מתוארים רימונים בצבעים אדום, כתום, צהוב או ירוק. בעיטור המקורי המדליונים אכלסו עופות ויונקים שהוסבו יותר מאוחר (במאה השמינית, קרוב לוודאי) לרימונים, לצמחים לא מזוהים, לניצנים ולפרחים חסרי ייחוד מוגדר.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים אדומים מעוגלים, יצירת מדליונים מאוכלסים, בהקשר עיטורי (Baramki & Avi-Yonah 1934, 17-19, Pls. IX-XII).

ציפורי, מערבית למאגר המים (בריכת משהד)

תיארוך: מאה שישית

מיקום האתר: 150 מ' מערבית למאגר המים, נ.צ. 17758.23931

אזור: גליל תחתון מרכזי

תולדות המחקר: חפירה של צוק צ' בשנת 1990

תפקיד המבנה: כנסייה או מבנה קבורה

גודל הפסיפס: חלק ששרד- 4.8 X 2.4 (10 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, כחול, אדום, סגול, חום, ורוד, כתום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 100-120 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז הרצפה מעוטר שטיח במילוי פרחים, מסגרת השטיח מעוטרת באמצעות שריגי גפן היוצרים מדליונים מאוכלסים. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים הנושאים על שני עוקצים (איור 400). המדליונים מאוכלסים בדגים, עופות, פרחים ופירות:

א. במדליון הימני בתמונה המצורפת מעוטר אשכול ענבים קטן (מחוסר מקום).¹⁰³

ב. באותו המדליון מעוצב ראש קנרס על גבעול ולידו עלה קטום. תיאור של קנרס הוא נדיר מאוד, ומצוי בישראל רק בעוד שני פסיפסים, בכנסיית שלאל ובכנסיית קריות. ייתכן שתיאורו של הקנרס יכול ללמד על עושרם של בעלי המבנה ועל יכולותיהם החקלאיות היוצאות דופן לגדלו.

¹⁰³ צוק כתב שאלו דובדבנים (צוק 1991, 36).

איור 400: מדליונים משריגי גפן, בריכת משהד, ציפורי (אר"ע ציפורי, 1990)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים בהירים, בהקשר עיטורי
 - קנרס, בהקשר עיטורי
- (אר"ע ציפורי, 1990; צוק 1991, 36).

קריות (דרום הר חברון)

תיארוך: סוף המאה החמישית או ראשית המאה השישית
מיקום האתר: הר עמשא בדרום הר חברון, נ.צ. 16365.08390
אזור: דרום הר חברון
מיקום נוכחי של הפסיפס: באוגוסט 1992 ניזוקו הרצפה והאתר על ידי וונדליסטים, והרצפה כוסתה באתרה
תולדות המחקר: חפירה של גוברין י' ודרפער ס' בשנים 1991-1993
תפקיד המבנה: כנסייה
גודל הפסיפס: גודל הכנסייה 27 X 16 מ', גודל האולם המרוצף 11.25 X 27 מ' (310 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כתום, חום, ורוד, צהוב, ירוק-אפרפר
צפיפות אבני הפסיפס: 110 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מרכז האולם

האולם המרכזי מעוטר במדליונים של שריגי גפן מפותלים הבוקעים מאמפורה, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים. האשכולות נושאים על שניים או שלושה עוקצים. הענבים אדמדמים, מוארכים או מעוגלים. המדליונים מאורגנים ב-12 שורות של חמישה מדליונים בכל שורה ואכלסו דמויות אדם, יונקים ועופות שהושחתו בפעולה איקונוקלאסטית (איור 401).

מסגרת האולם

במסגרת האולם מעוטרים עלי קוציץ היוצרים מדליונים המאכלסים פירות וכלים (איור 402 סקירת המדליונים מימין לשמאל):

א. במרכז המדליון הראשון מעוטר מלון עגול ופחוס, צבעו צהוב והוא מנוקד בנקודות כתומות. משני עבריו שני אשכולות ענבים הנישאים על שני עוקצים, הענבים מוארכים ואדומים ומגוונים באבנים אדומות-כתומות ולבנות. בין האשכולות מעוצבים שני פירות עוזרר, כנראה, המעוצבים באמצעות אבנים בצבע ירוק-אפרפר ובראש כל פרי כתר קטן המתאר את שאריות הפריחה.

ב. מלונים נוספים מעוטרים במסגרת הקוציץ, ומשני עבריהם מעוצבים שני פירות מעוגלים, קטנים יותר, הניתנים לזיהוי עם אבטיחים (פריס 2012) (איור 403). האבטיח מעוצב באמצעות מסגרת של אבנים שחורות, מרכז הפרי באבנים ירוקות, ואבנים שחורות בודדות מנקדות את המרכז, ומדמות את הפיספוס שעל פני האבטיח, בדומה לניקוד שעל פני המלון, לאבטיחים עוקץ קצר בראש כל פרי.

ג. בזווית שבין המדליונים מעוטרת תאנה כתומה המנוקדת בנקודות חומות.

ד. במדליון השני מעוטרים שני פירות מוארכים ומפותלים של פקוס. הפירות מעוצבים באמצעות אבנים בצבע ירוק אפרפר. בחלק השמאלי העליון של המדליון מעוצב, כנראה, אבטיח קטן מאבנים ירקרקות המנוקד באבנים שחורות. ייתכן אמנם שעצם זה הוא פרוסה של פקוס המנוקדת באבנים שחורות המייצגים את הגרעינים. וייתכן שהיה בכוונת יוצרי הפסיפס לרמז על השימוש בפקוס להחמצה בפרוסת, אשר מחמת אורכו יש צורך לפורסו לפני טמינתו בכלים להחמצה (פריס 2012). תיאורים של פקוסים העומדים לפני החמצה בצנצנות זכוכית נראים בציורי קיר מהרקולנאום, איטליה (איור 413). אם מדובר בפרוסה של פקוס, ייתכן שחשיפת הזרעים נועדה לרמז על גידול מקומי משובח של פקוסים אשר שימשו להפקת זרעים לדורות המשך.

ה. במדליון השלישי מעוצבים שלושה פירות מוארכים של לופה, קליפתם צבועה באבנים חומות, המתארות היטב את צבעה של הלופה עם הבשלתה (איור 405). הזרעים הנראים מבעד לבעד בחלקו העבה של הפרי, מלמדים על קילוף הלופה וחשיפת הזרעים לפני ריקונם לשם הכשרת הפרי והכנתו לספוג רחצה (פריס 2012).

ו. בזווית שבין המדליונים מעוטר רימון אדום עם כתר.

ז. בתוך המדליון הרביעי מעוטרים שני אתרוגים צהובים שמותניהם צרות. משמאל לאתרוגים מעוצב מגל יד בעל להב חלק ומעוקם (איור 403). כנראה שמגל היד מרמז על פעילות זהירה של קטיף האתרוגים, בדומה לתיאור מגל היד ליד האתרוג מכנסיית מחת אל-אורדי, בית גוברין.

ח. ארבע פעמים מעוצבים סלים המכילים פירות במדליונים, האחד הוא קלתוס עם ידית המכיל ענבים מעוגלים ואדומים, הזהים לענבים המאוכלסים באותו המדליון משני עברי הסל (איור 406). קלתוס נוסף, ללא ידית, מכיל ענבים עגולים ואדמדמים, משני צדדי הסל מעוצבות תאנים ירקרקות, ומקום האוסטיאול מודגש כמשולש מאבנים כהות (איור 407). קלתוס נוסף עם ידית מכיל אשכול קטן המורכב משלושה ענבים גדולים בלבד, כנראה מחוסר מקום. משני עברי הסל

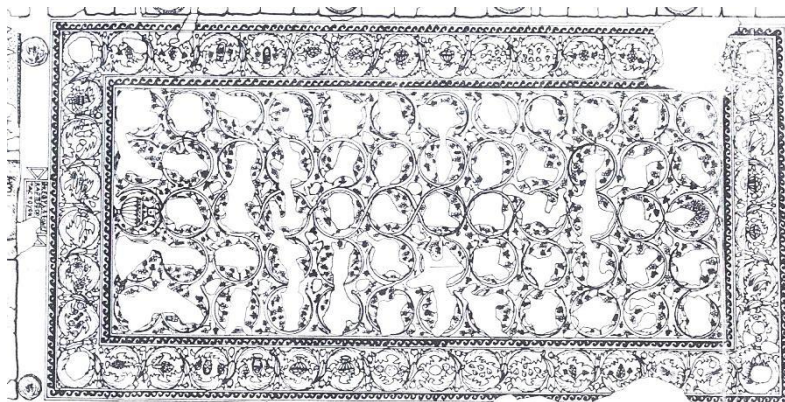
אשכולות של ענבים מוארכים המעוצבים באמצעות אבנים מגוונות, לבנות, אדמדמות ושחורות (איור 408).

ט. ארבעה מדליונים מאוכלסים בחמש תאנים הממלאות את חלל המדליון, גוף התאנה ירקרק והאוסטיאול מעוצב כמשולש בקצה כל פרי באבנים כהות (איור 409).

י. ראשים בודדים של קנרס הנישאים על גבעול עבה, מאכלסים חלל של ארבעה מדליונים, על הגבעול מעוצבים זוג או שניים של עלים נגדיים (איור 410). עלי הקנרס ירקרקים ומחודדים בקצותיהם, הקצה המחודד מודגש באמצעות ארבע עד שש אבנים אדמדמות. העיטור בקנרס נדיר בין איורי הפסיפסים של ארץ ישראל והוא נראה רק בעוד שני אתרים, ברצפת מבנה ליד בריכת משהד מציפורי ובכנסיית שלא.

יא. אגודות של אספרג ממלאות את החלל של שני מדליונים (איור 411). גבעולי האספרג אגודים כנהוג באומנות התקופה באמצעות סרט, המעוצב כאן באמצעות אבנים חומות. אגודות דומות של אספרג מעוטרת בפסיפסים מרחבי האימפריה, למשל מ"הווילה של הבזיר" (Villa of the Falconer), ארגוס, יוון, המתוארכת למחצית ראשונה של המאה השישית (איור 414). זהו העיטור היחיד של האספרג בין פסיפסי ארץ ישראל!

יב. שש פעמים מעוטרת גביע בודד בתוך מדליון, הגביע מכיל פירות גדולים, מעוגלים ואדמדמים, כנראה תפוחים (איור 412). משני עברי הגביע מעוטרים שני אגסים ולהם עוקץ קצר.

איור 401: אולם מרכזי, כנסיית קריות (Derfler & Govrin 1993, 265, Fig. 2)

איור 402: למעלה- אמפורה ושריגי גפן ממרכז האולם, למטה- מדליוני קוציץ ממסגרת האולם מאוכלסים בפירות, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, 57, תמונה 43)

איור 403: מדליוני קוציץ ממסגרת האולם מאוכלסים בפירות וכלים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 103)

איור 405: פירות לופה, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 55)

איור 404: אתרוגים ומגל יד, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 47)

איור 407: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 49)

איור 406: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 48)

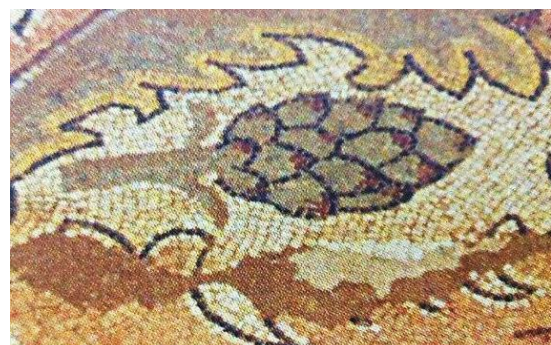
איור 409: תאנים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 44)

איור 408: קלתוס המכיל ענבים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 50)

איור 411: אגודת אספרג, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 53)

איור 410: קנרס, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 52)

איור 414: אגודת אספרגוס, במסגרת של מדליוני קוציץ מ"הווילה של הבזיר" (Villa of the Falconer), ארגוס, יוון (צילום 2012)

איור 413: פקוסים מוכנים להחמצה בצינצנת, Casa Sannitica, הרקולנאום, נאפולי (צילום 2011)

איור 412: גביע המכיל תפוחים, אגסים בצדדים, כנסיית קריות (גוברין תשס"ו, תמונה 45)

פסיפס כנסיית קריות מתייחד בפרטים חשובים:

תיאור יחידאי של אספרג בין פסיפסי ארץ ישראל. תיאור יחידאי של ארבעה מיני דלועיים בפסיפס יחיד (מלון עגול, פקוס, אבטיח ולופה) ואין למגוון הזה מקבילה בשום דפסיפס או ציור קיר ידועים אחרים, גם לא מחוץ לארץ ישראל, ועיצובי כל הדגמים הללו מקוריים. תיאור של קנרס הנדיר מאוד בארץ ישראל ותיאור נדיר של מגל יד המיועד לקטיף אתרוגים.

משלל הנתונים הטכניים ניתן להסיק על עושרם של בני המקום: כנסיית קריות מצטיינת בשטחה הרב-14.8X40.6 מ' (568 מ"ר) וחלקו של הפסיפס גדול אף הוא- 310 מ"ר. איכות הפסיפס טובה עד טובה מאוד (עד 110 אבנים בדצמ"ר). בחפירות הכנסייה התגלו גם שרידי פרסקאות שנשרו מן הקירות ועמודי שיש מיובא.

נתונים סביבתיים סייעו למקם את האוכלוסייה המקומית והבעלים של הכנסייה בחתך סוציו-אקונומי גבוה במיוחד: כנסיית קריות ממוקמת על ספר המדבר ועל דרך חשובה העולה מן הערבה אל ארץ יהודה, ומקשרת בין הנגב לגב ההר. גוברין הניח שצליינים אשר חלפו במקום תרמו מכספם, דבר אשר העשיר את יושבי המקום. ניתן לשער שתנועת הצליינים והסוחרים העשירה את תושב המקום גם במגוון המינים והחידושים החקלאיים. תנאי הביטחון באזור שופרו בעקבות הקמת מצדיות רומיות מיד לאחר המרד הגדול, אשר יושבו על ידי חיילים. בתקופה הרומית המאוחרת ובתקופה הביזנטית מערך הגנה זה היה חלק מה"לימס פלסטינה", שהיה יעיל ופעיל עד הכיבוש הפרסי בשנת 614 והכיבוש המוסלמי בשנת 634.

תנאים אקלימיים התומכים בקיום חקלאות ענפה. למרות שהאקלים של ספר המדבר הוא מדברי למחצה, תושבי המקום השכילו לאגור מים בבורות מים פרטיים רבים אשר התגלו בחפירות. גוברין הצביע על מחקרים המלמדים על שינויי אקלים, ותנאים גשומים ולחים במאות החמישית והשישית לעומת מאות אחדות לפניהן או לאחריהן, דבר שיכול היה לאפשר גידול ירקות בוואדיות הנחלים ללא צורך בהשקיה נוספת (גוברין תשס"ו, 11-28, איור 8, איור 10). איסר וגוברין סיכמו שלל מחקרים המעידים שהתקופה הרומית וחלק מהתקופה הביזנטית (משנת 200 לפנה"ס עד 400 לספירה) היו תקופות לחות, ובערך בשנת 400 לספירה החלה הצחחה שהגיעה לשיאה עם הכיבוש המוסלמי, ורק בשנת 1000 לספירה החלה שוב תקופה לחה יותר (איסר וגוברין 1991). מכיוון שעדיין ניטש

הוויכוח בנושא זה וטרם הוברר באופן חד משמעי אם חלו שינויי אקלים אם לאו, הרי שלפי חישוביו של נגב, גם ללא שינויי אקלים, החלקות שבואדיות הנחלים בנגב מקבלות מים כמות של 100 מ"מ גשם בנוסף ל- 200-400 מ"מ מי נגר מחלקת הניקוז כולה, בסך הכל כ- 300-500 מ"מ בשנה (נגב 1988, 27-28), בדומה לכך הסיקו גם אקרמן ועמיתיו במחקרם בדרום שפלת יהודה, הם הראו שכמות של 230 מ"מ גשם ישיר מתנקזים למרגלות סלעי הנארי לכדי 300 מ"מ גשם (Ackermann et al. 2008), כמות כזו של מים מאפשרת גידולי גן וירק של חקלאות בעל על מדרונות הגבעות ובואדיות. גם כיום נוהגים לגדל גידולי גן בוואדיות הנחלים בנגב, באמצעות מי השיטפונות המצטברים במהלך החורף בתת-הקרקע של ערוצי הנחלים, ואשר נאגרים מעל שכבת הסלע, מטרים ספורים מתחת לפני הקרקע, באופן זה המים נשמרים בכל מהלך הקיץ, ושורשי הצמחים ניזונים מהם.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים אדומים מוארכים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי וראווה
- גפן, ענבים אדומים מעוגלים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי וראווה
- אבטיח, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- מלון עגול, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- עוזרר, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- אגס, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- תאנה, במדליון קוציץ, בהקשר עיטורי
- פקוס, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- לופה, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- אתרוג, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- קנרס, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- אספרג, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה
- תפוח, בגביע, במדליון קוציץ, בהקשר ראוה

כלים:

- מגל יד, קטיף אתרוגים, בהקשר ראוה
- קלתוס, מכיל ענבים אדומים מעוגלים, בהקשר ראוה
- קלתוס עם ידית, מכיל ענבים אדומים מעוגלים, בהקשר ראוה

(גוברין 1993, 97; גוברין תשס"ו; גוברין 2007; Derfler & Govrin 1993, 263-267; Derfler 2003, 39-40).

קסטרה

תיארוך: תקופה ביזנטית

מיקום האתר: מבואות דרומיים של העיר חיפה, נ.צ. 1482.2441

אזור: כרמל

תולדות המחקר: חפירה של ייבין ז' ופינקלשטיין ז' בשנים 1993-1997

תפקיד המבנה: כנסייה

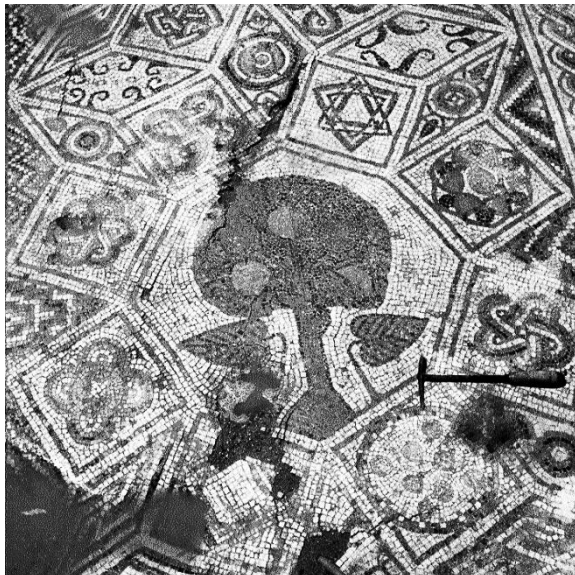
נושאי הפסיפס:

על רצפת האפסיס מתוארת אמפורה שממנה יוצאים שריגי גפן (איור 415). השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. האשכולות נושאים על שני עוקצים.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, הקשר עיטורי

(ייבין ופינקלשטיין 1999, 32-35).

איור 416: עץ רימונים, כנסיית רוגלית (רשות העתיקות)

איור 415: אמפורה ושריגי גפן, כנסיית קסטרה (ייבין ופינקלשטיין 1999)

רוגלית (חירבת ג'ופרה)

תיארוך: מאה חמישית

מיקום האתר: נ.צ. 1504.1203

אזור: שפלת יהודה

תולדות המחקר: חפירה של זויליחובסקי (זוסמן) ו' וגופנא ר' בשנת 1958

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: סטרה דרומית- 14 X 2.50 מ'. סטרה צפונית- 14 X 2.50 מ' (70 מ"ר ביחד)

צבעים: לבן, שחור, כחול-אפרפר, אדום, צהוב, ירוק

צפיפות אבני הפסיפס: 60-70 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז הרצפה של הסטרה הדרומית מעוצב עץ תאנה ועל נופו העגול גדלים רימונים גדולים עם כתר, על גזע העץ ענף גזום. במרחב הרצפה מעוצבות קוביות שצלעותיהן משולבות במשחק תעתועים, על פאותיהן מעוצבות צורות גיאומטריות ופירות. על הפנים של אחת הקוביות מעוצבות תאנים (?) בתוך מעגל (איור 416). זויליחובסקי זיהתה גם אשכול ענבים, אתרוג ולולב (אין תמונות).

גידולים חקלאיים:

- רימון, עץ, בהקשר עיטורי וראווה
- תאנה (?), במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

מלאכות חקלאיות:

- גיזום, לעיצוב נוף העץ, בהקשר עיטורי
- (Zvilichovsky 1960, 401-402; Ovadiah & Ovadiah 1987, 124; Yeivin 1960, 45;)
(IEJ 1959, 143; Biran 1959, 32).

רמה

תיארוך: מאה שיטית
מיקום האתר: נ.צ. 184.260
אזור: גליל תחתון מרכזי
תולדות המחקר: חפירה של שי ט'
וצפיריס ו' בשנת 1972
תפקיד המבנה: כנסייה

נושאי הפסיפס:

מדליונים של שריגי גפן המאוכלסים
איוור 417: שריגי גפן, כנסיית רמה (צפיריס 1976, 25)
בבעלי חיים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. האשכולות נושאים על שני עוקצים (איור 417).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי
- (ח"א 1972, מ"ד, 7; צפיריס ושי 1976, 83-85; צפיריס 1976, 25; Ovadiah & Ovadiah 1987, 117-118).

שדה נחום

תיארוך: מאה שיטית
מיקום האתר: נ.צ. 195.214
אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן

מיקום נוכחי של הפסיפס: קיבוץ שדה נחום

תולדות המחקר: חפירה של צורי נחמיה בשנים 1955-1956

תפקיד המבנה: קפלה וחדרים נלווים

גודל הפסיפס: הקפלה- 11 X 6 מ' (66 מ"ר), חדר דרומי- 6.50 X 3.70 מ' (24 מ"ר)

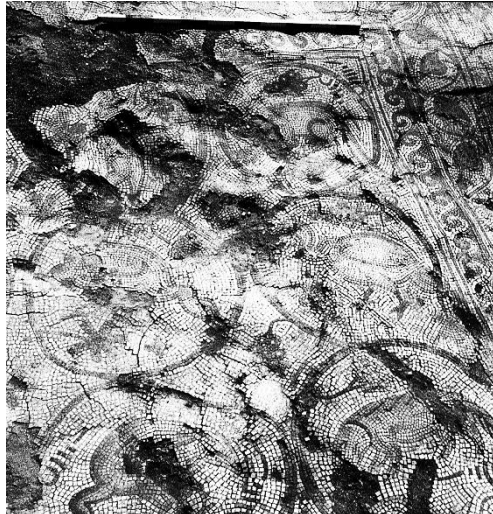
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כתום, חום

צפיפות אבני הפסיפס: 80-95 אבנים בדצמ"ר, בפריטים פיגורטיביים עד 400 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז הרצפה 70 מדליונים של שריגי גפן (רק 20 מתוכם נותרו שלמים בעת החפירה) הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים ואדומים הנישאים על עוקץ יחיד או שניים. המדליונים והזוויות שביניהם מאוכלסים בתיאורים של דמויות אדם, יונקים ועופות (איור 419, איור 420). באחד המדליונים ששרדו (מיקומו כיום לא ידוע) מוצג נער בוצר ענבים (איור 418), הנער אוחז האשכול בידו השמאלית ובידו הימנית הוא בוצר באמצעות מגל יד כנראה.

במרכז של שטיח חדר המעוטר באמצעות וורדים סכמתיים, מעוטר זר צמחי גדול (איור 421). במסגרת הזר משולבים שלושה פירות: רימון אדום וגדול שהכתר שלו ברור, אתרוג בעל מותן מוצר המעוצב באמצעות אבנים צהבהבות, ואפרסק בצורת לב, שגופו מגוון, חציו מאבנים אדומות-ורודות וחציו מאבנים לבנות.

איור 419: מדליונים מאוכלסים ביונקים ועופות, כנסיית שדה נחום (רשות העתיקות)

איור 418: נער בוצר ענבים, כנסיית שדה נחום (Ovadia & Ovadia 1987, Pl. CXXXIX)

איור 421: זר צמחי במרכז חדר, שדה נחום (צילום 2014)

איור 420: מדליונים מאוכלסים, כנסיית שדה נחום (צילום 2014)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- רימון, בקשר עיטורי
- אפרסק, בהקשר עיטורי
- אתרוג, בהקשר עיטורי

מלאכות חקלאיות

- בציר, בתוך מדליון של שריגי גפן, בהקשר עיטורי

(צורי 1962, 183; Ovadiah & Ovadiah 1987, 125-126, Pl. CXXXVIII-CXLI)

שבי ציון

תיארוך: שנים 485-486

מיקום האתר: נ.צ. 158-157.265

אזור: גליל עליון מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: במושב שבי ציון

תולדות המחקר: חפירה של פראוסניץ מ'ו', בשנים 1955, 1957, 1960, 1963

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: הכנסייה- 17 X 21 מ' (357 מ"ר), סטרה צפונית- 20.50 X 3.20 מ'

צבעים: לבן, שחור, אדום, כתום, חום, צהוב, כחול

צפיפות אבני הפסיפס: 120-140 אבנים בדצמ"ר

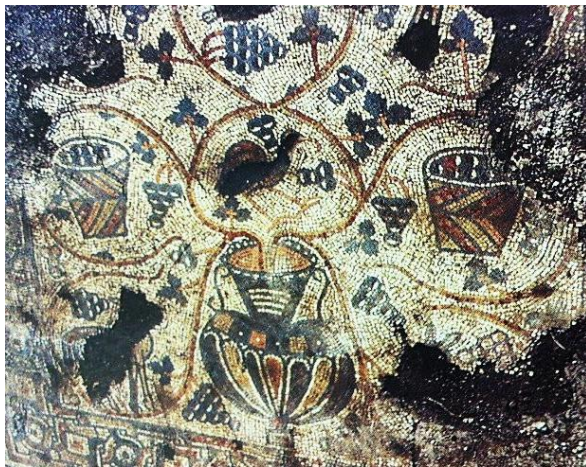
נושאי הפסיפס:

בתוך מדליון עגול מעוטרים שני רימונים סכמתיים בחלקו התחתון של צלב גדול. הרימונים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אדומות ותוך כתום, ונישאים על ענף הנושא שלושה עלים דקים (איור 422).

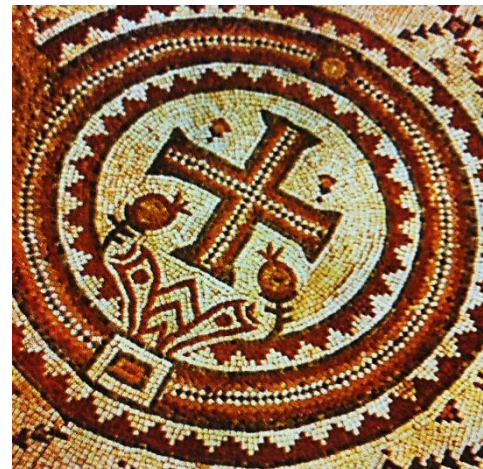
גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי

(פראוסניץ 1961, 82-81; Prausnitz et al. 1967, 49, Pl. XL, b; Leibovitz 1955, 35; Leibovitz 1958, 21; RB 1957, 257-258; (RB 1958, 420-421; Prausnitz 1962, 412; IEJ 1958, 134-135).

איור 423: שריגי גפן, מנזר שכה (גודוביץ 1996, איור 1)

איור 422: רימונים, כנסיית שבי ציון (Prausnitz et al. 1967, Pl. XL, b)

שכה

תיארוך: מאה חמישית

מיקום האתר: למרגלות המדרון הצפוני של תל שכה, כ-150 מ' מצפון לכביש מס' 375, נ.צ.

1476.1228

אזור: שפלת יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: בית ברל

תולדות המחקר: חפירה של גודוביץ ש' בשנת 1980

תפקיד המבנה: חדר במנזר

גודל הפסיפס: גודל חדר מס' 1-4 X 2.5 מ' (10 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, ארגמן, אדום, כתום, חרדל

צפיפות אבני הפסיפס: 80-100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס

הרצפה מעוטרת באמצעות מדליונים של שריגי גפן הבוקעים מתוך אמפורה שבשורה הראשונה (איור 423). השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים הנישאים על שניים או שלושה

עוקצים. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות, ותוך מגוון בצבעים ארגמן-לבן. המדליונים מאוכלסים ביונקים, עופות וכלים. בשורה השנייה מעוצבים שני סלי קלתוס המכילים אשכול ענבים מאוזן. איכות הפסיפס לא גבוהה והתיאורים סכמתיים ודלי פרטים.

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים אדומים מעוגלים, בתוך קלתוס, בהקשר עיטורי וראווה

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי וראווה (גודוביץ 1996).

שילה, כנסיית הצליינים

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: דרום-מזרח לרגלי תל שילה, כ-30 ק"מ מצפון לירושלים, נ.צ 178.162

אזור: שומרון

תולדות המחקר: חפירה של קייר ה' ושמידט א' בשנים 1922-1929, 1932

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 11.70 X 25 מ' (292 מ"ר), בימה- 4.50 מ' קוטר, אולם- 5.40 X 8.0 מ'. פרוטזיס-

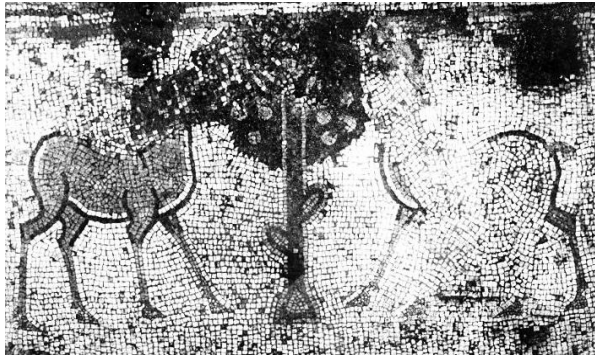
4.80 X 7.10 מ'

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

הבימה מעוטרת באמצעות שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. האשכולות נישאים על שני עוקצים (איור 424). ברצועה שבין הפנלים בפרוטזיס מתוארים שני צבאים היראלדיים לעץ תפוח, כנראה.¹⁰⁴ על גזע העץ נראים שני ענפים שעברו גיזום לעיצוב העץ למבנה ציר מרכזי והגבהתו (איור 425).

¹⁰⁴ אבי-יונה הגדיר העץ כרימון, אולם בברור שאין כתר לפירות והם עגולים ללא סימנים מזהים נוספים. בנוסף נופו של העץ מסודר ועגול, ונוף מסודר אינו אופייני לרימון, ומתאים יותר לתפוח.

איור 425: עץ תפוח שענפי הגזע עברו גיזום, כנסיית הצליינים, שילה (אר"ע תיקייה מנדטורית, Seilun, תיק 117)

איור 424: שריג גפן, כנסיית הצליינים, שילה (Kjaer 1931: Pl. I, Fig. 9)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי
- תפוח, עץ, בהקשר עיטורי

פעולות חקלאיות:

- גיזום, עץ תפוח, ענפים על הגזע לעיצוב גובה, בהקשר עיטורי (אר"ע תיקייה מנדטורית, Seilun מס' 117; קמפינסקי 1992, 1537-1538; שילה 1973, 11; (Avi-Yonah 1934, 40-41, No. 301; Kjaer 1931, 79-81, Pls. I-II).

שלא

תיארוך: שנים 561-562

מיקום האתר: כ-22 ק"מ דרומית לעזה, ליד גשר נחל עזה, כיום בתחומי גן לאומי "פארק אשכול" סמוך לנחל הבשור וכביש 241, נ.צ. 102.079

אזור: נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: קנברה, אוסטרליה

תולדות המחקר: חפירה של מייטלנד וודס ו' (Maitland Woods W.), כומר בכיר של הכנסייה האנגלית של הדיוויזיה רכובה וחיילי אנז"ק, לאחר שהתגלה על ידי חיילים אוסטרליים ב-17.4.1917 במהלך הקרב השני על עזה

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: 5.49 X 8.23 מ' (45 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ירוק, תכלת, חום, כתום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 100-210 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מרכז האולם

במרכז השטיח מעוצבים 45 מדליונים של שריגי גפן, הבוקעים מאמפורה. המדליונים מאוכלסים בעופות, יונקים כלים וסלים עם פירות ומסודרים בשורות של חמישה שמתמרו רק 24 (איור 426). שריגי הגפן נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות נושאים על שניים או שלושה עוקצים. הענבים מעוגלים או מוארכים ומעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון בכמה שילובים: אדום-כתום-לבן, צהוב-כתום-לבן, חום-ירקרק ולבן (איור 427). הקומפוזיציה של הפסיפס דומה מאוד לזו של הפסיפסים מקפלת הקבורה הארמנית בירושלים, כנסיית בית לוויה ובית הכנסת ממעון-נירים. בשורת המדליונים המרכזית מאוכלסים כלים וסלים עם פירות:

- א. סל כפול הנועד לנשיאה על גב בהמה מכיל ענבים מעוגלים אדומים וירוקים המונחים על מצע עלים ירוקים בהירים (איור 428). בחלקו העליון של הסל שני מוטות המיועדים לנשיאה ידנית, ואולי גם כדי להקל על פעולות ההעמסה והפריקה מגב הבהמה. שתי הציפורים המנקרות בפירות מוסיפות לעיטור מבט מציאותי וחי. סל נצרים כפול המכיל ענבים נראה גם ברצפות הפסיפס של בית הכנסת ממעון-נירים, כנסיית בית לוויה, כנסיית באר שמע וקפלת אל חמאם בית שאן.
- ב. סל קורביס כדורי עם בסיס טבעתי מכיל תפוחים שנערמו בפירמידה מסודרת. בחלק החיצוני של ערימת הפירות בולטים ענפים נושאי עלים ירוקים ודקים. הסל דומה לסלים מהפסיפסים של בית הכנסת מעון-נירים, הרצפה מניר עוז, מכנסיית מהאט-אל-אורדי בית גוברין.
- ג. סל קלתוס שחלקו העליון נהרס מעוצב במרכז מדליון.

המסגרת החיצונית של האולם

מסגרת האולם מעוטרת באמצעות מדליונים גיאומטריים רבועים המאוכלסים בעופות, דגים, חפצים, פירות וירקות, ורק מעטים מהם שרדו:

- א. קרקפת ירקרק של קנרס מעוצבת על גבעול עבה. בצמוד לגבעול נראה עלה של קנרס. חלקי הצמח מתוארים באמצעות מסגרת של אבנים שחורות והחלק הפנימי באבנים ירוקות (איור 431). תיאורים של קנרס באומנות התקופה אינם נפוצים לא בישראל ואף לא מחוצה לה. בישראל מעוצב קנרס בשני אתרים נוספים בלבד, במבנה מציפורי ובכנסיית קריות. באומנות חוץ הקנרס נראה, למשל בפסיפסים מטוניסיה (Trendall 1957, 16; Yacoub 2005, 33).
- ב. שתי תאנים ששרדו במדליון רבוע, מעוצבות באמצעות מסגרת של אבנים שחורות וחלקן הפנימי באבנים ורדרדות. פתח האוסטיאול מסומן בחלקו התחתון של הפרי באמצעות נקודה שחורה (איור 432).

איור 427: ענבים מעוגלים ומוארכים, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)

איור 426: אולם מרכזי, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)

איור 430: קלתוס, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)

איור 429: קורביס המכיל תפוחים, כנסיית שלאל

(<http://www.awm.gov.au/blog/wp-content/uploads/2008/01/shellal-detail-1.jpg>)
(18.4.2012, 1)

איור 428: סל כפול מכיל ענבים, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)

איור 432: תאנים, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)

איור 431: קגריס, כנסיית שלאל (Henderson 1988, 39)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, ירוקים, אדומים ובהירים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מוארכים, ירוקים, אדומים ובהירים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים, בתוך סל כפול למנשא על גב בהמה, בהקשר ראוה
- תפוח, בתוך קורביס כדורי, בהקשר ראוה
- קנרס, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי
- תאנה, במדליון גיאומטרי, בהקשר עיטורי

כלים:

- סל כפול, למנשא על גב בהמה, מכיל ענבים מעוגלים, בהקשר ראוה
 - קורביס כדורי עם בסיס טבעתי, מכיל תפוחים, בהקשר ראוה
- (Petrie 1922; PEF 1917, 150; Avi-Yonah 1934, 42, No. 306 Trendall 1957;)
(Handerson 1988).

שקמונה (שער העלייה), מנזר

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: נ.צ. 146.247

אזור: כרמל

מיקום נוכחי של הפסיפס: חלקו במוזיאון הימי הלאומי בחיפה, וחלקו במחסני רשות העתיקות, במצב

השתמרותי ירוד

תולדות המחקר: חפירה של דותן מ' בשנת 1951

תפקיד המבנה: מנזר (כנראה)

חדר דרומי במנזר

גודל הפסיפס: 5 X 8 מ' (40 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, תכלת, אדום, חום, כתום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

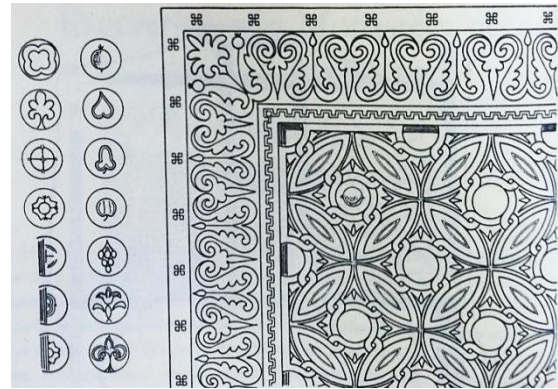
נושאי הפסיפס:

במרכז השטיח מעוצבים מעגלים המאכלסים תיאורים של פרחים ופירות, החוקרים זיהו- רימונים, אתרוגים, תפוחים, אשכולות ענבים, בפינות המסגרת נראית פלמטה ושני רימונים (איור 433). מהתמונות שבידי ניתן לזהות רימונים מעוצבים באמצעות אבנים אדמדמות-חומות (איור 434). אשכול של ענבים הנישא על שני עוקצים. הענבים מעוגלים ומעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון באבנים אפורות ולבנות (איור 435).

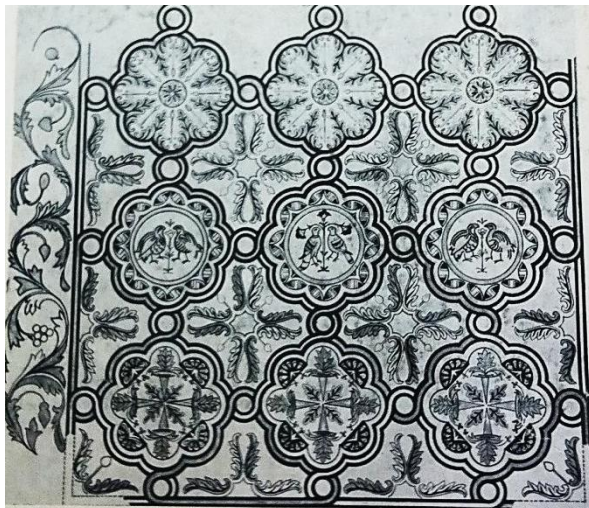

איור 434:
רימונים,
דרומי, מנזר
שקמונה (צילום:
סטודיו ורהפטיג
ונציאן בע"מ,
באדיבות המוזיאון
הלאומי)

איור 435: אשכול ענבים,
חדר דרומי, מנזר
שקמונה (צילום: סטודיו
ורהפטיג ונציאן בע"מ,
באדיבות המוזיאון הימי
הלאומי)

איור 433: חדר דרומי, מנזר שקמונה (Dothan)
(1955, Fig. 2)

איור 436: חדר צפוני, מנזר שקמונה (Dothan 1955, Pl. 20, A)

חדר צפוני במנזר

גודל הפסיפס: 5 X 8 מ' (40 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, תכלת, אדום, חום, כתום, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז השטיח מדליונים גיאומטריים המאכלסים עופות. במסגרת השטיח מדליונים מעלי קוציץ המאכלסים פירות שונים שלא זוהו על ידי החוקרים. מהאיור והתמונות שבידיי ניתן לזהות רק אשכולות ענבים מעוגלים (איור 436).

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי
- רימון, בהקשר עיטורי

(דותן 1954-1953, 216-222; Pls. CLIV-CLVI; Ovadia & Ovadia 1987, 131-132; 1-2) Pl. 11 (Dothan 1955, 98-102, Pls. 19-20; Leibovitch 1953, 30, Pl. 11).

שקמונה (שער העליה), כנסייה

תיארוך: תקופה ביזנטית עד לאמצע המאה הרביעית

מיקום האתר: תל א-סמק, על שפת הים, מדרום לתל, נ.צ. 146.247

אזור: כרמל

מיקום נוכחי של הפסיפס: חלקו במוזיאון הימי הלאומי בחיפה, וחלקו במחסני רשות העתיקות, במצב השתמרותי ירוד

תולדות המחקר: חפירה של אלגביש יוסף, בשנים 1963-1979

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: חדר 2, אמצעי, 3.15×6.75 מ' (21 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, תכלת, אדום, חום, כתום, צהוב

נושאי הפסיפס:

חדר מספר 2

החדר מעוטר בשטיח שמסגרת מלבנית, ובה מעוטרים ריבועים משולבים עם מעוינים, המאכלסים מוטיבים גיאומטריים. בפינות הנוצרות בין הריבועים מאוכלסים פירות (איור 437, איור 438):

א. ארבעה אשכולות ענבים מעוגלים הנישאים על ארבעה עוקצים. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון בשני אופנים, אפור-לבן, אדום-כתום-לבן. אשכולות אלו דומים מאוד לאשכולות מאזור נוסף מרצפת הכנסייה (איור 439).

ב. בחלל המרכזי שנוצר בין אשכולות הענבים מעוצב אבטיח מפוספס. הפיספוס על גבי גוף הפרי נוצר באמצעות אבנים שהוצבו באלכסון וכך נוצרו קווים בזיגזג (איור 437, איור 437).

ג. ארבעה רימונים סכמתיים נישאים על עוקץ עם שני עלים נגדיים מוארכים.

ד. ארבעה אתרוגים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות חלקם הפנימי מגוון, חציים באבנים אפורות וחציים השני באבנים כתומות-צהבהבות. לאתרוגים מותניים צרות והם נישאים על עוקץ עם עלים נגדיים מוארכים (איור 440).

ה. בחללים שבין המסגרת החיצונית לריבועים מעוצבים עצי תמר בתיאור סכמתי וסימטרי.

חדר מספר 3

בחדר זה מעוצבים רימונים המונחים בתוך קליקיס. התיאור הסכמתי כולל רימון אחד גדול שמסגרתו מעוצבת באבנים כתומות והכתרים הנלווים אליו באבנים אדומות (איור 441).

איור 439:
ענבים, חדר 2
כנסיית שקמונה
(צילום: סטודיו
ורהפטיג ונציאן
בע"מ, באדיבות
המוזיאון הימי
הלאומי)

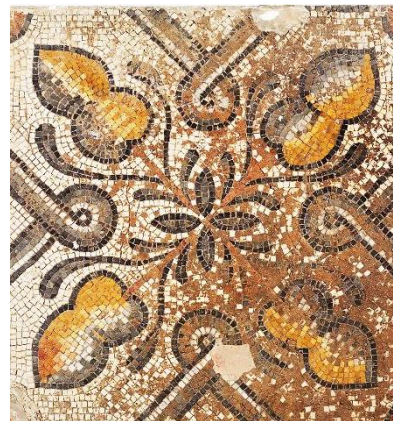
איור 438: חדר 2,
כנסיית שקמונה
(Ovadia & Ovadia)
(1987, Pl. CLX (2))

איור 437: חדר 2, כנסיית שקמונה
(Biran 1964, Photos)

איור 441: גביע עם רימונים, חדר
3, כנסיית שקמונה (צילום: סטודיו
ורהפטיג ונציאן בע"מ, באדיבות
המוזיאון הימי הלאומי)

איור 440: אתרוגים, חדר 2 כנסיית
שקמונה (צילום: סטודיו ורהפטיג ונציאן
בע"מ, באדיבות המוזיאון הימי הלאומי)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים ובהירים, בהקשר עיטורי
- אבטיח, בהקשר עיטורי
- רימון, בהקשר עיטורי
- אתרוג, בהקשר עיטורי
- תמר, עץ סכמתי, בהקשר עיטורי

(ח"א 1964, ט', 17-16; ח"א 1964, י"ב, 13-10; ח"א 1967, כ"א, 13-12; ח"א 1967, כ"ד, 23;
ח"א 1973, מ"ה, 13-12; ח"א 1980, ע"ד-ע"ה, 11; אלגביש 1994, 119-109, איורים 85, 86;
Ovadia & Ovadia 1987, 133, Pl. CLX (2); Biran 1964, 29, Photos; Algavish 1964,
(407).

תנשמת, כנסיית בקוס הקדוש

תיארוך: מאה שיטית (?)

מיקום האתר: 300 מ' מדרום-מערב לחורבת תנשמת, פארק יער שוהם (יער ברקת), נ.צ.
1462.1563

אזור: שפלת יהודה

תולדות המחקר: חפירה של דהרי ע' ובן אריה ר' בשנת 1995

תפקיד המבנה: כנסייה

גודל הפסיפס: גודל מכלול הכנסייה- 27 X 11.7 מ', מבנה הכנסייה- 10.35 X 10.35 מ' (107 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, כתום

צפיפות אבני הפסיפס: 110-120 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז האולם שטיח רבוע המאכלס מעגל גדול המעוטר בדגם גיאומטרי (איור 442). בפינות שבין המעגל והריבוע מעוצבת אמפורה שממנה בוקעים שריגי גפן מתפתלים. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים מעוגלים. האשכולות נושאים על שני עוקצים, הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך חום או אדום (איור 443).

איור 443: אמפורה ושריגי גפן, חורבת תנשמת (דהרי 1996, איור צבע ii ד')

איור 442: אולם התווך, חורבת תנשמת (דהרי 1996, 103, איור 128)

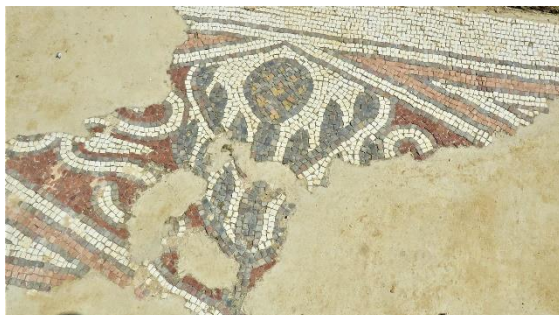
גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים שחורים ואדומים,

בהקשר עיטורי

- קנרס, בהקשר ראווה ועיטורי

(דהרי 1996, 102-103, איור צבע ii-iii).

איור: קנרס, חורבת תנשמת (צילום: ד"ר ענת אביטל)

פרק ד' - מבני ציבור, מבנים פרטיים, מבנים שלא הוגדרו בוודאות

ארז

תיארוך: מחצית שניה של המאה החמישית

מיקום האתר: נ.צ. 108.109

אזור: נגב מערבי, מישור החוף הדרומי

תולדות החפירה: הפסיפס התגלה בשנת 1959. חפירה של דרוק א' בשנת 1967

תפקיד המבנה: אולי וילה

גודל הפסיפס: חלק קטן שרד, אין מידות

צבעים: לבן, שחור, אדום, ורוד, חום, ירוק, כחול

נושאי הפסיפס:

ברקע הסצנה של אדם המוליך טיגריסים¹⁰⁵ נראים שני עצים, הימני הרוס ברובו אך ניתן לזהותו כעץ פרי נשיר רחב עלים. העץ השמאלי נשיר ורחב עלים, העץ נושא פירות, כנראה אפרסקים (איור 444). בהיעדר תמונות איכות לא ניתן להגיע להגדרה מדויקת יותר.

איור 444: עץ פרי, ארז (רשות העתיקות)

גידולים חקלאיים:

- עץ נשיר רחב עלים, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח
 - אפרסק, על עץ, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח
- (ח"א 1967, כ"ד, 9-8; רחמני 1973, 264-263; Ovadiah & Ovadiah; Biran 1968, 44; (1987, 58, Pl. XLVII, 1; Rahmani 1975, 21-24, Pls. 3, 4).

בית גוברין, אל מקרקש

תיארוך: סוף המאה השלישית עד המאה השביעית, בהתאם לדברי חוקרים שונים. התיארוך המוקדם של נוסן למאה השלישית מוטל בספק, ועל פי הסגנון התיארוך מתאים יותר לסוף המאה החמישית (Hachlili 2009, 99)

¹⁰⁵ תיאור תהלוכת ניצחון השואבת השראה כנראה ממסע הניצחון של דיוניסוס מהודו (רחמני 1973, 264).

מיקום האתר: בית גוברין, אליותרופוליס (Eleutheropolis), נ.צ. 140.113

אזור: שפלת יהודה

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ארץ ישראל (הרוס למדי)

תולדות המחקר: חפירה של ל', ה' ונסן בשנת 1921

תפקיד המבנה: וילה

שייך למגזר: רומי / ביזנטי

גודל הפסיפס: 5 X 9.5 מ' (47.5 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, צהוב, ירקרק, תכלת

צפיפות אבני הפסיפס: 100 אבנים או פחות בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

א. דמות האביב (איור 445)

משני עברי ראש הדמות שני ורדים, בידה הימנית היא מגביהה קערה ובה תיאור עצמים משולשים, שהם כנראה פרחים שנקטפים באביב, עליהם ניצבת ציפור. תיאור דומה נראה בעונת האביב מבית הכנסת של חמת טבריה. המאפיינים הדומים הם: העונה, הגבהת הכלי, צורת הקערה והפרחים המשולשים שצבע האבנים בהם זהה, כתום כהה בקווי המתאר, וכתום בהיר בחלק הפנימי. חלק זה של הפסיפס מאל מקרקש כיום הרוס ברובו, והתמונה השלמה היחידה הקיימת כיום נטולת צבעים, ולכן קשה לדעת בבירור מה תואר במקור. כנראה שהעצמים שבקערית הם פרחים בהתאמה לכתוב בפואמה של יוחנן מעזה, שם מתוארים פרחים בקערת כסף (Hanfmann 1939, 115; בצר 2007, 10). בדומה לתיאורי האביב הנוספים בפסיפסי התקופה בהם נראים תיאורים של קטיף פרחים וליקוטם אל סלים, למשל בבית כנסת ציפורי ובפסיפס הקבורה מטוניס (איור 446).

ב. דמות גאיה, אלת האדמה (איור 447)

גאיה מזוהה באמצעות הכיתוב: ΓΗ, והיא מתוארת כדמות נשית העוטה זר ענפים ועלים לראשה, או שיבולים לדבריו של ונסן (Vincent 1922, 263), הינומה קשורה לאחורי ראשה, לגופה גלימה, היא אוחזת בשתי ידיה צעיף מוארך ובו מונחים פירות. עקב מחסור בתמונות צבע מן השנים בהם הפסיפס היה שלם ברובו, ועקב ההרס המרובה של הפסיפס כיום, לא ניתן לערוך הגדרה שלמה של המוטיבים. תיאור הפירות מזכיר את התיאור מפסיפס הווילה של קונסטנטינוס מאנטיוכיה המתוארך למחצית הראשונה של המאה הרביעית (Cimok 2000, 202-205), ממנו שרד רק החלק הימני בו נראה אשכול ענבים מעוגלים ובהירים, מלון צהוב ורימון. גאיה מתוארת בפסיפסים בהקשר לפוריות האדמה, שפע ושגשוג, ובידיה פירות המסמלים את התנובה (Hachlili 2009, 179-180).

בפסיפס זה כנראה שניתן לזהות את הפירות הבאים: שני אשכולות ענבים מעוגלים משני צדי הצעיף. שלוש או ארבע תאנים בגודל בינוני בצורת טיפה. אפרסק בצורת לב ומשמש פחוס בצורת כליה. שני פירות גדולים של מלון עגול שבחלקם העליון תוספת לא ברורה, אולי הכוונה לשאריות הפריחה.

ג. דמות הקיץ (איור 448)

אזור הראש של הדמות הושחת כולו, על גופה בגד קל הרכוס מלפנים באמצעות חגורה על המותניים וכפתור. היא אוחזת בידה השמאלית במגל בעל להב מתכת מעוקל המעוצב באמצעות אבנים שחורות ואפורות. בלהב נעוצות שיניים המעוצבות באמצעות אבנים אפורות ובהירות לסירוגין. ידית המגל עשויה מעץ מפוספס בגווניו של צהוב ולבן. בידה הימנית היא אוחזת אלומת שיבולים צהובות ושיבולים וורודות.

איור 446: קטיף פרחים ואיסופם והגשתם בסל נצרים, פסיפס הקבורה של C. Iulius Serenus and Numitoria של Henchir-Thyna, Sfax Museum, Saturnina טוניסיה (Blanchard-lemee et al. 1995, 81-82, Fig. 50)

איור 445: עונת האביב, אל-מקרקש, בית-גוברין (אר"ע, תיק 31, Beit Gibrin, תמונה 30.472)

איור 448: דמות הקיץ, אל מקרקש (בצר 2007, תמונה 14 ב')

איור 447: גאיה, אל-מקרקש, בית-גוברין (אר"ע, תיק 30, Beit Gibrin)

גידולים חקלאיים:

- ורדים, בהקשר סמלי, עונות השנה, אביב
- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר ראווה, תיאור תנובת הארץ, גאיה

- תאנה, בהקשר ראוה, תיאור תנובת הארץ, גאיה
- מלון עגול (?), בהקשר ראוה, תיאור תנובת הארץ, גאיה
- משמש (?), בהקשר ראוה, תיאור תנובת הארץ, גאיה
- אפרסק (?), בהקשר ראוה, תיאור תנובת הארץ, גאיה
- דגן, בהקשר לתיאור עונות השנה, קיץ

כלים:

- מגל, בהקשר למלאכת הקציר בתיאור עונות השנה, קיץ
(אבי-יונה 1992 א', 171; בצר 2007, 9-12; Avi-Yonah; Vincent 1922, 260-263, Pl. VIII; 1933, 146-148, No. 23).

בית שאן, תל

תיארוך: תקופה ביזנטית
מיקום האתר: חלקו הצפוני-מזרחי של שטח P בתל בית שאן
אזור: בקעת בית שאן, עמקים צפוניים
תולדות המחקר: חפירה של מזר ע' בשנים 1992-1993, 1994-1996
תפקיד המבנה: מבנה ציבור
שייך למגזר: ביזנטי
גודל הפסיפס: קטע לא מוגדר
צבעים: צבעוני

נושאי הפסיפס:

בשריד של רצפת פסיפס בפינת חדר מהתקופה הביזנטית מעוטר, מסגרת עשויה תשליב אשכולות ענבים ואמפורות, במרכז עיטור גיאומטרי.

גידולים חקלאיים:

- גפן, בהקשר עיטורי
(מזר 1994, 52; מזר 1996, 65-67)

בית שאן, בית אמידי

תיארוך: מאות רביעית-חמישית
מיקום האתר: בית שאן, שכון א', 5, נ.צ. 19662.21240
אזור: עמקים צפוניים, עמק בית שאן
תולדות המחקר: חפירה של צורי נ' בשנת 1958
תפקיד המבנה: חדר מחלק נרחב של ווילה
גודל הפסיפס: 4.10 X 4.10 מ' (16.81 מ"ר)

צבעים: 8 צבעים (אין פירוט צבעים)

צפיפות אבני הפסיפס: 40 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מרכז החדר מעוטר באמצעות מוטיבים גיאומטריים, במסגרת השטיח מתפתל שריג הנושא עלים גדולים דמויי לב ואשכולות ענבים המעוצבים כפירמידה גיאומטרית של משולש שווה צלעות (איור 449).

איור 449: חדר בבית אמידים, שכונ א', בית שאן (אר"ע, צורי נחמיה, 5, 8/1958 - &, תמונה 3106)

גידולים חקלאיים:

גפן, בעיטור מסגרת הרצפה, בהקשר עיטורי (צורי 1958).

בית שאן, אודיאון, רחוב פלדיוס

תיארוך: מאה רביעית

מיקום האתר: מרכז העיר בית שאן הקדומה, סמוך לפינה הצפונית-מזרחית של בית המרחץ הגדול

אזור: בקעת בית שאן, עמקים צפוניים

מיקום נוכחי של הפסיפס: המקור נשדד

תולדות החפירה: חפירה של מזור ג' בשנת 1986

שייך למגזר: רומי

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, כתום, צהוב, ורוד

נושאי הפסיפס:

בתוך מעגל במרכז החדר מתוארת טיכה בדמות אלת העיר (איור 450), לראשה כתר דמויי חומה המונח על עטרה של פרחים ופירות. משני עברי הכתר מעוצבים, כנראה, ורדים גדולים המעוצבים

באמצעות שורת אבנים אדומות, תוכן ורוד ונקודה כהה במרכז. בחזית גופה מימין מעוצבת קרן שפע ובה פירות ועלים. התיאור סכמתי, ולכן לא ניתן לערוך זיהוי וודאי של הצמחים:

א. מימין מעוטר פרי גדול ומעוגל באמצעות מסגרת אבנים אדומות ותוך הפרי צהוב, אולי הכוונה לתיאור תפוח.

ב. פרי גדול נוסף מתואר בצד השמאלי, אולי הכוונה לתיאור אצטרובל.

ג. שני פירות נוספים מעוצבים באמצעות אבנים צהובות במרכז הקרן ואינם ניתנים לדימוי כלל.

ד. במרכז הקרן מתנשא ענף סתמי שאיננו ניתן לדימוי, הענף נושא שני עלים, הענף מעוצב באמצעות שורת אבנים שחורות, אבנים אפורות מתארות את תוך העלה.

ניתן להתרשם שרמתו המקצועית של האומן המקומי שעבד בבית שאן הייתה נמוכה, מפני שלמרות שהשתמש בדגמים מוכרים, הוא לא הצליח לתאר את הפירות המקוריים, ואף ייתכן שהוא לא ידע בברור מה הוא מתאר. תופעה זו של העתקה ברמת ביצוע נמוכה נצפית במקומות נוספים. לכן צריך לחפש את התיאורים המקוריים ודרכם להבין את משמעות התיאורים, ולא דווקא לנסות להבין למה התכוון האומן המקומי שמלאכתו נעשתה ברמת דיוק ירודה. תוכן הקרן של טיכה מבית שאן דומה לתוכנה מעיצובים של טיכה מרחבי העולם הרומי, למשל, פסל שיש מ- Prusias Ad Hypium, טורקיה,¹⁰⁶ המתוארך למאה השנייה (איור 453). תוכן קרן זו מעוצב באופן מדויק להפליא מיטיב להעביר את המסר הריאליסטי של תוכן הקרן: שני פירות גדולים משני צדדי הקרן הם תפוחים (ואולי הימני הוא חבוש), פירות נוספים במרכזה של הקרן הם: אצטרובל, אגוז מלך, אשכול ענבים המשתפך כלפי מטה ומכוסה בעלה גדול, פרי מפוספס שמינו לא ברור כיום, אך היה בוודאי מוכר היטב לאנשי הזמן, אולי מלון עגול קטן. הענף הנישא מעלה, דומה מאוד לענף של טיכה מבית שאן, וייתכן שהכוונה לתיאור של עלי הקוציץ ועמוד התפרחת המרכזי. תיאור דומה של קרן עם פירות נראה בבית אאופרטס מזאוגמה בטורקיה המתוארך למאה השנייה (איור 452) (Oenal 2003, 44). בקרן זו של גאיה מזאוגמה ניכרים ארבעה פירות: שני הימניים מתוארים זה על גבי זה הם כנראה שתי תאנים, באמצע אצטרובל גבוה, ומשמאל פרי מעוגל, קרוב לוודאי תפוח.

נראה אם כן שתיאור הפירות הקלאסי הוא תפוח מימין, אצטרובל באמצע, אשכולות ענבים, לעיתים מתוארות גם שיבולים נפולות, ובמרכז עלי קוציץ ועמוד פריחה. אפשר אם כן להניח שמהפסיפס של בית שאן רק התפוח ואצטרובל אורן הצנובר ניתנים לזיהוי ולהיחשב כגידול חקלאי.

¹⁰⁶ צפון מערב טורקיה, ליד Düzce של ימנו.

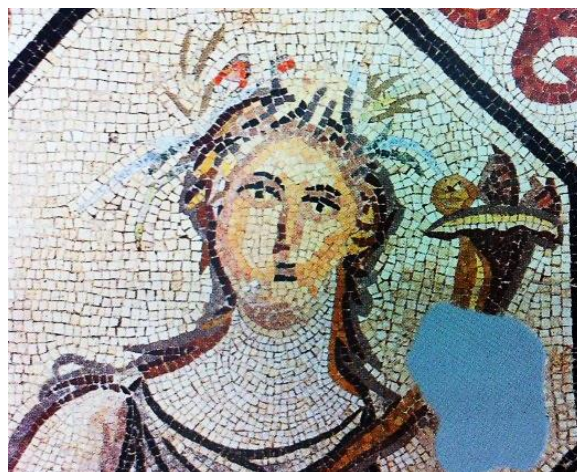
איור 451: קרן שפע עם פירות, טיכה מקוס (Brouscari
(1997: Pl. III.2)

איור 450: טיכה, בית שאן (צילום 2011)

איור 453: קרן שפע של טיכה מ- Prusias Ad
Hypium, מוזיאון לארכיאולוגיה איסטנבול (צילום
(2010)

איור 452: האלה גאיה (Ge), בית אאופרטס, זאוגמה,
טורקיה (Oenal 2003, 45)

גידולים חקלאיים:

- תפוח, בהקשר לתנובה חקלאית, בקרן השפע של טיכה
- אורן הצנובר, בהקשר לתנובה חקלאית ועיטור, בקרן השפע של טיכה
(מזור 1988, 9-10; מזור ובר נתן 1992, 40).

בית שאן, בית ליאונטיס (Kyrios Leontis)

תיארוך: אמצע המאה החמישית

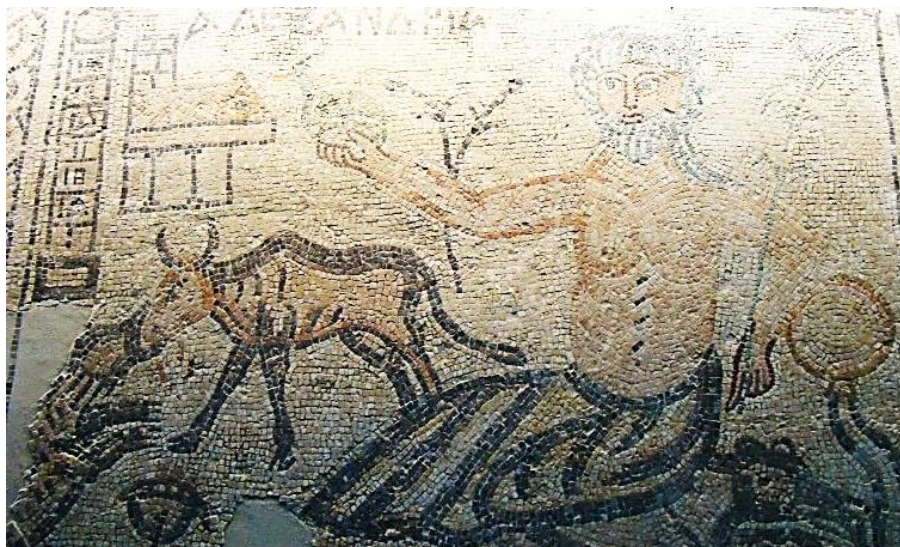
מיקום האתר: בית שאן, נ.צ. 1969.2120

אזור: עמקים צפוניים, בקעת בית שאן
 מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ישראל
 תולדות המחקר: חפירה של צורי נ' בשנת 1964
 תפקיד המבנה: בית רחב ממדים ובו טרקלין
 שייך למגזר: כנראה שייך ליהודים שעלו מאלכסנדריה לאחר שנת 414 (צורי 1973, 238)
 גודל הפסיפס: חדר מס' 3- 8.50 X 3.20 מ' (27.2 מ"ר)
 צבעים: לבן, שחור, אפור, חום, חום בהיר, אדום, אדמדם, צהבהב, גוונים כחולים וירוקים (זכוכית)
 צפיפות אבני הפסיפס: 50-60 אבנים בדצמ"ר

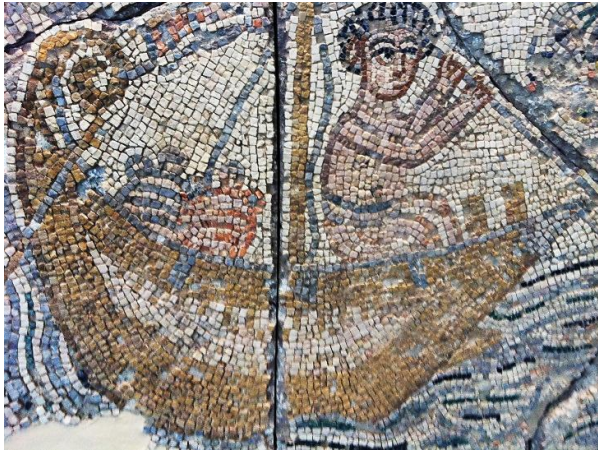
נושאי הפסיפס:

בשטיח של סצנה נילוטית מעוטר נילומטר ליד האל נילוס ומים הניגרים מאמפורה. על הנילומטר מצוירות אותיות המציינות את הגבהים מ-11 ועד 16, ולמעלה באותיות יווניות כתוב: 'אלכסנדריה' (איור 454). במי הנילוס שטה סירה ובה ניצב אדם, בסירה נראים שלושה קנקנים חרוטיים ('קנקני עזה') שחלקם התחתון מעוצב באמצעות אבנים בצבע כתום וחלקם העליון, מכסה הקנקן מעוצב באבנים שחורות (איור 455). איור זה מזכיר במידה מרובה את הסירה מתוארת בכנסיית חדיד, גם שם הסירה מתוארת בהקשר למוטיבים נילוטיים, והקנקנים מתוארים עם מכסה בחלקם העליון. קנקנים דומים נוספים מעוטרים בפסיפס מהכנסייה בכיסופים שם הם נישאים על גב גמל. החוקרים אחידים בדעתם שאלו קנקנים שבהם הובילו יין לצורכי מסחר. קנקנים אלו, מסוג 'קנקני עזה', נמצאו בחפירות ומניחים שהם שימשו לאחסון ולהובלה של יין (ישראל 1993, 86-93).

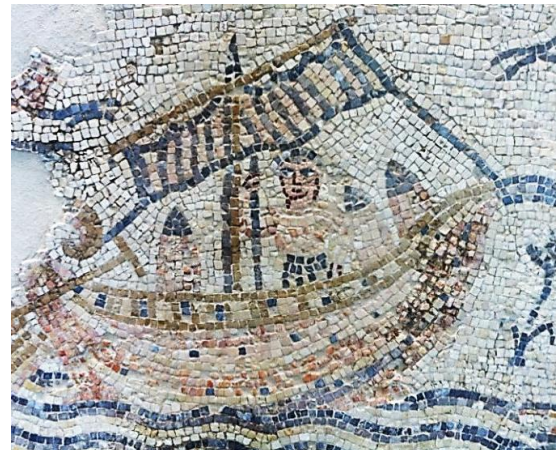
בפנל נוסף נראים תיאורים מן האודיסאה של הומרוס, והניסיון שעמד בו אודיסאוס בפיתוי מול הסירנות (Hachlili 2009, 97-98), בין המוטיבים מעוטרת סירה ובה ניצב מלח, באייה בה הוא שט מעוצבות שתי אמפורות למסחר, שתי האמפורות עגלגלות ועל גופן פספוס, האחת מעוצבת באמצעות אבנים אדמדודות והשנייה באבנים אפורות. אמפורות כאלו מעוצבות בדרך כלל בכניסה לאולמות של מבני ציבור ומהן בוקעים שריגי הגפן היוצרים מדליונים.

איור 454: נילומטר, שיח ורדים, בית ליאונטיס, בית שאן (צילום 2011)

איור 456: סירה מובילה אמפורות יין, בית ליאונטיס, בית שאן (צילום 2010)

איור 455: סירה מובילה קנקני יין, בית ליאונטיס, בית שאן (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן (יין בקנקנים), בהקשר להובלה ומסחר, בהקשר למוטיבים נילוטיים

כלים:

- נילומטר, בהקשר לתיאורים נילוטיים, השקייה וחקלאות
 - 'קנקני עזה' לנשיאת יין, בהקשר להובלה ומסחר, בהקשר למוטיבים נילוטיים
 - אמפורות לנשיאת יין, בהקשר להובלה ומסחר, בהקשר למוטיבים נילוטיים
- (ח"א 1965, יג, 16-15; ח"א 1965 יד, 6; צורי 1973, 247-229; Zori 1966, 123-134; ח"א 1965, 34-36; Ovadiah & Ovadiah 1987, 262; IEJ 1965).

בית שאן, אתר אכסניית הנוער

תיארוך: מאות שיטית-שביעית

מיקום האתר: בית שאן באתר אכסניית הנוער, נ.צ. 19772.21140

אזור: עמקים צפוניים

תולדות המחקר: חפירה של שיאון ע' בשנת 1998

צבעים: לבן, שחור, אפור, כתום

נושאי הפסיפס:

בחדר קטן מעוצב עץ תמר, בין כפות התמר מתוארים אשכולות תמרים כתומים ובשלים (איור 457).

גידולים חקלאיים:

- תמר, בהקשר עיטורי
- (שיאון 2000, 49-47, איור 61).

איור 458: אתרוג ולולב, גת, חולדה (שפירא ואבי-יונה
Pl. XXVIII, 1960)

איור 457: עץ תמר, מבנה לא מוגדר, בית שאן
(רשות העתיקות)

חולדה

תיארוך: סוף מאה חמישית

מיקום האתר: ליד חולדה, נ.צ. 137.138

אזור: שפלת יהודה

תולדות המחקר: חפירה של עורי י' בשנת 1953

תפקיד המבנה: גת¹⁰⁷

שייך למגזר: יהודי

גודל הפסיפס: חדר דרומי- 4.60 X 5.70 מ' (26.22 מ"ר), פנל מעוטר- 0.50 X 0.92 מ'

צבעים: לבן, שחור, כחול כהה, אדום, כתום

נושאי הפסיפס:

בתוך מסגרת שחורה מעוטרים מנורה, שופר, מחתה אתרוג ולולב. האתרוג באמצעות אבנים בצבע כתום, והוא נישא על עוקץ שעליו שני עלים שחורים. הולב המעוצב מתשבץ אבנים כתומות ולבנות, ומסגרתו מאבנים שחורות, והוא נתון בנרתיק קלוע (איור 458).

גידולים חקלאיים:

- אתרוג, כחלק מארבעת המינים, בהקשר פולחני
 - תמר (לולב), כחלק מארבעת המינים, בהקשר פולחני
- (קלונר 1986, 203-197; Kloner 2009, 289-294; I EJ 1953, 133; Avi-Yonah 1960, 57-60; Saller 1954, 228).

חמדת

תיארוך: מאות שלישית-רביעית

מיקום האתר: 19950.18425 (24950.68425 רי"ח)

¹⁰⁷ קלונר פירט את מגוון ההצעות השונות לשימושי המבנה, שאינן מסתברות כנכונות (קלונר 1986, 202-203).

אזור: בקעת הירדן

תולדות המחקר: חפירה של פלג י' בשנת 2001

תפקיד המבנה: פולחני

גודל הפסיפס: גודל המבנה 8 X 7.40 מ' (59.2 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, צהוב, ורוד, כתום

צפיפות אבני הפסיפס: 64 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

מן השטיח המרכזי נותרו כמה מדליוני קוציץ שהיו מאוכלסים. רק עיטור בודד של רימון שרד, הרימון הסכמתי מעוצב באמצעות אבנים ורודות ואדומות.

איור 459: שריד מדליון קוציץ
המאכלס רימון, חמדת (פלג 2009,
איור 3)

גידולים חקלאיים:

- רימון, במדליון קוציץ, בהקשר עיטורי
(פלג 2009).

טבריה, בית מרחץ

תיארוך: שלב שלישי של המבנה, מאה שישית

מיקום האתר: טבריה, דרומית לבית הקברות של טבריה החדשה, נ.צ. 201.242

אזור: בקעת כנרת, גליל תחתון מזרחי

תולדות המחקר: חפירה של רבני ב' בשנים 1953-1956, 1958

תפקיד המבנה: בית מרחץ מרובה חדרים

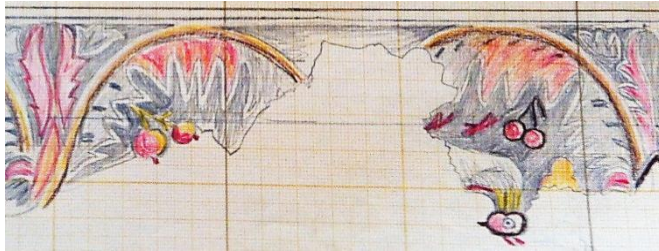
גודל הפסיפס: חדר מרכזי, אולם מזרחי מס' 69-5.10 X 7.50 מ' (38.25 מ"ר)

צבעים: צבעים מרובים, אבני זכוכית

צפיפות אבני הפסיפס: 130 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במסגרת החדר מדליונים גיאומטריים המאכלסים זוג רימונים על ענף דק ולידם זוג אתרוגים על ענף דק נוסף (איור 460). פנימה למסגרת זו מעוטרת מסגרת של מדליונים מעלי קוציץ המאכלסים יונקים ועופות, בתוך המדליונים ובפינות מעוטרים פירות, כנראה רימונים ופירות קטנים של דובדבן (איור 461). במרכז החדר מעוטרים מדליונים משריגי גפן שמרכזם הושחת בפעולה איקונוקלסטית, האשכולות נישאים על שני עוקצים והענבים מעוגלים בהירים וכהים.

איור 461: רימונים, דובדבנים (?), בית מרחץ טבריה (אר"ע, טבריה וחמת בית מרחץ, 1955)

איור 460: רימון ואתרוג, בית מרחץ טבריה (אר"ע טבריה וחמת, 1952-1956)

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי
 - אתרוג, בהקשר עיטורי
 - דובדבן (?), בהקשר עיטורי
 - גפן, ענבים מעוגלים כהים ובהירים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי
- (אר"ע טבריה וחמת בית מרחץ, 1952-1956; אר"ע טבריה וחמת בית מרחץ, 1958; ח"א 1964, י', 15-16; ח"א 1964, י"ב, 16; Ovadiah & Ovadiah 1987, 139-140; 16).

ירושלים, הר ציון

תיארוך: מאות שיטית-שביעית

מיקום האתר: ירושלים, הר ציון, נ.צ. 170.131

אזור: ירושלים

תולדות המחקר: חפירה של מרגובסקי י' בשנת 1970

גודל הפסיפס: חלק קטן שרד

נושאי הפסיפס:

שריג גפן מתפתל נושא עלים וקנוקנות, האשכולות לא שרדו, ביצוע הפסיפס ברמה גבוהה.

גידולים חקלאיים:

- גפן, בהקשר עיטורי
- (אר"ע, ירושלים, הר ציון 1970).

יבנה ים, מבנה ציבור

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: חוף הים ביבנה ים, נ.צ. 1208.1478

אזור: מישור החוף הדרומי

מיקום נוכחי של הפסיפס: "בית מרים" מוזיאון פלמחים

תולדות המחקר: חפירה של ויטו פ' בשנת 1980

תפקיד המבנה: מבנה ציבור

גודל הפסיפס: גודל החדר 4.8 X 6 מ' (28.8 מ"ר), שטיח פסיפס מרכזי ששרד בגודל 3.05 מ'

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, כתום, צהוב, ורוד

נושאי הפסיפס:

במרכז רצפה מתומן המוקף בריבועים ומשולשים, המתומן מעוטר באמצעות עוף ומוטיבים צמחיים, פרי הרימון ושיח של שלושה ורדים אדמדמים ניתנים לזיהוי. ייתכן שקיימת כאן עדות לגידול תרבותי של צמחי הורד (איור 462).

איור 462: רימון וורדים, מבנה ציבור, יבנה ים
(באדיבות "בית מרים" מוזיאון פלמחים)

גידולים חקלאיים:

- רימון, על העץ, בהקשר עיטורי

- ורדים, בהקשר עיטורי

(ח"א 1981, ע"ז, 31; ח"א 1988, צ"ב, 33).

יבנה ים, וילה

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: חוף הים ביבנה ים, נ.צ. 1208.1478

אזור: מישור החוף הדרומי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מכוסה באתרו

תולדות המחקר: חפירה של פישר מ' בשנת 2007

תפקיד המבנה: וילה

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, כתום, צהוב, ורוד

נושאי הפסיפס:

שטיח החדר מורכב ממעגל פנימי התחום בתוך ריבוע. בחלל הנוצר בין המעגל והריבוע מעוטרת אמפורה אשר ממנה בוקעים שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים הנישאים על שלושה עוקצים. הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת של אבנים שחורות ותוך הענב מגוון באבנים ורודות אדומות ולבנות. בתוך משולשים הנוצרים מן המצולעים המעטרים את המעגל הפנימי מעוטרים עצי פרי קטנים הנושאים פירות אדמדמים משני סוגים. מחמת מחסור בתמונות איכות לא ניתן להגדיר את הפירות.

איור 463: שריגי גפן, וילה ביבנה ים (Merrony 2007, 4)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי
 - עץ פרי לא מוגדר, בהקשר עיטורי
- (Merrony 2007, 4; <http://www.hayadan.org.il/mosaic-in-yavnet-yam-0608073/>,)
(6/7/2013).

לוד

תיארוך: שלהי המאה השלישית או ראשית המאה הרביעית
מיקום האתר: לוד, נ.צ. 14045-110.15155-280
אזור: שפלת יהודה
מיקום נוכחי של הפסיפס: בתצוגה נודדת באירופה (2014)
תולדות המחקר: חפירה של אבישר מ' בשנת 1996
תפקיד המבנה: טרקלין בוילה
שייך למגזר: רומי
גודל הפסיפס: 9 X 17 מ' (153 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, גוונים של: אפור, אדום, חום, כתום, צהוב, כחול ותכלת (זכוכית)

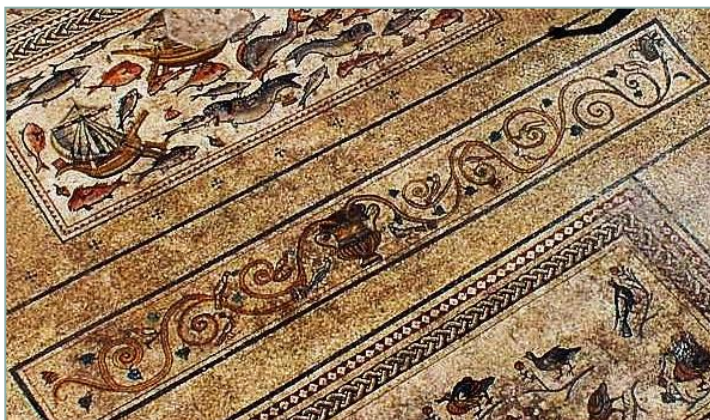
צפיפות אבני הפסיפס: 400 אבנים בדצמ"ר בתיאורים פיגורטיביים. בתיאורים סכמתיים והנדסיים

האבנים מעט גדולות יותר.

נושאי הפסיפס:

במדליון רבוע הנמצא בצדו של המתומן המרכזי מעוצבת ארנבת האוכלת מאשכול ענבים, לידה מגיח כלב שמירה כנראה. אשכול הענבים נישא על שלושה עוקצים והענבים המעוגלים מעוצבים באמצעות אבנים בצבע אדום-ארגמן (איור 464).

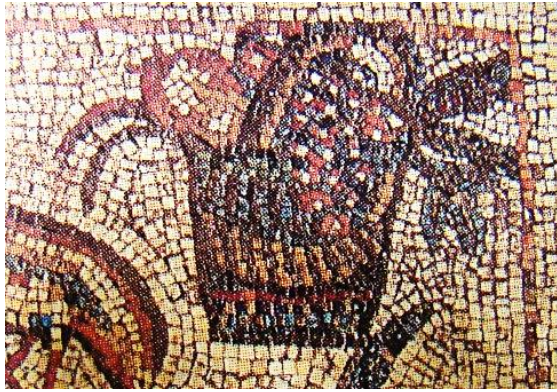
בפס החוצץ בין שני שטיחים מעוצבת אמפורה אשר ממנה בוקעים שריגי גפן מתפתלים הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים. האשכולות נישאים על גבי שניים או שלושה עוקצים. הענבים רב-צבעיים ומתוארים באמצעות מגוון שילובי צבעים של מסגרת ותוך: תכלת וחום, אדום ותכלת, צהוב ותכלת, כתום ותכלת, תכלת ואדום. שילובי הצבעים מלמדים כנראה על כוונת האומן לתאר מגוון זנים של ענבים ושילובי הבשלה שונים הענבים (איור 465). בקצה הימני של עיטור השריג המתפתל מעוצב קלתוס עם ידית המכיל פירות. בחלקו הימני של הסל ניתן לזהות אשכול ענבים אדומים עם מסגרת בצבע תכלת, בחלקו השמאלי נראה רימון אדמדם שתוכו מגוון באבנים לבנות. בסל שני פירות נוספים שאינם ניתנים לזיהוי. בחלקו התחתון של הספין מעוצב מגל יד בעל להב חלק וידיית מעץ. בפנל נוסף, עופות ניצבים על שיחי ורדים אדומים.

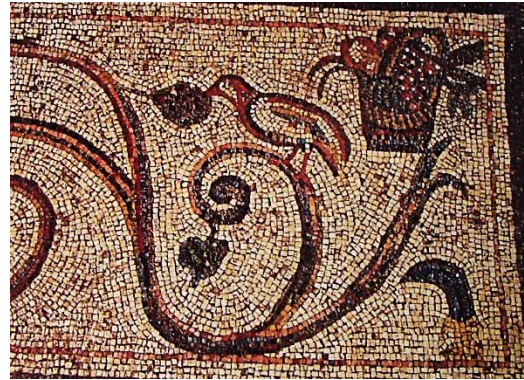
איור 465: הפס החוצץ בין השטיחים, לוד (צילום באדיבות: ניקי דוידוב, <http://www.clarita-efraim.com> 14.12.2011)

איור 464: ארנבת אוכלת ענבים אדומים, לוד (צילום באדיבות: ניקי דוידוב, <http://www.clarita-efraim.com> 14.12.2011)

איור 467: סל עם פירות, לוד (אבישר 1996, 159, איור 5)

איור 466: סל עם פירות ומגל יד, לוד (אבישר 1996, 159, איור 5)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים, בשלבי הבשלה שונים, בהקשר עיטורי
- גפן ענבים ירוקים (בהירים), בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בתוך קלתוס עם ידית, בהקשר ראוזה
- רימון, בתוך קלתוס עם ידית, בהקשר ראוזה
- ורד, אדום, בהקשר עיטורי

כלים:

- קלתוס עם ידית, המכיל ענבים, רימון ופירות נוספים, בהקשר ראוזה
 - מגל יד, בהקשר לקטיף פירות ובציר
- (אבישר 1996, 157-160; אבישר 1999, 41-43).

מלחתה

תיארוך: תקופה ביזנטית

מיקום האתר: מכלול מבנים בקצהו המערבי של התל, כ- 20 מ' ממזרח לבית הקברות הביזנטי, מדרום לתל מלחתה (תל אל-מילח) מצוי על גדתו הדרומית של נחל מלחתה סמוך לשפכו אל נחל באר שבע, נ.צ. 152.069.

מיקום נוכחי של הפסיפס: מחסן מוזיאון רוקפלר

אזור: בקעת ערד, נגב צפוני

תולדות המחקר: חפירה של באומגרטן י' בשנת 1981

תפקיד המבנה: מכלול מבנים שתפקידם לא הוגדר, אולם גודלם יכול להעיד על שימוש פרטי או ציבורי. הצלבים ששובצו ברצפת החדר המערבי, יכולים להעיד על שימוש דתי.

שייך למגזר: נוצרי

גודל הפסיפס: 6.5 X 5.8 מ' (37.7 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, ירוק-זית

נושאי הפסיפס:

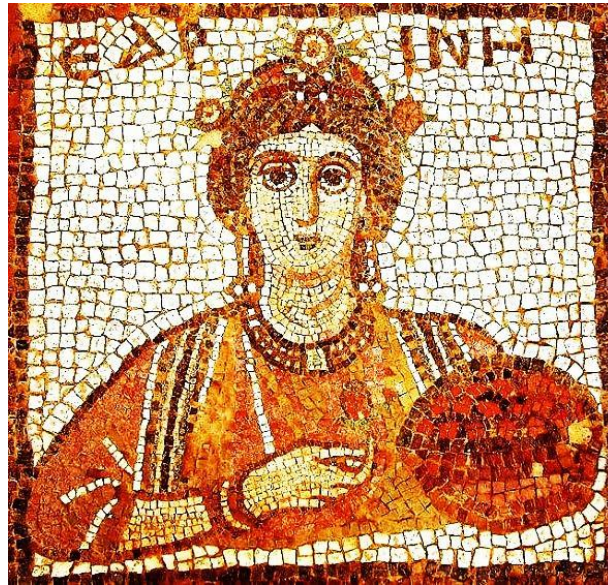
בכל שטח הפסיפס מעוטרים דגמים גיאומטריים ועלים, במרכז הרצפה מעוצב מדליון עגול ובו דמות אדם, שתי ידיו מורמות למעלה. היד השמאלית אווזת פרח ורדרד, כנראה ורד, הזהה לפרחים היוצרים את השריג על כל רצפת החדר. היד הימנית נושאת סלסילת קניסטרומ צבעונית ושטוחה, שחלקה הגדול נהרס ואשר מכילה, כנראה, פרחים במצג-על, ושמסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים בצבע ארגמן, תוכנם נעשה בהיר כלפי מרכז הפרי בגוונים של אדום וורוד (איור 468, איור 469). משום שעיקר תכולת הסלסילה נהרס, קשה לקבוע בוודאות מה הייתה תכולתה, ואפשר גם לשער שהיו מעוטרים תפוחים אדמדמים בדומה לתיאורים נוספים של תפוחים בסלים ובקערות בפסיפסי הנגב. משני עברי הדמות הייתה כתובת בת שתי מילים: "יפה" (בזכר), ומימין נשתמר סוף המילה "רוס", מן הכיתוב לא ניתן להסיק על תכולת הסלסילה ותפקידה, אולם היה מקובל באומנות התקופה לעטר בפרחים כחלק מסצנת האביב והשגשוג. בהשוואה לתיאורים אחרים בהם דמות אווזת פרח וקערה, אפשר להניח שהכוונה הייתה לתאר אביב או שפע חקלאי. בדומה לתיאור של אפרודיטה, הנמשלת לאלות-האחיות, ה'הורות' (*Horae*, ביוונית *῾Οραι*) בתפקידה כאחרית על פריון האדמה והפריחה, המוצגת ברצפת 'אולם היפוליטוס' מכנסיית 'הבתולה מרים' ממידבא, המתוארכת למאה השישית (Piccirillo 1993, 52, Fig. 4). ובהשוואה לעונת האביב מכנסיית פטרה בה מתוארת דמות נשית והכיתוב: "אירנה" (*Eirene*) שהיא אחת מן ה'הורות' האחראיות על העיתים והזמנים והברכה בעמלו של האדם (Servi 2012, 28). שם היא מוצגת כשלראשה עטרה ובה משובצים פרחים שמסגרתם אדומה ובחלקם הפנימי מעגל בהיר ומרכז אדום. בידה השמאלית היא אווזת פרח בודד ובידה הימנית היא מניפה קערת פירות אדומים (איור 470).

איור 469: סלסילה שטוחה עם פרחים, מלחתה (צילום 2011)

איור 468: סלסילה שטוחה עם פרחים, מלחתה (צילום 2011)

איור 470 : עונת האביב, קערה עם פרחים, כנסיית פטרה

http://www.pbase.com/mansour_mouasher/image/20135872
(14.12.2012)

גידולים חקלאיים:

- ורד, בהקשר ראוה ותיאור אביב ושגשוג

כלים:

- סלסלת קניסטרום, מכילה ורדים (?), בהקשר אביב (באומגרטן 1982, 41-42; אלדר ובאומגרטן 1992, 950-951; Eldar-Nir & Nahlieli 1982, 69).

נחל שקמה (בית קמה)

תיארוך: רבע אחרון של המאה השישית (לפי שיקולים סגנוניים)
מיקום האתר: מערבית לערוץ נחל שקמה, כ-1 ק"מ מזרחית לכביש 40 בצומת בית קמה, נ.צ. 128.094
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו (נכון לכתיבת שורות אלו, ועתיד לעבור לשימור במעבדות מוזיאון רוקפלר).

אזור: על הגבול בין דרום שפלת יהודה לנגב הצפוני

תולדות המחקר: חפירה של אבנר ר' בשנת 2013

תפקיד המבנה: אולם אשר שימש חלק ממכלול מבנים של מנזר, כנראה

שייך למגזר: נוצרי

גודל הפסיפס: 12 X 8.5 מ' (102 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כתום, חרדל, צהוב

צפיפות אבני הפסיפס: 123 אבנים בדצמ"ר בתיאורי השריגים והפירות, 210 אבנים בדצמ"ר בתיאורי הענבים

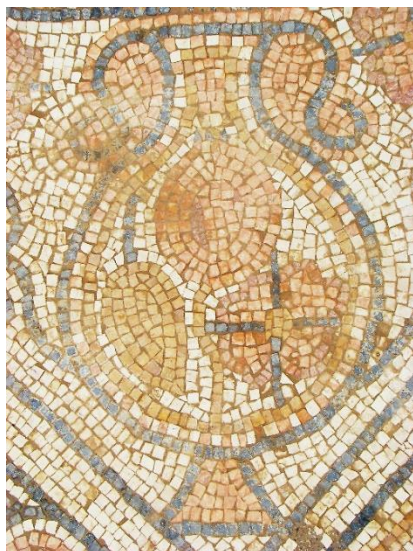
נושאי הפסיפס:

רצפת מרכז האולם מחולקת לשלושה שטחים רבועים המעוטרים באמצעות סרטים ותשליבים היוצרים מסגרות רבועות, הכולאות בתוכן מעגלים גדולים ששטחם מעוטר בדגמים גיאומטריים (איור 471). ארבעה מתוך 12 המשולשים הנוצרים בחלקם הפנימי של הרבועים לבין המעגלים, מעוטרים באמצעות דגם מרכזי של אמפורה המשולב עם עופות, דגמים גיאומטריים או דגמי צמחים. ניכר שהעיטורים הגיאומטריים נעשו בדיוקנות, ועוצבו בידי מומחים ובאמצעות דגמים מוכנים. לעומתם, העיצובים של האמפורות, העופות והצמחים נעשו מתוך רצון למלא חללים בעיטורים אופנתיים, חופשיים ומקוריים יותר, אשר אינם חוזרים על עצמם. במשולש אשר במערבו של השטיח המרכזי מעוצבת אמפורה אשר ממנה בוקעים שריגי גפן הנושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים גדולים הנישאים על שלושה עוקצים ואשכולות קטנים על שני עוקצים, ועופות היראלדיים מנקרים מן האשכולות (איור 472). מימין לאמפורה מעוצבים ענבים מעוגלים שמסגרתם מעוצבת באמצעות אבנים בצבע חרדל וחלקו הפנימי של הענב בצבע צהוב בהיר. אפשר להניח שהייתה כוונה לתיאור של ענבים מעוגלים ירוקים-צהובים ובהירים. משמאל לאמפורה מעוצבים ענבים מוארכים בצורת טיפה הפוכה. מסגרת הענב עשויה באמצעות אבנים שחורות וחלקו הפנימי של הענב באמצעות אבנים אדומות, ואפשר לשער שהייתה כוונה לתאר ענבים שחורים-אדומים מוארכים וכהים. עיצובים של כמה זני גפנים בפסיפס אחד, המתמיינים למגוון של צבעים וצורות של הענבים, שכיחים בפסיפסי דרום ארץ ישראל, בבית כנסת מעון-נירים, בכנסיות כיסופים, שלאלי, מדרס וקריות.

במשולש שבמערב השטיח הצפוני מעוטרת אמפורה שעל חזיתה מעוצבים רימון, אתרוג ופרח (איור 473). הרימון ניצב על עוקץ ארוך המעוצב באמצעות אבנים צהבהבות, גוף הפרי מעוצב באמצעות אבנים אדמדמות וכתר של הפרי מעוצב באמצעות אבנים משולשות קטנות ושחורות. האתרוג תלוי על עוקץ ארוך המעוצב באמצעות אבנים שחורות, גוף הפרי מעוצב באמצעות אבנים בצבע חרדל, וצורתו כטיפה גדולה. אתרוגים שמותניהם אינן מוצרות, מתוארים פעמיים נוספות בלבד בפסיפסי ארץ ישראל: בקפלת מצדה ובכנסיית דיר קלעה (נכון למידע הקיים בעת כתיבת שורות אלו).

איור 471: פסיפס אתר נחל שקמה (בית קמה), מבט לצפון-מזרח (צילום 2013)

איור 473: אמפורה ועליה מאויירים רימון, אתרוג ופרח, אתר נחל שקמה (בית קמה) (צילום 2013)

איור 472: אמפורה ושריגי גפן, אתר נחל שקמה (בית קמה) (צילום 2013)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים בהירים מעוגלים, ענבים אדומים-שחורים מוארכים, בהקשר עיטורי
 - רימון, בהקשר עיטורי
 - אתרוג, בהקשר עיטורי
- (אבנר 2013)

ניר עוז

תיארוך: מאה השישית, כנראה (לפי שיקולים סגנוניים)

מיקום האתר: חורבת מעון, 100 מ' דרומית לבית הכנסת מעון-נירים, נ.צ. 093.082

אזור: נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: בביתו של נגב ש' בקבוץ ניר עוז

תולדות המחקר: חפירה של גופנא ר' וכהן ח' בשנת 1960

גודל הפסיפס: 2.5 מ"ר שרדו

צבעים: שחור, לבן, אפור, אדום, ורוד, כחול, תכלת, סגול, ירוק, חום, כתום, צהוב

נושאי הפסיפס:

הפסיפס הורכב ממדליונים של שריגי גפן מאוכלסים, רק חלקיהם של חמישה מדליונים שרדו. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות הגדולים נושאים על שני עוקצים, האשכולות הקטנים נושאים על עוקץ יחיד. שני זנים של ענבים מעוגלים מעוטר: האחד של ענבים המעוצבים באמצעות מסגרת אבנים בצבע תכלת ותוך חום-אדמדם. הזן השני של ענבים שמסגרתם מאבנים חומות-אדמדמות והתוך לבן. אחד מהמדליונים ששרד מאכלס קיליקס חסר ידיעות, המכיל תפוחים (איור 474).¹⁰⁸ המדליון השני ששרד מאכלס קורביס קלוע מסיבים צבעוניים, עם בסיס טבעת, הדומה לבסיס הקיליקס, מרכזו נהרס ולא ניתן להבחין בתכולתו (איור 475).

איור 475: סל כדורי עם בסיס טבעתי, ניר עוז (צילום: נגב שרגא, 2011)

איור 474: תפוחים בתוך קיליקס, ניר עוז (צילום: נגב שרגא, 2011)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, על שריג מתפתל, בהקשר עיטורי
- גפן, ענבים מעוגלים מגוונים, על שריג מתפתל, בהקשר עיטורי
- תפוח, בקיליקס, בהקשר ראוה

כלים:

- קורביס, תכולה לא ידועה, בהקשר ראוה
- (ח"א 1962, ב', 24-23; Ovadiah & Ovadiah 1987, 116).

¹⁰⁸ החוקרים התלבטו אם הפירות הם רימונים או תפוחים (Ovadiah & Ovadiah 1987, 116; ח"א 1962, ב', 24).

עין יעל (גדה צפונית של נחל רפאים)

תיארוך: מאה שלישית, סוף התקופה הרומית המאוחרת

מיקום האתר: גדה צפונית של נחל רפאים, נ.צ. רי"ח 900-62790.62790-700-21665

אזור: הרי ירושלים

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון רוקפלר

תולדות המחקר: חפירה של וקסלר-בדולח ש' בשנת 2000

תפקיד המבנה: חדר בבית אמידים

שייך למגזר: רומי

גודל הפסיפס: החדר- 3.2 X 3.2 מ' (10.24 מ"ר), השטיח המעוטר- 1.5 X 2.5 מ' (3.75 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אדום, כתום, צהוב, אפור, כחול

צפיפות אבני הפסיפס: 80 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במרכז רצפה שמסגרתה מעוטרת בדגם גיאומטרי מעוטרים קערה ומעליה שני אצטרובלים של אורן הצנובר (איור 476). השילוב של שני האצטרובלים מעל לקערה מרמזים על השימוש בזרעים למאכל, וניתן לשער שנהגו לפרוק הזרעים של האצטרובל אל קערה שטוחה, בדומה לזו המתוארת כאן, ולהתקינם למאכל. ההופעה הייחודית של האצטרובלים בפסיפסים יוקרתיים, כגון זה הנוכחי ובפסיפסים אחדים נוספים, למשל, בבית כנסת סמארה ובכנסיית המולד מבית לחם מלמדת, כנראה, על נדירותם ויוקרתם של זרעי אורן הצנובר בדיאטה של אנשי התקופה.

איור 476: אצטרובלים של אורן הצנובר, בית אמידים, עין יעל (וקסלר-בדולח 2007, איור 1)

גידולים חקלאיים:

- אורן הצנובר, בהקשר ראווה (אר"ע ירושלים, עין יעל, 2000; וקסלר-בדולח 2007).

עין יעל (מוזיאון)

תיארוך: מאה שנייה

מיקום האתר: דרום-מערב ירושלים (עין יאלו), דרומית לשכונת מנחת והגן התנכ"י, נ.צ. 1668.1277

אזור: הרי ירושלים

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: חפירה של אדלשטיין ג' בשנים 1985-1990

תפקיד המבנה: וילה רומית¹⁰⁹

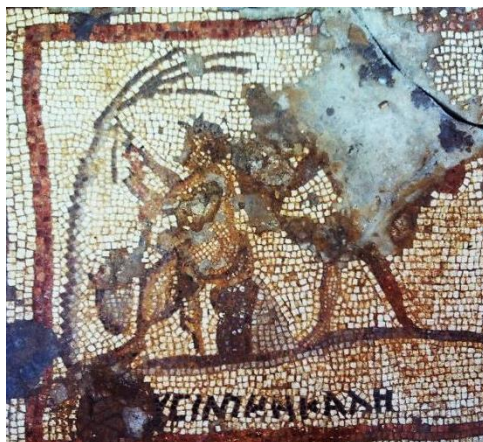
שייך למגזר: רומי-פגאני

גודל הפסיפס: מתחם הווילה כולה 40 מ'X 25 מ' (1000 מ"ר). חדר מבוא (מס' 2) – 4.70 מ'X 1 מ' (4.7 מ"ר)

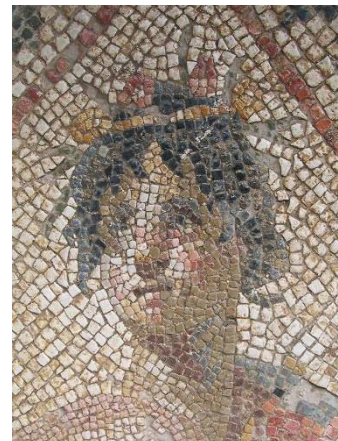
צבעים: שחור, לבן, אפור, גוני ורוד ואדום, גוני צהוב, גוני כתום, ירוק, כחול ותכלת

נושאי הפסיפס:

בחדר המבוא מעוצבות ארבע דמויות המסמלות את עונות השנה. הסתיו מתואר באמצעות דמות שעל ראשה זר פירות ועלים, הזר מורכב משני רימונים בצבעים וורוד בהיר וכהה, שני פירות אליפטיים בצבע צהוב הקשים לזיהוי, אולי שזיף או מישמש (איור 477). במרכז פנל עונות השנה מתואר סאטיר ישוב על סלע אפרפר העמל על שזירת מחרוזת פרחים. מלפניו תלוי סל קורביס עם ידית המכיל פרחים ורדרדים. עיטור מסוג זה שימש לעיתים לתיאור חגיגות עונת האביב והפריחה. בסוף הכתובת ביוונית המילה "יפה", אולם הכתובת ביוונית לא פוענחה.

איור 478: סאטיר שוזר גירלנדות מולו תלוי סל עם פרחים, עין-יעל (אר"ע ירושלים, עין יעל, 1982, 1986, 01-1988)

איור 477: זר פירות על ראש דמות האביב, עין-יעל (צילום: באדיבות מוזיאון פעיל עין יעל)

גידולים חקלאיים:

- רימון, משולב בזר לקישוט הראש, בהקשר לתיאור עונות השנה, סתיו
- שזיף/מישמש, משולב בזר לקישוט הראש, בהקשר לתיאור עונות השנה, סתיו
- שזירת פרחים למחרוזות, בהקשר לתיאור עונות השנה, חגיגות האביב

¹⁰⁹ שהייתה שייכת כנראה לחייל רומי או חייל משוחרר (3, Talgam & Weiss 2004).

כלים:

- קורביס עם ידית, מכיל פרחים, בהקשר לתיאור עונות השנה, חגיגות האביב (אדלשטיין 1987, 39-42; אדלשטיין 1993, 114-116; 3, Talgam & Weiss 2004).

פרדסיה, צומת (אום אל-פולוס)

תיארוך: שכבה II משלהי התקופה הביזנטית, סוף המאה השישית

מיקום האתר: צומת פרדסיה, נ.צ. 1410.1903

אזור: שרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: קרן סאקט"א -רשי, בן שמן

תולדות המחקר: האתר התגלה בשנת 1989 ובדק על ידי ינאי א' ואיילון א', חפירה של איילון א' בשנים 1990, 1991

תפקיד המבנה: חדר בחווה או מנזר

גודל הפסיפס: קטע ששרד 1.5 X 0.7 מ'

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום

נושאי הפסיפס:

בקטע ששרד מעוטרים שריגי גפן היוצרים מדליונים שאינם מאוכלסים, השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות של ענבים מעוגלים הנישאים על שני עוקצים (איור 479). הענבים מעוצבים באמצעות מסגרת אבנים שחורות ותוך מגוון בצבעים אדום-אפור-לבן.

איור 479: שריגי גפן, כנסיית צומת פרדסיה
(25.1.12, http://www.antiquities.org.il/mosaics_detail_heb.asp?id=8)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, יצירת מדליונים, בהקשר עיטורי (ינאי ואיילון 1991, 16; אר"ע צומת פרסיה, 1991).

ציפורי

מיקום האתר: כל פסיפסי ציפורי שישקרו להלן נמצאים ב נ.צ. 176.238

אזור: גליל תחתון מרכזי

ציפורי, בית דיוניסוס

תיארוך: מאה שלישית

מיקום האתר: מדרום לתיאטרון בראש גבעת העיר

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: חפירה של מאיר א', נצר א' ומאירס ק' בשנים 1986-1988, חפירה של וייס ז'

ונצר א' בשנים 1994-1995

תפקיד המבנה: מבנה מגורים

שייך למגזר: נוכרי או יהודי

גודל הפסיפס: 9.25 X 6.90 מ' (63.82 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, ורוד, כחול, תכלת, צהוב, כתום, חרדל, בז'

צפיפות אבני הפסיפס: עד 450 אבנים בדצמ"ר בסצנות פיגורטיביות

נושאי הפסיפס:

במרכז הטריקליניום בתוך מסגרת של מדליונים מעלי קוציץ נתונים 15 ספינים המתארים סצנות מחיי דיוניסוס, סצנות מפולחן דיוניסוס והבאת מתנות, לכל דמות או סצנה מופיע ליווי של כתובת ביוונית.¹¹⁰

א. סצנות מתוך מיתוס דיוניסוס:

1. בסצנת החתונה של דיוניסוס ואריאדנה אפשר לזהות כמה מוטיבים חקלאיים ריאליסטיים (איור 480).¹¹¹ הדמות הימנית ביותר היא של סאטיר הנושא על כתפו הימנית סל קלתוס שתכולתו לא ניתנת להבחנה, מותר להניח שהסל מכיל ענבים בגלל ההקשר ליין ולפולחן דיוניסוס וגם מפני שכנראה הייתה מסורת הקושרת את עת הבציר עם חתונת אריאדנה ודיוניסוס (Talgam & Weiss 2004, 62). הדמות השנייה מימין היא של סאטיר הנושא כל כתפיו נאד יין, העשוי מעור וצבעו אפור.

2. שלושה סאטירים דורכים ענבים בגת (איור 481) עוטים לגופם רצועת בד אפורה הקשורה למותניהם, רגליהם יחפות, ידיהם אוחזות בשריגים צמחיים המכופפים מעל לראשם, כדי למנוע החלקה בעת הדריכה. טלגם וייס הסבירו שבעיטור זה דריכת הענבים קשורה לפולחן דיוניסוס ולא לתיאור חקלאי הנפוץ באומנות התקופה (Talgam & Weiss 2004, 67). הענבים האדומים נדרכים בתוך ערבה מלבנית העשויה מחומר עצי. למרות היות התיאורים חלק מתיאורי פולחן דיוניסוס הם משקפים ריאליה חקלאית מקומית.

¹¹⁰ הסצנות והסיגנון קרובים מאוד לתיאורים מפסיפס דיוניסוס מגרסה, המתוארך לשנת 150 לסה"נ (Kondoleon 1995, 215, footnote 74).

¹¹¹ אריאדנה, (הדמות הרביעית משמאל) אוחזת על ברכיה תיבה גלילית עם מכסה מקומר אדום, שהיא כנראה 'קיסטה מיסטיקה' (*cista mystica*), תיבה פולחנית שהכילה לנחשים, והיא חלק מפולחן דיוניסוס (Talgam & Weiss 2004, 62).

א.3. במרכז הסצנה מתואר גבר יושב על סלע למרגלות עץ וחולב עז בשתי ידיו, משני עבריו שתי דמויות נוספות (איור 482). החולב כמעט נשען בגבו אל גזע עץ הנושא ענפים גדומים, ובחלקו העליון שלושה ענפים הנושאים עלים רחבים המגוונים בצבעים: אדום, ירוק, חום ושחור. עלי העץ הרחבים מעידים על היותו עץ פרי ממשפחת הוורדיים כנראה, והגיזום נועד לעיצוב הנוף והגבהתו. אפשר לשער שתפקיד העץ בסצנה לתאר את הנוף החקלאי הפתוח בו נערכת הסצנה.¹¹²

א.4. בראש תהלוכת נושאי המתנות (איור 483) צועד גבר הלובש יריעת עור צהובה, הוא אוחז ביד ימין ספל וביד שמאל אוחז על ראשו קערת פירות, הפירות מעוגלים וגדולים, אדמדמים, והם, כנראה, תפוחים. הבחור הצעיר שבסוף התהלוכה, לבוש טוניקה ונושא על כתפו הימנית סל עם תכולה לא ידועה. ביד שמאל הוא אוחז ענף ירוק לא מזוהה, חלקים אלו בפסיפס חסרים והרוסים ולא ניתן להתרשם מהפרטים שהרכיבוהו בתחילה.¹¹³

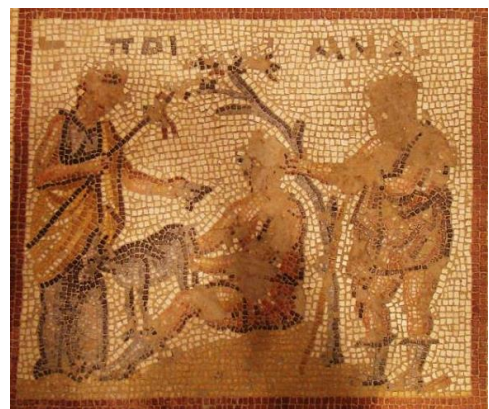
איור 481: שלושה סאטירים דורכים ענבים בגת, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 480: סל קלתוס, חתונת דיוניסוס ואריאדנה, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 483: תהלוכת נושאי המתנות, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 482: חליבת עז, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

ב. סצנות מתוך תהלוכת החג לפולחן דיוניסוס

¹¹² גם החלב וגם העז מקושרים לפולחן דיוניסוס, והאישה העומדת משמאל לחולב עם ספל, ממתינה לחלב לשם הקרבתו (Talgam & Weiss 2004, 67-68).

¹¹³ טלגם ווייס כתבו שהסל מכיל ענבים והענף הוא ענף של גפן, משום שאלו חלק מהסמלים של פולחן דיוניסוס וסמליו (Talgam & Weiss 2004, 70-72).

רצועת פסיפס בצורת האות ח' מקיפה את מרכז הטריקליניום מדרום, ברצועה זו ארבעה ספינים עם סצנות המתארות את תהלוכת החג לפולחן דיוניסוס:

1. המסגרת החיצונית של הרצועה מעוטרת באמצעות 51 ריבועים ומלבנים שבהם מתוארים מסיכות, דגים, עופות ומיני צמחים. באחד מן הריבועים מתוארים שני עופות וביניהם פרי מעוגל (איור 484). על עוקץ הפרי שני עלים נגדיים גדולים, מוארכים ותמימים. העופות הן כנראה צוצלות שזנבן מתפצל. ביחס לגודל העופות הפרי אינו גדול במיוחד והוא חסר סימני זיהוי ייחודיים.¹¹⁴ עיטורים מקוריים של פירות קטנים ומעוגלים נראים בפסיפס התקופה, למשל בארמון הגדול מאיסטנבול (איור 485), ובדגמים מקוריים אלו כנראה שהאומנים תיארו דובדבנים. באומנות המקומית בארץ ישראל האומנים השתמשו בדגם זה שהועתק עם העלים ועם ההקשר שלו אל מיקומו במסגרת הרצפה. במקרה זה יוצרי הרצפה בארץ ישראל לא התאימו הדגם לטבע המקומי משום שדובדבנים לא גדלו בישראל.

2. בצד המערבי מתוארת תהלוכת של בני אדם בחג דיוניסוס כשלראשיהם זרים, הם נושאים פירות, זרים, עופות וסלים, רגליהם יחפות, וחלקם רוכבים על גב חמור או עז (איור 486). תיאור המוטיבים מתחיל מכיוון צפון של הזרוע המערבית לכיוון החלק הדרומי, עד החלק בו הוחלף הפסיפס לסצנות נילוטיות:

2.א. עץ תמר נראה ברקע הסצנה, חלקו התחתון של הגזע הרוס (איור 487). תפקיד העץ שברקע לתאר את התנהלות התהלוכה בחיק הטבע.

2.ב. עלמה הלבושה בטוניקה ארוכה אוחזת בשתי ידיה מחרוזת של פרחים בגוונים של אדום וכתום. המחרוזת קשורה בשני שרוכים חומים, ובקצותיה עלים ירוקים, המעוצבים באמצעות אבני זכוכית שנשחקו (איור 487). מחרוזות של פרחים תפורים נישאות גם על ידי שני נערים צעירים בקדמת התהלוכה. מחרוזות מפרחים תפורים שימשו לקישוט במהלך החג, וגם לקישוט מצעד התהלוכה עצמו, כמו המחרוזת על צוואר החמור הפוסע לפני העלמה.

2.ג. עץ שגזעו, ענפיו ועליו מעוצבים באמצעות אבנים אפורות-כהות. בין העלים האפורים משובצים עלים מאבני זכוכית ירוקות שנשחקו (איור 487). העלים דומים לעלים המרפדים את סלי התפוחים (איור 488). עלי העץ הרחבים מרמזים על היותו עץ פרי, ממשפחת הוורדיים כנראה, אך לא ניתן לזהות את מינו, לכל אורכו של גזע העץ ענפים גזומים, והגיזום נועד להגבהת העץ ועיצוב נופו לציר מרכזי.

2.ד. נער נושא על כתפיו אסל עליו תלויים באמצעות רצועות חומות שני סלים מלאים בפירות (איור 488). הפירות שבסלים גדולים ומעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אדומות וכתומות ומרכזם לבן, להדגשת הבהוק. אפשר לשער שהכוונה לתאר תפוחים, בגלל צבעם האדמדם של הפירות, גודלם והעלים הירוקים הרחבים והמחודדים המרפדים את הפירות שבסל. הסלים

¹¹⁴ ואיננו יכול להיות מזהה כרימון כפי כתבו טלגם ווייס (Talgam & Weiss 2004, 74), גם משום שהפרי חסר כתר המזהה כרגיל את הרימון.

כדוריים ומיועדים לתליה, והם נתלים על האסל באמצעות שלוש רצועות נצרים, המעוצבות מאבנים חומות בצבעו של הסל עצמו.

ב.2.ה. גבר שופך בתנועה ותנופה את תכולת הסל שבשתי ידיו, תכולת הסל לא ניתנת לזיהוי מוחלט, אולם ייתכן שזו אותה התכולה כמו בסלים הקודמים, דהיינו, תפוחים, משום שהחלק שנותר מהפסיפס מרמז על פירות גדולים בגוונים אדום וכתום, שהיו מונחים על מצע עלים ירוקים.¹¹⁵ תיאור דומה של גבר השפך תכולתו של סל ענבים נראה בפסיפס Hellin, דרום-מזרח ספרד, בתיאור חודש אוקטובר (Stern 1981, 442, Pl. XI 27b).

ב.2.ו. בצד הדרומי של החדר נמשכת התהלוכה, אך חלק ניכר ממקטע זה הרוס, ובהמשכה מזרחה התהלוכה מתמזגת לתוך תיאורים נילוטיים (איור 490). בצד שמאל של הסצנה נראה בחור לבוש טוניקה קצרה ונושא על כתפו הימנית סל קלתוס עם פירות, הפירות גדולים מעוצבים בגוונים של אדום וכתום ומונחים בסל על מצע של עלים ירוקים (איור 491, ניתן לשער שגם כאן הכוונה לתיאור של תפוחים).

ב.2.ז. הרצפה מוקפת במסגרת של מדליוני אקנתוס המאכלסים סצנות של צייד והגנה מפני חיות טרף, בזוויות החיצוניות שבין המדליונים מתוארים עופות ומעט פירות (איור 492). העופות והפירות דומים מאוד לאלו המתוארים בריבועים שבמסגרת הח' המקיפה את מרכז החדר.¹¹⁶ הפירות מעוגלים, קטנים וחסרי ייחוד, העלים מוארכים ותמימים, צבעם ירוק (מאבני זכוכית שנשחקו). פירות אלו מזכירים תיאורים פירות קטנים של עוזרר או דובדבן ששובצו בזוויות שבין מדליוני קוציץ בפסיפסים מרחבי האימפריה, למשל מהארמון הגדול של קונסטנטינוס מאיסטנבול (איור 493, איור 494). ייתכן והיוצרים של פסיפס בציפורי השתמשו ברעיונות אלו אך לא דייקו בכל הפרטים, משום שדובדבנים ועוזררים בדגמים המקוריים תוארו במקבצים של שניים או שלושה פירות ביחד ופירות העוזרר תוארו גם בלוויית כתר אופייני.

איור 485: הארמון הגדול, איסטנבול (צילום 2010)

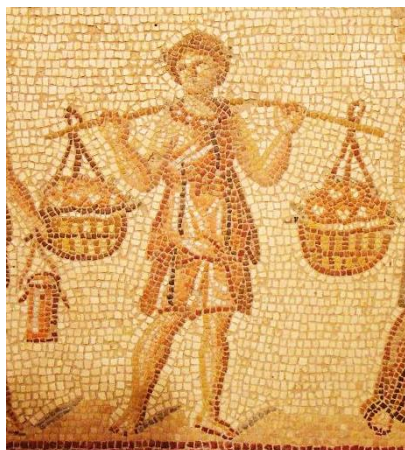
איור 484: עופות וביניהם פרי קטן, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

¹¹⁵ טלגם ווייס כתבו שהסל מכיל ענבים, והגבר שופך אותם אל גת או אל מיכל כלשהו (Talgam & Weiss 2004, 79).

¹¹⁶ ראו עמוד 224.

איור 486: תהלכות דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

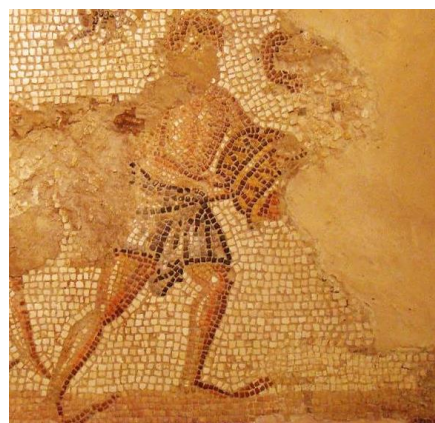
איור 488: נער נושא סלים, תהלכות דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 487: עץ תמר ונערה אווזת מחרוזת של פרחים תפורים, עץ גזום, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 490: הצד הדרומי של תהלכות דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

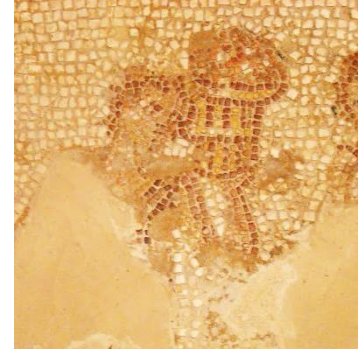
איור 489: גבר שופך תכולה של קלתוס פירות, תהלכות דיוניסוס, בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 494: דובדבנים במסגרת
עלי קוציץ, הארמון הגדול של
קונסטנטינוס, איסטנבול (צילום
2010)

איור 492: עופות ופירות בפינות מדליוני
קוציץ (צילום 2010)

איור 491 : בחור נושא סל
פירות על כתפו, תהלוכת דיוניסוס,
בית דיוניסוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 493: עוזרים במסגרת
עלי קוציץ, הארמון הגדול של
קונסטנטינוס, איסטנבול (צילום
2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים בסל, בהקשר לבציר וחגיגות דיוניסוס
- גפן, במהלך דריכה, בהקשר ליצירת יין לחגיגות דיוניסוס
- עץ נשיר, בהקשר לתיאור נוף של אזור חקלאי פתוח
- תפוח, בתוך סל, בהקשר למתנות פולחניות בחג דיוניסוס
- דובדבן/עוזרר, בהקשר עיטורי במסגרת השטיח
- תמר, עץ בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח
- פרח אדמדם, מחרוזת, בהקשר לעיטור פולחני בחג דיוניסוס

פעולות חקלאיות:

- דריכת ענבים, בהקשר ליצירת יין לחגיגות דיוניסוס
- גיזום עצים לעיצוב והגבהת הנוף, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח

כלים:

- קלתוס, מכיל ענבים בהקשר לבציר וחגיגות דיוניסוס
 - נאד מעור, המכיל יין, בהקשר לחגיגות חתונת דיוניסוס ואריאדנה
 - ערבה מחומר עצי, לדריכת ענבים בהקשר ליצירת יין לחגיגות דיוניסוס
 - סל כדורי, מיועד לתליה על אסל, מכיל תפוחים, בהקשר לתהלוכת חג דיוניסוס.
- (מאיירס, נצר ומאיירס 1987, 16-17; מאירס, נצר ומאיירס 1988, 88; מאירס, נצר ומאיירס 1989, 26-28; טלגם ווייס 1988, 93-99; וייס ונצר 1994, 35; וייס ונצר 1996, 32-34; Meyers

et al. 1990, 219-222; Meyers *et al.* 1987, 223-231; Talgam & Weiss 2004, 1-96, Pls. (I-XIV).

ציפורי, בית חג הנילוס

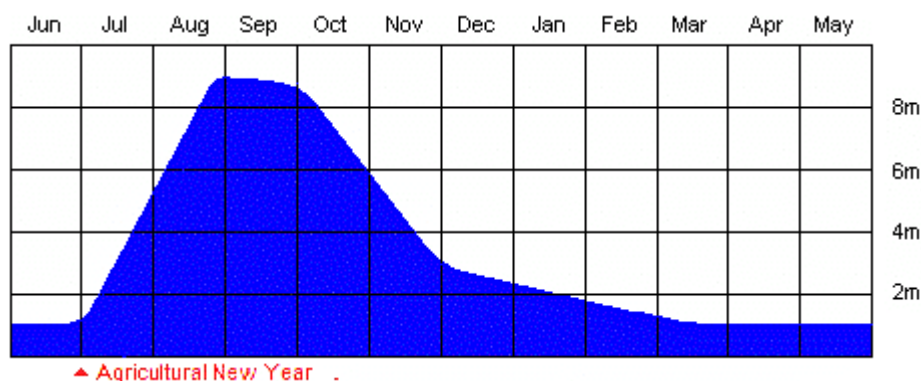
תיארוך: הקמה בשנת 400 לסה"נ לערך, או בתחילת המאה החמישית
מיקום האתר: העיר ציפורי, בחלק הדרומי-מזרחי של האקרופוליס, מזרחית לרחוב הקרדו
מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו
מכלול מבנים בגודל: 50X35 מ' (1,750 מ"ר)
תפקיד המבנה: מבנה לכינוס הציבור, בסיליקה, במבנה מספר חדרים מרוצפים באמצעות פסיפסים

ציפורי, בית חג הנילוס, פסיפס חג הנילוס

תולדות המחקר: חפירה של וייס ז' ונצר א' בשנים 1990-1993, 1995-1995
גודל הפסיפס: 6.7X6.2 מ' (41.5 מ"ר)
צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, חום כהה, חום בהיר, כתום, חרדל, צהוב, תכלת, ירוק וטורקיז
(זכוכית)
צפיפות האבנים: 121-200 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

העיטורים מתארים נושאים מרפרטואר חג הנילוס, פאונה ופלורה המאפיינות את הנילוס וסצנות צייד. הנילוס מתואר כיוצא מפיו של שור. מעל לזרם מי הנילוס מעוצב נילומטר. בשתי הפינות העליונות של הפסיפס דמויות גדולות של גבר ואשה, כאשר דמות השמאלית, הנשית, היא האנשה של ארץ מצרים. בידה הימנית היא אוחזת קרן שפע גדולה המכילה פירות. הדמות נשענת לאחור על מרפקה השמאלי על גבי סל קלתוס, המכיל אף הוא פירות. לדמות מצרים אטריבוטים דומים לאלו המסמלים את דמטר, אלת התבואה, אשר לה קרן שפע המכילה פירות ודגנים. החוקרים מניחים שבבניין זה שבציפורי נערכו חגיגות הקשורות למים, והתכנים שנבחרו לעיטור הרצפה נעשו ממניעים המביעים שגשוג חקלאי, שפע ותנובה גבוהה. הבחירה במוטיבים נילוטיים נעשתה על שום יופיו של העיטור והסימבוליות שלו בהקשר לתנובת האדמה כהשפעה ישירה של כמויות המים (Weiss & Talgam 2002, 56-72, 72-73). אפשר גם להניח, שמזמיני העבודה היו מעשירי העיר אשר ביקרו במצרים, התפעלו מנופיה האקזוטיים, והחליטו כאקט של יוקרה לעטר פסיפס מקומי בישראל באמצעות מוטיבים הקשורים לחגיגות האביב ועליית מפלס המים של הנילוס, המסמל שגשוג. הזרימה בנילוס מחולקת לשתי עונות: עונת השפל בחודשי החורף מנובמבר עד אפריל ועונת הגאות בחודשי הקיץ מיוני עד אוקטובר, בה נערכו החגיגות (איור 495). הפירות המתוארים בפסיפס זה מתארים נאמנה את יבולי עונת הקיץ, להלן.

איור 495: נפח הזרימה העונתית לפי חודשים של הנילוס
 (15.12.2012, <http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/geography/nile.htm>)

קרן שפע מימין לדמות מצרים (איור 496)

משני הצדדים של הקרן תלויים אשכולות ענבים הנישאים על שני עוקצים, הענבים מעוגלים ומסגרתם חומה ותוכם ורדרד ולבן במרכז, נראה שבכוונת האומן לעטר ענבים אדומים. שני פירות צעירים ומוארכים של לופה מתוארים מימין, ופרוסה של חתך ברוחב הפרי מתחתיהם. מראה הפרוסה על הגרעינים הניכרים בה, יכול ללמד על תפקידה לשימוש בפרי לאכילה כפרוסות מוחמצות (פריס 2013) או כהצגת הפרי באופן בו הוא הוגש לאכילה. בתוספת קיים איזכור לגידולים ממשפחת הדלועיים בציפורי: "א"ר יוסי בראשונה היו הככרות של קשואין ושל דלועין שבצפורי טמאות מפני שמקנחין אותן בספוג בשעה שעוקרין אותן" (טהרה, מכשירין, פרק ג', ג'). במרכז הקרן בחלק העליון נראה מלון עגול צהבהב, שבחלקו העליון עוצב תיאורה של הצלקת כחצי סהר בהיר. במרכז הקרן, מתחת למלון מעוטרת תאנה אפרפרה, פסים לבנים עוצבו על קליפתה המדמים את פסי האורך שעל גוף הפרי, פתח האוסטיאול מסומן היטב אף הוא באבנים לבנות. אפרסק גדול מתואר משמאל לתאנה, צבעו ורדרד והוא מעוצב בצורת לב, האפרסק מחולק לאורכו בשני גוונים של ורוד, בהיר וכהה, גוף הפרי מנוקד באבנים בודדות. אפשר לשער שניקוד זה מתאר את הנקודות הנראות לעיתים על פירות נשירים כתוצאה ממציצה של כנימות מגן, נקודות כאלו על אפרסקים מעוצבות בפסיפסים נוספים, למשל, בכנסיית כורסי ובכנסיית המולד מבית לחם. בחלק התחתון נראה חציו העליון של רימון ורדרד והכתר שלו.

איור 498: הסל שמתחת לזרוע דמות מצרים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 496: קרן שפע המכילה פירות, בית חג-הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 497: פגות השקמה, צולם בשרון (צילום 2011)

קלתוס מתחת לזרוע דמות מצרים (איור 498)

בין הזרוע המונחת על הקלתוס לבין גוף הדמות מעוצבים כמה פירות: בחלק העליון מלון בצבע כתום-חום שבחלקו התחתון פטמה לבנה, העיצוב מזכיר את עיצובו של המלון שבתוך קרן השפע. שלושה אפרסקים בצורת לב נראים מתחת למלון, האחד ורדרד ומנוקד וזהה לאפרסק שמעוטר בקרן השפע, והשניים האחרים, קטנים יותר, וצבעיהם נוטים לצהוב, כנראה כדי להבדיל אותם בעיטור זה על גבי זה. תאנה, ליד האזור ההרוס בפסיפס, מעוצבת באמצעות אבנים בצבע חום-ורדרד עם פסים לבנים לאורכה, והיא זהה לזו המתוארת בקרן השפע. בצד השמאלי של הסל מן העבר השני של הזרוע, למעלה מעוטר רימון שחציו מעוצב באמצעות אבנים מגוונות בחום, וחציו השני באבנים ורדרדות. אשכול ענבים הנישא על שני עוקצים מעוטר מתחת לרימון, הענבים מעוגלים, מסגרתם עשויה באבנים שחורות והתוך באבנים חומות והמרכז בלבנות. שתי פגות של שקמה נראות בחלק התחתון והשמאלי של הסל, הפגות מעוצבות באמצעות אבנים צהבהבות, כתר קטן העשוי משתי קרניים ניכר בראש הפגה העליונה, הכתר מתאר את פי האוסטיאול, ומן הקצה השני של הפגה מתואר עוקץ הפרי. מתחת לפגה העליונה מעוטרת פגה קטנה יותר, אשר תיקון מאוחר נעשה בטעות באבנים שחורות במקום להחזיר את מראה חצייה התחתון שנהרס. הצבע הצהבהב של הפגות תואם את צבעי פגת השקמה בבשלותה, כמו גם מבנה הפגה, העוקץ והכתר הקטן (איור 497). השקמה הייתה

גידול נפוץ במצרים העתיקה, אך גם שימשה בחקלאות המקומית, וגם אם השקמה הגיעה כמוטיב עיטורי ממצרים, היא מייצגת היטב את החקלאות המקומית.

המוטיבים הנילוטטיים כאלמנט אקזוטי שימשו באומנות המקומית כבעלי ערך עיטורי המסמל עושר, שפע ושגשוג, ולא שימשו כתיאור ריאליסטי המשקף מציאות מקומית (Hachlili 2009, 228), עם זאת, במבנה בית חג הנילוס התגלו תעלות ומתקני מים (להלן) שכנראה היו קשורות לפעילות הקשורה למים ואולי גם לפולחן הקשור למים, וניתן לשער שיש לכך הקשר לתיאור של נופי המים של הנילוס. בנוסף לכך, כל הפירות שבקרבן ובסל מייצגים את תנובת הקיץ, ומתאימים לעונת חגיגות גאות הנילוס, ובכוחם לייצג תנובה חקלאית מקומית, ואפשר לשער שהאומנים שילבו פירות אשר קישרו את החקלאות המקומית עם העושר המובטח עקב הצפת הנילוס ופולחנו, בזיקה לפולחן המקומי שנערך במבנה, או כמיהה לשפע שבסביבות הנילוס, בדומה למוטיבים אשר הגיעו עם תיאורי טיכה ופולחנה המרבים להופיע בכל חלקי האימפריה.

נילומטר (איור 499)

על גבי קימרון חבית היוצר גשר מעל מי הנילוס הזורמים, מעוצב נילומטר גבוה. קופידון חוצב באמצעות איזמל ופטיש את הספרות IZ, המסמנות גובה מי הנילוס, הנקרא 'סמיון' (Semion) שהוא גובה המים המספק יכול טוב. גובה המים נצפה לראשונה במצרים העליונה, ואז הודיעו על החגיגות באסואן. כעבור 10 ימים הודיעו על החגיגות באזור הדלתא. קופידונים מגיעים להודיע לעיר אלכסנדריה על בוא ה'סמסיה' (Semasia), שהן חגיגות ההצפה של הנילוס המסמלות את ההצלחה ביבולים, ואת תאריך פתיחת הסכרים אל אמות המים להשקיית השדות (Weiss & Talgam 2002, 67-73). על פסיפס רצפה מסרין, סוריה, המתוארך למאה השישית, מעוצב נילומטר דומה וקופידונים חורטים עליו ספרות IH ו- IZ (Hachlili 2009, 100-103).

הופעת נילומטר בציפורי יכולה להיחשב שלא במקומה, בגלל מחסור בנופי מים באזור, שלא כמו בפסיפס של כנסיית עין שבע (טבחה) שלצפון הכינרת, אולם יתכן אף שהתיאורים התאימו לנוף המקומי, והתאימו לשימוש הרב במים לצורך טקסים שנערכו בבית חג הנילוס, כפי העולה ממצא של מתקנים הקשורים למים בחדרי המבנה: בפינת פסיפס חג הנילוס פתח לניקוז מים, בחדר המערבי מתקן לשאיבת מים מתוך תעלה ובחצר שמדרום התגלו תעלות מים אחדות. לדברי וייס ונצר כנראה היה שימוש רב במים בחדר פסיפס "חג הנילוס", כחלק מטקסי מים הקשורים בחגיגות הקציר (וייס ונצר 1994, 39).

איור 499: נילומטר, בית חג-
הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

עטרה על ראש דמות מצרים (איור 500)

על ראש דמות מצרים עטרה מפרחים קלועים או תפורים, אופן קליעת העטרה דומה לקליעת הפרחים לזרים המוגשים על ידי קופידונים הנעים לעברו של אל הנילוס שבצדה הימני של הסצנה. מחרוזת דומה של פרחים תפורים מוצגת בכנסיית טבחה (איור 501). על העטרה משולבים גם שני פרחים פתוחים בגוני ורוד, ושישה ענפים המעוצבים באמצעות אבנים בגוונים של חום וכתום, המתארים, כנראה, צמח מים נילוטי, אולי *Ceratophyllum muricatum* (איור 502) (Boulos 1999, Vol. I,) ¹¹⁷. <http://eol.org/pages/596448/overview>, P. 154, Pl. 29.4; (7.7.2013).

עטרות בידי קופידונים (איור 503)

עטרות מפרחים שזורים או תפורים המיועדים לקשירה על הראשים נישאות בידי הקופידונים הנעים לכיוון אל מצרים, ומשימתם להודיע על הגעת מי הנילוס לגובה הרצוי לחקלאות העונה הקרובה, המסומן באמצעות הספרות 'IZ', המסמל את חגיגות ה'סמסיה' (*Semasia*). זרים חגיגיים מצויים גם בידיהם של החוגגים בפסיפס הרצפה מסרין, סוריה, המתוארך למאה השישית (Hachlili 2009,) (100).

שיחי ורדים וזרים (איור 504)

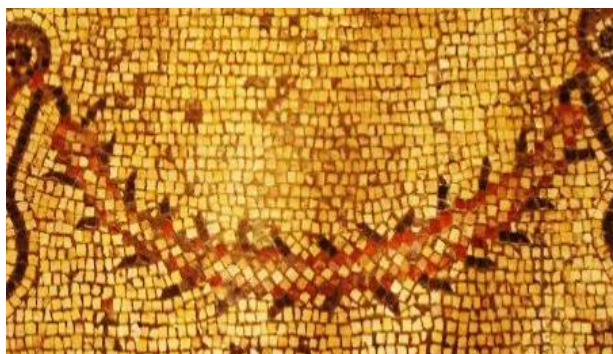
שיחי ורדים מעוטרים בתפזורת בין המוטיבים של הרצפה, בבסיס כל שיח פס קטן המהווה מצע גדילה, על הענפים עלים מוארכים דקים וישרים, הפרחים מעוצבים באמצעות שני גוונים של ורוד

¹¹⁷ וייס וטלגם כתבו שהענפים הן שיבולי חיטה, המסמלות את חשיבותה של מצרים כספקית תבואה של האימפריה (Weiss & Talgam 2002, 66), אולם בצילום תקריב נראה היטב שאין זה תיאור של שיבולי חיטה טעונות גרגרים, אלא ענף בהיר העשוי מפרקים (internode), הנושא עלים נגדיים צרים ודקים על כל מפרק (node).

כהה ובהיר, וביניהם משולבים גם ניצנים שטרם פרחו. אפשר שהוורדים מתארים אזורים של גינות נוי בהם גידלו הוורדים ומהם קטפו הפרחים לשם שזירת העטרות הרבות והזרים (איור 505).

זר פרחי שושן צחור (איור 506)

מוט מדידה אחוז בידו הימנית של קופידון הנע לכיוון אל הנילוס, בידו השמאלית הוא אחוז זר של ארבעה פרחי שושן צחור לבנים וגדולים ואשר הגיעו לשיא פריחתם. פרחי שושן לבנים משולבים גם בעטרות לראשי דמויות, למשל דמות האביב מבית כנסת חמת טבריה.

איור 501: גירלדה מפרחים תפורים, כנסיית טבחה (צילום 2010)

איור 500: עטרה וענפים לראש דמות מצרים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 503: קופידונים נושאי עטרות, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 502: *Ceratophyllum muricatum* (25.2.2013, <http://lespecies.ac.cn/pages/3547>)

איור 505: זר ורדים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 504: שיח ורדים, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 506: זר פרחי שושן צחור, בית חג הנילוס, ציפורי (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים, בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- מלון עגול, בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- לופה צעירה, שלמה בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- לופה צעירה, פרוסה להחמצה בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- תאנה, בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- אפרסק, בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- רימון, בתוך קרן שפע, בהקשר ראווה
- אפרסק, בתוך סל, בהקשר ראווה
- מלון עגול, בתוך סל, בהקשר ראווה
- תאנה, בתוך סל, בהקשר ראווה
- רימון, בתוך סל, בהקשר ראווה
- גפן, ענבים מעוגלים חומים, בתוך סל, בהקשר ראווה
- שקמה, בתוך סל, בהקשר ראווה

- ורד, בגינות נוי, לשזירת עטרות וזרים
 - שושן צחור, ליצירת זרים
- (וייס ונצר 1993, 14-12; וייס ונצר 1994, 39-38; וייס ונצר 1991, 117-116, 121-120; Netzer & Weiss 1993, 190-196; Weiss & Talgam 2002, 55-90).

ציפורי, בית חג הנילוס, פסיפס האמזונות

גודל הפסיפס: 4.60 X 4.08 מ' (18.7 מ"ר)

נושאי הפסיפס:

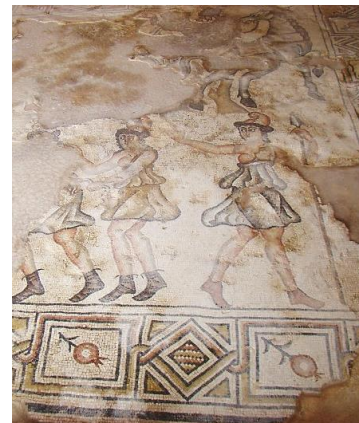
אמזונות וסוסים מתוארים באחד מחדרי האגף המזרחי של בית חג הנילוס. במסגרת השטיח מעוצבים ריבועים המאכלסים רימונים, מסגרת הרימונים מעוצבת באמצעות אבנים בצבעים אדומים וורודים ומרכזם לבן, הרימונים נישאים על עוקץ הנושא עלים דקים (איור 507). בחלק העליון של השטיח מעוצבים שני עצים אליהם קשור סוס (איור 508, איור 509). לשני העצים כמה מאפיינים החוזרים על עצמם: עלי העץ רחבים וצבעוניים במגוון צבעים: שחור, אפור, לבן, אדום, כתום וורוד. רוחב העלים מרמז שהעצים מייצגים עצי פרי, ממשפחת הוורדיים כנראה. על הגזע מעוצבים ענפים גזומים, דבר המלמד על גיזום העצים לשם עיצוב הנוף והגבהתו.

איור 509: עץ תפוח גזום, פסיפס האמזונות ציפורי (צילום 2010)

איור 508: עץ גזום, בית האמזונות, ציפורי (צילום 2010)

איור 507: רימונים, בית האמזונות, ציפורי (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי ומילוי חלל
- עץ פרי ממשפחת הוורדיים, כנראה תפוח, בהקשר לתיאור נוף של אזור חקלאי פתוח

פעולות חקלאיות:

- גיזום עצים לעיצוב הנוף, בהקשר לתיאור נוף של אזור חקלאי פתוח
- (וייס ונצר 1994, 39; וייס ונצר 1997, 77-80; Weiss & Talgam 2002, 77-80)

ציפורי, בית חג הנילוס, פסיפס הציידים העירומים

גודל הפסיפס: שטח הרצפה- 13.75X3.10 מ' (42 מ"ר), גודל הפנל- 2 X 1.12 מ' (2.24 מ"ר)

נושאי הפסיפס:

שני ציידים מתוארים באחד מחדרי האגף המזרחי של בית חג הנילוס וביניהם מעוצב עץ (איור 510).¹¹⁸ בדומה לתיאור העץ מפסיפס האמזונות שנזכר למעלה, גם כאן, מין העץ שבמרכז האירוע לא ניתן לזיהוי, משום שאיננו נושא פירות, אולם ניתן לשער שזהו עץ פרי ממשפחת הוורדיים לפי כמה סימנים מזהים: עלי העץ רחבים ומעט מוארכים וצפופים, סידורם אופייני לעצים ממשפחת הוורדיים. גם פעולות חקלאיות משתקפות באיור: גזע העץ עבר עיצוב באמצעות גיזום, וכנראה שהעץ עבר הרכבה על גבי הענף הראשי הימני (איור 511), הענף המורכב שונה בצבעיו מענף הכנה, פס הגיזום של הכנה ניכר בצורה חדה, הכנה מתוארת באמצעות שני גוונים ברוכים- אדום-בורדו וחום-כתום, יתכן וגיוון זה יכול לרמז על החיתוך שנוצר להחדרת הרכב.

איור 511: הרכבה (?) בעץ פרי, פסיפס הציידים העירומים, ציפורי (צילום 2010)

איור 510: עץ פרי גזום ומורכב, פסיפס הציידים העירומים, ציפורי (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- עץ נשיר ממשפחת הוורדיים כנראה תפוח, בהקשר לתיאור נוף של אזור חקלאי פתוח

פעולות חקלאיות:

- גיזום לעיצוב הנוף, בהקשר לתיאור נוף של אזור חקלאי פתוח
 - הרכבה, בהקשר לתיאור נוף של אזור חקלאי פתוח
- (וייס ונצר 1994, 38-39; Weiss & Talgam 2002, 76).

¹¹⁸ לדברי וייס וטלגם הסצנה היא מיתולוגית עקב העירום של הציידים (Weiss & Talgam 2002, 76). ייתכן גם וזו סצנה המתארת הגנה על הישוב מחיות טרף מזיקות ומסומלת באמצעות סיפורים מיתולוגיים.

ציפורי, בית מגורים צפונית-מזרחית לתיאטרון

תיארוך: תקופה ביזנטית

מיקום האתר: ציפורי, שטח 86.4, רובע מגורים על המדרון שמצפון-מזרח לתיאטרון

אזור: גליל תחתון מרכזי

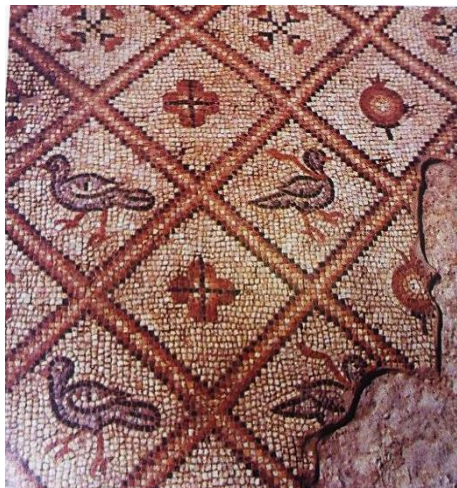
תולדות המחקר: חפירה של וייס ז' ונצר א' בשנים 1994-1995

תפקיד המבנה: בית מגורים

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדמדם, חום-כתום, ורוד

נושאי הפסיפס:

דגם מעוינים המאוכלסים בעופות, ורדים ורימונים. הרימון סכמתי, כתר שלוש שיניים בראשו, עשוי מאבנים אדמדמות כהות בחלקו החיצוני, חלקו הפנימי של הרימון מעוצב באבנים מגוונים בהירים יותר ויותר עד לצבע לבן באמצעות אבן לבנה במרכז הפרי. לרימון גבעול ושני עלים המעוצבים באמצעות שורת אבנים שחורות (איור 512).

איור 512: דגם מעוינים מאוכלסים ברימונים, עופות ופרחים, בית מגורים, ציפורי (וייס ונצר 1996, i, לוח צבע ג)

גידולים חקלאיים:

- רימון, בהקשר עיטורי ומילויי חלל (וייס ונצר 1996, 31-32, i, לוח צבע ג).

ציפורי, וילה צפונית לדקומנוס (גרזן כפול)

תיארוך: הקמת המבנה בחלקה הקדום של התקופה הרומית או באמצעה

מיקום האתר: שטח V, מערבית לחלק הצפוני של רחוב הקרדו

אזור: גליל תחתון מרכזי

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתרו

תולדות המחקר: חפירה של סטרינג' ג"פ מאוניברסיטת דרום פלורידה, גרו ד"א מסמינר אוונגיליוני

גרט ולונגסטאף תר"ו מקולבי קולג', מיינ בשנים 1987, 1991

תפקיד המבנה: וילה

שייך למגזר: לא ידוע, כנראה רומי

גודל הפסיפס: 8.5 X 6 מ' (51 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כחול, תכלת, ירוק וטורקיז (זכוכית), צהוב, כתום, חום, חרדל ציפיות אבני הפסיפס: בחלק מן הדגמים שבתוך המדליונים- עד 360 אבנים בדצמ"ר, בדגמים נוספים ובעיצוב המסגרות ובדגמים גיאומטריים- 123 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

בחלק המערבי של המבנה רצפות הכוללות דגמים הנדסיים, מדליונים עגולים, מעוינים, טבלאות מלבניות ורצועות, חצאי מעגלים. חלק מן המוטיבים הפיגורטיביים המאוכלסים במדליונים הללו - דמויות אדם, יונקים, עופות, דגים, צמחים וכלים - שייכים לנושאי ה'קסניה' ודימויי המאכלים ומנהגי הכנסת האורחים, ומצביעים על השפעה מערבית של מוטיבים הנפוצים בצפון אפריקה ולא בפרובינציה המזרחית, ותואמים את פסיפס הדגים והעופות מ- Maison aux Communs ב-Thuburba Majus, טוניסיה (Talga & Weiss 2004, 2-3):¹¹⁹

א. סלסילת קניסטרומ מכילה תאנים (איור 514), קו המתאר של הפירות מעוצב באמצעות שתי שורות אבנים אדומות וכתומות, תוך הפרי מעוצב באמצעות אבנים לבנות, מסביב לפירות עלים רחבים ומחודדים מאבנים ירוקות וכחולות.

ב. ענף הנושא רימונים אדומים-ורודים ומעוצב באמצעות אבנים תכלכלות והעלים באבנים ירוקות ותכלכלות (איור 515).

ג. ענף הנושא משמשים פחוסים המעוצבים באמצעות אבנים כתומות מגוונות (איור 516), תוך הפרי הופך בהיר עד לבן, צדו הקיצוני של הפרי פחוס ויוצר צורת V כלפי תוך הפרי, ובמקום זה מעוצבת נקודה מאבן שחורה בודדת, לתיאור שארית הפריחה של המשמש. הענף מעוצב באמצעות אבנים תכלכלות ועלים ירוקים ותכלכלים.

ד. ארנבת נוגסת באשכול ענבים אדומים מעוגלים (איור 517), שריג הגפן מתואר באמצעות אבנים חומות, עלי הגפן באבנים ירוקות מגוונות, קו המתאר של הענבים מעוצב באמצעות אבנים בצבע בורדו ותוך הענב ורוד ומיעוט לבן.

¹¹⁹ נושאי ה'קסניה' ודימויי המאכלים נידונו באריכות אצל קונדולאון בדיון על פסיפס בית דיוניסוס, חדר מס' 9, מנחה פפוס, קפריסין (Kondoleon 1995, 119-133).

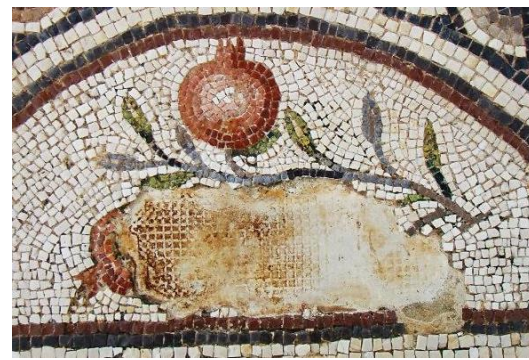
איור 514: סליסילת קניסטרומ עם תאנים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 513: מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 516: ענף נושא משמשים ועלים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 515: ענף נושא רימונים ועלים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010)

איור 517: ענבים, מבנה ציבור צפונית לדקומנוס, ציפורי (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- תאנה, בתוך סליסילת קניסטרומ, בהקשר ראווה ומנהגי ה'קסניה'
- רימון, על ענף, בהקשר ראווה ועיטור
- משמש, על ענף, בהקשר ראווה ועיטור
- גפן, ענבים אדומים מעוגלים, בהקשר עיטורי

כלים:

- סליסילת קניסטרומ, מכילה תאנים, בהקשר ראווה ומנהגי ה'קסניה'

(סטריינג', לונגסטאף וגרו 1993, 25; Talgam & Weiss 2004, 2-3).

קיסריה, ארמון פסיפס הציפורים

תיארוך: סוף מאה שישית או תחילת המאה השביעית

מיקום האתר: 500 מ' צפונית-מערבית לחומות קיסריה הביזנטית, נ.צ. 141.212

אזור: מישור החוף, שרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: הפסיפס התגלה בשנת 1950 במהלך אימוני התחפרות צבאית, נחפר בשנת 1955 על ידי יבין ש', בשנת 2005 חפירה מחודשת על ידי פורת י'

תפקיד המבנה: חצר פנימית קטורה בארמון פרטי בפאתי העיר, אחוזה או בית אמידים מפואר¹²⁰
שייך למגזר: נוצרי

גודל הפסיפס: 15.60 X 13.55 מ' (211.38 מ"ר), המצוי בתוך מכלול ארכיטקטוני בגודל- 62 X 40 מ'

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, חום, כתום, ורוד, צהוב, חרדל

צפיפות אבני הפסיפס: במסגרות גיאומטריות- 40 אבנים בדצמ"ר, ברקע הלבן לדמויות- 40-45 אבנים בדצמ"ר, בעיצוב הפירות- 100 אבנים בדצמ"ר¹²¹

נושאי הפסיפס:

במרכז הרצפה 120 מדליונים מעוגלים המעוצבים מסרטים צבעוניים השזורים אלו באלו, המדליונים מאכלסים מגוון גדול של עופות. במסגרת החיצונית שרוחבה 0.92-0.96 מ' מעוטרים עצי פרי שונים וביניהם יונקים בתנועה. גזעי העצים ונוף העלווה מתוארים בצורה סטריאוטיפית, לכולם גזע שבסיסו שטוח, למעט העצים המתוארים בארבע הפינות, שבבסיס הגזע שלהם בצורת V הפוכה, כדי להתאים את בסיסם למבנה המסגרת הפנימית. צבעי האבנים המתארים את חלקם החיצוני של הגזעים נעים בין אדום, כתום וצהוב, החלק הפנימי של הגזע לבן. נוף העץ מעוצב באמצעות מסגרת עלים מאבנים שחורות, וביניהם נראים עלים מאבנים לבנות. ניתן להבחין שהאומנים ביקשו לתאר עצים שונים, משום שעל העצים פירות בצורות שונות שניתן לזהות את מינם,¹²² ומשום שהעיטורים הם מקוריים ועצמאיים בין עיטורי הפסיפסים של ארץ ישראל.¹²³ מותר להניח שהאומנים התבוננו

¹²⁰ אבי-יונה הגדיר המבנה כאטריום של כנסיה (Avi-Yonah 1958, 61), גם יבין ועובדיה סברו שהפסיפס הוא חלק מכנסייה (Yeivin 1960, 46; Ovadiah 1970, 44-45); רייך סבר שהמבנה והשרידים שייכים לוויולה מפוארת, וכך סבר גם פורת (פורת 2006, 133; Reich 1985, 212).

¹²¹ איכותו של פסיפס זה גבוהה למרות אבני הטסרה הגדולות יחסית, משום שהפרופורציות שבין גודל האבנים לגודל המדליונים והמוטיבים המאוכלסים בהם נשמרה: אבני הטסרה אמנם גדולות, אבל בהתאמה הוגדלו גם המדליונים והאלמנטים המאוכלסים בהם.

¹²² עובדיה כתבו שרק עץ הרימון ניתן לזיהוי, ואילו שאר העצים לא ניכר מינם (Ovadiah & Ovadiah 1987, 48).
¹²³ אם כי ניכר שעיצוב עלוות העצים והצבת הפירות נעשתה בהשפעה סגנונית מהפסיפסים של כנסיית המרטירים ממדיבא, המתוארכת לשנת 578 לסה"נ (Piccirillo 1993, 106) ושל כנסיית פטרה המתוארת לאמצע המאה החמישית. גם הצגת העופות במדליונים הגדולים באופן חריג מזכירה מאוד את הקומפוזיציה של הסטראות מכנסיית פטרה (Fiema 2001).

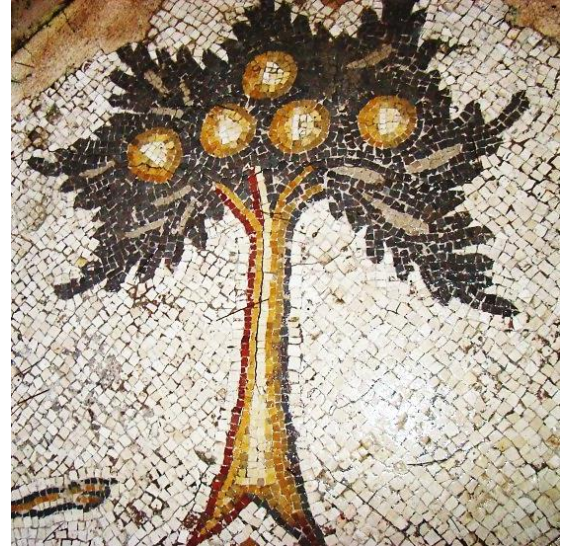
במטעי הסביבה והתכוונו לפאר את בעלי המקום ונכסיו החקלאיים. להלן סקירה מהפינה הדרומית-מערבית לכיוון מזרח במעגל נגד כיוון השעון:

1. שזיף צהוב (איור 518)- על העץ נישאים פירות צהבהבים, ראשם מעוגל וקצה הפרי מחודד.¹²⁴
2. אפרסק (איור 519)- על העץ נישאים פירות שראשם מעוגל, קצה הפרי מחודד באופן בולט, והוא מגוון בצבעים אדום, כתום-צהבהב ולבן להדגשת הבוהק במרכז.
3. משמש (איור 520)- פירות מעוגלים ומעט פחוסים, וצורתם כמעט מלבנית, הפירות מעוצבים במגוון של אבנים אדומות, חרדליות, והמרכז מגוון בוורוד, לבן וצהבהב.
4. אפרסק (איור 522)- פירות רחבים וגדולים, המגוונים בצבעים עזים של אדום, כתום וכתום בהיר, הפירות בצורת V בחלקם העליון, ומחודדים בקצה.
5. אתרוג (איור 523)- פירות מוארכים ומוצרים במותניהם, כנהוג בתיאורי האתרוג באומנות התקופה, והם מגוונים בצבעים כתום, צהוב, חרדל ולבן.
6. רימון (איור 521)- פירות מעוגלים שהכתר בראשם גדול ובולט, הפירות מעוצבים במגוון של אבנים אדומות, חרדליות, והמרכז מגוון בוורוד, לבן וצהבהב.
7. תאנה (איור 524)- הפירות בצורת טיפה, בחלקם הקיצוני צורת V, לפירות מסגרת מאבנים כתומות-חרדליות, תוך הפרי מעוצב באמצעות שני גוונים של אבנים, חציו לבן וחציו כתום-חרדלי.
8. אגס (איור 525)- פירות האגס נבדלים מפירות התאנה בעיצובם המוארך יותר, וצורתם הצרה ביחס לרוחבם, צבעיהם כמעט זהים.
9. תפוח (איור 526)- הפירות עגולים, צבועים בגוונים עזים של אדום, כתום, ובמרכזם פס של אבנים לבנות.
10. אגס (איור 527)- אגסים אלו שונים בתיאורם מהאגסים שלמעלה, צבעיהם עזים יותר ומגוונים באדום, כתום ולבן, חלקם הקיצוני עגלגל יותר. ניתן לשער שאלו אגסים מזן נוסף, משום שכידוע היו בזמנם זנים אחדים של אגסים, ואגסים אלו מזכירים זן אגסים המעוצב בפסיפס מפומפיי (איור 528). מגוון האגסים מלמד על איור אינדיוידואלי והתבוננות בטבע לשם חיקוי ועיצוב האלמנטים.

¹²⁴ פורת התלבט אם הפרי הוא תאנה (פורת 2006, 134).

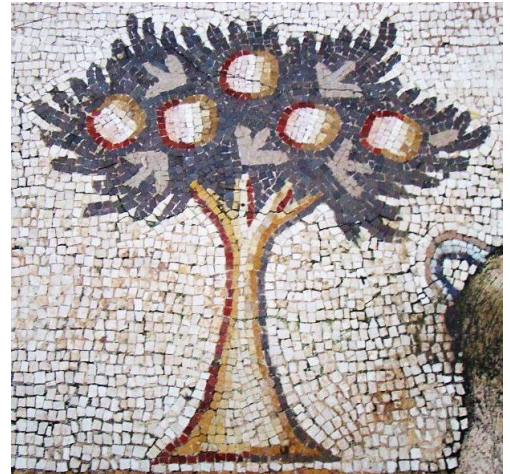
איור 519: אפרסק, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה
(צילום 2010)

איור 518: שזיף, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה
(צילום 2010)

איור 521: רימון, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)

איור 520: משמש, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)

איור 523: אתרוג, ארמון פסיפס הציפורים
(צילום 2010)

איור 522: אפרסק, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה
(צילום 2010)

איור 525: אגס, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה
(צילום 2010)

איור 524: תאנה, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה
(צילום 2010)

איור 527: אגס, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)

איור 526: תפוח, ארמון פסיפס הציפורים, קיסריה (צילום 2010)

איור 528: אגסים על גירלנדה, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מס' 114281 (צילום 2011)

גידולים חקלאיים:

- שזיף צהוב, בהקשר ראווה
- אפרסק, בהקשר ראווה
- משמש, בהקשר ראווה
- רימון, בהקשר ראווה
- אתרוג, בהקשר ראווה
- תאנה, בהקשר ראווה
- אגס (שני זנים), בהקשר ראווה
- תפוח, בהקשר ראווה

(פורת 2006, 117-137; Ovadiah & Ovadiah 1958, 61; Avi-Yonah 1957, 259; RB 1987, 48-49, Pl. XXXVIII; Reich 1985, 206-212; Nicolosy 2007, 22-23).

קיסריה, בית מרחץ

תיארוך: הקמת המבן במאה רביעית, חידושו ועיקר הממצא ממהלך התקופה הביזנטית

מיקום האתר: קיסריה העתיקה, מבן התחום על ידי רחובות האורך קרדו W1 וקרדו W2, ודקומנוס S2, נ.צ. 140.211

אזור: מישור החוף, שרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: חפירה של פורת י' בשנים 1992-1994

תפקיד המבנה: חדר השייך למכלול בית המרחץ (רצוע N14, שטח IN, חדר L176)

שייך למגזר: רומי-ביזנטי

גודל הפסיפס: לא ידוע, ומהווה חלק מאזור בית המרחץ שכלל 625 מ"ר

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדמדם, חום, חום-חרדל, תכלת, צהבהב

צפיפות אבני הפסיפס: בתיאורים פיגורטיביים - 64 אבנים בדצמ"ר

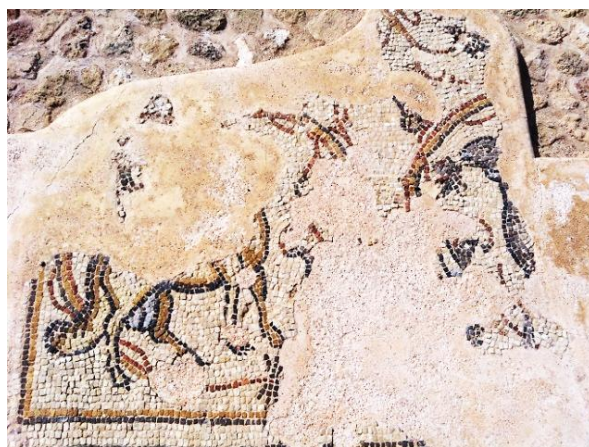
נושאי הפסיפס:

א. בחלקו המזרחי של מבן בית המרחץ, סמוך לאזור שכנראה היה מכבסה. ממזרח לחדר החם של בית המרחץ, שרד קטע קטן של פסיפס ובו מעוטרים שני מדליונים של שריג גפן המאוכלסים ביונק ובעוף. השריגים נושאים עלים, קנוקנות ואשכול ענבים (איור 529).

ב. בחלקו המערבי של מבן בית המרחץ, בחדר הלבשה (אפודיטריום) שרד קטע קטן נוסף של פסיפס ובו קטעים בהם מתוארים ארנבת, חלקו התחתון של גוף גבר, יונק בתנועה וביניהם מתואר עץ (איור 530). על הגזע העץ מעוצב ענף גדום. נופו של העץ כנראה היה מורכב מעלים שעוצבו באמצעות אבנים שחורות ואפורות, ולא ניתן לזהות את מינו. גם בארמון פסיפס הציפורים הסמוך, נופם של עצי הפרי מעוצב באמצעות אבנים שחורות ואפורות. עקב הגיזום על גזע העץ ועקב העיצוב של נוף העץ אפשר לשער שהעץ המתואר היה עץ פרי. למרות שחסרים כאן חלקים ניכרים של הפסיפס, נראה שבדומה לתיאורים רבים נוספים, גם כאן תפקיד עץ הפרי לתאר את מיקומה של ההתרחשות בשטח חקלאי פתוח.

איור 530: עץ גזום, בית-המרחץ, קיסריה (צילום 2011)

איור 529: שריג-גפן מאוכלסים, בית-המרחץ קיסריה (צילום 2011)

- גפן, מדליונים מאוכלסים, בהקשר עיטורי
- עץ פרי לא מזוהה, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח

פעולות חקלאיות:

- גיזום, עץ פרי לא מזוהה, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח (פורת 1996, 37-40; אר"ע חולות קיסרי, 1993).

קיסריה, מכלול מבנים בשטח CV, מערבית לקמרון הטיילת

תיאור: מאות חמישית או שישית (מאה שישית לפי הסגנון)

מיקום האתר: מכלול בנוי מערבית לקמרון הצפוניים, שמדרום לחומה הצלבנית של קיסריה, נ.צ.

140.211

אזור: מישור החוף, שרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: חפירה של הולום ק', רבן א' ופטריך י' בשנים 1992-1994

תפקיד המבנה: שימוש מינהלי, כנראה

שייך למגזר: ביזנטי

גודל הפסיפס: החלק שהשתמר - 3.65 X 4.47, מתוך שטח מקורי בגודל - 4.24 X 7.68 (32.56)

(מ"ר)

צבעים: שחור, לבן, אפור, אדום, בורדו, חום, ורוד, תכלת (שיש), כתום, צהוב, בז'

צפיפות אבני הפסיפס: בתיאורים פיגורטיביים - 100 אבנים בדצמ"ר, בעיצוב שריגי הגפן - 50 אבנים

בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

שטיח מלבני המחולק למדליונים משריגי גפן הבוקעים מאמפורות שבארבע פינות השטיח, השריגים

נושאים עלים, קנוקנות ואשכולות ענבים, האשכולות תלויים על שני עוקצים. המדליונים מאוכלסים

ביונקים, עופות, דמויות אדם בסצנות פסטורליות מחיי הכרם, סל קלתוס ואמפורה (איור 531):

א. אדם נושא על גבו סל קלתוס המכיל ענבים שזה עתה נבצרו. הענבים מעוגלים משני צבעים,

האחד עם שוליים אדומים ומילוי ורוד, והשני עם שוליים שחורים ומילוי בז' (איור 532). הסל

נישא באמצעות רצועה בצבע תכלת עם שוליים שחורים.

ב. סל קלתוס קלוע במגוון צבעים מכיל אשכולות ענבים (איור 533). שני אשכולות עיקריים נראים

בסל, האחד של ענבים אדומים שתוכם בצבע ורוד, והשני של ענבים שחורים שתוכם בצבע

תכלת. בין הענבים השחורים נראים גם ענבים בהירים יותר, המעוצבים באמצעות אבנים

צהובות, אשר תכליתם לתאר את המגוון שבצבעי הענבים בעת ההבשלה. האשכולות הגדולים

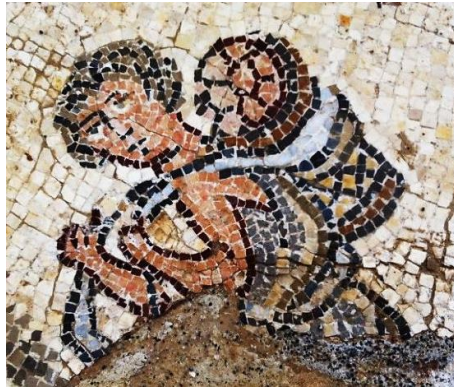
עמוסי ענבים ונשענים מן הסל אל הצדדים. עיצוב הענבים מזכיר מאוד את עיצובם בכנסיית

פטרה המתוארכת לסוף המאה החמישית. גם גודלן הגדול יחסית של אבני הטסרה במבנה

הנוכחי (50 אבנים בדצמ"ר) ובפטרה (44 אבנים בדצמ"ר) מרמז על קירבה סיגנונית, ואפשר

להעריך שאותה קבוצת אמנים יצרה את שני הפסיפסים או לפחות היוצרים בשני האתרים ינקו מאותו סגנון עיצוב.

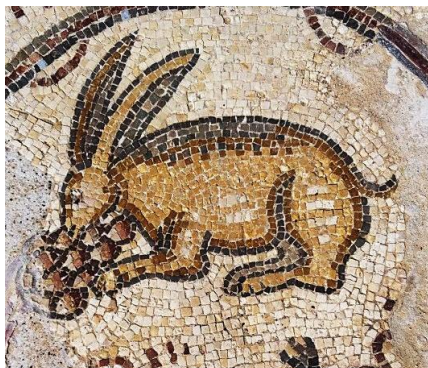
ג. שני מוטיבים שכיחים הקשורים לתיאורים מחיי כרם הגפנים מעוטרים בשני מדליונים נוספים, והם ארנבת נוגסת באשכול המעידה על מזקים לחקלאות (איור 535) ואדם מנגן בחליל, איורים אלו מזכירים את התיאורים מקפלת אל חמאם מבית שאן.

איור 532: סל נצרים המכיל ענבים משני צבעים, מכלול מבנים מערבית לקמרון, קיסריה (צילום 2011)

איור 531: רצפה ממכלול מבנים מערבית לקמרון, קיסריה (צילום 2011)

איור 535: ארנבת נוגסת באשכול ענבים, מכלול מבנים מערבית לקמרון, קיסריה (צילום 2011)

איור 534: קלתוס עם ידית המכיל ענבים מעוגלים אדומים ושחורים, כנסיית פטרה (צילום 2013)

איור 533: קלתוס עם ענבים אדומים ושחורים, מכלול מבנים מערבית לקמרון, קיסריה (צילום 2011)

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים ושחורים, בהקשר לבציר והווי חיי הכרם

כלים:

- קלתוס הנישא על גב הפועל באמצעות רצועה, מכיל ענבים, בהקשר לבציר והווי חיי הכרם
- קלתוס מכיל ענבים, בהקשר לבציר והווי חיי הכרם

הקשר חקלאי:

- ארנבת נוגסת הענבים, בהקשר לנזקים לכרם (רבן 1996, 65-66; אר"ע חולות קיסרי (דרום), G-25/1999; Lehmann 1999, 146-147, Figs. 9, 10).

קיסריה, פסיפס היעלים, צפונית-מזרחית לקמרון הטיילת, שטח NN

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: קיסריה, צפונית-מערבית לקמרון הטיילת, מזרחית לקרדו (שטח NN), נ.צ. 140.211

אזור: מישור החוף, שרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: באתר

תולדות המחקר: חפירה של פטריך י' בשנים 1993-1995

תפקיד המבנה: מבנה ציבור, מבנה מסחר וניהול

שייך למגזר: ביזנטי

גודל הפסיפס: 8.65 X 8.4 מ' (72.66 מ"ר)

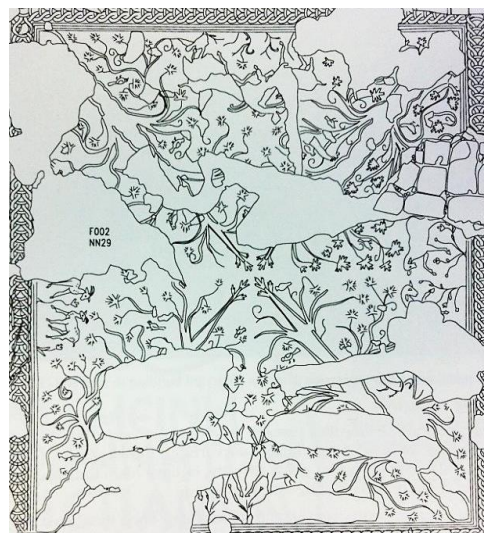
צבעים: שחור, לבן, חום, חום-אדמדם, חרדל, צהוב

נושאי הפסיפס:

ארבעה גזעים גדולים של גפן צומחים מפינות הרצפה ומחלקים את מרחב הרצפה לארבעה משולשים (איור 536, איור 537). בבסיס המשולשים חיות מקרינות ממינים שונים. גזעי הגפן עבים ומעוצבים באמצעות אבנים חומות וקו המתאר מעוצב באמצעות אבנים שחורות או אדומות. הגפן נושאת עלים וקנוקנות, ובאופן ייחודי - לא נושאת אשכולות ענבים. בינות לשריגי-הגפן צפות ציפורים ללא אחיזה. הגזע העבה מלמד על גידול רב שנתי של גפנים ליצירת סככות, כנהוג בארצות הים תיכוניות. תיאור של גזע עבה כל כך לגפן לא מצוי בשום פסיפס אחר מארץ ישראל, ועיצוב ייחודי זה מלמד על חדשנות ומקוריות, תוך התבוננות בטבע העירוני הסובב. עם זאת, ברצפה זו ניכרת השפעת האומנות של התקופה בה נהגו לחלק את שטחי הפסיפס באמצעות שריגי גפן, והשפעת פסיפסים מצפון אפריקה בהם גפנים הצומחות מארבע פינות השטיח חילקו ריבוע השטיח למשולשים, למשל הפסיפס מאודנה, טוניסיה (Blanchard-Lemee et al. 1995, 111, Fig. 73). באופן כזה היוצרים של פסיפס היעלים שמרו על ההיבט האופנתי ובד בבד הפיקו יצירה חדשה ומקורית.

איור 537: פסיפס היעלים, קיסריה (צילום 2011)

איור 536: גפן, פסיפס היעלים, קיסריה (Patrich 1999: Fig. 33)

גידולים חקלאיים:

- גפן, בהקשר עיטורי

(Patrich 1999, 9, 71, 97-98, Figs. 1, 33).

קיסריה, קלוקריה, בית המרחץ

תיארוך: הקמת המבנה במאה רביעית, חידושו ועיקר הממצא ממהלך התקופה הביזנטית
מיקום האתר: קיסריה העתיקה, שטח 1W, רבוע 6-H17-18, L-97, חדר L-087, נ.צ. 140.211
אזור: מישור החוף, שרון
מיקום נוכחי של הפסיפס: נתב"ג, מסדרון נוסעים נכנסים
תולדות המחקר: חפירה של פורת י' בשנת 1992
תפקיד המבנה: חדר בעל תפקיד לא ידוע השייך למכלול בית המרחץ
שייך למגזר: רומי-ביזנטי
גודל הפסיפס: לא ידוע, ומהווה חלק מאזור בית המרחץ שכלל 625 מ"ר
צבעים: לבן, שחור, אפור, ארגמן, חום, כתום, ירקרק-אפור, טורקיז (זכוכית), ורוד

נושאי הפסיפס:

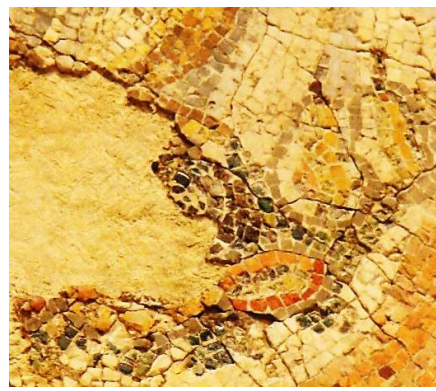
במרכז החדר מעגל ובו מתוארת דמות אישה, מצדי ראשה הכתובת 'קלוקריה' (ביוונית: "עונה טובה"). סביב המעגל מצולעים מסוגננים. לראשה של הדמות הנשית מרכז המעגל עטרה מפרחים אדמדמים, שאינם ניתנים לזיהוי, והיא אוחזת צעיף ובו פירות (איור 538). מרבית תיאורי הפירות שבצעיף נהרסו ואינם ניתנים לזיהוי, למעט שני אגסים נאים בחלקו הימני של הצעיף, המעוצבים באמצעות מסגרת אבנים אפורות ותוך הפרי מגוון באבנים בצבעים לבן-כתום-אפור (איור 539, וחלקו

התחתון של אשכול ענבים המעוצבים באבנים חומות וכתומות. תיאור המדליון העגול ובו דמות אישה האוחזת צעיף, מזכיר מאוד את התיאור של גאיה מרצפת הפסיפס מאנטיוכיה, המתוארכת למחצית הראשונה של המאה השישית (Cimok 2000, 300), וכן תיאורים נוספים של פרוטומות נשים במדליונים עגולים מאנטיוכיה. למשל, בפסיפס 'אננאוסיס' (Ananeosis) המדליון המאכלס את הדמות הנשית מוקף בדגמים גיאומטריים רבועים ומעוינים, היוצרים שטיח צבעוני עשיר סביב המדליון (Cimok 2000, 244), בדומה לרצפת בית המרחץ 'קלוקריה' הנדונה.

מסגרת הרצפה מעוטרת ברצועה לבנה שעליה מתוארים מבנים, יונקים ועצי תמר נושאי פרי (איור 540). גזע התמר מעוצב באבנים בצבעים חום-אפור-שחור, כפות התמרים בצבעים ירוק אפרפר ושחור. על מכבדי התמרים תלויים שלושה פירות גדולים עם מסגרת אבנים אדומות ותוך ורוד, תפקיד עצי התמר לתאר את הנוף החקלאי בו מצויים המבנים.

איור 540: תמר, 'קלוקריה', בית מרחץ קיסריה (צילום 2011)

איור 539: אגס, 'קלוקריה', בית מרחץ קיסריה (צילום 2011)

איור 538: 'קלוקריה', בית מרחץ קיסריה (צילום 2011)

גידולים חקלאיים:

- אגס, בהקשר ראווה
 - גפן, ענבים צהובים, בהקשר ראווה
 - תמר, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח
 - פרחים, יצירת עטרה
- (אר"ע חולות קיסרי (דרום), G-38/1992).

שייח' זויד, Sheikh Zuweid

תיארוך: בין אמצע המאה הרביעית לאמצע המאה החמישית (על פי שיקולים סגנוניים)
מיקום האתר: לחוף הים התיכון, כ-14 ק"מ דרומית-מערבית לרפיח
אזור: נגב מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון איסמעיליה, מצרים
תולדות המחקר: חפירה של קלדה מ' ג' בשנת 1913
גודל הפסיפס: 4.75 X 3 מ' (14.25 מ"ר)

תפקיד המבנה: לא ידוע, אולי וילה

שייך למגזר: נוצרי או פגאני

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כחול, חום, כתום, צהוב

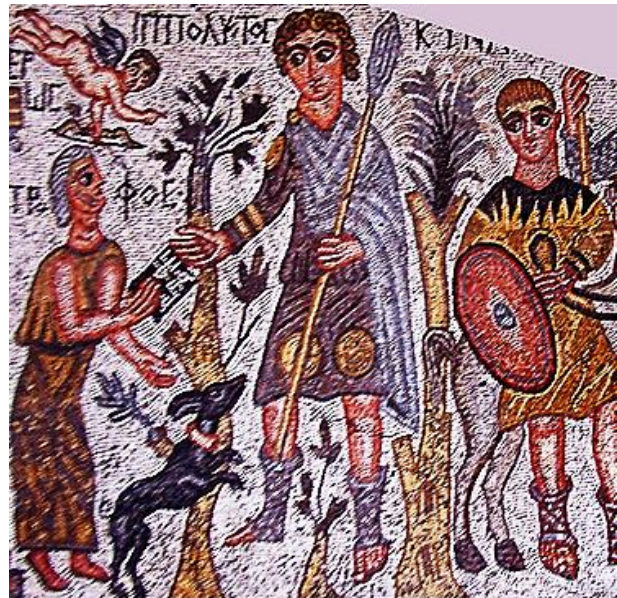
נושאי הפסיפס:

עיטורי הרצפה מורכבים משלושה ספינים המתארים נושאים שוני:

- א. בספין העליון מתואר המיתוס של היפוליטוס ופדרה. ברקע הסצנה מעוטרים שלושה עצי פרי שעברו טיפול בגיזום ואולי גם בהרכבה (איור 541, איור 542). ניתן לשער העץ השמאלי הוא תאנה על פי מבנה העלים המאוצבעים. זהו תיאור ייחודי של עץ התאנה באומנות התקופה. כל ענפי עץ התאנה עברו גיזום, וחלקם אף עברו הרכבה. הענף התחתון משמאל גדום, ובקרבתו 'מרחף' ענף הנושא עלים, אם הצילומים מהימנים, ייתכן שזהו תיאור של הרכבה בתהליך ביצועה. חלקו העליון של הגזע גם נגדע והורכב עליו ענף חדש בהספיק כבר להתפתח, אזור הגידום וההרכבה ניכר באמצעות צבעים שונים של הענפים. גזע הכנה מעוצב באמצעות אבנים בגווני חומים, וענף הרוכב בגווני אפורים-שחורים. בין רגליו של היפוליטוס מעוטר עץ תאנה צעיר שגזעו נגדם והוא עבר הרכבה באמצעות שלושה רוכבים. גם העץ שבשמאל הסצנה עבר גיזום בכל ענפיו, ובחלקו העליון של הגזע נתחב ענף נושא עלים מוארכים, המתוארים בצבעים אפורים-שחורים, השונים באופן ניכר מהגזע החום. כנראה שגם עץ זה מתואר לאחר הרכבה. מין העץ קשה לזיהוי מחמת מחסור בתמונות איכותיות. תיאורי הגיזום וההרכבה מזכירים את התיאורים בכנסיית כיסופים הממוקמת בקרבת מקום, ברצועת החוף הדרומית של ארץ ישראל.
- ב. בספין המרכזי מתוארת סצנה של דיוניסוס במרכבת ניצחון, מאחוריו נראה שריג של גפן. דיוניסוס, הנישא במרכבה, מטה ביד ימינו כד אשר ממנו ניגר יין אל פיו של נמר קטן, המצוי במרוץ לצד המרכבה (איור 543).
- ג. במרכז שורת הסצנה התחתונה של הרקלס, נראה סאטיר אוחז ביד ימין שריג גפן עם אשכול ענבים משולש וגדול התלוי על שלושה עוקצים. על השריג עלה גפן ריאליסטי וקנוקנות. בחלק הימני של שורת הסצנה התחתונה מתוארת כוהנת בכחוס (*bacchante*), כרקדנית המטלטלת בידה השמאלית תוף ואוחזת תירסוס ביד ימין. לפניה מתנפנפת מחרוזת של פרחים תפורים (איור 544). בספין התחתון מעוטרת כתובת ביוונית המוקפת עופות ממינים שונים, פרחים, סל נצרים בעל רגל טבעתית ואשכול ענבים נשפך ממנו. הסל דומה מאוד לסלים המעוטרים בכנסיית שלאל ובכנסיית בית לוויה. רימון גדול מעוטר בפינה הימנים של הכתובת.

איור 542: גיזום והרכבה, שייח' זויד (Cledat) (1915, Pl. III)

איור 541: גיזום והרכבה, שייח' זויד
[http://www.somalipress.com/guides/culture/ismaili\(a-museum.html](http://www.somalipress.com/guides/culture/ismaili(a-museum.html), 25.3.2012)

איור 544: מחרוזת של פרחים תפורים, שייח' זויד (Cledat) (1915, Pl. V)

איור 543: שריג גפן, שייח' זויד (Cledat 1915, Pl. IV)

איור 545: סל כדורי עם בסיס טבעתי ואשכול ענבים נשפך ממנו, רימון, ספין הכתובת, שייח' זויד (Cledat 1915, Pl. V)

גידולים חקלאיים:

- תאנה, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח, ובהקשר לפעילות חקלאית מודרנית

- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר פולחני ליין ולחגיגות דיוניסוס
- גפן, ענבים מעוגלים, בהקשר עיטורי
- רימון, בהקשר עיטורי
- מחרוזת של פרחים תפורים, בהקשר לחגיגות דיוניסוס

כלים:

- סל נצרים עם רגל טבעתית, מכיל ענבים, בהקשר עיטורי

פעולות חקלאיות:

- גיזום, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח, ובהקשר לפעילות חקלאית מודרנית
 - הרכבה, בהקשר לתיאור נוף חקלאי פתוח, ובהקשר לפעילות חקלאית מודרנית
- (עובדיה ועמיתיו תשנ"ב, 126-122; Ovadiah & Cledat 1915, 21-30, Fig. 5, Pl. II-V; Ovadiah 1987, 51-53; Braun 2002, 254-256).

שכם

תיארוך: אמצע מאה שלישית

מיקום האתר: נ.צ. 175.180

אזור: שומרון

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ישראל

תולדות המחקר: חפירה של ייבין ז' ואל-פאני א' בשנת 1973

תפקיד המבנה: מבנה מפואר

שייך למגזר: רומי

גודל הפסיפס: החלק ששרד- רצועה ברוחב 0.75 מ', בהיקף שטח של 5 X 6.64 מ' (33.2 מ"ר) צבעים: שחור, אפור, אפור בהיר, חום כהה, חום, אדום, ורוד, ורוד בהיר, לבן, לבן אפרפר, צהוב ציפיות אבני הפסיפס: 250 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

במסגרת הרצפה מעוצבים מדליונים של קרני שפע ועלים של קוציץ, או עלי פרג האופיום, המדליונים מאוכלסים בדמויות אדם, יונקים ועופות. מקצות קרני השפע בוקעים פירות שונים: א. הלקט פרג האופיום המתואר באמצעות אבנים בצבע אדמדם וורוד כהה. הממדים הגדולים של הלקט הפרג בפסיפס זה עלולים להטעות עם פרי הרימון. אולם גם הלקט הפרג יכול להגיע לגודל של אגרוף אדם וצבעו עם הבשלתו נעשה חום-אדמדם. במצג טבעי הוא ניצב על גבי הגבעול וה'כתר' בחלקו העליון. עלי הפרג רחבים, בעלי שוליים מחורצים ומשוננים ומחולקים לאונות מאוחות בבסיס ומזכירים במידה רבה את העלים המרכיבים את המדליונים (איור 547, איור 548). בפעמים נוספות ניתן לראות את הלקטי הפרג מוצגים באומנות התקופה, למשל בזר עשיר

בעלים ופירות נראה בפסיפס מפומפיי, כאשר בינות לשלל הצמחייה מעוטרים גם הלקטי פרג האופיום, והם נבדלים בצורה ניכרת מהרימונים הסמוכים אליהם מימין (איור 549).

ב. דובדבנים מעוצבים באמצעות אבנים בגווני צהוב-חרדל כהה ובהיר, לפירות הללו אין סימנים מזהים להוציא גודלם הקטן באופן יחסי והם מחוברים בעוקציהם אל ענף אחד מרכזי (איור 550). על פי גודלם ועיצובם בקבוצה של שלישיה, ניתן להגדיר הפירות כדובדבנים, המתוארים פעמים רבות באומנות התקופה על גבי פסיפסים. דובדבנים מתוארים בוקעים באופן דומה מקרני שפע או משולבים בגירלנדות ושריגי צמחים מתפתלים, היוצרים מסגרות לעיטור תמונות במרכז הרצפות, למשל בוילה מפומפיי (איור 552), ובפסיפס הארמון הגדול של קונסטנטינוס מאיסטנבול, המתוארך לתחילת המאה הרביעית (איור 551).¹²⁵

ג. אצטרובלים של אורן הצנובר מעוצבים באמצעות אבנים חומות כהות לתיאור שולי הקשקשים, ובאבנים בגווני צהוב ולבנבן לתיאור חלקם הפנימי של הקשקשים, עלים מחטניים נלווים אל האצטרובלים (איור 553). אצטרובלי אורן הצנובר מעוטרים בצורה דומה, לעיתים קרובות, על גבי פסיפסים בינות לשלל הצמחייה בגירלנדות המעטרות מסגרות של רצפות פסיפס, למשל בוילות מפומפיי (איור 552, איור 554).

פסיפס זה מהווה דוגמה ייחודית בין פסיפסי ארץ ישראל, ובו ניכרת העתקת דגמים שלמים לכלל שטח הרצפה (בשטחים ששרדו למחקר), ללא יצירה מקומית עצמאית, וללא התאמת הדגמים לצמחיה ולריאליה המקומית. ומשום כך ניתן כמעט בוודאות לקבוע שהאומנים היוצרים הגיעו מחוץ לארץ עם דגמיהם, אולי מאסיה הקטנה או מאיטליה. וכמסקנה נוספת ניתן לקבוע שדגמים אחרים שיוצרו באופן מקורי ומקורי בפסיפסי ארץ ישראל מעידים על התבוננות מעמיקה על ריאליה מקומית ודימוייה באומנות הפלסטית.

איור 546: הלקטי פרג האופיום, פסיפס שכם (צילום 2010)

¹²⁵ דופין הגדירה את כל הפירות המעוגלים כרימונים, גם אלו המתוארים ללא 'כתר' (Dauphin 1979, 18, Pl. 6, B:) (Volume 9).

איור 549: גירלנדה של עלים, פרחים ופירות: הלקט הפרג, רימון, אצטרובל, Casa del Fauno, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מספר 9994 (צילום 2011)

איור 548: עלי פרג האופיום
http://www.tagoror.com/enciclopedia/es/wikipedia/papaver_somniferum.html
(5.9.2011)

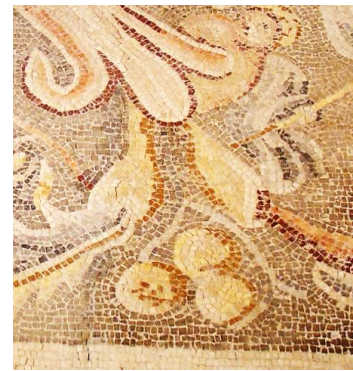
איור 547: הלקט פרג האופיום,
<http://www.makradap.lants.newmail.ru/PapaverPhoto9.htm>
(5.9.2011)

איור 552: שלושה פירות מעוגלים על גירלנדה, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מס' 114281, (צילום 2011)

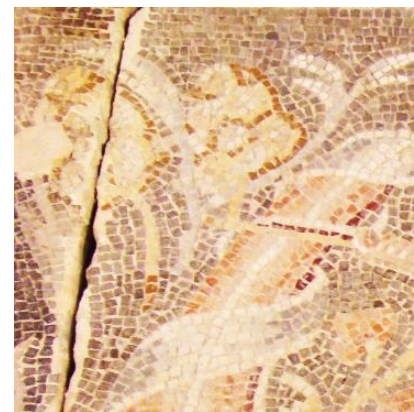
איור 551: דובדבנים בוקעים מקרן-שפע, פסיפס הארמון הגדול, איסטנבול (צילום 2010)

איור 550: דובדבנים, פסיפס שכם (צילום 2010)

איור 554: אצטרובלים על גירלנדה, פומפיי, מוזיאון נאפולי, מס' 114281 (צילום 2011)

איור 553: אצטרובלי האורן, פסיפס שכם (צילום 2010)

גידולים חקלאיים:

- פרג האופיום, משולב במסגרת צמחית עיטורית, בהקשר עיטורי
- דובדבן, משולב במסגרת צמחית עיטורית, בהקשר עיטורי
- אצטרובל האורן, משולב במסגרת צמחית עיטורית, בהקשר עיטורי

(יבין 1975, 34-31, לוח ד'; ח"א 1973, מ"ה, 18; מגן 2005, 74-72; Ovadiah & Ovadiah 1987, 129-130; Dauphin 1979, 18-19, Pls. 1-8 A).

שלומי- חווה חקלאית

תיארוך: מאות חמישית-שישית

מיקום האתר: גבעה מלאכותית קטנה, על המורדות הצפוניים של העיירה שלומי בת ימינו, נ.צ.
162.278

אזור: גליל עליון מערבי

מיקום נוכחי של הפסיפס: מוזיאון ישראל

תולדות המחקר: חפירה של דופין ק' בשנים 1976-1978

תפקיד המבנה: מגורי נזירים בחווה חקלאית הקשורה לכנסייה בשלומי

גודל הפסיפס: חדר מס' 1, שלב B- 7.35 X 6.65 מ' (48.87 מ"ר)

צבעים: לבן, שחור, אפור, אדום, ורוד, כתום, צהוב, חום

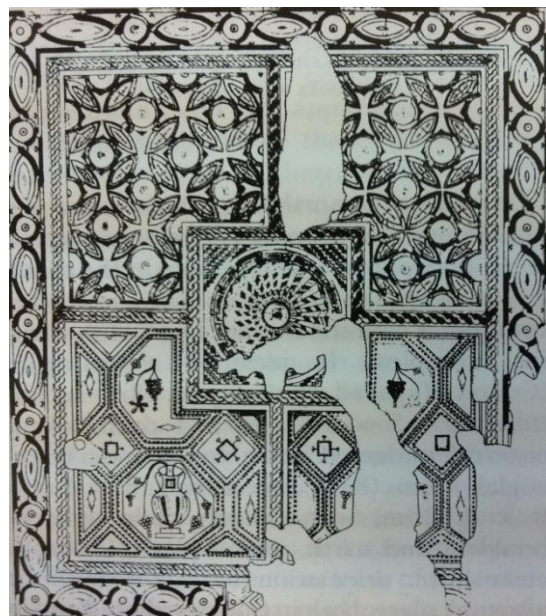
צפיפות אבני הפסיפס: 104 אבנים בדצמ"ר

נושאי הפסיפס:

רצפת האולם מעוטרת בשטיח מלבני שבמרכזו ורדה גדולה, המזכירה את העיטור מהכנסייה הסמוכה, מנהריה. מסביב לוורדה ארבעה שטיחים רבועים (איור 555). אחד השטיחים מכיל מסגרות מתומנות, משולשות וטרפזיות. בתוך המסגרות מתוארים ממוטיבים גיאומטריים, אמפורה שממנה משתרגים כלפי מטה שריגי גפן הנושאים קנוקנות ואשכולות של ענבים מעוגלים משני גוונים, מסגרת אבנים שחורות ותוך ורוד או כתום (איור 556), האשכולות נישאים על שני עוקצים. במסגרת מתומנת סמוכה מעוצב שריג גפן הנושא עלה ואשכול ענבים כהים הנישא על שני עוקצים. התיאורים סכמתיים ורמת הביצוע נמוכה. בחפירות האתר, השתמשו בטכניקה של שטיפה מיוחדת וסינון העפר, ונמצאו זרעים של חיטה ושעורה, גלעיני זיתים, חרצני וענבים, זרעים של אגס ותפוח עץ. בחפירות נמצאו גם כלי עבודה וביניהם חרמש ברזל וסכין ברונזה.

איור 556: שריגי גפן, חווה בשלומי, מוזיאון ישראל (צילום
(2010

איור 555: אולם, חווה חקלאית, שלומי (Dauphin
(1993, 45

גידולים חקלאיים:

- גפן, ענבים מעוגלים אדומים וצהובים, בהקשר עיטורי
(ח"א 1976, נ"ט-ס, 11; ח"א 1977, ס"ג-ס"ד, 8; ח"א 1978, ס"ז-ס"ח, 15-16; אר"ע שלומי,
1978; דופין 1986, 502-485; Dauphin 1993, 43-48; Dauphin 1976, 140-141;
1994-1995, 101-112; Dauphin & Kingsley 2003, 62-67).

Table of Contents

List of Illustrations

Chapter 1 – Jewish Synagogues.....	1
Chapter 2 – Samaritan Synagogues.....	49
Chapter 3 – Christian Structures.....	60
Chapter 4 – Public Buildings, Private buildings, Undefined Structures.....	198

This work was carried out under the supervision of

Professor Zeev Safrai

And

Professor Boaz Zissu

Representation of Crops and Agricultural Tools in Late Roman and Byzantine Mosaics of the Land of Israel

Corpus

Anat Avital

The Martin (Szusz) Department of Land of Israel Studies and
Archaeology

Ph.D. Thesis

Submitted to the Senate of Bar-Ilan University

Ramat-Gan, Israel

July 2014